GUVERNUL ROMÂNIEI
Departamentul pentru Relații Interetnice

UNIVERSITATEA "LUCIAN BLAGA" DIN SIBIU
Institutul pentru Cercetarea și Valorificarea Patrimoniului
Cultural Transilvănean în Context European

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu

BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS
XII

RELAȚII INTERETNICE ÎN TRANSILVANIA

Secolele VI-XIII

Editura Economică

GUVERNUL ROMÂNIEI
Departamentul pentru Relații Interetnice

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
Institutul pentru Cercetarea şi Valorificarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Cercetări Socio-Umane din Sibiu

BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS

XII

RELAȚII INTERETNICE ÎN TRANSILVANIA
(secolele VI-XIII)

coordonatori:
Zeno Karl PINTER
Ioan Marian ȚIPLIC Maria Emilia ȚIPLIC

Volum finanțat de Departamentul de Relații Interetnice din cadrul Guvernului României

Bucureşti
2005

Redactor: Dan Tudor MARINESCU
Corectură: Daniela Luiza MARINESCU
Tehnoredactare: Ioan Marian ȚIPLIC, Maria Emilia ȚIPLIC
Coperta: Ioan Marian ȚIPLIC
Ilustrații: Ioan Marian ȚIPLIC

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Copyright © 2005 Departamentul pentru Relații Interetnice
Copyright © 2005 Editura Economică Bucureşti
All rights reserved

Responsabilitatea ştiințifică a conținutului textelor revine autorilor.

ISBN

Volum finanțat de Departamentul pentru Relații Interetnice din cadrul Guvernului României

SE DISTRIBUIE GRATUIT

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE …… 5

Coriolan Horațiu OPREAN, *Childeric şi Omanahar. Doi regi barbari federați ai Imperiului Roman târziu* …… 7
Sabin Adrian LUCA, Zeno Karl PINTER, Ioan Marian ȚIPLIC, Adrian GEORGESCU, Dragoş DIACONESCU, *Descoperiri gepide la Miercurea Sibiului-Petriş (jud. Sibiu)* …… 17
Sorin NEMETI, *Gepizii şi „Potaissa" (sec. VI d. Hr.)* …….. 31
Gabriel T. RUSTOIU, *Habitatul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al V-lea şi prima jumătate a secolului al VI-lea* …… 39

Dan BĂCUEȚ-CRIȘAN, *Depresiunea Silvaniei în sec. VII-IX* …… 85

Alexandru MADGEARU, *Români şi pecenegi în sudul Transilvaniei* …… 111
Tudor SĂLĂGEAN, *„Dextram dantes". Note asupra specificului raporturilor dintre cuceritorii maghiari şi populația locală din nordul Transilvaniei în secolele X-XIV* …… 121

Ioan Marian ȚIPLIC, *Necropolele medievale timpurii din Transilvania (sfârşitul sec. IX – prima jumătate a sec. XII)* …….. 133
Aurel DRAGOTĂ, *Aspecte funerare la Alba Iulia în secolele X-XI* …… 157
Silviu OȚA, *Necropolele din orizontul sud-dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârşitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea)* …….. 171

Adrian IONIȚĂ, *Morminte cu gropi antropomorfe din Transilvania şi relația lor cu primul val de colonizare germană* …….. 217
Daniela MARCU-ISTRATE, Angel ISTRATE, *Morminte cu nişă cefalică descoperite la Alba Iulia (sec. XII-XIII). Contribuții privind istoria oaspeților occidentali în Transilvania* …… 229
Maria Emilia CRÎNGACI ȚIPLIC, *Elemente de cultură materială a saşilor transilvăneni (sec. XII-XIII). I. Obiecte liturgice* ……. 245

Abrevieri bibliografice ……. 265

Cuvânt înainte

Perioada marilor migrații şi a zorilor Evului Mediu reprezintă o etapă crucială în evoluția societății umane pe continentul european. În această perioadă s-au bulversat structuri statale şi s-au răsturnat realități politice ce păreau de neclintit, dar în acelaşi timp s-a regrupat potențialul uman al vechiului nostru continent, descoperindu-se o nouă unitate, într-un sens greu de bănuit până în acel moment; unitatea în spiritul promovat de biserica creştină. În acelaşi timp, s-au conturat noi structuri etnice şi s-a ajuns la geneza marilor popoare europene, fundament al națiunilor de astăzi, la delimitarea unor noi arii de locuire ce vor sta la baza desenării hărții politice şi a statalității europene moderne şi contemporane. Practic se poate afirma că în această perioadă se nasc marile concepte şi structuri politice, economice, sociale şi spirituale ale Europei, dar şi marile probleme ale continentului, marile conflicte ale istoriei universale. În relație directă cu geneza popoarelor europene şi cu conturarea arealului de locuire şi dominație, dar şi datorită noilor realități economice şi sociale, acum se înregistrează şi fenomenul divizării unor grupuri de populație ca şi al migrației unor grupuri etnice pe spații vaste, în zone îndepărtate locurilor de baştină, formând minorități etnico-lingvistice, culturale, economice şi religioase. Această frământare a genezei universului medieval a avut amploare diferită în diferitele zone ale continentului făcând ca imaginea dată de istorie evenimentelor să fie extrem de variată, uneori chiar disproporționată şi generatoare a ideii, sau mai bine zis a angoasei Evului Mediu întunecat, a mileniului obscur. Adesea preconceputa tatonare în întuneric a istoriografiei, covârşitoarea importanță a fenomenelor şi evenimentelor precum şi abordarea şi interpretarea diferită a unor izvoare, face ca cercetarea unei perioade atât de controversate între istoricii mai multor țări din zona Bazinului Carpatic, să reprezinte întotdeauna o provocare ştiințifică de anvergură, tentantă pentru toți specialiştii consacrați, interesantă pentru toți cei ce doresc un tablou cât mai clar al trecutului nostru comun.

Spațiul transilvan, resimte poate mai puternic decât alte spații ale continentului plămădirea acestor noi realități, iar sărăcia izvoarelor scrise a dus la concepția istoriografică a "conului de umbră" în care se consideră pierdute multe aspecte ale vieţuirii umane ale acestei perioade. În această situație, cercetarea arheologică este cea care are menirea să facă lumina atât de aşteptată şi dorită în acest spațiu cronologic considerat de unii prea întunecat. Arheologii din Transilvania, specializați în abordarea şi cercetarea vestigiilor materiale ale primului mileniu creştin, au făcut dealtfel adesea lumină în istoria acestui spațiu geografic şi cronologic, unii dintre aceştia, în mod lăudabil, chiar şi atunci când realitățile politico-naționale ar fi preferat păstrarea întunericului sau măcar a acelui deja numit "con de umbră" asupra unor anumite mărturii arheologice. Sper ca arheologia să rămână mereu acea ştiință auxiliară a istoriei care să furnizeze cea mai concretă şi curată categorie de izvoare;

materialul arheologic transmis direct de la cei ce l-au realizat, până la noi, fără vreo intermediere în general subiectivă dată de pana sau mintea vreunui istoric de odinioară.

Iată de ce salutăm şi considerăm foarte bine venită atât sesiunea de comunicări organizată la Sibiu pe tema "*Relații interetnice în Transilvania*" cât şi inițiativa cuprinderii referatelor şi studiilor prezentate într-un volum colectiv, care nădăjduim să devină o lucrare de referință în cercetarea medievistică românească, o nouă lumină într-un mileniu din ce în ce mai puțin întunecat.

Conf. univ. dr. Zeno-Karl PINTER
Subsecretar de stat
GUVERNUL ROMÂNIEI
DEPARTAMENTUL PENTRU RELAȚII INTERETNICE

CHILDERIC ŞI OMAHAR.
DOI REGI BARBARI FEDERAȚI AI IMPERIULUI ROMAN TÂRZIU

Coriolan Horațiu OPREANU

CHILDERIC AND OMAHAR. TWO BARBARIAN KINGS FEDERATES OF THE LATER ROMAN EMPIRE

Abstract

In this article is discussed the historical importance of the 5th century AD, as a turning moment between the Late Antiquity and the Early Middle Ages in Europe. At the same time, the study of the barbarian elite represents a fascinating and an important historical source to the social and political history.

The 5th century is a moment of cultural connections across Europe. The author talks about the cultural contacts between Western Europe and Central and Eastern Europe. The best-known royal tomb archaeologically identified in the West is the famous tomb of Childeric, king of the Franks, who died in AD 481, or 482. The inventory of the grave demonstrated the existence of a diplomatic agreement between Childeric and the Roman Emperor at Constantinople. Childeric was dressed as a Frankish king, but as a Roman general, as well. It is a characteristic of the late 4th-5th centuries AD, when barbarians were accepted in great number in the Roman army, many of them becoming important leaders in the Roman army.

2000 km further, to the east, at Apahida in Transylvania, a similar, but a richer grave was found in the 19th century. Its' inventory, compared to Childeric's, made historians considering it as a royal tomb. The golden crossbow brooch (fig. 1/2), the golden seal-ring, the golden "name"-ring (fig. 2) and a third golden ring having four enameled Christian crosses, all obviously worked in the imperial workshops at Constantinople, make the author talk of a diplomatic agreement with the emperor at Constantinople. The golden crossbow brooch at Tournai (fig. 1/1) and that at Apahida (fig. 60/2) belong to the same typological category (Keller 6, or Tóth B7b) (fig. 1/3-5). Their production started around the middle of the 5th century. That means the tomb at Apahida was contemporary to that of Childeric.

On the "name" ring at Apahida, the author offers a new interpretation (fig. 2). He considers the name of the king was Omahar, written on the first row of the inscription (Omahar(i)= "which belongs to Omahar"). On the second row must be a title, as v(ir) g(loriossus) used in the 5th-6th centuries for the highest level of the illustres.

On the seal-ring the author read Omacar, in Latin.

Finally the third ring, having four Christian crosses, is considered to be connected to the baptism of the king from Apahida. The author uses as analogy the well-known ceremony at Tours when Clovis was baptized and he got also the "consular ornaments". So, the baptism was in tight relation with political agreements of the Byzantine Empire with the barbarians.

The conclusion of the study is that along the periphery of the former Roman Western Empire, from Gaul and Germany to Transylvania, the barbarian elite's tombs are drawing the map of the new barbarian kingdoms. They existed not only in Western Europe, but also in Central and Eastern Europe. Transylvania with the important political centers at Şimleul Silvaniei and Apahida, belonged in the 5th century to the new political horizon of Europe.

That is demonstrated by the same attitude of the Byzantine Empire to centers as Tournai and Apahida, situated at 2000 km distance one to another.

Figura regelui franc Childeric, mort în 481 sau 482 p. Ch., nu se remarcă în mod deosebit printre numeroşii şefi barbari amintiţi de izvoarele scrise ale epocii, poate doar prin faptul că el a fost tatăl lui Clovis. Celebritatea personajului se bazează pe descoperirea în 1653, la Tournai, a mormântului său. Inventarul mormântului (Das Gold 2001) constă într-o cataramă de centură de aur masiv, cloisonată, în formă de rinichi, o pereche de catarame mici pentru botine, din aur cloisonat, cu placa în formă de rinichi, un inel de aur sigilar cu numele, titlul şi imaginea regelui (*CHILDIRICI REGIS*), un inel simplu de aur, o brăţară de aur masiv cu capete îngroşate, o închizătoare de casetă de aur cloisonat cu granate, de formă zoomorfă, o fibulă de aur cu capete de ceapă de tip Keller 6 cu decor ajurat (fig. 1/1). Acestor podoabe şi accesorii vestimentare, li se adaugă armele: o lance, *francisca*, o *spatha* cu garda cloisonată şi un *scramasax* şi piese de harnaşament constând în aplici, butoni, cicade, aplice în formă de cap de taur. Se adaugă un tezaur monetar compus din 200 de monede de argint emise în Imperiul timpuriu şi 100 de monede de aur eşalonate de la Valentinian III (425-455) la Zenon (476-491), majoritatea emise în Imperiul de Răsărit, la Constantinopol. Cum originea etnică a defunctului este stabilită cu siguranţă, el fiind franc, problema influenţelor culturale ce pot fi sesizate în inventarul funerar este cu atât mai interesantă şi mai sugestivă pentru concluziile istorice. Cu excepţia *scramasax*-ului, celelalte arme sunt specifice armamentului războinicilor franci. Brăţara de aur masiv cu capete îngroşate reprezintă un simbol specific lumii germanice, reprezentând apartenenţa la familiile princiare sau regale (Werner 1980). Cea mai semnificativă este însă influenţa romană. Ea constă, în primul rând, în fibula de aur cu capete de ceapă (fig. 1/1). Acestea erau purtate de înalţii funcţionari imperiali din armata sau administraţia romană târzie. Ele închideau, pe umărul drept mantaua scurtă a ofiţerilor romani, *paludamentum*, pe care Childeric o purta peste armură, cum rezultă din imaginea sa de pe inelul sigilar (Schmauder 1998). Şi acesta avea aceeaşi semnificaţie de indicator al rangului. Imaginea lui Childeric de pe inelul sigilar e luată după modelul monedelor romane ce-l reprezentau pe împărat în costum militar, în armură, cu lance şi coif, *paludamentum* şi scut. Diferenţa principală a imaginii de pe inel este absenţa scutului, înlocuit de *paludamentum*. Acesta se închidea pe umărul drept, ca pe monedele lui Iulius Nepos din 475 p. Ch. Inelul sigilar poate fi comparat cu o gemă de safir cu portretul de tinereţe a lui Alaric II. În imaginea lui Alaric lipsesc orice insemne regale, la fel ca pe gema de ametist cu portretul lui Theodoric. Theodoric este redat în togă şi tunică, frontal, cu păr lung şi barbă, după moda germanică, ca şi Childeric (Schmauder 1998). În locul inscripţiei cu titlul de rege el are doar o monogramă, după modelul bizantin. Sigiliul lui Childeric are atât elemente france, cât şi bizantine, fiind reprezentat în ipostază de stăpânitor şi cu inscripţia în limba latină ce-i precizează titlul de rege. Această împletire culturală a fost excepţional surprinsă de P. Brown: “Pletele magice ale unui <rege cu păr lung> merovingian îi cădeau pe faldurile mantiei de general roman” (Brown 2002, 88).

H. W. Böhme considera că este posibil ca regele franc Childeric, ce administra provincia Belgia II în numele autorităţii romane din Occident, să fi profitat de situaţia înlăturării ultimului împărat roman din Occident în 476 pentru a se distanţa de Syagrius, *magister militum* al Galliei, căruia îi fusese până atunci fidel. Italia ajunsese în mâna lui Odoacru, cu care Childeric încheiase o alianţă contra alamanilor care ameninţau Italia. În acest context este posibil ca prin 476-477, între Childeric şi Zenon, împăratul de la Constantinopol, să se fi încheiat un *foedus*. Aşa s-ar putea explica apariţia în Gallia a obiectelor de prestigiu şi a subsidiilor bizantine ilustrate de inventarul mormântului lui

Childeric. Aceste relaţii vor ajunge la apogeu în vremea fiului lui Childeric, Clovis, căruia, în cadrul ceremoniei de creştinare de la Tours din anul 508, împăratul de la Constantinopol, Anastasius, i-a decernat demnitatea de consul onorific şi i-a trimis cadouri onorifice, de prestigiu, între care şi o diademă (Périn 1995, 249).

Mai puţin cunoscut, dar nu mai puţin important şi mult mai fastuos decât mormântul lui Childeric este primul mormânt "princiar" de la Apahida, descoperit în 1889 (Finály 1889). În inventarul (Harhoiu 1998) său există circa 15 piese, între care sunt 6 pandantive de aur cloisonate cu almandine, având corpul principal în formă de cap de animal, de care sunt suspendaţi prin lănţişoare câte 5 clopoţei de aur, o fibulă de aur cu capete de ceapă de tip Keller 6 cu decor ajurat (fig. 1/2), trei inele de aur, unul sigilar, unul "de nume" şi altul simplu, ornamentate prin nielare cu pastă vitroasă neagră, o brăţară masivă de aur cu capetele îngroşate, o cataramă de centură de aur, cu placa în formă de rinichi, cloisonată cu almandine, o cataramă de aur mică cloisonată de la încălţăminte, o mărgea bitronconică de aur cloisonată, două ulcioare de argint ornamentate cu menade şi satiri dansând, 4 piese din bandă plată de aur. Cele două ulcioare sunt de tip roman târziu, datând, probabil, dintr-o epocă mai timpurie decât restul inventarului, cândva spre sfârşitul secolului IV p. Ch., sau în prima jumătate a secolului V p. Ch., fiind contemporane cu vasele de la Tăuteni-Bihor (Dumitraşcu 1973). Ele au rămas o vreme îndelungată în uz după ce au fost executate în atelierele romane târzii. Fibula de aur (Schmauder 2002) cu capete de ceapă este una dintre cele mai semnificative descoperiri din acest mormânt (fig. 1/2). Aceste fibule nu erau accesorii obişnuite de îmbrăcăminte (Barkóczi 1993; Swift 2000). Cele de aur erau insigne ce marcau rangul şi funcţia unui purtător de *chlamys*. Ea şi fibula exprimau puterea funcţionarului imperial (Heurgon 1958, 23-24; Janes 1996). Regulile stricte ce stabileau purtarea fibulelor la curtea imperială în secolele IV-VI p. Ch. stabileau că împăratului îi erau destinate în exclusivitate pietrele preţioase, ca "insigne sacre şi o podoabă interzisă şi inaccesibilă supuşilor lor" (Themistios, *Orat.*, XI, 169). Sub Leo I se repetă regula, fiind interzis bijutierilor să confecţioneze tot ce "*ad cultum et ornatum imperatorium pertinet*", între altele împodobirea cu perle, smaralde şi ametiste a şeilor şi a harnaşamentului cailor, iar pentru fibule "*fibulis in chlamidibus his utantur quae solo auro et arte pretiosae sunt*" (*Cod. Iust*., 11,12). Fibula de aur de la Apahida se datează, ca şi cea de la Tournai, în a doua jumătate a secolului V p. Ch. (Pröttel 1988, 370, nota 167). Aşa cum arătam, la fel cu cea a lui Childeric, fibula de la Apahida, provine dintr-un atelier imperial de la Constantinopol şi a fost acordată posesorului de către împărat împreună cu rangul pe care ea îl semnifica în Imperiu. Recent, fibulele cu capete de ceapă au fost reclasificate pe criterii tehnologice, fiind împărţite în două grupe: cele turnate şi cele lucrate din tablă de aur. Fibula de la Apahida face parte din ultima categorie, împreună cu fibulele de la Tournai, Palatin (Roma), Reggio Emilia, Muzeul Louvre, Turcia (Bloomington, USA), Metropolitan Museum New York şi Degoj (Croaţia) (fig. 1). În tipologia lui Tóth, fibula de la Apahida este tipul B7b, a căror producere a început pe la mijlocul secolului V p. Ch., fiind folosite cel puţin până în epoca lui Iustinian (Tóth 2002, 256).

Dintre cele trei inele de aur, unul avea incizat un nume cu litere latine. J. Werner l-a numit "inel de nume" (Namensring). În acelaşi timp inscripţia (fig. 2), dispusă pe două rânduri, a fost citită de mulţi cercetători Omharus, fiind considerat numele unei căpetenii germanice (Werner 1967/1968; Popescu 1976; Horedt 1986; Harhoiu 1998). Examinând cu atenţie inscripţia am adus câteva corecţii (Opreanu 1995) vechii lecturi, ce nu punea prea mare preţ tocmai pe detaliile epigrafice. Mai întâi este foarte uşor de observat că există un "A" în ligatură cu "M"-ul din primul rând. Cel de-al doilea rând cuprinde doar două litere, aşezate centrat faţă de cele de deasupra. Ultima literă a acestuia nu este un "S", cum s-a considerat unanim, ci, mai degrabă un "G". O literă identică apare pe inelul sigilar al lui

Alaricus II, unde este cu siguranță un "G" (prima literă din cuvântul *Gothorum*). Există încă multe analogii în inscripțiile secolelor IV-V p. Ch. unde litera "G" este identic redată cu cea în discuție de pe inelul din mormântul de la Apahida (Gudea 1993). Ipoteza noastră este că numele proprietarului inelului era scris doar pe primul rând al inscripției. Probabil că "R" final era în ligatură cu un "I", fiind la genitiv: *OMAHAR(I).* Cele două litere din rândul 2, "V" ("U") și "G" nu pot fi parte a numelui, cum s-a presupus. Ele ar putea reprezenta, mai degrabă, o abreviere pentru un titlu roman ca, de exemplu, *v(ir) g(loriossus),* care corespundea în secolele V-VI p. Ch. celui mai înalt nivel al categoriei *illustres* (Jones 1964, 543-544), cei care purtau în Imperiu fibula de aur cu capete de ceapă ca semn al poziției lor sociale. Printre cele mai cunoscute exemple se numără vandalul Stilichon, *magister militum*, redat pe dipticul de la Monza, sau înalții funcționari din anturajul lui Iustinian ce apar în mozaicul de la San Vitale din Ravenna (I Goti, 140, fig. III.1; V.2). Titlul de *vir gloriosissimus* este atestat și pentru regele barbar Theodericus (488-526). Câteva inscripții (CIL VI 1794, 31933) îl numesc pe Theodericus, *gloriosissimus rex*. Mai mult, o inscripție burgundă datată înainte de anul 474, în vremea împăratului Leo I (457-474) și *Prefatio* cunoscutei *lex Gundobada* îl numesc pe Gundobad, „regele burgunzilor", cu titlul patrician de *vir gloriosissimus* și nu de *dominus*. Același titlu a fost păstrat și de urmașul său, Sigismund, *gloriosissimus Sigismundus rex* (Kohlhas-Müller 1995, 138).

Cel de-al doilea inel este unul sigilar ("Siegelring"). Ca și fibula de aur, el reprezenta o insignă oficială, semnificând rangul social și puterea deținătorului (Appian, *Punica* 32). Spre deosebire de sigiliul lui Childeric, cel al lui Omahar consta într-o monogramă. Aceasta a fost descifrată, de-a lungul vremii, în diverse moduri: Marcus, Maria, Vomhar, Omaruc în latină (Opreanu 1995, 241 cu bibliografia), sau Omapoc în greacă (Werner 1992). Examinând monograma și adăugând restul datelor pe care le avem, rezultă că toate aceste variante sunt puțin plauzibile. Ținând seama de numele *OMAHAR* de pe primul inel, scris cu litere latine, considerăm că avem de-a face cu o monogramă latină, care poate fi ușor citită *OMACAR*. Trebuie să adăugăm și constatarea că monograma lui Omahar este foarte asemănătoare ca alcătuire cu cea a lui Theoderic, așa cum apare ea pe o *siliqua* emisă la Ravenna (Kraus 1928, 94, no. 66).

Cel de-al treilea inel de aur are doar patru cruci nielate, dispuse simetric pe placa inelului. Evident, și inelele, ca și fibula, au fost lucrate în ateliere romane târzii, probabil la Constantinopol (Arhennius 1985). Aceeași proveniență o aveau și cataramele (Kiss 1995, 306-307).

Alte piese de inventar, ca brățara cu capete îngroșate și pandantivele cu clopoței (Das Gold 2001; Schmauder 2002), par a fi legate mai degrabă de mediul cultural germanic. Brățara cu capete îngroșate este un cunoscut simbol al puterii în societățile germanice, Childeric fiind și el posesorul uneia (Werner 1980). Despre pandantivele cu clopoței s-a emis ipoteza că ar fi aparținut unei diademe (Kiss 1987). Din aceste motive, s-a sugerat, tot cu titlul de ipoteză, că brățara și pandantivele ar fi putut fi executate în ateliere barbare, ce lucrau pentru aristocrația germanică orientală din bazinul carpatic (Kiss 1995, 309-310).

Inventarul mormântului nr. 1 de la Apahida, comparat cu cel al lui Childeric de la Tournai, fie în ansamblu, fie pe diverse categorii de piese, este cu mult mai bogat. Dintre insemnele de putere, fibula de aur de la Apahida este de două ori mai mare și mai grea (11,5 cm și 54, 2 g), decât cea de la Tournai (6,30 cm și 27 g) (cf. Kiss 1995, Tab. 3). Or, cea de la Tournai a aparținut cu certitudine unui rege al francilor. Din acest punct de vedere, Omahar trebuie considerat și el un rege barbar (Kiss 1987; Kiss 1995). Ca și Childeric el a primit în mod oficial insemne de putere romane, din Imperiul Roman de Răsărit. Recent, E. Tóth considera fibula de aur cu capete de ceapă de la Degoj (singura de acest tip cu dimensiuni și greutate superioare celei de la Apahida) ca posibilă insignă romană a regelui ostrogot

Theodoric, pierdută în drumul său spre nordul Italiei (Tóth 2002). Omahar, la fel cu regi barbari faimoşi, ca Theoderic sau Gundobald, era echivalat în ierarhia socială a Imperiului Roman târziu cu pătura superioară a aristocraţiei civile şi militare romane, *viri gloriosissimi*, deţinătorii funcţiilor cele mai înalte din administraţia şi armata romană târzie. Ca şi în cazul lui Childeric, Omahar şi supuşii săi deveniseră federaţi romani. Ocazia Imperiului de a se implica diplomatic în lumea barbară de la nord de Dunăre şi de Carpaţi s-a ivit după disoluţia "imperiului" hunic. Sursele scrise amintesc că, la scurtă vreme după bătălia de la Nedao, grupurile barbare din zona Dunării au încheiat alianţe cu romanii. Încă în 458 p. Ch., Maiorianus a recrutat în Pannonia şi în Barbaricum-ul de peste Dunăre o armată pentru Imperiul de Apus. Apoi, pe vremea lui Marcianus, majoritatea acestor populaţii au devenit aliatele Imperiului de Răsărit (Tejral 1997, 162). În jurul anului 460, în regiunea Dunării mijlocii s-au dat lupte pentru stăpânirea zonei între diferite coaliţii barbare (Wolfram 1990, 258-268). Leo, împăratul de la Constantinopol, s-a amestecat în aceste evenimente, după ce, în anul 459, ostrogoţii au invadat Epirul, nemulţumiţi că nu-şi primiseră stipendiile de federaţi. În această conjunctură, Leo a trimis ajutor scirilor din Câmpia Tisei, aflaţi în conflict cu ostrogoţii (Jones 1964, 221-222). Unul dintre grupurile barbare care a fost sprijinit de către Imperiul de Răsărit a fost, se pare, şi cel al cărui centru de putere se găsea în valea Someşului Mic, la Apahida, poate chiar în vremea domniei lui Leo. Acest lucru demonstrează importanţa şi forţa militară a acestuia. Cele trei inele de aur primite de regele barbar de la Apahida de la curtea imperială de la Constantinopol erau împodobite cu cruci nielate (ca şi fibula, de altfel). Rezultă că, foarte probabil, regele Omahar devenise creştin odată cu încheierea acordului diplomatic cu Imperiul. Grégoire de Tours consemnează că, odată cu botezul, Clovis a primit şi "ornamentele consulare", între care şi tunica roşie ("*…in basilica Sancti Martini tunica blattea indutus et clamide imponens vertice diademam.*"), din partea împăratului bizantin Anastasius (Salway 1987, 497; Frend 1984, 803-805). Chlamida şi diadema erau insignele trimise de împăratul de la Constantinopol regilor barbari care intrau în acest fel în familia imperială. Un alt exemplu este oferit de relatările Cronicii lui Malalas şi Cronicon Pascale cu referire la regele barbar Tzath I al lazilor, căruia împăratul Iustin i-a oferit chlamida albă şi un *tablion* de aur. Iustinian a trimis lui Tzath II o coroană, chlamida albă şi o fibulă imperială ornamentată cu pietre preţioase, cum spune Agathias. La fel, Procopius relatează că pentru cinci satrapi ai Armeniei, împăratul a trimis insigne, constând în chlamida de lână şi câte o fibulă cu o piatră preţioasă şi alte insemne de putere (toate exemplele pe larg la Morrison 1997). Cazul Clovis este un excelent argument pentru a demonstra că între acţiunile diplomatice, care urmăreau extinderea influenţei politice şi militare a Imperiului Roman de Răsărit în lumea barbară şi impunerea creştinismului ortodox în sânul aristocraţiei barbare exista o strânsă unitate, alimentată în epocă şi de către declanşarea unei ofensive contra arianismului germanic. Botezul lui Omahar trebuie să se fi petrecut într-un context similar, probabil, la Constantinopol, împăratul devenindu-i naş. Această situaţie este atestată de izvoarele literare în vremea lui Iustinian, când împăratul a devenit naşul de botez al lui Gretes, şeful herulilor (Chrysos 1989, 16; Diculescu 1925, 13).

În privinţa centrului de putere de la Apahida, s-au emis numeroase ipoteze privind etnicul acestei aristocraţii barbare. Principalul argument a fost cronologia sa. Dacă iniţial K. Horedt a fost de părere că este vorba despre gepizi (Horedt 1958), mai târziu el i-a considerat ostrogoţi (Horedt, Protase 1970), pentru ca în final să prefere posibilitatea identificării cu alanii (Horedt 1986), datarea mormintelor fiind "prea timpurie pentru a fi gepizi şi prea târzie pentru a fi ostrogoţi". În ultima vreme s-a susţinut cu intensitate de către specialişti varianta gepidă, fără ca argumentaţia să beneficieze de date noi suficient de edificatoare pentru a înclina balanţa decisiv în favoarea acestei ipoteze (Kiss 1987; Kiss 1991; Harhoiu 1998; Schmauder 2002). Etnicul gepid al regilor germanici din nord-vestul Transilvaniei a fost

recent susținut chiar pentru prima jumătate a secolului V p. Ch., fiind pus în legătură cu tezaurele de la Șimleul Silvaniei, considerate ca aparținând chiar unei dinastii gepide (A. Kiss, în Szilágysomlyó 1999, 27-34), ceea ce reprezintă o interpretare ușor forțată, greu de acceptat fără rezerve. De altfel, posibilitățile atribuirilor etnice precise pe cale arheologică pentru această perioadă sunt dificile. V. Bierbrauer, trecând în revistă descoperirile germanice din Italia în epoca lui Odovacar şi Theoderic, arăta că, deocamdată, arheologic, nu pot fi separate descoperirile ce aparțin scirilor de cele ostrogote, ambele fiind populații germanice orientale originare din bazinul Dunării mijlocii, a căror deplasare în Italia este precis marcată de izvoarele scrise (Goti 1994, 179). M. Kazanski, analizând mormintele princiare ale orizontului arheologic Untersiebenbrunn (prima jumătate a secolului V p. Ch.) între Atlantic şi Munții Caucaz, ajungea la concluzia că apartenența etnică nu poate fi stabilită pe baza inventarelor somptuoase ce le conțineau (Kazanski 1996).

Oricum, pentru acel moment istoric din Transilvania, poate că nici nu este atât de importantă cunoaşterea exactă a neamurilor germanice care au dominat-o pe plan politic. Este suficient că s-a putut stabili mulțumitor cronologia descoperirilor şi apartenența la ramura germanicilor orientali. O concluzie istorică mult mai importantă este constatarea apariției în această perioadă a unor noi structuri sociale şi politice în rândurile barbarilor danubieni, așa cum rezultă din studiul mormintelor princiare. Repartiția geografică a mormintelor de "şefi" demonstrează, pe de o parte, procesul de formare a regatelor barbare (*regna*) în Europa centrală, iar, pe de altă parte, cel al apariției unor noi *gentes* la Dunărea mijlocie. Aceste noi "popoare" au început să se închege pornind de la elemente existente în "imperiul" lui Attila, dar au dobândit importanță abia după dispariția acestuia (Tejral 1997, 161-162). Acelaşi proces istoric s-a petrecut în a doua jumătate a secolului V p. Ch. de-a lungul întregii "periferii" nordice a fostului Imperiului Roman de Apus, din Germania sud-vestică, până în Transilvania. Arheologic s-a constatat o intensă interacțiune între vestul şi estul Europei, bunurile culturale specifice zonei occidentale şi cele ale zonei orientale marcând legături intense (Kazanski 1990) şi tendințe similare în evoluția istorică în toate regiunile din preajma fostelor frontiere romane europene nordice. Regatele barbare, considerate, până nu de mult o realitate specifică doar Occidentului european, moştenitoarele politice ale puterii romane, pot fi astăzi puse în evidență şi în regiunile central europene datorită studiului elitelor barbare ale secolului V p. Ch. Partea de nord-vest a Transilvaniei, fostă regiune de frontieră a Imperiului Roman (Dacia Porolissensis), aparținea şi ea acestui spațiu, fiind integrată în secolele V-VI noului orizont politic (Tejral 1997, Fig. 20) şi de civilizație barbară europeană. Astfel se explică interesul şi atitudinea extrem de asemănătoare ale marilor puteri ale epocii, ca Imperiul Roman de Răsărit, pentru Tournai din Belgia şi Apahida din România (Transilvania), două centre de putere politică situate la mare distanță una de cealaltă.

BIBLIOGRAFIE

Arhennius 1985 — B. Arhennius, *Merovingian Garnet Jewellery*, Stockholm, 1985.

Barkóczi 1993 — L. Barkóczi, *Megjegyzések Valeria 4-6. Századi Történetéhez. II. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatük*, în *BudReg*, 30, 1993, p. 327-350.

Brown 2002 — P. Brown, *Întemeierea creştinismului Occidental. Triumf şi diversitate 200-1000 d. Cr.*, Bucureşti, 2002.

Chrysos 1989 — E. K. Chrysos, *Legal Concepts and Patterns for the Barbarians' Settlement on Roman Soil*, în E. K. Chrysos, A. Schwarcz (Hrsg.), *Das Reich und die Barbaren*, Wien-Köln, 1989, 13-23.

Das Gold 2001 *Das Gold der barbaren Fürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien (Hrsg. A. Wieczorek, P. Périn)*, Stuttgart, 2001.
Diculescu 1925 C. C. Diculescu, *Contribuții la vechimea creştinismului în Dacia. Din viața religioasă a gepizilor*, Cluj, 1925 (extras din AIIN Cluj, 1924).
Dumitraşcu 1973 S. Dumitraşcu, *Tezaurul de la Tăuteni-Bihor*, Oradea, 1973.
Finály 1889 H. Finály, *Az apahidai lelet*, în *ArchErt*, 9, 1889, 305-320.
Frend 1984 W. H. C. Frend, *The Rise of Christianity*, London, 1984.
Goti 1994 *I Goti. Catalogo. Esposizione a Palazzo Reale*, Milano, 28 gennaio-8 maggio 1994, Milano, 1994.
Gudea 1993 N. Gudea, *Vasul cu inscripție şi simboluri creştine de la Moigrad*, în *ActaMP*, XVII, 1993, 151-183.
Heurgon 1958 J. Heurgon, *Le tresor de Ténès*, Paris, 1958.
Horedt 1958 K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958.
Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1986 (Antiquitas, Reihe 3, 28).
Horedt, Protase 1970 K. Horedt, D. Protase, *Tezaurul de aur din epoca migrațiilor de la Cluj-Someşeni*, în *ActaMN*, VII, 1970, 187-199.
Jones 1964 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire. 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, I-III, Oxford, 1964.
Kazanski 1991 M. Kazanski, *Les Goths (Ier-VIIe siècles après J.-C.)*, Paris, 1991.
Kazanski 1996 M. Kazanski, *Les tombes "princiéres" de l'horizon Untersiebenbrunn, le probléme de l'identification ethnique*, în *L'identité des populations archéologiques*, Sophia Antipolis, 1996, p. 109-126
Kiss 1987 A. Kiss, *Über eine Insigne des Gepiden-Königs Omharus von Apahida (Siebenbürgen)*, în *FolArch*, XXXVIII, 1987, p. 193-207.
Kiss 1991 A. Kiss, *Die "barbarischen" Könige des 4.-7. Jahrhunderts in Karpatenbecken als Verbündeten des Römische Reiches*, în *Communicationes Archaeologiae Hungariae*, 1991, p. 115-128.
Kiss 1995 A. Kiss, *Die Werkstätte des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen)*, în *ActaArchHung*, 47, 1995, 305-318.
Kohlhas-Müller 1995 D. Kohlhas-Müller, *Untersuchungen zur Rechtsstellung Theoderichs des Grossen*, Frankfurt-Berlin-Bern-New York, Paris-Wien, 1995.
Kraus 1928 F. F. Kraus, *Die Münzen Odovacars und des Ostgotenreiches in Italien*, Halle, 1928.
Morrisson 1997 C. Morrisson, *Les insignes du puvoir impérial au Ve et au VIe siècle*, în *Clovis. Histoire et mémoire. Clovis et son temps, l'évément*, I (direction M. Rouche), Paris, 1997, 753-768.
Opreanu 1995 C. Opreanu, *Creştinismul şi neamurile germanice în secolele IV-V în Transilvania*, în *EphemNap*, V, 1995, 227
Périn 1995 P. Périn, *Les tombes de "chefs" du début de l'époque mérovingienne. Datation et intérpretation historique*, în, *La noblesse romaine et les chefs barbares du III e au VII e siècle*, Condé-sur-Noireau, 1995, p. 247-301.
Popescu 1976 E. Popescu, *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

Pröttel 1988 P. M. Pröttel, *Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln*, în *JRGZM*, 35, 1988, 1, 347-372.
Salway 1987 P. Salway, *Roman Britain*, Oxford, 1987.
Schmauder 1998 M. Schmauder, *Die Oberschichtgräber und Verwahrfunde Südosteuropas und das Childerichgrab von Tournai. Anmerkungen zu den spätantiken Randkulturen*, în *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 30, 1998, 55-68.
Schmauder 2002 M. Schmauder, *Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht Aufgrund der archäologischer Qellen*, Band I-II, Bukarest, 2002 (*Archaeologia Romanica* III).
Swift 2000 E. Swift, *Regionality in Dress Accessories in the Late Roman West*, Montagnac, 2000 (Monographies Instrumentum 11).
Szilágysomlyó 1999 *Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei*, Budapest, 1999.
Tejral 1997 J. Tejral, *Les féderés de l'Empire et la formation des royaumes barbares dans la region du Danube moyen à la lumière des données archéologiques*, în *Antiquites Nationales*, 29, 1997, 137-166.
Tóth 2002 E. Tóth, *Zwiebelknopffibel aus Goldblech von Degoj*, în *Specimina Nova*, XVI, 2000 (2002), 251-266.
Werrner 1967 J. Werner, *Namensring und Siegelring aus dem gepidischen Grabfund von Apahida*, în *KJ*, 9, 1967-1968, 120-123.
Werner 1980 J. Werner, *Der goldene Armring des Frankenkönigs Childerich und die germanischen Handgelenkringe der jüngeren Kaiserzeit*, în *Frühmittelalterl. Stud*, 14, 1980, 1-50.
Werner 1992 J. Werner, *Neues zu Kuvrat und Malaja Pereščepina*, în *Germania*, 70, 1992, 2, 430-436.
Wolfram 1990 H. Wolfram, *History of the Goths*, Los Angeles, 1990.

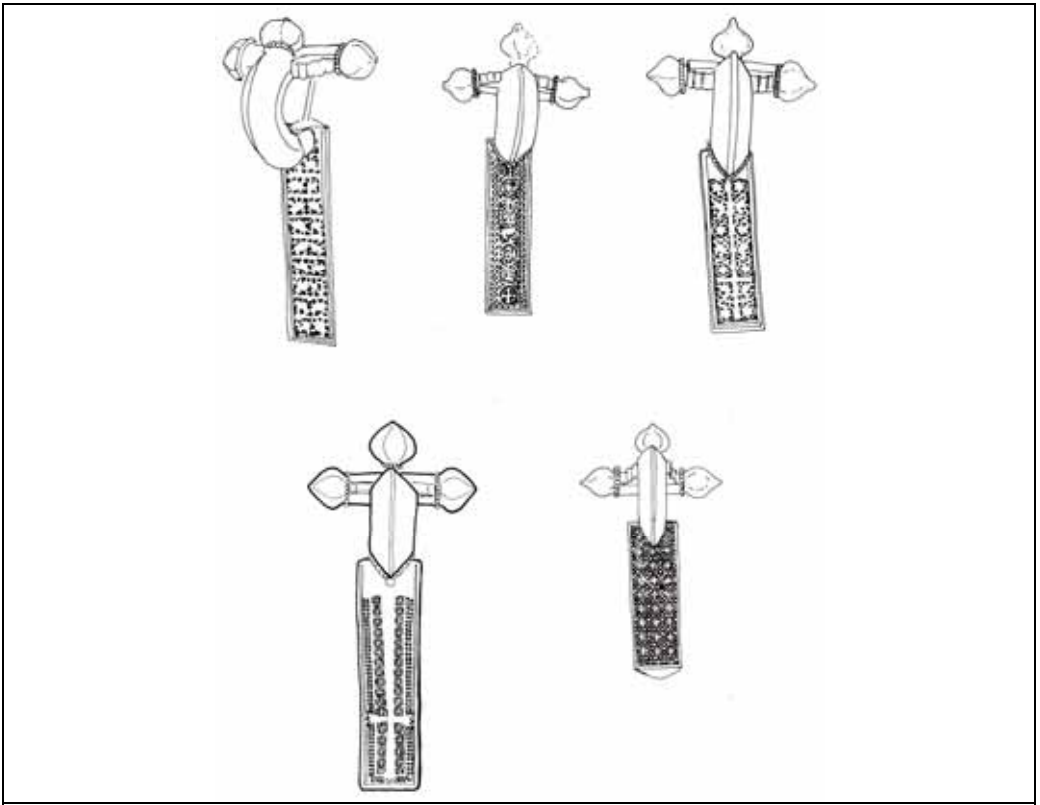

Fig. 1 – Fibule de aur de tip Keller 6 (Tóth B7b): 1. Tournai; 2. Apahida; 3. Roma-Palatin; 4. Reggio Emilia; 5. Italia (desene de Al. Diaconescu).

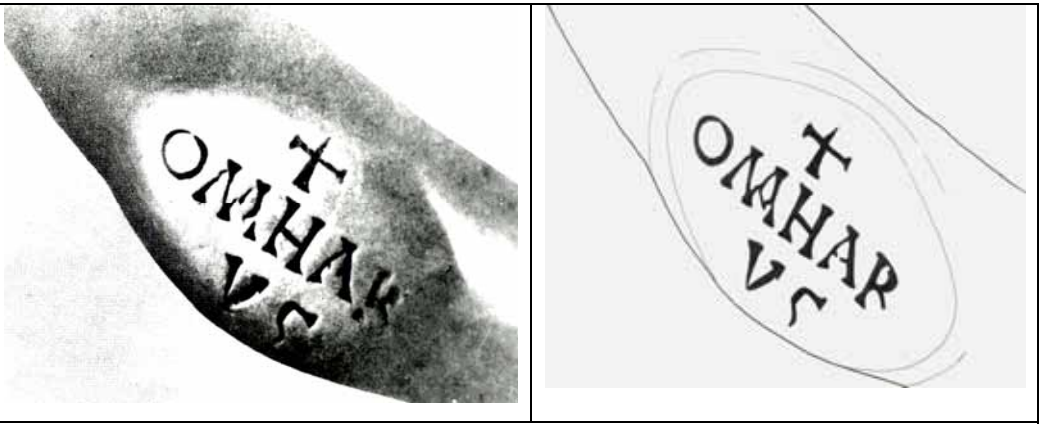

Fig. 2 – Placa inelului de aur de nume de la Apahida (mormântul 1). Foto şi desen.

DESCOPERIRI GEPIDE LA MIERCUREA SIBIULUI-*PETRIŞ* (JUD. SIBIU)

Sabin Adrian LUCA, Zeno Karl PINTER,
Ioan Marian ŢIPLIC, Adrian GEORGESCU,
Dragoş DIACONESCU

GEPIDE DISCOVERIES FROM MIERCUREA SIBIULUI – PETRIŞ (SIBIU COUNTY)

Abstract

The archeological excavation at the Miercurea Sibiului – Petriş *begun in 1997 when has been discovered the first graves. Till now are 5 grave discovered, but just two of them are more important, because of them inventory which consist in many pieces from gold, bones and iron. The cemetery it's similar with some other cemetery from 6th-7th centuries from Bratei, Alba Iulia, Fântânele etc. and because of that we think that is a gepide one, but is not Band typ cemetery, being more close of Apahida funeral discoveries*

Aşezarea preistorică de la Miercurea Sibiului-*Petriş* este cunoscută o dată cu apariţia monografiei culturii Petreşti.[1] În această lucrare se aminteşte despre existenţa unor materiale arheologice aparţinând culturilor eneolitice Turdaş şi Petreşti, descoperite întâmplător (1970) în acest punct din hotarul localităţii.[2]

Locuirile preistorice din punctul *Petriş* se află la aproximativ 500 m est de staţiunea balneară Miercurea Băi şi la 50-80 m nord de şoseaua naţională Sebeş – Sibiu, pe botul unei terase prelungi, înălţată cu aproximativ 4-5 m faţă de nivelul luncii inundabile a pârâului Secaş. Vestigiile arheologice sunt dispersate pe o lungime de aproximativ 300 m de-a lungul terasei, paralel cu lunca inundabilă. Câmpul cu resturi arheologice nu are mai mult de 80-100 m lăţime (Plan 1, stânga sus).

Situl a fost „redescoperit" în primăvara anului 1997.[3] În acest sit există, după efectuarea perieghezelor, materiale arheologice aparţinând fazelor timpurii ale culturii Starčevo-Criş, precum şi altele aparţinând fazelor timpurii a culturii Vinča, epocii eneolitice (Petreşti) şi celei a bronzului neputând face şi alte precizări. În anul 1997 am început cercetarea sistematică a sitului arheologic (planul 2).[4]

[1] Paul 1992, p. 141, punct 29 a.

[2] Într-un articol recent Ciută Marius afirmă că în opinia descoperitorului iniţial nu este vorba de una şi aceeaşi aşezare. Îi invit să vadă metru cu metru terenul, aşa cum am făcut noi în ultimii 10 ani, şi să găsească o nouă aşezare în structura culturală propusă iniţial: Ciută 2005, p. 151.

[3] Cristian Roman (Muzeul „Castelul Corvinilor" Hunedoara): Luca et alii 2000, p. 40; 2000 b, p. 7.

[4] Colectivul de cercetare este alcătuit din Sabin Adrian Luca (Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu), responsabil de şantier şi Adrian Georgescu (Muzeul Naţional Brukenthal Sibiu), membru. Din anul 2001 s-a alăturat acestui colectiv Andrei Gonciar (Universitatea Ottawa – Canada), iar din anul 2003 Dragoş Diaconescu (Muzeul „Castelul Corvineştilor") şi Cosmin Suciu (Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu).

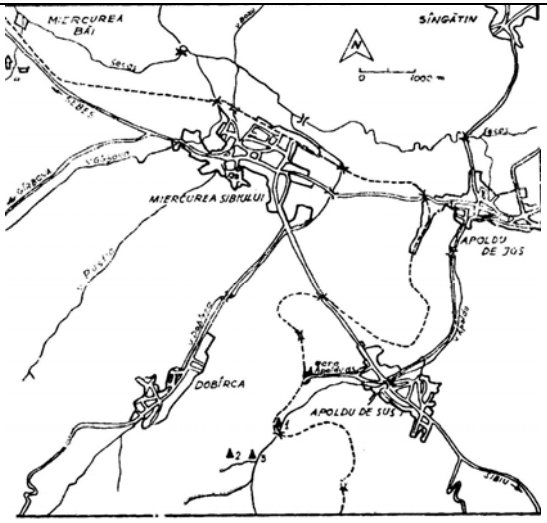

Depresiunea Apoldului: *villa rustica* de la Curtea Velii; 2 *villa rustica* de la Levejoare; 3 *villa rustica* nedegajată; 4 stația balneară *(aquae)* Miercurea Sibiului (Albele).

Plan 1. Miercurea Sibiului.
Către Miercurea Băi, pe partea din dreapta şoselei, se află situl.

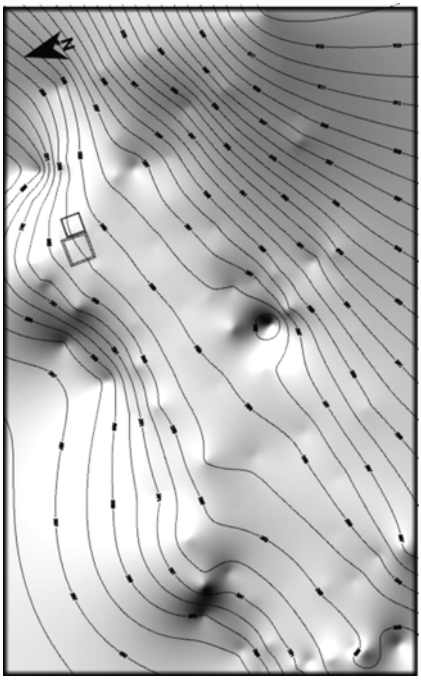

Plan 2. Miercurea Sibiului-*Petriş*.
Ridicarea topografică orto-satelitară a sitului arheologic.

Între anii 1997 şi 2000 s-au executat secţiuni pentru controlarea stratigrafiei aşezărilor preistorice suprapuse şi pentru analizarea principalelor categorii de locuinţe, complexe arheologice şi artefacte specifice sitului.[5] Secţiunile au fost următoarele: S_1 / 1997 (20 / 1,5 m), S_{2-3} / 1998 (16 / 2 m fiecare), S_4 / 1999 (16 / 2 m) şi S_5 / 2000 (20 / 1 m). S-au descoperit bordeie, locuinţe de suprafaţă, vetre, complexe arheologice adâncite (gropi menajere, şanţuri de fundaţie, gropi de pari şi stâlpi) şi morminte (gepizi, secolul V) (Planul 3).

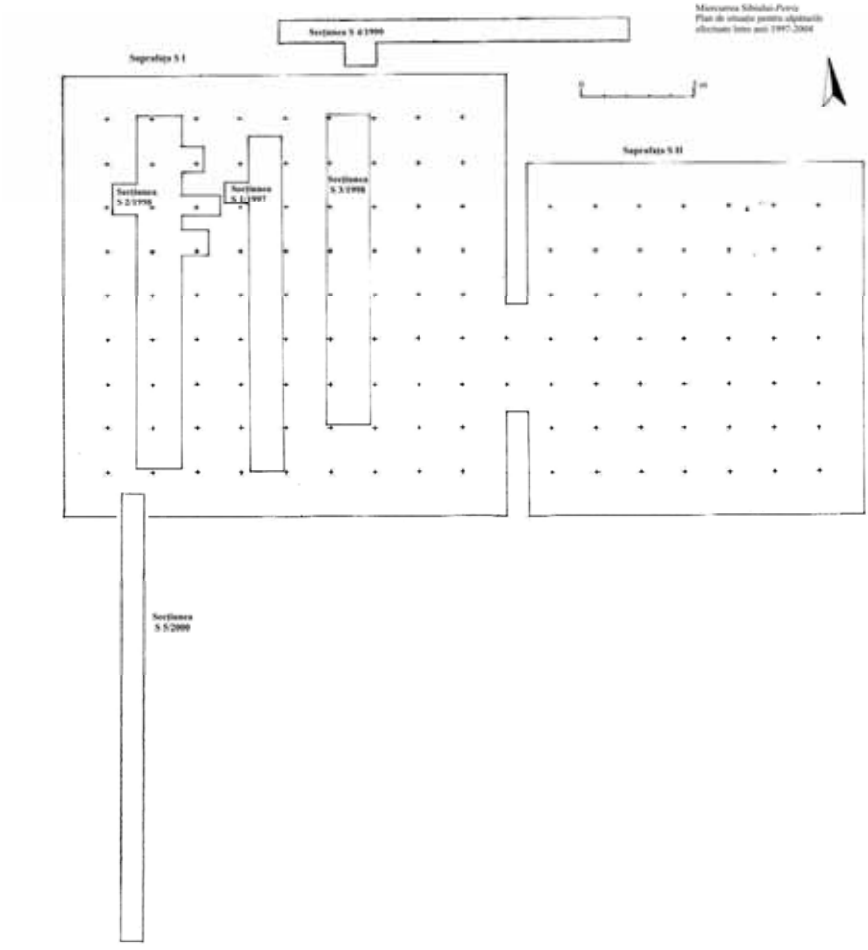

Planul 3. Dispunerea secţiunilor şi suprafeţelor de cercetare la Miercurea Sibiului-*Petriş*.

În anul 2001 s-a deschis o suprafaţă de cercetare având 20 / 20 m (S I / 2001-2003). De-a lungul anilor 2001 şi 2002 s-a cercetat nivelul petreştean, reprezentat prin locuinţe de

[5] Luca et alii 1998; 1999; 2000 a; 2001.

suprafață (două structuri de locuire), cel mai nou în stratigrafia orizontală a neoliticului de la Miercurea Sibiului-*Petriş*.[6] Tot în aceşti ani s-au cercetat şi resturi ale unor locuințe de suprafață aparținând nivelului vincian vechi (două structuri de locuire). În anul 2003 s-a epuizat şi excavarea complexelor adâncite aparținând culturii Vinča, faza A (5 locuințe adâncite de tip bordei, alte gropi cu utilități mai puțin cunoscute) şi Starčevo-Criş timpuriu (3 locuințe adâncite de tip bordei, alte trei gropi).

Din anul 2003 s-a pornit şi prepararea suprafeței S II (15 / 16 m). Aceasta va fi prelucrată în anii 2004 şi 2005 (Planul 3).

Descoperirile de epocă gepidă aparțin unei necropole plane de inhumație şi – poate – unor resturi de locuire.

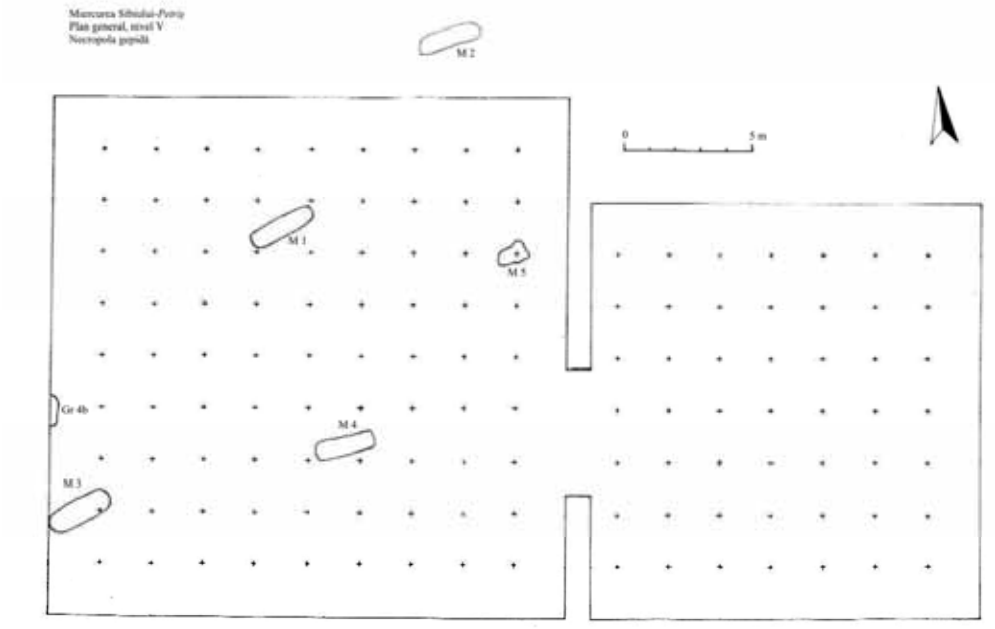

Planul 4. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Descoperiri gepide.

A. Necropola plană de inhumație.

În decursul anilor au fost descoperite resturile a cinci morminte, după cum urmează:

Mormântul M_1 / 1997 (Planul 4; 5 stânga – sus).

Acest mormânt a fost descoperit în Secțiunea S_1 / 1997 (Planul 3; 4). Groapa în care a fost depus decedatul are o formă dreptunghiulară şi este orientată SSV-NNE. Forma acesteia este dreptunghiulară cu partea de la cap arcuită. Mâinile decedatului sunt dispuse pa lângă corp, iar oasele sunt păstrate foarte prost. Mortul avea privirea spre răsărit şi era îngropat la 1,63 m adâncime. Umplutura gropii mormântului este compactă, galbenă, cu pietriş antrenat din stratul pe care se află depunerea de strat de cultură. Decedatul nu a posedat piese de inventar.

Mormântul M_2 / 1999 (Planul 4).

[6] Luca et alii 2002.

Acest mormânt a fost descoperit în Secțiunea S_4 / 1999 (Planul 3; 4). Groapa în care a fost depus decedatul are o formă dreptunghiulară şi este orientată SSV-NNE. Forma acesteia este dreptunghiulară cu partea de la cap arcuită. Mâinile decedatului sunt dispuse pa lângă corp, iar oasele sunt păstrate foarte prost. Mortul avea privirea spre răsărit şi era îngropat la 1,12 m adâncime. Umplutura gropii mormântului este compactă, galbenă, cu mult pietriş antrenat din stratul pe care se află depunerea de strat de cultură. Inventarul mormântului era alcătuit dintr-un piepten din os ornamentat cu linii incizate în val (fig. 1, a-b). Pieptenul este realizat din plăci de corn de cerb prinse între ele cu nituri de bronz sau alamă (la mijloc) şi fier (la margini). În acelaşi mormânt exista şi un cuțit din fier (fig. 1, c).

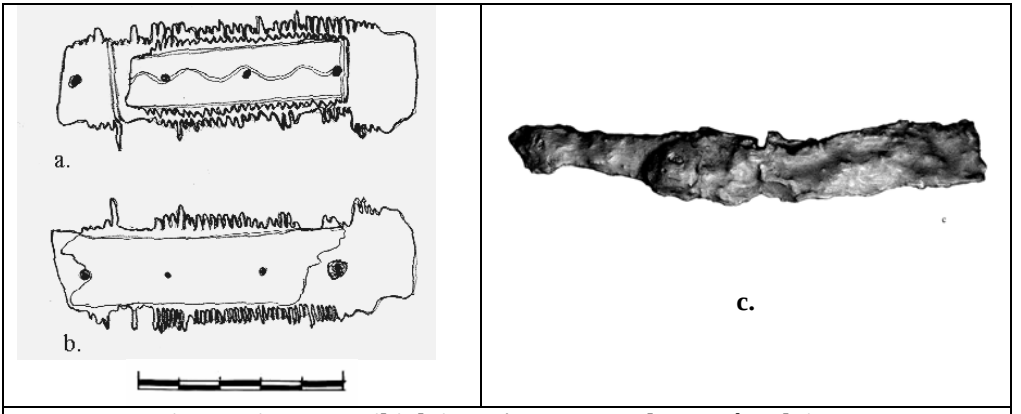

Fig. 1. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Inventarul mormântului M_2.

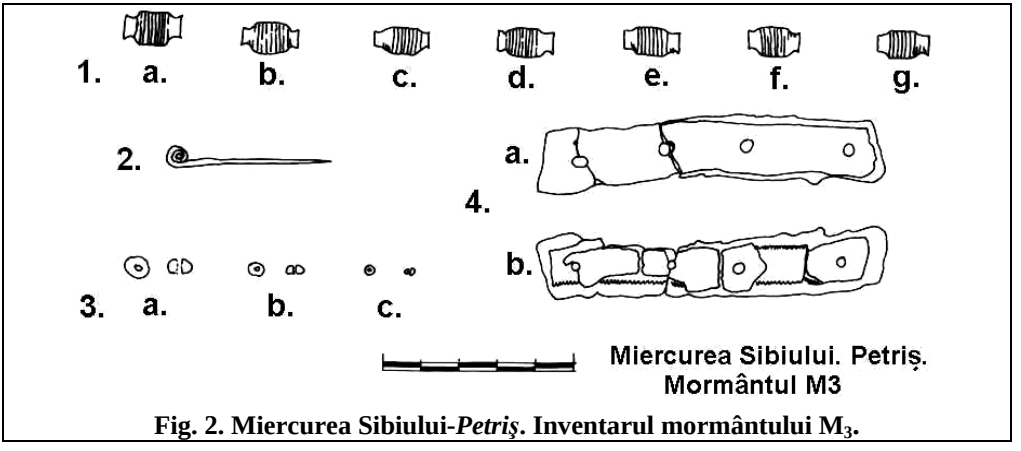

Fig. 2. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Inventarul mormântului M_3.

Mormântul M_3 / 2003 (Planul 4; 5 stânga – mijloc).

Acest mormânt a fost descoperit în Suprafața S I / 2000-2003 (Planul 3; 4). Groapa în care a fost depus decedatul are o formă dreptunghiulară şi este orientată SSV-NNE. Forma acesteia este dreptunghiulară cu partea de la cap, dar şi cea de la picioare, arcuită. Mâinile decedatului sunt dispuse pe lângă corp (mâna stângă este uşor dusă spre centura pelviană), iar oasele sunt păstrate relativ prost. Mortul avea privirea spre răsărit şi era îngropat la 2,28 m adâncime.

Groapa în care a fost depus decedatul este săpată într-un bordei vincian timpuriu (B_4/2003) care strică în parte – la rândul său – un bordei neolitic timpuriu (B_1/1998, 2003). Locul de îngropare a fost ales – fără îndoială – printr-o prospectare prealabilă pentru ca decedatul să poată fi îngropat cât mai adânc pentru evitarea profanării mormântului. Umplutura gropii mormântului este compactă, galbenă, cu mult pietriş antrenat din stratul pe care se află depunerea de strat de cultură. În jurul capului – mai precis în jurul jumătății superioare a acestuia – s-a descoperit un strat de cenuşă albă a cărui origine este obscură. Inventarul mormântului este bogat şi constă din mai multe piese de aur, mărgele şi un piepten, după cum urmează (fig. 2):

a) Piese de aur.

1. Mărgele din aur. Aceste sunt în număr de 7 (fig. 2/1a-g) şi erau dispuse în jurul gâtului, ca o salbă. Forma lor este tubulară şi sunt ornamentate cu caneluri. La extremități foaia de aur este foarte strânsă. Interiorul mărgelelor este realizat din sticlă. Greutatea acestora este cuprinsă între 0,89 şi 1,10 grame după cum urmează (fig. 2/1a = 1,10 grame; fig. 2/1b = 0,89 grame; fig. 2/1c = 1,00 grame; fig. 2/1d = 0,90 grame; fig. 2/1e = 0,90 grame; fig. 2/1f = 0,89 grame şi fig. 2/1g = 0,90 grame). Aurul este galben, de calitate foarte bună.

2. Ac din aur. Piesa este realizată dintr-o sârmă din aur cu vârful ascuțit şi capătul opus acestuia îndoit sub formă rotundă, petrecută (fig. 2/2). Acul a fost descoperit sub ceafa capului decedatului şi are o greutate de 1,77 grame. Aurul este galben, de calitate foarte bună.

b) Mărgele.

Mărgelele din piatră (sticlă ?) erau dispuse în jurul gâtului şi în partea superioară a pieptului decedatului. Aceste sunt de trei categorii după formă şi dimensiuni (fig. 2/3a-c). Numeric, 107 piese au dimensiunile 2,6 / 2,4 / 3,4 mm, 6 piese 3,3 / 5,5 / 4,6 mm şi 3 bucăți 7,2 / 6,8 / 5,7 mm. Culoarea mărgelelor este – de cele mai multe ori – neagră existând, însă, şi unele piese mai deschise la culoare (brune). Acestea par a fi fost cusute pe un material textil.

c) Piepten.

Pieptenul este realizat din plăci de corn de cerb prinse între ele cu nituri de bronz sau alamă (la mijloc) şi fier (la margini). Nu este ornamentat şi s-a descoperit la genunchiul din dreapta al decedatului. Se pare că piesa se afla într-o tolbă sau pungă aflată pe coapsa piciorului drept şi nu este ornamentată.

Mormântul M_4 / 2003 (Planul 4; 5 stânga – jos).

Acest mormânt a fost descoperit în Suprafața S I / 2000-2003 (Planul 3; 4). Groapa în care a fost depus decedatul are o formă dreptunghiulară şi este orientată SSV-NNE. Forma acesteia este dreptunghiulară cu partea de la cap arcuită. Mâinile decedatului sunt dispuse pa lângă corp, iar oasele sunt păstrate relativ prost. Mortul avea privirea spre răsărit şi era îngropat la 1,67 m adâncime. Groapa în care a fost depus decedatul este săpată într-un bordei vincian timpuriu (B_6/2003). Umplutura gropii mormântului este compactă, galbenă, cu mult pietriş antrenat din stratul pe care se află depunerea de strat de cultură. Locul de îngropare a fost ales – fără îndoială – printr-o prospectare prealabilă pentru ca decedatul să poată fi îngropat cât mai adânc pentru evitarea profanării mormântului. Inventarul mormântului este bogat şi constă din mai multe piese de aur, mărgele şi un piepten, după cum urmează (fig. 3/1-2, 4):

a) Agrafe simple.

Pe pieptul decedatului, către umeri, se aflau cele două agrafe simple (fig. 3/1a-c, 2a-c). Acestea au acul de prindere de îmbrăcăminte realizat din alamă şi corpul pe care sunt prinse cele patru pietre de agat, din argint aurit.

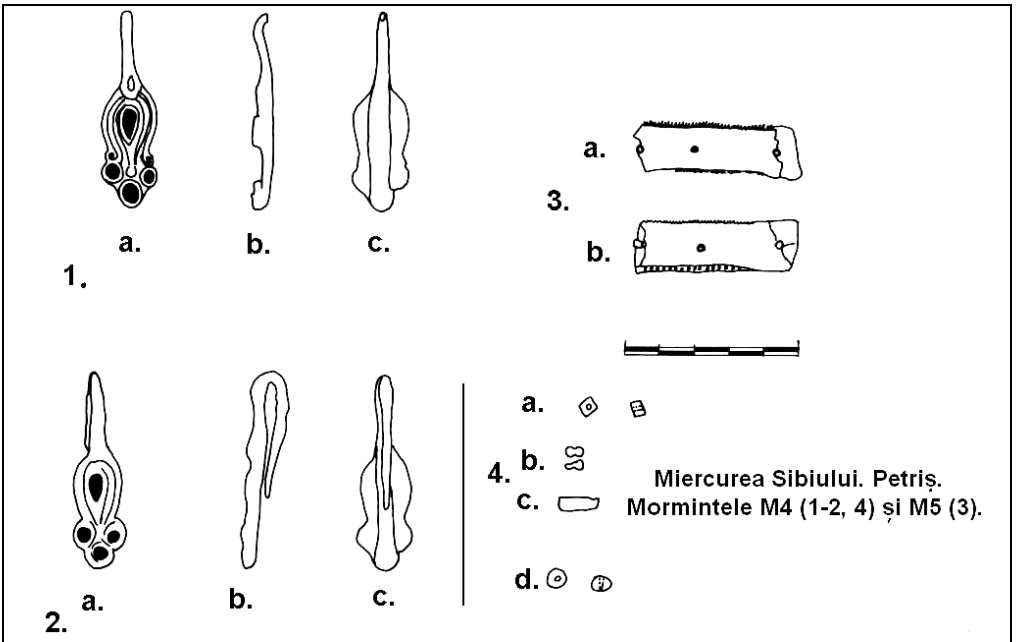

Fig. 3. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Inventarul mormintelor M_{4-5}.

b) Mărgele.

Mărgelele se aflau în zona gâtului şi a părţii superioare a pieptului decedatului fiind prinse – după toate probabilităţile – pe o bucată de pânză.

Aceste sunt de patru categorii după formă şi dimensiuni (fig. 3/4a-d). 218 bucăţi sunt brune şi au dimensiunile 2,2 / 4,2 mm, 117 sunt negre şi au dimensiunile de 1,3 / 4,2 mm şi alte 3 sunt fragmentare şi brune.

Mormântul M_5 / 2003 (Planul 4; 5 dreapta).

Groapa reprezintă resturile unui mormânt profanat. Dintr-un motiv necunoscut am descoperit doar un obiect de inventar şi nici o urmă de os uman sau de alte obiecte.

a) Piepten.

Pieptenul este realizat din plăci de corn de cerb prinse între ele cu nituri de bronz sau alamă (la mijloc) şi fier (la margini) (fig. 3/3a-b). Piesa nu este ornamentată.

B. Complexe arheologice rituale.

a) Groapa G_{4b}/2003.

În această groapă s-au descoperit două vase fragmentare (cenuşii, factură fină, pictate cu grafit) şi o râşniţă ruptă în două pe la jumătate realizată din tuf vulcanic (fig. 4). Groapa străpunge bordeiul vincian B_4/2003 care distruge, la rândul său, bordeiul neolitic timpuriu B_1/1998, 2003.

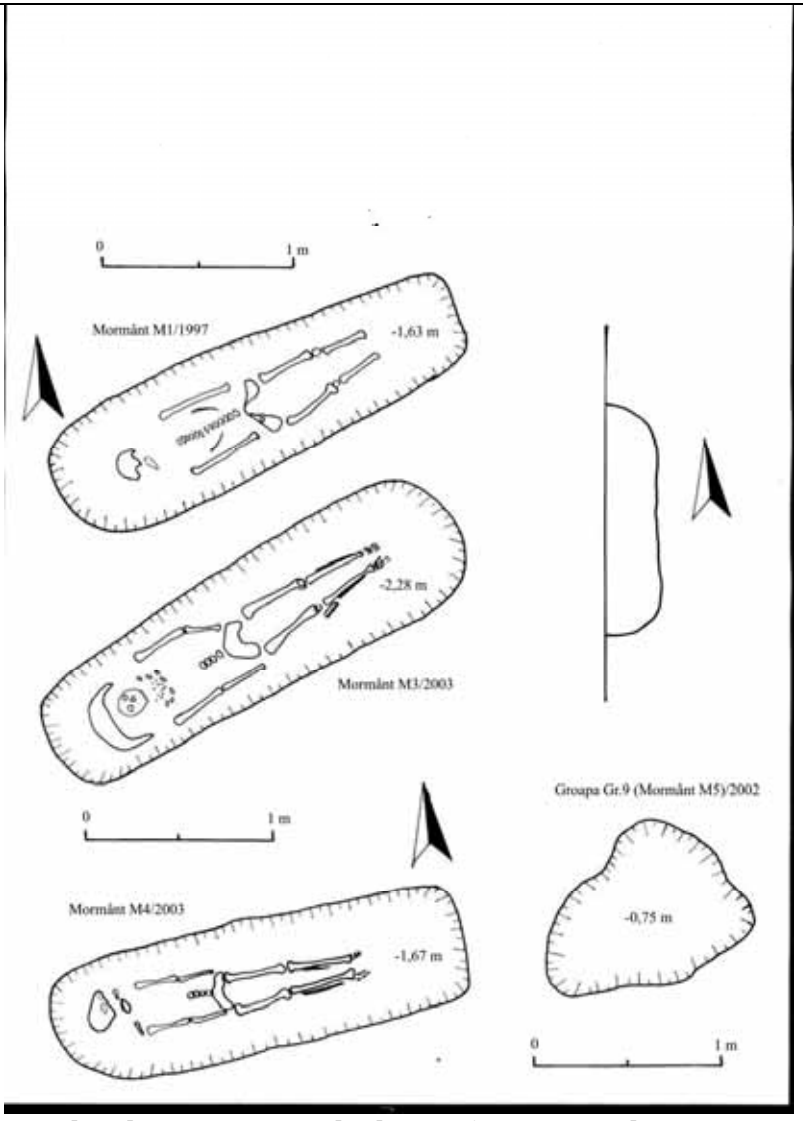

Planul 5. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Mormintele $M_{1, 3-5}$.

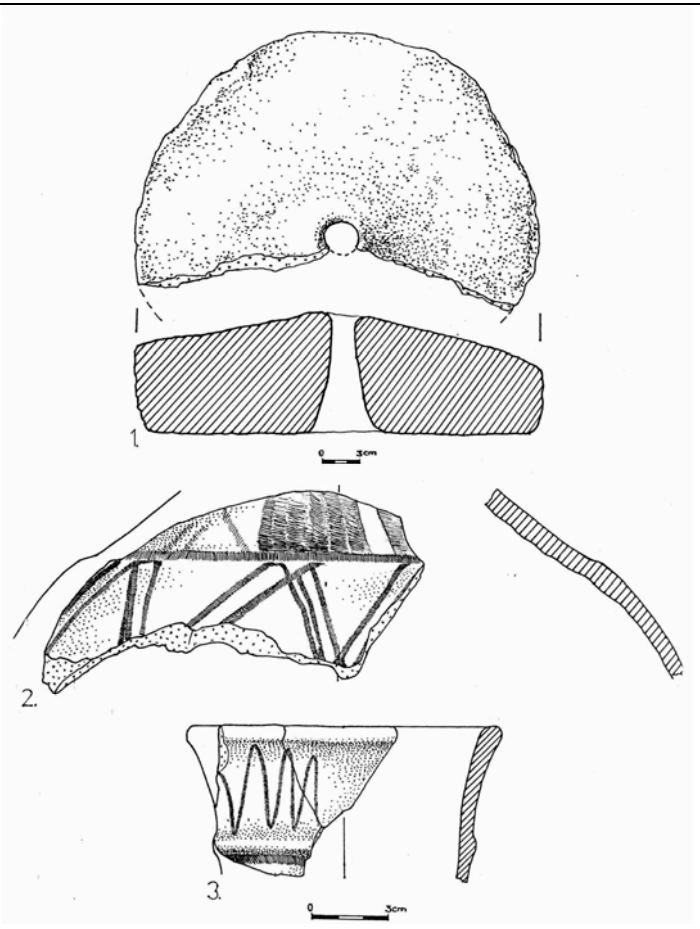

Fig. 4. Miercurea Sibiului-*Petriş*. Inventarul gropii rituale Gr 4b.

Analogii

Necropola descoperită la Miercurea Sibiului – *Petriş* se alătură descoperirilor atribuite orizontului germanic târziu din Transilvania de sud. De la descoperirile mormintelor princiare de la Apahida problematica prezenței unei populații germanice târzii a devenit una prioritară pentru mulți arheologi[7], dar din păcate majoritatea cercetărilor au fost publicate parțial, fapt ce a generat o slabă cunoaștere a urmelor de materiale aparținând perioadei sec. V-VI. Recent a fost reluată analiza mormintelor princiare şi a tezaurelor descoperite în partea de nord-vest a Transilvaniei intracarpatice şi în nord-vestul Munților Apuseni, punându-se accent pe evidențierea analogiilor dintre aceste descoperiri şi altele similare din spațiul regatului franc[8].

[7] Finály 1889, p. 305-320; Horedt 1986, p. 26 sqq.; Kiss 1987, p. 193-207; Kiss 1991, p. 115-128; Kiss 1995, 305-318; Opreanu 2003, p. 172 sqq.

[8] Opreanu 2003, p. 172 sqq; vezi şi studiul din acest volum aparținând aceluiaşi autor.

Existența unui centru de putere germanic în Transilvania sfârșitului de secol V și în secolul al VI-lea este una dintre ipotezele ce par să se impună tot mai mult, susținută fiind de numeroasele descoperiri din ultimii ani, care se alătură unora deja consacrate: Bratei[9], Moreşti[10], Alba Iulia[11], Fântânele[12] etc.

Necropola de la Miercurea Sibiului – *Petriş* impune o nouă categorie de descoperiri funerare atribuite mediului germanic: necropolele plane de inhumație cu inventar compus din piese de aur ce nu își găsesc analogii in spațiul transilvan. Datarea necroolei este însă asigurată de pisele din os – pieptenii bilaterali – ce își găsesc bune analogii la Bratei[13], unde sunt datați la jumătatea a sec. VI și de cuțitul din fier (fig. 1, c), ce are analogie în inventarul lui M30 din cimitirul de la Bistrița[14]. Cimitirul de la Bistrița se datează în a doua parte a secolului al VI-lea și posibil până la începutul secolului al VII-lea, autorul săpăturilor considerând că este vorba de un grup gepid refugiat după înfrângerea suferită în fața avarilor în anul 567[15]. Ceramica descoperită în G4a (fig. 4, 2-3) are analogii puternice la Moreşti, unde este datată în cursul secolului al VI-lea[16].

Necropola de la Miercurea Sibiului – *Petriş* se încadrează în orizontul funerar specific germanicilor târzii din Transilvania, datându-se între jumătatea secolului al VI-lea și primii ani ai secolului al VII-lea. Prezența unor piese de inventar din metal prețios, precum și faptul că mormintele nu au fost braconate, ne-ar putea indica apartenența acestei necropole la o comunitate cu un statut social mai ridicat, în comparație cu populația de pe cursul Secașului. Cercetările arheologice viitoare vor putea să pună în lumină mai multe date care să întregească tabloul utilizării acestui cimitir și a apartenenței comunității la „regatul barbar germanic" din Transilvania.

[9] Bârzu 1991, p. 211-214; Bârzu 1994-1995, p. 239-295.
[10] Horedt 1979.
[11] Popa et alii 2004, p. 207-216.
[12] Crișan - Opreanu 1991, p. 113-126.
[13] Bârzu 1991, abb. 3, 3-4, abb. 6, 1a-b
[14] Gaiu 1996, p. 117, fig. 2, 24, p. 118, T30.
[15] Gaiu 1992, p. 124.
[16] Horedt 1986, p. 48.

Restaurarea a două fibule şi o lamă de cuţit provenite din săpătura arheologică de la Miercurea Sibiului

Analize efectuate în Laboratorul de Restaurare şi Conservare al Muzeului Naţional Brukenthal Sibiu:

- Analiza macroscopică şi microscopică a obiectelor;
- Radiografierea obiectelor; Buletin de analiză Nr. 11-13/ 22.04.2005
- Identificare calitativă a aliajului constitutiv şi
- Produşi de coroziune; Buletin de analiză Nr. 1611/ 17.03.2005
- Analiza mineralogică; Buletin de analiză / 15.03.2005

În urma analizelor efectuate s-a putut stabili natura pieselor, starea lor de conservare, diagnosticul şi metodele optime de restaurare-conservare.

Fibula I. Placa fibulei având grosimea variabilă 1-2 mm., turnată dintr-un aliaj de argint, aurită prin placare, are montate în metoda caboşonului 4 granate şlefuite, varietatea pirop, de culoare roz-violacee: trei rotunde în zona lobară şi una în formă de picătură în centru. Placa este prinsă pe acul fibulei cu două nituri din sârmă de cupru, unul în partea superioară între cele trei granate iar al doilea în zona terminală a plăcii. Acul este realizat dintr-un aliaj cupros, lăţit prin batere în zona de prindere cu placa şi întors sub placă. Vârful acului lipseşte.

Placa fibulei prezenta pe partea superioară un strat continuu şi neuniform de produşi mecanici peste un strat de sulfură de argint şi oxid negru de cupru. Partea inferioară şi acul prezentau un strat continuu de produşi mecanici şi produşi de coroziune specifici cuprului: carbonat bazic de cupru în ambele forme- malahit şi azurit. Aceiaşi produşi s-au dezvoltat şi între placă şi acul fibulei ducând la distanţarea acestora până la ruperea niturilor de fixare. Pe amprenta radiografică nu apar fisuri sau străpungeri ale metalului piesei.

Fibula II. Deşi tipologic este asemănătoare cu prima, cea de-a doua fibulă prezintă diferenţe majore din punct de vedere constituţional: placa este turnată dintr-un aliaj cupros cu foarte puţin argint în componenţă, mult mai subţire decât prima, 0,7- 1,2 mm., cele trei granate din zona lobară sunt de dimensiuni mult mai reduse decât ale fibulei I.

Piesa prezintă un strat continuu şi neuniform, gros, de produşi mecanici şi produşi de coroziune specifici cuprului: carbonat bazic de cupru în ambele forme- malahit şi azurit. Amprenta radiografică scoate în evidenţă zonele unde produşii de coroziune au străpuns piesa: lângă granatul central, zona nitului superior, două fisuri în zona acului. Stratul de aur s-a păstrat doar parţial.

Lamă cuţit. Cele două fragmente de lamă, din aliaj feros, obţinute prin forjare, prezentau un strat continuu şi neuniform, cu negi, de produşi mecanici şi de coroziune specifici fierului: oxid de fier hidratat (rugină) şi oxid fero-feric (magnetită). Amprenta radiografică scoate în evidenţă multitudinea zonelor unde produşii de coroziune au străpuns miezul metalic al pieselor. Piesa trebuie consolidată prin impregnare.

Restaurare. Cele două fibule au urmat un tratament asemănător: curăţare chimică în Complexon III 10%, pH=10 combinată cu curăţare mecanică, neutralizare în băi succesive de apă distilată, uscare, degresare cu solvenţi organici- acetonă. În timpul curăţării am desprins acele fibulelor pentru a putea îndepărta produşii de coroziune dintre acestea şi plăci; de asemenea acul fibulei II s-a desprins în trei fragmente, pe urmele fisurilor văzute pe

radiografie. Suprafața de contact între ace şi plăcile fibulelor fiind mică, am folosit un adeziv cu forță mare de lipire: Uhu Plus 300. Cele trei fragmente ale acului fibulei II au fost lipite practicând un manșon de rășină peste capetele acestora. Cele două străpungeri ale plăcii fibulei II au fost completate cu rășină epoxidică bicomponentă Araldit Rapid şi integrate cromatic. Peliculizarea de protecție s-a făcut cu Paraloid B72, 5% în Toluen.

Auritura fibulei I s-a păstrat în procent mare datorită conținutului ridicat de argint din aliaj, pe când la fibula II produșii de coroziune ai cuprului au îndepărtat în procent de 95% stratul de aur.

Cele două fragmente de cuțit au fost curățate uşor, mecanic, degresate cu acetonă iar apoi impregnate sub becuri IR cu o rășină epoxidică fluidă, Araldite LY 554+ HY956, odată cu impregnarea realizând şi lipirea celor două fragmente. După polimerizarea rășinii, am îndepărtat surplusul cu ajutorul motorului tehnic suspendat folosind o freză de polipanto. Pentru o protecție superioară dar şi pentru a schimba aspectul sticlos dat de rășină, am grafitat piesa folosind pulbere de grafit în Aracetal B40L.

Restaurator
Dorin BARBU

BIBLIOGRAFIE

MCA	- *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti
Bârzu 1991	Bârzu, L., *Gepidische Funde Von Bratei*, În: *Dacia, N.S.*, XXXV, 1991
Bârzu 1994-1995	Bârzu, L., *La station n° 1de Bratei, dép. de Sibiu (IVe –VIIe siècles)*, în *Dacia N. S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995
Branga 1993	*Villa rustica de la Miercurea Sibiului, jud. Sibiu*, în *MCA* 17 (1993, 2), p. 311-314.
Ciută 2005	Ciută M., *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean*. Alba Iulia, 2005.
Crişan – Oprean 1991	Crişan, I. H., Opreanu, C., *Un mormânt din secolul V e. n. de la Fântânele*, în *EN*, I, 1991
Finály 1889	H. Finály, *Az apahidai lelet*, în *ArchErt*, 9, 1889
Gaiu 1992	Gaiu, C., *La cimitire gepide de Bistrița*, în: *Dacia, N.S.*, XXXVI, 1992.
Horedt 1979	Horedt, K., *Moreşti. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bukarest, 1979
Horedt 1986	Horedt, K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986
Kiss 1987	A. Kiss, *Über eine Insigne des Gepiden-Königs Omharus von Apahida (Siebenbürgen)*, în *FolArch*, XXXVIII, 1987
Kiss 1991	A. Kiss, *Die "barbarischen" Könige des 4-7 Jahrhunderts in Karpatenbecken als Verbündeten des Römische Reiches*, în *Communicationes Archaeologiae Hungariae*, 1991
Kiss 1995	A. Kiss, *Die Werkstätte des Gepidenkönigs Omharus von Apahida (Siebenbürgen)*, în *ActaArchHung*, 47, 1995
Luca et alii 1998	Luca S.A., Georgescu A., ş.a., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 1998, p. 44.
Luca et alii 1999	Luca S.A., Georgescu A., ş.a., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 1999, p. 64.
Luca et alii 2000	Luca S.A., Ciugudean H., Roman C., Dragotă A., *Faza timpurie a*

culturii Vinča în Transilvania. Repere ale orizontului cronologic şi cultural, în *Angustia*, 5, 2000, p. 37-72.

Luca et alii 2000a — Luca S.A., Georgescu A., Spânu A.L., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 2000, p. 86.

Luca et alii 2001 — Luca S. A., Georgescu A., Suciu C., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 2001, p. 143.

Luca et alii 2002 — Luca S. A., Georgescu A., Gonciar A., Batiuk S., Suciu C., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 2002, p. 204.

Luca et alii 2003 — Luca, S. A., Georgescu A., Diaconescu, D., Suciu, C., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 2003, p. 200..

Luca et alii 2004 — Luca, S. A., Georgescu A., Diaconescu, D., Suciu, C., *Miercurea Sibiului-**Petriş***, în *CCA*, 2004.

Oprean 2003 — Oprean, C. H., *Transilvania la sfârşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor*, Cluj-Napoca, 2003.

Paul 1992 — *– Cultura Petreşti*, Bucureşti, 1992.

Popa et alii 2004 — Popa, I. C., Mihai, P., Bounegru, G., *Raport asupra săpăturii de salvare de la Alba Iulia – Bdul Horea nr. 22*, în: *PA*, IV, 2004.

GEPIZII ŞI „POTAISSA" (SEC. VI D. HR.)

Sorin NEMETI

I GEPIDI E POTAISSA (VI SECOLO D. C.)
Sommario

Nel questo articulo si tratta di alcuni oggetti i quali risalgono al VI secolo d. C. e possono essere mesi in relazione con l'abitazione dell' età gepidica, nelle rovine dell' antica città romana di Potaissa. Gli oggetti trovati sono una fibbia del cingolo di bronzo, delle lucerne, una moneta di Giustiniano e frammenti ceramici scoperti nelle rovine delle termae del castrum legionis. Tutte queste scoperte parlanno sulla continuità dell'abitazione gepidica a Potaissa nel VI secolo.

În fostul oraş roman Potaissa şi în împrejurimi, materialele arheologice databile în prima jumătate a secolului al V-lea sunt destul de rare, situaţie întâlnită de altfel în întreaga Transilvanie[1]. Urme ale continuităţii de locuire în secolul al IV-lea (materialele arheologice care atestă menţinerea legăturilor cu Imperiul)[2] se găsesc, în schimb, pe teritoriul fostei *colonia* şi în castru. Primele urme sigure ale prezenţei barbarilor germanici apar în prima jumătate a secolului al V-lea d. Hr., epocă în care trebuie datat mormântul cu nişă din porticul nordic al fostei clădiri a comandamentului din castru[3]. Această interesantă descoperire deschide o serie ilustrată de materiale arheologice databile spre mijlocul secolului al V-lea d. Hr. (limita intervalelor cronologice D2/D3[4]) şi în a doua jumătate a acestui secol (intervalul cronologic D3). Este vorba de bordeiul şi mormântul din zona cazărmii cohortei *milliaria* (fibulă digitată din bronz, pieptene bilateral de os)[5], mormântul princiar şi descoperirile izolate din zona termelor (fibule digitate)[6]. Toată această serie de descoperiri indică faptul că în castru şi în zona fostei Potaissa s-a aşezat un grup germanic oriental, cândva în epoca de final a dominaţiei hunice la Dunăre sau după momentul decisiv al luptei de la Nedao. În fostul castru legionar şi în ruinele oraşului s-au descoperit însă şi materiale databile în secolul al VI-lea, semn că germanicii au continuat să stăpânească zona în continuare.

Deşi, descoperirile sunt încă relativ puţine ele atrag atenţia, pe de o parte, asupra faptului că germanicii instalaţi la Potaissa au rămas pe loc (ca în întreaga Transilvanie de altfel), şi , pe de altă parte, că aceştia se aflau în relaţii cu Imperiul Roman târziu.

Catalog:

---

[1] Semn că evenimentele istorice importante ale acestei perioade se petrec în afara Transilvaniei, în zone limitrofe ca Moldova nordică, Muntenia, Oltenia, Crişana şi în spaţiul pannonic (*Harhoiu 1994,* 156).
[2] *Bărbulescu 1980,* 167-187; *Bărbulescu 1994,* 175-181.
[3] *Bărbulescu 1982,* 137-142 (datare – a doua jumătate a secolului al IV-lea – începutul secolului al V-lea d. Hr.); *Bărbulescu 1987,* 60; *Crişan, Opreanu 1991,* 123-124 (datare – prima jumătate a secolului al V-lea)
[4] Cronologia relativă a perioadei D1-D3 după *Bierbrauer 1994,* 24.
[5] *Bărbulescu 1994,* 182.
[6] *Bărbulescu 1997,* 39; *Harhoiu 1998,* 39, 99, 192, nr. 90 a, Abb. 20, 21.

Obiecte de podoabă.

1. Cataramă de bronz cu corp oval; lipseşte spinul. Descoperire întâmplătoare - „în împrejurimile Turzii". Se găsea odinioară în colecţia Téglás Gábor, de unde a ajuns în Muzeul Ţării Crişurilor Oradea[7]. Interpretată ca aparţinând inventarului unui mormânt de înhumaţie, datat în secolul al VI-lea d. Hr.[8]

Monede[9].

2. Solidus emis de Iustinian I (527-565); moneda făcea parte din colecţie de antichităţi a lui József Kemény de la Luncani. Condiţii de descoperire necunoscute. (aur, nr. K 65/1 în manuscrisul lui Keményi, determinat după Sabatier, 5: Av. *D. N. Iustinianus P. P. Aug.*, Rv. *Victoria Augustorum*.)[10].

Lucerne.

3. Opaiţ „nord-african", cu discul decorat cu o cruce latină. Opaiţul, cu ciocul spart şi lungimea de 10 cm, se păstrează în muzeul din Oradea şi provine din colecţia Téglás (fiind descoperit în Turda, în „Valea Sândului"[11]). Discul plat este decorat cu o cruce care are capetele braţelor lăţite, iar umărul plat e decorat cu o ştampilă în relief. Piesa a fost tradiţional datată în secolul al IV-lea d. Hr., dar Al. Diaconescu încadrează opaiţul în tipul *Atlante* X, A, 1, a tip datat la sfârşitul secolului V – prima jumătate a secolului VI d. Hr. [12].

4. Opaiţ „syro-palestinian". Provine din Turda, din aceeaşi colecţie Téglás şi a ajuns prin comerţul de antichităţi tot în muzeul orădean. Opaiţul, cu lungimea de 9 cm, avea corpul ovoidal şi fund inelar, discul plat, ansa conică, iar pe umăr un decor alcătuit din dreptunghiuri adâncite. Opaiţul a fost datat tradiţional în secolul IV d. Hr.(eventual IV-V d. Hr.), dar analogiile din Liban, Palestina şi Egipt îl determină pe Al. Diaconescu să redateze opaiţul în sec. VI – VII d. Hr. („*lampa de la Potaissa a fost produsă cel mai devreme în secolul al VI-lea în Egipt mai degrabă decât în Palestina şi trebuie să fi ajuns în Dacia cel mai târziu la începutul secolului al VII-lea*")[13].

Ceramică.

5. Un fragment dintr-un vas de mari dimensiuni decorat pe corp cu o bandă de ornamente geometrice în reţea se afla în colecţia Téglás István. Apare în inventar la nr. 773, cu menţiunea „*Fragment mare dintr-un vas dacic. Tîrgul de vite (D)*", dar desenul indică un

---

[7] *Csállany 1961*, 204, nr. 128, 334.

[8] *Velter 2002*, 478, nr. CCXCVI/1.

[9] În unele lucrări privind Transilvania în epoca migraţiilor - sub vocea Turda - apar încă patru monede bizantine, care, mai mult, sunt interpretate drept un tezaur prezumtiv: este vorba de trei piese emise de Leon I (457-474) şi una emisă de Iustinian I (527-565). Sunt ilustrate în monografia despre moneda antică la Potaissa unde sunt considerate ca aparţinând colecţiei Téglás. (*Winkler, Hopârtean 1973*, 70, fig. 7-8; *Velter 2002*, 302, nr. CXIV/190, 191). Însă „fotografia VI" ("VI. Tábla / VI. Tafel") considerată ilustraţie a colecţiei Téglás este ultima din cele şase fotografii realizate de Botár Imre în vederea evaluării colecţiei sale. În inventarul realizat de Botár se precizează însă că monedele de pe planşa 16 (aparţinând fotografiei VI) "*cele bizantine„…le-am obţinut la Budapesta în schimbul unor monede maghiare*" (*Ardevan, Rusu 1979*, 405). Astfel, presupusul fragment de tezaur de monede bizantine de aur din colecţia Téglás sunt de fapt monede obţinute prin schimb de Botár Imre şi, cu siguranţă, nu provin de pe teritoriul fostului oraş Potaissa.

[10] *Winkler, Hopârtean 1973*, 42; *Bărbulescu 1980*, 168; *Bărbulescu 1994*, 182.

[11] *Bajusz 1987*, 384, nr. 666.

[12] *Diaconescu 1995*, 264-265, nr. 3, pl. III, 1 a-d.

[13] *Diaconescu 1995*, 283-285, nr. 14, pl. IX, 1 a-b.

decor asemănător cu cel al vaselor descoperite în orizontul Moreşti[14]. Fostul „Tîrg de vite" se află între Dealul Zânelor, Arieş şi Valea Sândului (străzile Cheii, Aroneanu, P. Cerna etc.).

În săpăturile din termele castrului legiunii a V-a Macedonica din anul 2002 au fost descoperite o serie de fragmente ceramice care aparţin orizontului cultural gepid.

6. a. Fragment de cană cu tub de scurgere (*Röhrenkanne*). Ceramică fină cenuşiu – gălbuie, lustruită, lucrată la roată. Se păstrează două fragmente: un fragment (5 x 4,7 cm) din partea superioară cu buza şi gâtul vasului (care mai păstrează urmele unui decor, anume trei linii verticale paralele, incizate după ardere) şi un fragment (5,6 x 4,8 cm) din peretele vasului pe care este aplicat şi tubul de scurgere (Pl. I/1).

b. Fragment dintr-un perete de vas (6,3 x 5,8 cm). Ceramică fină cenuşiu–gălbuie, lustruită, lucrată la roată, pe umărul vasului păstrându-se un decor geometric în reţea (o bandă de incizii lustruite intersectate în forma literei x) (Pl. I/2).

Toate cele trei fragmente, după tehnica de modelare a vasului, culoarea şi consistenţa pastei fac parte din acelaşi vas. Toate trei fragmentele s-au descoperit în caseta 2 / 2002 (la nord de spaţiul numit convenţional „*frigidarium I*"), la h = 0, 30 m, în nivelul de dărâmătură a zidurilor romane, imediat sub humusul modern. Fragmentul *b* provine probabil din zona bombată a corpului aceleiaşi căni de turnat de la care provin fragmentele *a*.

7. În anul 2002, în zona *praefurnium*-ului camerei I s-a descoperit un fragment de perete (acum cu interiorul ciobit) al unui vas de tip pahar (oricum dintr-un vas cu profilul pereţilor drept) (3,4 x 2,8 cm). Ceramică de culoare neagră, fină, lustruită, cu decor geometric în reţea (o bandă de incizii lustruite intersectate în forma literei x) (Pl. I/3).

8. Tot în anul 2002, în zona *praefurnium*-ului camerei G (*praefurnium* desfiinţat din care se mai păstrează doar lespezile care marcau canalul *praefurnium*-ului), în caseta 4 / 2002, la adâncimile h = 0, 45 m şi h = 0, 60 m, s-au descoperit două fragmente din buză (8, 7 x 4, 8 cm) şi un fragment din peretele (11,4 x 6 cm) aceluiaşi vas. Ceramică cenuşie semifină lucrată cu mâna (striuri neregulate se păstrează pe inelul lat al buzei vasului). Vasul este confecţionat dintr-o pastă de bună calitate ce foloseşte ca dregresant nisip fin şi puţine pietricele. Ca decor, pe gâtul şi pe corpul vasului, întâlnim un ornament incizat vălurit (pe fragmentele păstrate se mai pot observa patru asemenea registre situate la distanţe de la doi la patru cm distanţă unul de altul) (Pl. II).

Cele câteva fragmente ceramice vin să întregească imaginea locuirii germanice în termele castrului legionar[15]. Fragmentul subţire de culoare neagră cu ornamente geometrice lustruite aparţinea probabil unui pahar[16] sau făcea parte din gâtul subţire al unei căni. Vasul de provizii (*Krausengefässe*) decorat cu benzi de linii în val incizate este cunoscut în mediul germanic din Transilvania încă din secolul al V-lea[17], dar şi în secolul al VI-lea, la Bratei[18] sau Moreşti[19], în mediul gepidic.

---

[14] *Bajusz 1980*, 386, nr. 773, pl. V.

[15] Un vas mic, lucrat cu mâna din pastă cenuşie şi datat probabil în secolul VI, provine din sanctuarul din principia (camera A) – *Bărbulescu 1987*, 61.

[16] *Horedt 1979*, Abb. 3/3 (pahar din mormântul 50 de la Moreşti); *Horedt 1977*, 257, Abb. 4 (încadrat cronologic în „grupa III" 500-570 d. Hr.).

[17] *Opreanu, Cociş 2002*, 267, fig. 20/1-2, datează asemenea vase descoperite la Suceag şi asociate în cuptorul 2 cu ceramică cu decor lustruit la limita intervalelor cronologice D1/D2.

[18] *Bârzu 1994-1995*, fig. 13/2, 13; 11/1-8, 10.

[19] *Horedt 1979*, 134, Taf. 34/3, 4, 5 (pentru K. Horedt datarea în secolul V este sigură, dar această formă dăinuie la Moreşti şi în secolul VI).

Un vas tipic pentru civilizația gepidă din secolul VI este considerat cana cu tub de scurgere (*Röhrenkanne*). Exemplare ale acestei forme de vas provin din diverse puncte din spațiul intracarpatic şi din Pannonia, din aşezări şi morminte. Astfel, în Transilvania, se cunosc 11 exemplare de la Moreşti[20], iar vase fragmentare sau doar tuburi s-au găsit la Porumbenii Mici[21], Bezid[22], Bratei[23], Biharea[24], Sânmiclăuş[25], Alba Iulia[26], Cipău – Sfântu Gheorghe[27], Dipşa[28], Şeica Mică[29] şi Stupini[30]. În spațiul pannonic asemenea vase au fost descoperite în morminte din cimitirele gepide de la Békésszentandrás – Mogyoróshalom şi Szöreg[31]. Analiza tipologică a ceramicii gepide i-a permis lui K. Horedt să stabilească că în bazinul carpatic această formă de vas ajunge în secolul al VI-lea, deja constituită, şi că există două etape în evoluția acestui tip de vas: una gepido-longobardă databilă în secolul VI şi una franco-avară aparținând secolului al VII-lea.[32] În general cănile cu tub de scurgere din Transilvania au fost datate în secolul VI[33] sau în secolele VI-VII[34]. Asocierea cu alte categorii de materiale în complexe din Transilvania nu este, în momentul de față, suficient de relevantă pentru a susține datarea acestei forme de vas şi în secolul al V-lea (bordeiele 1, G 1-2; MN III-IV şi B de la Moreşti[35], locuința nr. 26 de la Stupini[36]). Majoritatea siturilor din care provin căni cu tub de scurgere se datează în general în secolul VI sau VI-VII, cu excepția necropolei de la Békésszentandrás – Mogyoróshalom datată de D. Csállany în intervalul 472-568 d. Hr.[37] şi a aşezării de la Stupini încadrată de C. Gaiu în intervalul – "*ultimele decenii ale secolului V şi … pe parcursul secolului VI*"[38]. Astfel, nu excludem posibilitatea ca vasul de tip *Röhrenkanne* din termele castrului de la Turda să se dateze în ultimele decenii ale secolului al V-lea, dar toate datele converg spre datarea acestui tip de vas în spațiul transilvan în secolul al VI-lea sau chiar mai târziu.

Astfel, după analiza acestor puține materiale putem conchide că locuirea germanică de la Potaissa nu se încheie la sfîrşitul secolului V, ci continuă şi în secolul următor. Ceramicii din castru i se adaugă catarama de bronz pentru a defini prezența germanică la Turda, iar *solidus*-ul emis de Iustinian şi opaițele importate din Imperiu dovedesc, în opinia noastră, mai degrabă relațiile acestor germanici cu Imperiul decât pătrunderea unor artefacte bizantine în mediul autohtonilor latinofoni din Turda. Cât despre identitatea tribală a germanicilor care

---

[20] *Horedt 1979*, 128-130, Abb. 63/1-11.
[21] *Horedt 1958*, p. 89, fig. 27/6; *Székely 1985-1992*, 127.
[22] *Székely 1976*, 120, 122, pl. LV/6.
[23] *Bârzu 1994-1995*, 250, fig. 9/24.
[24] *Gaiu 2002*, 123.
[25] *Anghel, Blăjan 1979*, 283.
[26] *Horedt 1979*, 130.
[27] *Gaiu 2002*, 123.
[28] *Gaiu 1993*, 91, 95, fig. 9/14.
[29] *Horedt 1964*, 195, fig. 5/15.
[30] *Gaiu 2002*, 123, fig. 24/13.
[31] *Csállany 1961*, 106, Taf. CIII. 9, 155, Taf. CLXXXV.4.
[32] *Horedt 1979*, 128, 130.
[33] *Horedt 1979*, 128-130; *Anghel, Blăjan 1979*, 283.
[34] *Gaiu 1993*, 95; *Gaiu 2002*, 123; *Bârzu 1994-1995*, 250; *Székely 1985-1992*, 127 (aşezarea de la Porumbenii Mici datată în sec. VI-VII).
[35] *Horedt 1979*, 88, nr. 1, Abb. 44/1-11, Taf. 22/1; 96, nr. 20, Abb. 51/1-16, Taf. 28/1, 3; 98, nr. 30, Abb. 56/1-22, Taf. 31/1.
[36] *Gaiu 2002*, 118-119, fig. 24/4, 11, 12, 13; 25/1-9, 10, 13.
[37] *Csállany 1961*, 329.
[38] *Gaiu 2002*, 124.

locuiau la Turda, ea apare, din această perspectivă drept evidentă. Textul destul de explicit al lui Iordanes referitor la lupta de la Nedao îi tratează pe gepizii lui Ardarich drept cuceritori ai întregii Dacii (Iordanes, *Getica*, 264: *Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines…; Gothi…accipientesque Pannoniam…*)[39]. Civilizația germanică orientală din Transilvania creată de populația care își înmormânta morții în cimitire cu morminte în șiruri (aparținând acelui *Reihengräberkreis*) este unanim atribuită, în acord cu izvoarele literare, gepizilor[40]. Alte ipoteze, care îi consideră pe germanicii din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului V ostrogoți sau sciri[41], vin în dezacord cu izvoarele literare sau arheologice.

BIBLIOGRAFIE

Anghel, Blăjan 1979 – Gh. Anghel, M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuş – "Gruişor", comuna Şona, judeţul Alba, 1978. Raport preliminar*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 281-290.

Ardevan, Rusu 1979 – R. Ardevan, A. A. Rusu, *Botár Imre şi colecţia sa de antichităţi*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 387-409.

Bajusz 1980 - Bajusz I., *Colecţia de antichităţi a lui Téglás István din Turda*, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 367-394.

Bărbulescu 1980 - M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul secolului al III-lea*, în *Potaissa. Studii şi comunicări*, II, 1980.

Bărbulescu 1982 – M. Bărbulescu, *Un mormânt din epoca migraţiilor în castrul de la Potaissa*, în *Muzeul Naţional*, VI, 1982, p. 137-141.

Bărbulescu 1987 – M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.

Bărbulescu 1994 – M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994.

Bărbulescu 1997 – M. Bărbulescu, *Das Legionslager von Potaissa (Turda) / Castrul legionar de la Potaissa (Turda)*, Zalău, 1997.

Bârzu 1994-1995 – Ligia Bârzu, *La station n° 1de Bratei, dép. de Sibiu (IVe –VIIe siècles)*, în *Dacia N. S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295.

Bierbrauer 1994 – V. Bierbrauer, *Archeologia e storia dei Goti dal I al IV secolo*, în *I Goti*, Milano, 1994, p. 22-47.

Burns 1984 – T. Burns, *A History of the Ostrogoths*, Bloomington, 1984.

Crişan, Opreanu 1991 – I. H. Crişan, C. Opreanu, *Un mormânt din secolul V e. n. De la Fântânele*, în *EN*, I, 1991, p. 113-126.

Csallány 1961 – D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454 – 568 u. Z.)*, Budapest, 1961.

Diaconescu 1995 – Al. Diaconescu, *Lămpi romane târzii şi paleobizantine din fosta provincie Dacia*, în *Ephemeris Napocensis*, V, 1995, p. 255-299.

Diculescu 1922 – C. C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Dazienz im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des Rumänischen Volkes*, I. Leipzig, 1922.

Gaiu 1993 - C. Gaiu, *Aşezarea din secolul al VI-lea de la Dipşa, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *RB*, VII, 1993, p. 91-107.

[39] *Wolfram 1988*, 258-268; *Burns 1984*, 52-53

[40] *Diculescu 1922*, 70-78; *Horedt 1977*, 264.

[41] Trecere în revistă recentă a problemei şi bibliografie la *Opreanu 2003*, 179-180.

Gaiu 2002 - C. Gaiu, *Aşezarea din secolele V-VI p. Chr. De la Stupini „Vătaştină”*, în *RB*, XVI, 2002, p. 113-158.
Harhoiu 1994 - R. Harhoiu, *La Romania all'epoca degli Ostrogoti*, în *I Goti*, Milano, 1994, p. 154-163.
Harhoiu 1998 - R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bucureşti, 1998.
Horedt 1958 – K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.
Horedt 1964 – K. Horedt, *Aşezarea fortificată de la Şeica Mică (raionul Mediaş)*, în *SCIV*, 15, 1964, 2, p. 187-204.
Horedt 1977 – K. Horedt, *Die östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen*, în *Dacia N. S.*, XXI, 1977, p. 251-268.
Horedt 1979 – K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1979.
Opreanu 2003 – C. H. Opreanu, *Transilvania la sfârşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor*, Cluj-Napoca, 2003.
Opreanu, Cociş 2002 – C. Opreanu, S. Cociş, *Atelierele ceramice din secolul V p. Ch. descoperite în aşezarea de la Suceag (jud. Cluj)*, în *Ateliere şi tehnici meşteşugăreşti. Contribuţii arheologice*, Cluj-Napoca, 2002, p. 227-268.
Székely 1976 - Székely Z., *Aşezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureş)*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 118-123.
Székely 1985-1992 – Székely Z., *Cercetări arheologice la Porumbenii Mici, judeţul Harghita (aşezarea prefeudală)*, în *Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, p. 121-128.
Velter 2002 - Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, Bucureşti, 2002.
Winkler, Hopârtean 1973 - Iudita Winkler, Ana Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj. 1973.
Wolfram 1988 – H. Wolfram, *History of the Goths*, Berkeley – Los Angeles – London, 1988.

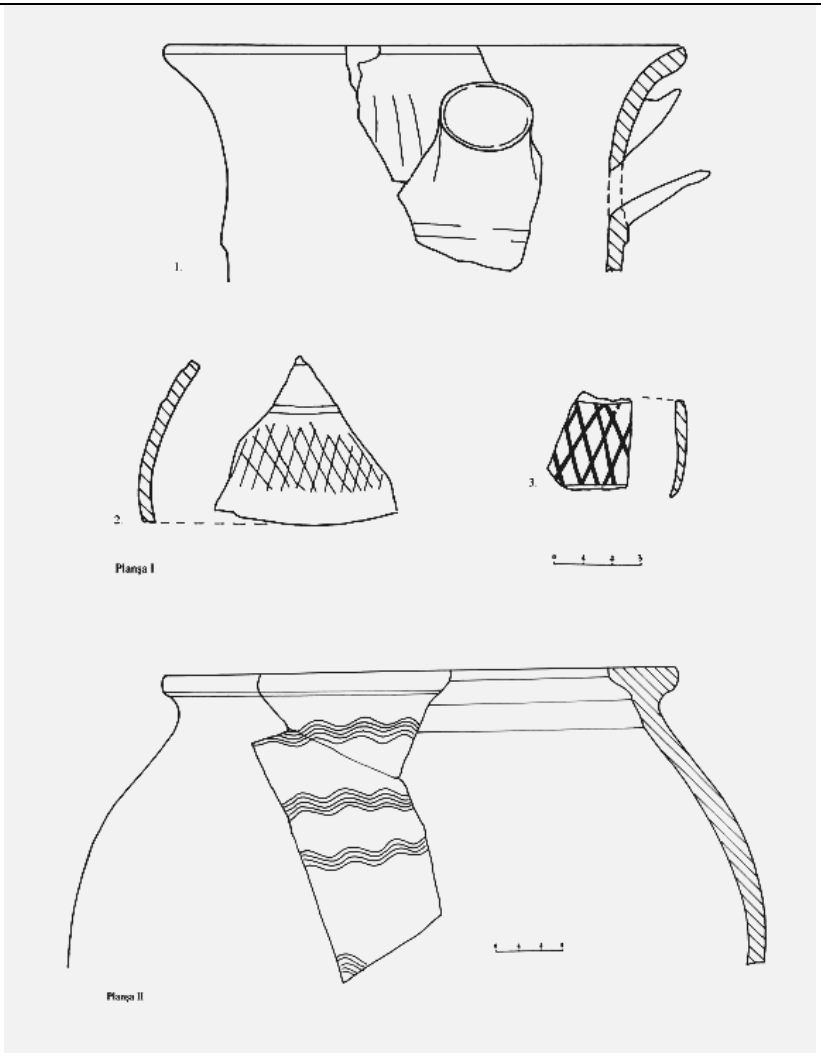

Planşa I. 1. Cană cu tub de scurgere 2. Fragment vas. 3. Fragment vas. Planşa II. Vas de provizii.

HABITATUL ÎN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL V-LEA ŞI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL VI-LEA

Gabriel T. RUSTOIU

THE HABITAT IN TRANSYLVANIA IN THE SECOND HALF OF THE 5TH CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE 6TH CENTURY

Abstract

The discoveries from Transylvania, represented by the settlements dating back to the second half of the 5th century and the first half of the 6th century, are contemporary with the Gepid kingdom. The spread of settlements in Transylvania coincides mainly with the area of the salt deposits. So far 111 settlements were certainly identified. Among these, 31 settlements were revealed following systematic or rescue archaeological excavations, while 49 settlements were found due to surface research. The areas preferred by human communities even since Neolithic times, namely the terraces of the main rivers Mureş, Târnave, and Someş, as well as their secondary streams were the favourite forms of habitat. The size of the settlements varies between 1 ha and 4 ha, and the number of inhabitants from several families to several hundreds of people. There is an internal organization of the settlements – the dwellings are arranged in "nests," rows or even "districts." The "fashionable" dwelling is the quadrilateral semi-buried dwelling. There are some settlements where all types of dwellings were found (surface dwelling, semi-buried dwelling and pit-house) and some where only one type was present. Therefore, a zone analysis for the types of dwellings is not edifying since each type can be find in the entire area studied. As for the fire installations, there are four settlements (to which we may add Bratei, but with some reserve) where there are no fire installations. The settlements are located in the centre of Transylvania and four of them are surface dwellings. The explanation could be related to the geographic area, climate or even to the ethnic elements. It cannot have anything to do with the warm months since Bratei, Moreşti and even Sighişoara are long time settlements. Specific features may be noticed for the T2a (clay kiln) and T2c (stone kiln) kilns. The first type of kiln was found in two settlements located in the centre of Transylvania, while the latter was found in the outlying regions of the studied area. The stone kiln (T2c) was revealed at Stupini "Vătaştina". This kind of installation becomes usual in the following phase. The dwelling at Stupini, where the stone kiln was found, superposed another one dating from the 5th-6th centuries, and was dated back to the end of the period studied here or, more likely, even to the second half of the 6th century. Therefore, the dating of the above-mentioned complex raises serious problems. Another explanation could be a technology exchange from the neighbouring Slavic communities.

Starting from the funeral inventories found in the Transylvanian graveyards and from some weapons found within the Moreşti settlement, we may presume the existence of some groups of warriors, which implied a certain social hierarchy as well. Beside the warriors, most people were farmers and cattle breeders. The discovery of some grinding mills and of a rich bone inventory supports the presence of these two occupations. Apart from these basic occupations there were also the so-called household trades, namely pottery and weaving,

which are evidenced by the kiln and the outbuildings. Blacksmiths and bronze workers are both indirectly present through the archaeological discoveries. The blacksmith tongs from Moreşti and the slag fragments found in several settlements and the mould from Sânmiclăuş are illustrative in this respect. Hunting was another secondary occupation, which was less common. Bones of wild animals were found in the settlements at Moreşti (Horedt 1979, 212-213, tab.3), Bratei (Bârzu 1995, 270-275) and Alba Iulia (Haimovici şi Blăjan 1989, 336, 340). One last occupation, for which there is no archaeological evidence, is the trade. It can only be inferred, salt being the main "exported" product, which could be transported both on land and on water.

Translated by: GABRIELA BINȚINȚAN

De-a lungul istoriei spațiul actual al Transilvaniei a oferit un specific aparte din punct de vedere cultural. Pentru perioada de care ne ocupăm, chiar dacă au trecut câteva secole, nu este lipsit de importanță faptul că, spre deosebire de Muntenia şi Moldova, spațiul intracarpatic a cunoscut organizarea şi modul de viață roman. După părăsirea Daciei de către administrația şi armata romană, viața în mediul urban, într-o formă mai redusă, a continuat mai bine de un secol până la venirea hunilor în zona nord-vestică a Mării Negre (*Chirilă şi Gudea 1982*, passim). Dacă viața de tip urban a încetat nu înseamnă că etnic populația romanică a dispărut fapt demonstrat şi de cimitirul nr. 1 de la Bratei (*Bârzu 1973*, passim; *Harhoiu 1987*, 125; *1990*, 145). Pentru câteva decenii legăturile directe cu Imperiul Roman au fost întrerupte, imprimând fostei provincii Dacia o dezvoltare întru-câtva diferită față de restul Imperiului. Un specific aparte al culturii materiale din secolele următoare părăsirii Daciei a fost determinat şi de faptul că pe teritoriul fostei provincii s-au perindat o serie de populații migratoare: goții, gepizii, slavii, avarii etc.

Scopul urmărit pe parcursul demersului de față este acela de a oferi o imagine de ansamblu asupra habitatului uman din Transilvania în perioada celei de doua jumătăți a secolului V şi din prima jumătate a secolului VI. În dorința de a ne raporta la unele evenimente importante pentru istoria bazinului Dunării inferioare, în cifre absolute, ne vom referii la perioada cuprinsă între anii 455 şi 567, perioadă ce coincide cu existența regatului gepid.

Demersul nostru se bazează pe înregistrarea tuturor descoperirilor susceptibile de a reprezenta aşezări, ce au evoluat în perioada de care ne ocupăm. În atenția noastră s-au aflat doar siturile, care se pot data, cu "certitudinea" specifică cercetării istorice, în perioada supusă studiului. Nu au fost repertoriate aşezările, care pe baza unui lot restrâns de fragmente ceramice atipice, au fost datate pe bună dreptate în limite cronologice mai largi: secolele IV-VI, V-VII etc. Este posibil ca unele din descoperirile amintite să facă obiectul prezentului studiu, însă cealaltă variantă de neincludere în segmentul temporar, de care ne ocupăm şi introducerea respectivelor puncte în cadrul repertoriului, ar putea implica concluzii false. La fel descoperirea izolată a unor artefacte bine datate, dar care de obicei fac obiectul inventarelor funerare nu se regăsesc în repertoriu. Aceiaşi soartă o au şi descoperirile paleocreştine. Găsirea lor izolată în anumite situri, nu au fost însoțite de-a lungul timpului şi de alte descoperiri, în punctele respective, excepție făcând stațiunea arheologică de la Sânmiclăuş, care să ateste existența unor aşezări datate în perioada supusă atenției.

În studiul de față prin Transilvania nu înțelegem entitatea geografică cunoscută sub acest nume, ci teritoriul fostei provincii romane Dacia din spațiul intracarpatic. Ea este limitată la est de castrul de la Micia, crestele Munților Apuseni, culmea Munților Meseş; la nord, pe Someş, linia de castre de la Tihău, Căşei, Gherla, Ilişua; la est sistemul de castre de la Orheiul Bistriței, Brâncovenești, Călugăreni, Sărățeni, Ilăceni, Odorhei, Sânpaul, Olteni, Brețcu şi Râşnov (*Macrea 1969*, 230-232), iar la sud linia Carpaților Meridionali. Această

limită era împinsă la exterior, în general, la distanța de un sfert până la o jumătate de zi, în fața castrelor, de obicei pe culmile dealurilor sau munților (*Ferenczi 1972*, 387).

Habitatul uman a fost și este încă influențat de relief, resurse materiale și clima. Relieful Transilvaniei are aspectul unui amfiteatru având pe margini o coroană muntoasă formată la nord și est de Carpații Orientali la sud de Carpații Meridionali, iar la vest de Carpații Occidentali, ce coboară treptat spre centru în zona de câmpie. În mare, zona supusă atenției noastre, se suprapune peste Depresiunea Transilvaniei.

Transilvania este brăzdată de câteva râuri: Mureș, și Someșul, având fiecare câte un bazin corespunzător. Acestea au constituit nu numai surse de subzistență dar si mijloc de comunicație. Totodată prin forța de modelare a reliefului apa a creat locuri ideale de amplasare a așezărilor. Râurile amintite mai sus au modelat relieful, determinând un sistem de terase, care vor deveni locuri predilecte, pentru amplasarea așezărilor din sec. V-VI și nu numai (Anexa 1).

Resursa naturală cea mai importantă a Transilvaniei este sarea. Ea este indispensabilă vieții oamenilor și a animalelor, prin rolul său de reglare a echilibrului osmotic în cadrul organismului. Carența sării în regimul alimentație provoacă disfuncții grave: astenie, anoxerie, oboseală accentuată, dereglări somatice, de creștere și comportamentale, leziuni olfactive, diminuarea fertilității până la sterilitate etc., în timp ce lipsa ei accentuează aceste disfuncții provocând chiar decesul (*Monah 1991*, 387). Sodiul unul din cele două elemente ale sării participă la menținerea tonusului muscular prin reținerea apei în organism (*Ciobanu 2002*, 23). Un om are nevoie de 5-8 g zilnic, dar fiecare om utilizează între 10-20 g pe zi. În general, un om sănătos, consumă într-un an o cantitate de sare egală cu 1/10 din greutatea sa proprie (*Medeleț 1995a*, 286).

Deasemenea sarea este de neînlocuit în alimentația animalelor domestice. O vacă necesită un consum de sare de 30-50g/zi, o oaie 7-15g/zi, un porc 5-10g/zi (*Medeleț 1995*, 54 2), iar un cal 0-40g/zi (*Ciobanu 2002*, 26).

Totodată sarea era un bun conservant, la îndemână în Transilvania, al alimentelor ce conțin alumina (carnea de porc sau vită), al cărnii de pește, al produselor lactate și al legumelor (Medeleț 1995, 54). Sarea se mai folosea și în activități economice la prelucrarea pieilor de animale sau la separarea aurului de argint (*Rustoiu 2002*, 36) și nu în ultimul rând era un mijloc de schimb în special cu Imperiul Bizantin.

Sarea din Transilvania, în perioada dacică, acoperea nevoile populațiilor din zonă, din câmpia Panoniei, de pe malurile Dunării mijlocii în amonte de Porțile de Fier și peninsula Balcanică, la vest de trecătoarea Vardar-Morava (*Medeleț 1995*, 53). Aceiași situație, credem noi, că exista și în sec. V-VI, când Transilvania se afla tot în Barbaricum.

Până în prezent nu există date arheologice directe, care să confirme că în Transilvania anilor 454-567 se practica mineritul sau o altă formă de obținere a minereurilor feroase ori neferoase. Totuși la Moreşti s-a descoperit într-o locuință un cleşte de fierărie (*Horedt 1979*, 150, pl. 43/1), iar la Soporu de Câmpie, Alba Iulia „Castrul roman" zgură de fier (*Protase și Țigăra 1960*, 392, *Haimovici și Blăjan 1989*, 336), ceea ce confirmă faptul că în cele două așezări se practica metalurgia. Cel puțin o parte din obiectele din fier și bronz au fost confecționate cu materie primă locală.

În Transilvania existau multe zone unde puteau fi exploatate minereurile prețioase, însă marea majoritate a obiectelor de aur și argint, dacă nu în totalitate, proveneau în urma subsidiilor acordate de Imperiul Roman barbarilor pentru a le cumpăra pacea (*Riché și Le Maitre 2000*, 69). Nu este de neglijat posibilitatea ca în Transilvania să se fi exploatat si minereurile prețioase. Descoperirea la Abrud, o zonă ce nu era agreată pentru locuit, în perioada de care ne ocupăm, a unui cercel de aur datat în sec. VI (*Hampel 1905*, 1/362, fig. 965, 2/215, 3/pl. 174.1a, 1b) ar putea întări afirmația anterioară. Mai probabil, având în

vedere complexitatea extragerii aurului, că el era obținut prin spălarea nisipului aurifer din albiile râurilor.

Un alt element important era lemnul. El era principalul material de construcție, de combustie folosit pentru încălzire, iluminat, prepararea hranei etc. Totodată era un element constitutiv al unor unelte, ustensile sau arme. Pentru epoca dacică se aprecia că 70% (*Giurăscu 1976*, 11) sau după alți cercetători 75%-80% (*Stoiculescu 1999*, 15) din suprafața actuală a României era acoperită cu pădure. În epoca romană lemnul se exploata organizat (*Macrea 1969*, 311), dar probabil fără să afecteze semnificativ procentul amintit. O pădure tăiată are nevoie, în funcție de specia de copac din care era constituită, de a se reface natural în starea de masiv între 6 și 12 ani (*Îndrumări 1987*, 220-226, anexa 10), iar pentru a ajunge la starea de maturitate între 20 și 180 de ani (*Norme 2000*, 152, anexa 6). Oricât de intensă ar fi fost exploatarea lemnului în epoca romană, pădurile, așa cum am arătat mai sus, aveau timp să se refacă. Prin urmare în sec. V-VI putem presupune că pădurile ocupau o suprafață de cca 70%-80% din suprafața actuală a României.

Clima din ultimii 2000 ani este departe de a fi constantă. Se consideră, pe baza analizei înaintărilor și retragerilor ghețarilor montani, că în perioada 1550-1400 BP adică între 450-600 d.Chr a existat un climat cu veri calde și lungi (*Cârciumaru 1996*, 25; *Tomescu 2000*, 268). Acest fapt poate explica de ce în majoritatea locuințelor din perioada supusă atenției, așa cum vom arăta mai târziu, nu au fost descoperite instalații de foc. Și în intervalul amintit se pare că în jurul anului 500, a existat o perioadă puțin mai rece, situație relevată de procentele mai puțin ridicate ale C_{14} din atmosferă (*Cârciumaru 1996*, 151).

Transilvania este înconjurată de munți, de aceea accesul înspre și dinspre Transilvania se făcea prin locuri relativ puține. La sud și sud est se putea accede prin pasul „Porțile de fier ale Transilvaniei“ (*Macrea 1969*, 152), prin pasul Vâlcan trecând din valea Jiului superior în valea Streiului, de-a lungul Oltului (*Macrea 1969*, 153), dinspre sud-est și est prin pasul Oituz, de-a lungul Bârgaielor și Bistriței (*Djamo 1994*, 418), dinspre nord-vest și vest prin Poarta Meseșului (*Macrea 1969*, 231), pe Crișul Repede (*Rustoiu 1993*, 66, 74) și valea Mureșului, râu care era navigabil (*Macrea1969*, 157). În interiorul Transilvaniei se circula probabil pe văile principalelor râuri.

Cercetarea așezărilor perioadei de care ne ocupăm, în Transilvania, nu a făcut obiectul preocupărilor arheologilor decât începând cu anii ’50 ai secolului XX. Au existat și anterior cercetători care au făcut cunoscută perioada cuprinsă între anii 455 și 567, însă ei și-au îndreptat atenția spre alte aspecte decât cel studiat de noi: descoperiri monetare (*Gooss 1876*, 336), funerare (*Finály 1889*; *Hampel 1905*, 2/39-40), religia (*Diculescu 1925*) și istoria gepizilor (*Diculescu 1922*).

Primele săpături arheologice au avut loc în anul 1951 la Moreşti (*Prodan et al. 1954*, 199) efectuate de un colectiv numeros condus de K. Horedt, în cadrul unui program național de cercetare (*Horedt et al. 1952*, 311). Săpaturile ample vor dura într-o primă fază până în anul 1956 (*Horedt 1979*, 17-18) fiind reluate așa cum se va vedea mai târziu. În cadrul aceluiași program vor fi identificate în 1952 așezările de la Cipău și Iernut ”Pe Șes” de către D. Protase respectiv M. Rusu, care vor întreprinde în următorii ani săpături sistematice în siturile descoperite (*Prodan et al. 1954*, 220-222; *Horedt 1955*, 661-662). Tot în anii ’50 va fi cercetat situl de la Porumbenii Mici (1954, 1957-1958) de către K. Horedt, Șt. Molnar și Z. Székely (*Horedt et al. 1962*, fig. 1). În 1955 D. Protase identifică așezarea de la Soporul de Câmpie, unde va săpa în următorii 6 ani alături de I. Țigăra și episodic alături de K. Horedt, N. Vlassa și L. Țeposu-David (*Protase 1962*, 527).

În anii ’60 ai secolului XX va fi sondată așezarea de la Șeica Mică (1962) de către K. Horedt (*Horedt 1962*, 187-204), iar Z. Székely va cerceta siturile de la Cernat și Poian din sud-estul Transilvaniei (*Székely 1992*, 245-306). Un loc aparte pentru durata (1960-1963,

1970-'72, 1976-'77) şi dimensiunea cercetărilor efectuate îl au săpăturile de la Bratei realizate de I. Nestor, E. Zaharia şi L. Bârzu (*Bârzu 1995*, 239).

În anul 1976 debutează cercetările lui Gh. Baltag de la Sighişoara „Dealul Viilor"(*Baltag 1979*, 72). El va fi ajutat de-a lungul anilor de M. Petică şi de R. Harhoiu (1980-1994). Acesta din urmă va prelua coordonarea cercetărilor.

În 1985 sunt reluate săpăturile de la Moreşti de către D. Protase în scopul clarificării unor aspecte legate de fortificaţia de aici. Săpăturile de o amploare mai mică se vor desfăşura cu unele întreruperi până în anul 1991 (*Protase 1999*, 265-272).

În anii '90 este de remarcat activitatea lui C. Gaiu în nordul Transilvaniei, care întreprinde săpături arheologice într-o serie de aşezări: Dipşa (*Gaiu 1993*, 91-107) Ocniţa (*Gaiu 1994*, 49-52; *1995*, 60-61), Stupini „La Curte" (*Gaiu 1999*, 84-96), „Fânaţele Archiudului" (*Gaiu 1997*, 59; *1999*, 84; *2001*, 236; *2002*, 119-120; *Gaiu şi Vaida 1999*, 111, *Gaiu şi Marinescu 2003*, 303) şi „Vătaştina" (*Gaiu 2002*, 113-158). Tot în această perioadă M. Rusu reia cercetările la Iernut-Cătunul Sf. Gheorghe „Pe Şes" continuate apoi de C. Cosma (*Rusu şi Cosma 1995*, 45; *Cosma 1996*, 64; *Cosma şi Rustoiu 1999*, 57-58; *Cosma şi Rustoiu 2001*, 105-107).

O contribuţie importantă au avut-o şi arheologii, care prin cercetări de suprafaţă sau săpături de o amploare mai mică au îmbogăţit repertoriul descoperirilor ori au redat specialiştilor o serie de alte complexe aparţinând perioadei supusă studiului: Gh. Anghel, M. Blăjan, V. Lazăr, I. Pop, Gh. Lazarovici, Z. Maxim-Kalmar, Şt. Ferenczi, R. Heitel, D. Marcu, D. Alicu, S. Cociş, N. Vlassa C. Gaiu etc.

Chiar dacă au fost descoperite până acum 114 de aşezări, doar una cea de la Moreşti are o monografie (*Horedt 1979*). Alte aşezări, datorită caracterului lor sau a suprafeţelor mici săpate, au beneficiat de valorificarea ştiinţifică a rezultatelor cercetărilor la nivel de articole sau rapoarte de săpătură: Cipău (*Prodan et al. 1954*, 220-222; *Horedt 1955*, 658-661, 671; *Vlassa 1965*, 29-31, nr. 13l; *Vlassa et al 1966*, 405-407), Soporul de Câmpie (*Horedt 1967*, 584-585; *Protase şi Ţigăra 1959*, 425-434; *1960*, 391-392; *Protase 1962*, 527-536), Şeica Mică (*Horedt 1964*, 187-204), Porumbenii Mici (*Horedt et al. 1962*, 633-636; *Székely 1962*, 25-28), Sânmiclăuş (*Anghel şi Blăjan 1977*, 285-297; *1979*, 282-283), Cernat (*Székely 1992*, 279-285), Poian (*Székely 1973*, 221; *1992*, 246-279) Dipşa (*Gaiu 1993*, 91-107), Stupini „Vătaştina" (*Gaiu 2002*, 113-158) etc. Alta este în schimb situaţia de la Bratei şi Sighişoara „Dealul Viilor", care au beneficiat de cercetări însumând 9 respectiv 19 campanii de săpături. Prima a fost publicată într-un studiu (*Bârzu 1995*) cei drept mai cuprinzător dar insuficient, iar a doua a beneficiat de un singur articol (*Baltag 1979*) şi câteva consideraţii într-o monografie care trata zona Sighişoarei (*Baltag 2000*, 151, nr. 8b, 186, 191)

Cu toate cele arătate mai sus în ultimii ani interesul pentru cercetarea aşezărilor perioadei de care ne ocupăm a scăzut îngrijorător. În ultimi cinci ani au avut loc săpături arheologice sistematice doar în două situri: Iernut „Pe Şes" – campania din 2000- (*Cosma şi Rustoiu 2001*, 105-107) şi Stupini „Fânaţele Archiudului" – campaniile din 1999, 2000, 2003 (*Gaiu 2001*, 236; *2002*, 119-120, *Gaiu şi Marinescu 2003*, 303). Prin urmare subiectul este departe de a fi epuizat si este de dorit în acest moment, când fondurile guvernamentale alocate pentru săpături arheologice sistematice sunt insuficiente, valorificarea cercetărilor derulate anterior şi a materialelor ce stau în depozitele din muzee neatinse de foarte mulţi ani.

Tipuri de habitat uman.

Problema aşezărilor fortificate. Ideea existenţei unor aşezări fortificate în Transilvania, în perioada de care ne ocupăm, a fost enunţată pentru prima oară de K. Horedt, care a evidenţiat, în urma cercetărilor arheologice, trei astfel de aşezări: Moreşti (*Horedt 1979*, 72-81), Porumbenii Mici (*Horedt 1969*, 134-136) şi Şeica Mică (*Horedt 1964*, 187-204, *1969*, 136-137). Realizarea unor fortificaţii în perioada gepidică în Transilvania a suscitat

discuții, principalul argument contra acestei afirmații fiind inexistența lor în Câmpia Panoniei, acolo unde era de altfel centrul de putere al gepizilor.

Dacă în așezările de la Șeica Mică și Porumbenii Mici săpăturile arheologice au fost de mai mică amploare și au fost cunoscute doar prin câteva studii (*Horedt et al 1962*, 633-636; *Székely 1962*, 25-28; *Horedt 1964*, 187-204), cea de la Moreşti a beneficiat de săpături la care au participat mulți arheologi, cu rezultate mai spectaculoase finalizate printr-o monografie (*Horedt 1979*). De aceea, acest din urmă sit a generat cele mai multe controverse.

Principalul argument în favoarea existenței așezării fortificate din sec. V-VI de la Moreşti sunt însăși săpăturile efectuate. Liniile de fortificații ale Moreștiului au fost investigate de nu mai puțin de 15 secțiuni (*Horedt 1979*, 72-81), iar cea care ne interesează pe noi și care desparte Podeiul de Hulă de 3 secțiuni (*Horedt 1979*, 72-73).

Pentru a lămuri unele probleme ridicate de așezarea de la Moreşti D. Protase a reluat săpăturile arheologice în anii 1985-1986, 1989-1991. El ajunge la concluzia că fortificația nu era folosită în secolele V-VI, ci a fost realizată mai târziu. Argumentul principal este descoperirea unui mormânt la o distanță de numai 2 m față de șanțul exterior de apărare și a unor fragmente de oase și câteva fragmente ceramice atipice în șantul amintit. Prin urmare cimitirul continua până lângă fortificație sau o parte din el a fost distrus de edificarea ulterioară a valului și șanțurilor de apărare (*Protase et al 1988*, 291, 295; *Protase 1999*, 266, 268). Din păcate scopul principal al cercetărilor lui D. Protase a fost altul, de aceea, credem noi, secțiunile au fost trasate paralel cu linia de fortificație a Podeiului (*Protase 1999*, passim) și doar șanțul a fost atins de o casetă cu dimensiunile de 3 x 2 m (*Protase et al. 1988*, 295; *Protase 1999*, 268).

Așezarea de la Moreşti are o existență probabilă de câteva zeci de ani. La un moment dat, din diferite motive, rolul de apărare al fortificației a putut fi abandonat, exemple în acest sens există pentru epoca dacică la Sighișoara (*Andriţoiu şi Rustoiu 1997*, 122-123) și pe valea Siretului (*Ursachi 1987*, 40, 44, 49), când sunt construite o serie de locuințe pe coama valurilor de apărare sau în șanturile aferente. În acest caz continuarea înmormântărilor la Moreşti până lângă fosta structură de apărare este posibilă.

Un alt argument în favoarea folosirii fortificațiilor în Transilvania în secolele V-VI a fost enunțat de Al. Diaconescu și C. Opreanu. Potrivit celor doi cercetători clujeni așezările fortificate de la Moreşti, Porumbenii Mici și Șeica Mică ar fi specifice populației romanice și sunt indicii pentru existența unor structuri politico-militare ale populației daco-romanice (*Diaconescu şi Opreanu 1989*, 586-587). Nu contestăm argumentele aduse în sprijinul ipotezei prezentate, însă așa cum vom arăta mai jos nu putem fi de acord cu ea. Chiar dacă Transilvania era o zonă periferică din punct de vedere al stăpânirii gepide, ea era de importanță vitală datorită prezenței zăcămintelor de sare. Nu revenim asupra importanței sării pentru viața oamenilor și a animalelor, dar asigurarea controlului sării putea oferi o serie de avantaje economice și chiar politice. De aceia, credem noi, că regatul gepid nu ar fi tolerat un alt centru de putere în Transilvania. Prezența în unele morminte gepidice din Transilvania a armelor: Moreşti (*Horedt 1979*, 190, fig. 73/1, 3-8, 74/19, 76/19, 77/ 20, 86/15, 16, 90/1), Cluj-Cordoș (*Ferenczi 1960*, fig 4/1-4, 6, 7), Lechința de Mureș (*Horedt et al.1952*, 327, nr. 7), Cipău (*Prodan et al. 1954*, 221, fig. 12/2, 3), Lechința de Mureș (*Horedt 1958*, 92, nr. 30, fig. 28/8-11), Căpușul Mare (*Horedt et al. 1952*, 312, fig. 1/1-6, 13-15), Șintereag (*Gaiu 1979*, 541, pl II/2, 3,) etc vin să sprijine cele afirmate anterior. Că gepizii controlau cu autoritate regiunea în discuție este confirmat și de faptul că slavii nu pătrund în zonă decât după prăbușirea regatului gepid.

Așa cum am văzut anterior atât o teorie cât și cealaltă pot fi combătute, prin urmare singura cale de soluționare a problemei este reluarea săpăturilor fortificației de la Moreşti. După părerea noastră, pe care ne-o exprimăm în stadiul actual al cercetărilor, construirea unei

fortificații de genul celei de la Moreşti presupunea un efort colectiv imens. În istoria veche construcțiile monumentale aveau la bază în general motive religioase sau politico-militare. La Moreşti cauza religioasă dispare din considerente evidente, singura motivație putând fi cea politico-militară. Eventualitatea unui atac roman pe direcția Barboşi-pasul Oituz, sau al unui atac slav nu credem că ar fi declanşat o astfel de reacție, având în vedere că în Panonia, o zonă mult mai expusă acțiunilor potrivnice, fortificațiile lipsesc.

Cum deocamdată nu sunt motive să credem că fortificațiile de la Moreşti, Porumbenii Mici, Şeica Mică sau chiar Băbuțiu au fost ridicate în secolele V-VI, aşezările amintite le vom considera ca făcând parte din categoria, ce urmează a fi tratată mai jos.

Aşezări nefortificate. Până în prezent sunt cunoscute 111 de aşezări sigure. Dintre acestea 35 au fost cunoscute în urma unor săpături arheologice sistematice sau de salvare, iar restul sunt rodul cercetărilor de suprafață. Aparent 35 de aşezări săpate, din 111 cunoscute sunt un număr apreciabil, dar din păcate dintre acestea, marea lor majoritate, au au făcut obiectul cercetării altor perioade istorice şi sunt reprezentate pentru perioada de care ne ocupăm, doar prin materiale sporadice ori complexele au rămas nepublicate. Sunt 22 de aşezări în care s-au descoperit complexe. În unele din siturile amintite, complexele sunt doar menționate fără a exista o descriere a lor mai amănunțita

Cu toate acestea cele 111 de puncte cunoscute ne pot oferi informații importante privind unele aspecte, ce vor fi dezbătute în prezentul subcapitol, ale habitatului uman din perioada de care ne ocupăm în studiul de față.

Aşezările sunt plasate în general de-a lungul traseelor principalelor râuri ce străbat Transilvania: Someşul, Mureşul şi Târnavele: Alba Iulia, Bratei, Cluj Napoca, Floreşti, Iernut, Moreşti etc. Altă grupare consistentă a aşezărilor se înregistrează pe văile adiacente sau locuri mai ferite, dar nu departe de principalele căi de comunicație: Aiton, Dipşa, Ghirbom, Moşna etc. Cele mai multe aşezări au fost edificate pe terasele joase ale râurilor şi văilor amintite, forme de relief ce au oferit condiții bune de locuit încă din pre şi proto istorie (*Andrițoiu 1992*, pl. 18; *Ursuțiu 2002*, fig. 1, 2). De altfel numeroase aşezări din secolele V-VI suprapun alte aşezări vechi: Moreşti, Cipău, Iernut – Sf. Gheorghe „Pe Şes", Şeica Mică, Bratei etc. O mică parte din aşezări sunt situate pe înălțimi: Băbuțiu – 622 m, Porumbenii Mici – 764 m, Mera şi Răscruci. Aşezările pe înălțimi sunt întrucâtva atipice pentru această perioadă în Transilvania. Ele erau probabil sezoniere şi pot fi puse în legătură cu un anumit tip de ocupație economică-păstoritul. Alte aşezări sunt plasate pe dealurile mai joase şi pe terase înalte: Alba Iulia – Castru, Şeica Mică, Gheorgheni, Moreşti etc.

Privind harta descoperirilor (fig. 2) observăm o serie de zone în care nu avem descoperiri: zona dintre Târnave şi Mureş, o parte din cursul superior şi mijlociu al Mureşului, Valea Oltului (Hărmanul trebuie privit cu rezerve) etc. Situația poate fi explicată atât prin existența unor factori de mediu improprii habitatului (zonele mlăştinoase, suprafața mare de pădure, ce acoperea teritoriul Transilvaniei etc.), unei realități istorice, cât şi datorită stadiului actual al cercetărilor.

Concentrarea descoperirilor în anumite zone este explicabilă şi datorită activității unor arheologi, cărora li se datorează identificarea pe teren a mai multor situri. Îi amintim aici fără a-i nedreptăți pe cei omişi pe C. Gaiu (zona Bistrița-Năsăud), V. Lazăr (Mureş şi Târnave), Şt. Ferenczi (zona Cluj), N. Vlasa (Mureş), M. Blăjan (zona Cluj, Mureş şi Târnave) etc. Numai aşa putem explica lipsa aşezărilor pe valea Mureşului la vest de Vințul de Jos, o zonă de trafic intens încă din neolitic, fiind principala „arteră comercială" a Transilvaniei în timpurile vechi.

Dacă suprapunem harta descoperirilor peste hărțile principalelor resurse naturale ale Transilvaniei: sare, aur, fier şi cupru, observăm că aşezările se concentrează în ariile în care există zăcăminte de sare.

Există localități pe raza cărora s-au descoperit mai multe așezări: Alba Iulia, Sânmihaiu de Câmpie și Stupini cu câte trei, Mediaș cu patru, iar Iernut cu cinci așezări. Aceste habitate fie aparțin unor comunități care au evoluat concomitent, fie, mai probabil, aparțin aceleiași comunități, care s-a mutat din loc în loc, în cadrul unei microregiuni, după ce a epuizat resursele din spațiul apropiat celui de locuire.

Nu există așezare săpată integral. Nici chiar Moreștiul nu a fost epuizat arheologic, iar așezarea de la Bratei a fost distrusă într-o oarecare măsură de exploatarea de nisip. Suprafața unora ar putea fi dedusă cu aproximație în funcție de elementele geografice care le delimitează natural: râuri, râpe adânci, dealuri, etc., sau în urma unor cercetări de suprafață. Astfel se apreciază că așezarea de la Alba Iulia „Lumea Nouă" ar avea cca. 1 ha, Brateiul cca 1,3 ha (*Bârzu 1995*, 241), așezările de la Sic „Valea Seleci", Alba Iulia „Recea" și Șeica Mică sunt așezate pe o terase, iar ultima pe un platou, ce au suprafața de cca 1,5 – 1,6 ha (*RepCj*, 349, nr. 23, *Moga et alii 2005*, 52, *Horedt 1964*, 187), Iernut „Pe Șes" 2 ha, Moreşti cca 2,5 ha (*Cosma 1996*, 40), iar Stupini „Vătaştina" se întinde pe cca 4 ha (*Gaiu 2002*, 119). La Bratei se apreciază numărul locuitorilor așezării la cca 200 (*Bârzu, 1995*, 241), iar la Moreşti populația număra cca 250-300 de oameni (*Horedt 1979*, 121-122).

O organizare internă a așezărilor este greu de precizat, dar se pot totuși observa în unele dintre ele, o anumită ordonare a locuințelor. O grupare a locuințelor în cuiburi, probabil pe criterii social-familiale, se poate evidenția în așezările de la Iernut-Sf. Gheorghe „Pe Șes" (*Horedt 1955*, pl. IV), Bratei (*Bârzu 1995*, fig. 1), Dipşa (*Gaiu 1993*, fig. 2), Stupini „Vataştina" (*Gaiu 2002*, fig. 4), Cipău (*Vlassa et al. 1966*, fig.7), Soporul de Câmpie (*Protase 1962*, fig. 8) și Moreşti (*Horedt 1979*, fig. 38). Pe lângă aranjarea în cuiburi s-a mai observat și o dispunere a locuințelor în șiruri: Ocnița (*Gaiu 1994*, pl. I), Dipșa (*Gaiu 1993*, fig. 2), Iernut-Sf. Gheorghe „Pe Șes" (*Cosma 1996*, 40), Bratei (*Bârzu 1995*, fig. 1), Stupini „Vătaştina" (*Gaiu 2002*, fig. 5), iar la Porumbenii Mici locuințele au fost construite de-a lungul marginii platoului formând un șir circular (*Horedt et al. 1962*, fig. 1). O situație aparte a fost observată la Bratei, poate și datorită amplorii cercetării, unde locuințele erau grupate în două „cartiere", între ele existând o distanță de cca 40 m. În spațiul liber dintre cele două „cartiere" a fost descoperită o locuință (*Bârzu 1995*, fig. 1), a cărei încadrare în segmentul cronologic ce face obiectul referatului de față, este discutabilă.

Locuințe, instalații de foc și anexe gospodăreşti

Locuințe. Chiar dacă în majoritatea siturilor menționate în repertoriul descoperirilor, nu au fost identificate locuințe, în special datorită caracterului cercetării, totuși au fost puse în evidență un număr de peste 150. Ele sunt de mai multe tipuri: locuințe îngropate (bordeie), locuințe semiîngropate și locuințe de suprafață. Dacă pentru termenul de locuință de suprafață specialiști s-au pus de acord, pentru primele două există discuții datorită atât termenului de locuință semiîngropată, care în limbajul arheologic este denumit „semibordei", cât și a criteriului de diferențiere al celor două tipuri de habitat. Prin „semibordei" se înțelege un bordei a cărei adâncime de săpare în pământ este mai mică. Privitor la termenii de bordei și semibordei Dicționarul explicativ al limbii române îl cuprinde doar pe primul (*Dex 1975*, 93, 5777). Etnologii folosesc pentru termenul de semibordei pe cel de locuință semiîngropată (*Vlăduțiu 1973*, 157, 158; *Bâtcă și Bâtcă 1985*, pl 9;), motiv pentru care folosim și noi aceiași terminologie. Diferența dintre bordei și locuință semiîngropată constă în adâncimea la care au fost îngropate față de nivelul de călcare. Pe considerentele arătate mai sus I. Mitrea denumește bordei o locuință a cărei adâncime a părții săpate în pământ depășește 0,70-0,75 m, față de nivelul de călcare, în vreme ce adâncimea maximă de săpare a unei locuințe semiîngropate ajunge până la cota de mai sus (*Mitrea 1980*, 64 și nota 30). În Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României se consideră că adâncimea până la care se sapa groapa bordeiului varia între 1,00 și 1,50 m (*Zaharia et al 1996*, 321). Fiind vorba de o enciclopedie

şi din dorința de a uniformiza termenii considerăm şi noi, că adâncimea minimă de săpare a unui bordei şi implicit adâncimea maximă de săpare a unei locuințe semiîngropate este1 m.

Locuințe îngropate sau bordeie. În această categorie pot fi plasate complexele de la Moreşti – 10 locuințe (*Horedt 1979*, 89, 92, 93, 95, 99), Sânmiclăuş – 1 locuință (*Anghel şi Blăjan 1977*, 288-293), Soporul de Câmpie – 4 locuințe, Stupini „La Curte" – număr neprecizat (*Protase 2000*, 189-190) şi Stupini „Vătaştina" – 4 locuințe (*Gaiu 2002*, 114, 115).

Bordeiele aveau în general formă patrulateră cu colțurile rotunjite, excepție făcând două bordeie, unul descoperit la Moreşti (*Horedt 1979*, 95), iar celălalt la Sânmiclăuş (*Anghel şi Blăjan 1977*, 288-293), care aveau forma circular-ovală. Suprafața lor era cuprinsă între 6,24 m^2 şi 17, 60 m^2. Unele bordeie aveau podina realizată din pământ sau lut bătătorit, altele posedau instalație de foc, dar cea mai mare parte nu aveau amenajări interioare sesizabile arheologic.

Locuințe semiîngropate. Locuințele semiîngropate au fost descoperite la Alba Iulia „Castrul roman" - 2 (*Haimovici şi Blăjan 1989*, 336-339) şi „Lumea Nouă" – 1 (*Haimovici şi Blăjan 1989*, 340-341), Bratei – 50 (?), 39 (?) (*Bârzu 1995*, 241, 244, 263-268), Cipău – 9 (*Horedt 1955*, 659-660; *Vlassa et al. 1966*, 407), Dipşa –9 (*Gaiu 1993*, 91-93), Moreşti – 17 (*Horedt 1979*, 88-89, 92-93, 95-99), Ocnița – 5 (*Gaiu 1994*, 50, 51), Stupini „La Curte" – număr neprecizat (*Protase 2000*, 189-190, nr. 242) şi „Vătaştina" – 15 (*Gaiu 2002*, 114-119). Majoritatea covârşitoare a locuințelor semiîngropate aveau formă patrulateră cu colțurile rotunjite, notă discordantă făcând două locuințe descoperite la Cipău care aveau formă circular-ovală. Suprafața lor se încadra în limitele 4,37 m^2 şi 18,90 m^2. Unele locuințe aveau podeaua constituită din pământ sau lut bătătorit, iar într-un caz din pietriş. Într-unele locuințe era prezentă instalația de încălzire sub diferite forme.

Locuințe de suprafață. Au fost evidențiate prin descoperirile de la Bratei – 6 (*Bârzu 1995*, 241), Dipşa – 3 (*Gaiu 1993*, 92-93), Moreşti – 11 (*Horedt 1979*, 118-119), Porumbenii Mici (*Horedt et al. 1962*, 28; *Székely 1962*, 28), Sighişoara - 1 (*Baltag 2000*, 116), Stupini „Vătaştina" – 2 (*Gaiu 2002*, 116) şi Şirioara – număr neprecizat (*Gaiu 1984*, 59). Multe din complexe reprezintă doar resturile unor locuințele de suprafață, de aceea referirile la suprafața şi forma unora dintre ele sunt sub semnul relativității. În aceste condiții suprafața locuințelor variază între 3,2 m^2 şi 99,12 m^2, iar forma lor, acolo unde a putut fi surprinsă, este patrulateră. La Moreşti şi Porumbenii Mici au fost descoperite mai multe suprafețe de piatră, care au fost considerate ca fiind locuințe. Unele locuințe aveau podina din lut bătătorit, iar alte locuințe au fost construite direct pe sol. Cu unele excepții locuințele erau lipsite de instalație de foc sau gropi de stâlpi.

Modul de edificare a elevației este greu de surprins arheologic. Singurele indicii, în cazul nostru, sunt gropile de pari sau stâlpi. De aceea o soluție acceptabilă este dată de etnologie, care poate oferi similitudini pertinente.

Astfel lipsa gropilor de pari presupune existența unor tălpi de lemn ce erau aşezate pe fiecare latură a locuinței (*Butură 1978*, 100; *Cosma 1996a*, 41). Peste acestea se edificau pereții fie prin aşezarea bârnelor suprapuse pe orizontală, fie prin introducerea în tălpi a unor pari (stâlpi) verticali. În primul caz lemnele pereților şi ai tălpi se îmbinau la colțurile locuinței în diferite moduri. Bârnele erau cioplite pe partea inferioară, pentru a se îmbina perfect cu cele pe care se aşezau. Sistemul prezenta avantajul că ferește încheietura de bătaia ploilor, spre deosebire de sistemul cioplirii pe partea superioară sau pe ambele fețe (*Butură 1978*, 99). Sistemul cioplirii atât pe partea superioară cât şi pe ambele fețe, pe lângă inconvenientul amintit mai sus, oferea avantajul că asigura o mai strânsă aşezare a pereților (*Butură 1978*, 99). În al doilea caz, bârnele orizontale se îmbinau cu bârnele verticale, intrând printr-o şănțuire longitudinală cu care erau prevăzute acestea din urmă (*Butură 1978*, 100). Tot în al doilea caz pereții puteau fi realizați din nuiele împletite (*Butură 1978*, 101). Atât

pereții din bârne cât și cei din nuiele împletite erau căptușiți apoi cu un strat gros de lut (*Stoica et al. 1985*, 77-78). În cazul locuințelor în care au fost surprinse arheologic urme de stâlpi, așa zisele case „în furci” (*Butură 1978*, 100) se folosea aceiași metodă de ridicare a pereților. Stâlpii aveau în vârf câte o „furcă” cioplită pentru fixarea celor patru grinzi lungi pe care se sprijinea tavanul (*Butură 1978*, 100).

În două locuințe atelier de la Moreşti au fost surprinse grupuri de câte două gropi (*Horedt 1979*, fig. 41; 42), în care erau fixați stâlpi cu rolul de a susține pereții de-o parte și de alta (*Cosma 1996a*, fig. 2/3).

Se aprecia că pentru construirea pereților era nevoie de o mare cantitate de lemne (*Vlăduțiu 1973*, 159). Acolo unde existau păduri se folosea stejarul în zonele joase, fagul în cele deluroase și conifere în cele muntoase. Lemnul pentru construcție se tăia în perioada în care conținea mai puțină sevă, adică toamna târziu si înaintea primăverii până la apariția mugurilor pentru a se putea decoji mai ușor. Acolo unde lemnul nu era la îndemână se folosea orice tip de arbori. (*Butură 1978*, 99).

O situație particulară este reprezentată de o locuință semiîngropată de la Alba Iulia „Castru roman”, unde un perete al ei era constituit de un zid al unui edificiu roman, care depășea cu cca 0,50 m nivelul superior al gropii (*Haimovici și Blăjan 1989*, fig 1).

Acoperișul era în general de tipul în două ape, dar putea fi întâlnit și cel într-o apă sau cel conic în cazul locuințelor rotund-ovale în plan. El era realizat din pământ, paie sau stuf (*Stoica et al. 1985*, 78). Acoperișul din paie era mai durabil decât cel din stuf putând supraviețui chiar 100-150 ani, deoarece se impregna cu fum și se întărea cu cruste de funingine (*Butură 1978*, 104). Acoperișurile de paie putea fi de două genuri: „clădite” sau „legate”, primul având o durată de exploatare mai mare (*Butură 1978*, 103-104).

Se observă că tipul de locuință mai mult sau mai puțin îngropată este semnificativ mai folosit decât cel de suprafața. O explicație poate fi că locuințele de suprafață lasă urme mai superficiale în pământ și apar mai la suprafața solului actual, fiind expuse distrugerilor cauzate de lucrările agricole. O altă explicație mult mai pertinentă este avantajul, care îl determina locuința săpată în pământ. Ea asigura răcoare vara, iar iarna se încălzea mai ușor (*Butură 1978*, 81). De altfel locuința îngropată dar mai ales ce semiîngropată este mai uzitată și în spațiile apropiate Transilvaniei (*Teodorescu 1964*, 490; *Dolinescu-Ferche 1984*, 124; *Teodor 1984*, 44; *Protase 2000*, 264, 274-275, 279).

Instalații de foc. Este de remarcat că nu în toate așezările în care s-au descoperit locuințe au fost puse în evidență instalații de foc. Instalațiile de foc erau amenajate în centrul, unul din colțuri sau pe una din laturile locuinței de obicei opusă intrării Acolo unde au fost sesizate ele se prezintă grupate pe tipuri și variante:

Tipul 1 (T1) – vetre.

T1a – vatră de foc simplă din lut de formă rotundă sau ovală în plan. A fost descoperită la: Alba Iulia „Castrul roman”, Dipșa, Sânmiclăuș, Soporul de Câmpie, Bratei.

T1b – vartă de foc din lut de formă rotundă sau ovală în plan înconjurată cu pietre de râu sau gresii. A fost găsită la: Cernat, Dipșa, Ocnița, Poian, Stupini „La Curte” și „Vătașina”.

Tipul 2 (T2) – cuptoare.

T2a – cuptor de formă rotundă cu pereții din lut. A fost pus în evidență la Iernut „Pe Șes” și Sânmiclăuș.

T2b – cuptor de formă dreptunghiulară în plan mărginit pe trei din laturi cu lespezi de gresie. A fost sesizat la Alba Iulia „Lumea Nouă” și Dipșa.

T2c – cuptor pietrar de formă rotundă sau ovală în plan. A fost înregistrat la Stupini „Vătaștina”.

Anexe gospodărești.

Locuințe atelier. La Moreşti au fost descoperite două locuințe, care prin particularitățile lor pot fi incluse în categoria de față.

Prima locuință (nr. 13) degajată de pământ în 1952 era de formă patrulateră şi avea dimensiuni impresionante 6,20 x 5,60 m. Adâncimea maximă de săpare a locuinței era de 1,35 m. Ceea ce atrage atenția este inventarul acesteia. Astfel, alături de ceramică au fost descoperite un număr mare de greutăți din lut, împărțite în trei grămezi, folosite la războiul de țesut şi dispuse în marginea locuinței. O primă grămadă era aşezată într-un colț, iar celelalte două câte una pe două din laturile locuinței. Pe lângă greutățile amintite au mai fost descoperite şi câteva fusaiole din acelaşi material (*Horedt 1979*, 93-94).

A doua locuință (nr. 27) nu se deosebea prea mult de prima, ca sistem constructiv, dar era ceva mai mică 5,10 x 4,90 m. Numărul mare de greutăți de țesut erau grupate în patru părți aşezate în margine. O grămadă a fost descoperită pe o latură, iar celelalte în câte un colț al locuinței. Din inventar nu lipsesc fusaiolele de lut (*Horedt 1979*, 97).

În cele două locuințe atelier se produceau probabil țesături pentru întreaga comunitate. Ele se bucurau de un statut special dovadă fiind faptul că sunt cele mai mari edificii adâncite în pământ din toată aşezarea (*Horedt 1979*, fig 43/3), iar dispunerea a cel puțin uneia dintre ele (nr. 13) într-un spațiu liber înconjurat de alte locuințe confirmă acest fapt (*Horedt 1979*, fig. 38).

Gropi de provizii. Ele apar surprinzător, având în vedere durata lor de folosință destul de scăzută, în număr relativ mic. Din cauza inventarului lor sunt denumite în literatura de specialitate gropi menajere. Este adevărat, dar ele au devenit loc de depozitare a resturilor menajere după ce şi-au pierdut funcția principală pentru care au fost săpate, aceea de păstrare a proviziilor (*Vasiliev et al. 2002*, 61, 95).

Gropile de provizii au fost săpate la adâncimi diferite, în exteriorul locuințelor, sunt circulare în plan şi în ansamblu de mai multe forme: cilindrice – Alba Iulia „Crăicuța" (*Blăjan 1995*, 4), Stupini „La Curte" (*Protase 2000*, 190) Stupini „Vătaştina" (*Gaiu 2002*, 119), tronconice – Stupini „Vătaştina (*Gaiu 2002*, 119), Stupini „La Curte" (*Protase 2000*, 190) şi bitronconice - Alba Iulia „Crăicuța" (*Blăjan 1995*, 4), Dipşa (*Gaiu 1993*, 93) etc.

În epoca modernă, pentru a deveni impermeabile, gropile de provizii se lipeau de obicei cu un amestec de lut, bălegar şi pleavă apoi se ardeau (*Vlăduțiu 1973*, 222). Ele se acopereau cu lemne peste care se puneau paie şi apoi pământ (*Bâtcă şi Bâtcă 1985*, 87). Arheologic modul de amenajare descris nu a fost surprins. Existau şi gropi nearse singurele care au fost identificate arheologic. Pentru păstrarea bucatelor, pereții gropilor erau căptuşiți cu un strat de paie şi pleavă, gros de câțiva centimetri, apoi se aşezau cerealele. Când groapa a fost umplută, se punea un strat de paie destul de gros peste care se aşeza pământ, până la nivelul solului (*Maier 1968*, 273). Gropile de provizii, în care se păstrau alimente perisabile, se acopereau în aşa fel încât să fie asigurat accesul uşor la ele (*Cosma 2002*, pl. 284/1).

Instalații de foc exterioare locuințelor. Au fost descoperite sporadic. Numărul lor mic se poate explica şi prin faptul că au fost expuse distrugerilor lucrărilor agricole. Instalațiile de foc anexe sunt de următoarele tipuri:

1. Vetre de foc înconjurate cu pietre sau amenajate într-o groapă, ce au fost evidențiate la Bratei.

2. Cuptor menajer cu vatra realizată din pietre de râu şi calota din lut, descoperit la Porumbenii Mici

3. Cuptor de ars ceramică bicameral, care avea grătarul sprijinit pe câțiva suporți conici din lut, descoperit la Bratei.

AŞEZAREA	*LOCUINȚĂ*			INSTALAȚIE DE ÎNCĂLZIRE				GROPI DE PROVIZII	LOCUINȚE ATELIER
	Bordei	Semi-îngropată	De suprafață	T1a	T1b	T2a	T2b		
Alba Iulia (r.2)		X		X					
Alba Iulia (r.3)								X	
Alba Iulia (r.4)		X							
Alba Iulia (r.5)		X					X		
Bratei (r.6)		X	X					X	
Cuci								X	
Dipşa		X	X	X	X		X		
Iernut		X			X			X	
Moreşti	X	X	X						X
Ocnița		X			X				
Porumbenii Mici			X						
Sânmiclăuş	X	X		X					
Sighişoara			X						
Soporul de Câmpie	X							X	
Stupini	X	X			X			X	
Stupini		X			X			X	
Stupini	X	X	X		X			X	
Şirioara			X						

Cronologia aşezărilor

Aparent datarea aşezărilor în a doua jumătate a secolului al V-lea şi în prima jumătate a secolului următor pare riscantă. Într-adevăr dacă luăm în considerare strict aşezările demersul nostru, pare uşor hazardată. Dar, în cele ce urmează vom încerca să demonstrăm contrariul. Cel mai bun argument sunt descoperirile funerare. Acestea fac parte din tipul cimitirelor în şiruri „Reihengräberkreis", care se pot împărți cronologic pe baza unor artefacte specifice, relativ strict. În perioada de care ne ocupăm ele se împart după K. Horedt în două grupe: a II-a (*Horedt 1977*, 256-258) şi a III-a (*Horedt 1977*, 258-261). Grupa a II-a este corespunzătoare orizontului cronologic al mormintelor de la Apahida şi se datează în a doua jumătate a secolului V. Grupa a III-a este reprezentată de orizontul cimitirului de la Moreşti şi se încadrează cronologic în prima jumătate a secolului VI. Cum existența unor cimitire este legată de existența unor aşezări corespunzătoare şi descoperirile discutate în prezentul studiu, se pot încadra între a doua jumătate a secolului V şi în prima jumătate a secolului VI chiar mai mult unele pot fi defalcate cronologic pe perioadele corespunzătoare celor două grupe de morminte în şiruri.

Primei perioade i se pot înscrie aşezările de la Soporul de Câmpie, probabil o parte din locuințele de la Bratei, aşezarea de la Sânmiclăuş şi eventual cea de la Țaga. În aşezarea de la Soporul de Câmpie s-a descoperit o fibulă din bronz (*Protase 1962*, 430, fig. 7) ce derivă din fibulele de tip Vyškov şi un inel tot din bronz (*Protase şi Țigăra 1962*, fig. 6), ambele datându-se în a doua jumătate secolului V (*Harhoiu 1998*, 87, 101) şi pe care ne sprijinim şi noi în încadrarea noastră. În inventarul unor locuințe de la Bratei şi Sânmiclăuş s-au găsit artefacte de tradiție hunică şi probabil locuințele respective pot fi atribuite perioadei imediat următoare anului 454, cu observația că o parte din cele de la Bratei s-ar putea data chiar mai timpuriu. Pentru o datare, a unei părți din aşezare, în a doua jumătate a secolului V, pledează si o fibulă din bronz, de acelaşi tip cu cel de la Soporul de Câmpie (*Bârzu 1995*, fig. 16/15).

În perioada a doua, adică în prima jumătate a secolului al VI-lea, se încadrează probabil majoritatea descoperirilor, fără a avea totuşi elemente sigure de datare mai strânsă.

*

Descoperirile din Transilvania, care reprezintă aşezările din a doua jumătate a secolului al V-lea şi prima jumătate a secolului al VI-lea, sunt contemporane cu perioada de existenţă a regatului gepid. Răspândirea aşezărilor în Transilvania coincide, în principal, cu aria ocupată de zăcămintele bogate în sare. Formele predilecte pentru habitat au fost terasele principalelor râuri: Mureş, Târnave, Someş şi văile lor secundare, zone preferate de comunităţile umane încă din neolitic. Dimensiunea aşezărilor variază de la 1 ha până la 4 ha, iar numărul locuitorilor de la câteva familii la câteva sute de oameni. Există o organizare internă a aşezărilor, locuinţele fiind dispuse în cuiburi, în şiruri sau chiar grupate pe cartiere. Tipul de locuinţă la „modă" este locuinţa semiîngropată de formă patrulateră. Există aşezări în care au fost descoperite toate tipurile de locuinţe sau numai unul din tipurile tratate la capitolul habitat. O analiză zonală pe tipuri de locuinţe nu este concludentă. Practic fiecare tip acoperă întreg arealul discutat. În privinţa instalaţiilor de foc din locuinţe, există 4 aşezări, la care am putea adăuga şi Brateiul cu rezervele de rigoare, în care nu există instalaţii de foc. Aşezările respective sunt plasate în centrul Transilvaniei, iar patru dintre ele au locuinţe de suprafaţă. Explicaţia ar putea fi pusă în legătură cu zona geografică şi condiţiile climatice sau chiar cu o anumită componentă etnică. În nici un caz nu poate fi legată de lunile călduroase, deoarece cel puţin Brateiul, Moreştiul, şi chiar Sighişoara sunt aşezări de lungă durată. Cazuri particulare se înregistrează pentru cuptoarele de tipul T2a şi T2c. Primul tip a fost descoperit în două aşezări apropiate din centrul Transilvaniei, iar al doilea în zona periferică a spaţiului nostru. Cuptoarul pietrar (T2c) a fost pus în evidenţă la Stupini „Vătaştina". Acest tip de instalaţie se va generaliza în etapa imediat următoare. Locuinţa de la Stupini în care a apărut pietrarul suprapune o alta datată în secolele V-VI, şi se datează spre sfârşitul perioadei de care ne ocupăm sau chiar, mai probabil, în a doua jumătate a sec. VI. Prin urmare, datarea complexului din situl amintit ridică serioase probleme de datare. O altă explicaţie ar putea fi un schimb de tehnologie, având în vedere zona periferică, cu lumea slavă.

Pe baza anumitor inventare funerare din cimitirele transilvane şi a unor arme descoperite în aşezarea de la Moreşti, se poate presupune existenţa unor grupuri de războinici, ce implica şi o anumită ierarhie socială. Pe lângă războinici cea mai mare parte a populaţiei se ocupau cu agricultura şi creşterea animalelor. Cele două ocupaţii sunt dovedite, prin descoperirea unor râşniţe şi a unui numeros material osteologic. Pe lângă aceste ocupaţii de bază, se mai practicau meşteşugurile casnice: olăria şi ţesutul, dovedite prin cuptorul şi locuinţele anexe. Meşterii fierari cât şi cei bronzieri sunt şi ei prezenţi indirect prin descoperirile arheologice. Cleştele de fierar de la Moreşti, fragmentele de zgură descoperite în mai multe aşezări şi tiparul de la Sânmiclăuş sunt edificatoare în acest sens. O altă ocupaţie secundară era vânătoarea, care se practica într-o mai mică măsură. În aşezările de la Moreşti (*Horedt 1979*, 212-213, tab. 3), Bratei (*Bârzu 1995*, 270-275) şi Alba Iulia (*Haimovici şi Blăjan 1989*, 336, 340) au fost recoltate oase de animale sălbatice. O ultimă ocupaţie, nedocumentată arheologic, este comerţul. Acest fapt poate fi doar dedus, principalul produs „exportat" fiind sarea. Ea putea fi transportată atât pe uscat cât şi pe apă.

Posibilităţile de abordare a problematicii discutate ar putea fi îmbogăţite, doar prin continuarea cercetărilor, în special a celor de arheologie, ceea ce ar oferi o bază mai largă de interpretare istorică a problemelor sociale, economice şi etnice, în spatiul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului V şi în prima jumătate a secolului următor.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

A. - toponimul,
B. - amplasarea geografică şi topografică a sitului,
C. - caracterul şi autorul (autorii) cercetării,
D. - complexe descoperite,
E. - artefacte recoltate,
F. - bibliografie.

1. Aiton, jud. Cluj.
A. Vatra satului-grădina casei nr. 316.
B. Nord-estul localităţii.
C. Periegheză M. Blăjan 1969-1973.
D. -
E. Două fragmente ceramice cenuşii.
F. *Blăjan şi Cerghi 1977*, 142; *1978*, 25-26.

2. Alba Iulia, jud. Alba.
A. Castrul roman.
B. Pe terasa a treia a Mureşului, în aria fostului castru roman, în zona Catedralei romano-catolice, Palatului episcopal romano-catolic, Palatului Apor şi a porţii decumanis dextra a castrului (Monetărie).
C. R. Heitel 1968-1969, 1977, 1980, R. Heitel şi V. Moga 1985; D. Marcu şi A. Istrate 2000, 2001, 2002, 2003.
D. 4 locuinţe dintre care doar pentru două există informaţii mai detaliate. Cele două locuinţe au fost surprinse în profilele unor secţiuni din sectorul „Monetărie". Prima locuinţă începe de la –1,78 şi are podeaua alcătuită dintr-un strat de pietriş la adâncimea de –2,16 m. A doua locuinţă are două faze. Prima fază are podeauă la adâncimea de –2,40 m faţă de nivelul actual şi -0,75 faţă de nivelul de călcare prefeudal. Fundul locuinţei este înclinat spre sud, iar pereţii sunt arcuiţi oblic. În a doua fază locuinţa a fost lărgită şi se adâncea până la -0,45-0,50 m faţă de nivelul de călcare prefeudal, iar podeaua era uşor coborâtă spre capătul de nord. Pereţii au fost săpaţi oblic şi arcuiţi. Vatra de foc era simplă.
E. Ceramică realizată cu mâna sau la roată rapidă, ornamentată cu motive incizate, lustruite şi ştampate, o greutate din lut tronconică pentru războiul de ţesut, un vârf de coasă din fier, zgură din fier, bucăţi de gresie, cărămizi romane şi oase de animale.
F. *Popescu 1970*, 454, nr.130; *Stoia 1977*, 357, nr.4; *Heitel 1983*, 446; *Horedt 1986*, 46; *Haimovici şi Blăjan 1989*, 335-340; *Marcu et al 2002*, 146; *Velter 2002*, 358, nr. IV/1b.

3. Alba Iulia, jud. Alba.
A. Crăicuţa.
B. La sud de oraş, lângă „Izvorul împăratului" (Crăicuţa), pe a doua terasă a Mureşului.
C. Periegheză M. Blăjan 1994, în urma unor lucrări edilitare.
D. 10 gropi de privizii având formă: cilindrică, ovoidală şi bitronconică.
E. Ceramică lucrată cu mâna şi la roată rapidă, fragmente de cărămizi romane, fusaiole, greutăţi de lut, fragmente de râşniţe, obiecte de bronz şi fier atipice, pietre de râu etc.
F. *Blăjan 1995*, 4.

4. Alba Iulia, jud. Alba.
A. Recea.
B. La sud de oraş, pe prima terasă a Mureşului, între drumul ce duce la Pâclişa şi fabrica „Porţelanul".
C. Săpături arheologice preventive: V. Moga, A. Dragotă, I. Lascu, R. Ota, C. Inel, M. Drîmbărean, R. Ciobanu, C. Plantos, H. Ciugudean, G.T. Rustoiu - 2004.
D. 10 locuinţe semiadâncite de formă patrulateră şi o groapă menajeră datate între sec. IV-VII. Unele dintre acestea pot fi datate pe baza inventarului în sec. VI.
E. Ceramică lucrată la roată rapidă de culoare cenuşie, cenuşiu-negricioasa sau caramizie. Un perete de vas a fost ornamentat prin ştampare, iar cioburi prin lustruire cu motive în reţea. 5 de piepteni din os întregi sau fragmentari, un tub de bronz, verigi din fier şi bronz etc
F. *Moga et alii 2005*, 52-53.

5. Alba Iulia, jud. Alba.
A. Lumea Nouă.
B. La cca 40 m spre est de Bazinul Olimpic, în taluzul aflat la 3,50 m de trotuarul nordic al Bulevardului Victoriei.
C. Săpături M. Blăjan 1988.
D. O locuinţă de tip semibordei dezvelită parţial, având axul lung orientat pe direcţia nord-sud şi podeaua adâncită până la –0,75 m faţă de nivelul actual. În colţul nord-estic se afla cuptorul, având bolovanii gardinii răvăşiţi. La construcţia cuptorului s-au utilizat bucăţi de cărămizi romane aşezate pe o margine şi lespezi de gresie dispuse în zona centrală. Cuptorul avea gura pe latura de vest.
E. Ceramică fină sau zgrunţuroasă lucrată la roata rapidă şi fragmente de vase lucrate cu mâna. Ca şi forme au fost identificate: oala, cana cu toartă, chiupul, capacul, ulciorul şi tipsia. Decorul era realizat prin incizie sau lustruire. S-au mai descoperit: un pandantiv din bronz, o bară din bronz, două cuie, ţigle şi cărămizi romane, oase de animale.
F. *Haimovici şi Blăjan 1989*, 340-342.

6. Băbuţiu, com. Vultureni, jud Cluj.
A. Şanţul Grecilor, Grecea.

B. Toponim situat la intersecția hotarelor satelor Băbuțiu, Șoimeni (com. Vultureni) și Așchileul Mare. Satul Băbuțiu deține cea mai mare parte din sit, care uneori este atribuit localității Vultureni. Așezarea este plasată pe un platou, din tuf vulcanic (altitudinea 622 m), în partea dreaptă a Pârâului Băbuțiu, mărginită la nord și vest de pante abrupte, la sud-est de o pantă mai lină, iar la est și sud de câte o șa ce leagă platoul de dealurile din apropiere.
C. Periegheză Șt. Ferenczi.
D. -
E. Cioburi cenușii-închis lucrate la roată, având ca degresant mică și pietricele de cuarț cu dimensiuni de 1-2 mm.
F. *Ferenczi 1972*, 394 sq; *Horedt 1986*, 45; *Harhoiu 1998*, 161, nr. 7, *Protase 2000*, 206, nr. 295.

7. Beclean, jud Bistrița Năsăud
A. „Șesul Becleanului".
B. În marginea de sud-vest a orașului, în stânga drumului spre Măluț, pe prima terasă a Someșului.
C. –D. -
E. Fragmente ceramice cenușii și cenușii negricioase realizate din pastă nisipoasă sau zgunțuroasă.
F. *Gaiu 2003a*, 105.

8. Bidiu, com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud.
A. „Stanițe".
B. La cca 1 km sud de localitate, în stânga șoselei spre Corvinești, pe o terasă a văii Meleșului.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică cenușie fină sau zgrunțuroasă și maronuie roșcată cu pastă având în compoziție pietricele, lucrată la roată având la interior coaste.
F. *Gaiu 2003a*, 105.

9. Blăjenii de Sus, com. Blăjenii de Jos, jud. Bistrița-Năsăud.
A. „Cânepiște".
B. În partea de sud a satului, în stânga șoselei ce duce spre Bistrița, pe o terasă joasă situată pe de-o parte și de cealaltă a unui pârâu, în grădinile primelor case.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică cenușie cu nisip și pietricele în pastă sau brun cărămizie din pastă densă având în compoziție pietricele.
F. *Gaiu 2003a*, 105.

10. Bratei, jud. Sibiu.
A. La Zăvoi-Nisipărie.
B. La cca. 2 km est de comună, în dreapta drumului Mediaș-Sighișoara, pe prima terasă înaltă din stânga Târnavei Mari, la cca 1 km est de cimitirul nr. 1. Așezarea a fost afectată de lucrările de exploatare a nisipului si de prăbușirile terasei datorate inundațiilor din anul 1975.
C. Săpături: I. Nestor 1960, I. Nestor, E. Zaharia, L. Bârzu 1961-1963, 1970-1972, 1976-1977.
D. Datele privind numărul de locuințe diferă chiar la aceeași autoare în același studiu astfel: 56 locuințe dintre care 50 adâncite în pământ și 6 de suprafață (*Bârzu 1995*, 241) sau 50 de locuințe – 44 adâncite în pământ și 6 de suprafață – aparținând primelor două faze ale așezării (*Bârzu 1995*, 244) cu mențiunea că faza „a" se încadrează în sec. IV (Bârzu 1995, 241), iar cu altă ocazie 53 de locuințe (*Bârzu și Brezeanu 1991*, 202). Dintre locuințele fazei b (sec. V-VI), o parte ce nu poate fi precizată cu exactitate, datorită faptului că materialele nu au fost publicate exhaustiv, aparțin perioadei anterioare (perioada hunică), ce nu face obiectul referatului nostru. Locuințele nu depășesc suprafața de 8-10 m^2. Ele au formă patrulateră, podina locuințelor este amenajată din lut bătătorit cu maiul, nu au instalație de foc (cu o singură excepție), prezintă gropi de pari și în unele cazuri lavițe din lut cruțat. Există 38 de gropi menajere, un cuptor de ars vase cu două camere și perete median, două cuptoare menajere și o vatră toate exterioare locuințelor.
E. Ceramică lucrată la roată sau cu mâna din pastă gri fină ori zgrunțuroasă, roșie existând fragmente ceramice decorate cu motive lustruite și ștampate. Au mai fost descoperite fibule, catarame, cercei, piepteni și alte obiecte din os, vârfuri de săgeți, cuțite, aplici, fusaiole etc.
F. *Popescu 1966*, 720, nr. 86; *1966a*, 395, nr. 86; *Morintz 1972*, 331, nr. 20; *Nestor și Zaharia 1973*, 191-194; *Horedt 1974*, 187; *Stoia 1979*, 357, nr. 20; *Bârzu și Brezeanu 1991*, 202-204; *Bârzu 1995*, 239-295; *Zaharia 1995*, 299; *Harhoiu 1990*, 147; *1998*, 165; *Protase 2000*, 122-126; *Luca et al. 2003*, 64-65, nr. 36.

11. Brăteni, jud. Bistrița Năsăud.
A. -
B. La cca 1 km sud de sat, în dreapta drumului ce merge spre satul Stupini, pe un bot de terasă.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 126, nr. 37.

12. Breaza, jud. Mureș
A. Moara
B. Pe valea Luțului.
C. – D. -
E. Ceramică
F. *Gaiu 2003a*, 105.

13. Budacu de Jos, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Grădina fostei case parohiale
B. –
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Fragmente ceramice cenușii, cenușii negricioase și brun roșcate, lucrate la roată dintr-o pastă având în compoziție pietricele. Pe lângă acestea au mai fost recuperate fragmente de vase modelate din pastă cărămizie compactă.
F. *Gaiu 2003a*, 105-106.

14. Budești, jud. Bistrița-Năsăud
A. Neprecizat
B. – D. -
E. Fragmente ceramice cenușii și brun negricioase lucrate la roată, având coaste la interior și caneluri la exterior, aflate în colecția sătească din localitate.

F. *Gaiu 2003a*, 106.

15. Budurleni, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud.

A. La Konya

B. În dreptul digului de la intrarea în sat, pe pantele domoale de la piciorul unui deal.

C. Periegheză C. Gaiu

D. –

E. Fragmente ceramice cenușii negricioase lucrate dintr-o pastă zgrunțuroasă având coaste în interior și caneluri la exterior sau ceramică cenușie semifină, modelată dintr-o pastă compactă aparținând unor oale borcan și vase de provizii.

F. *Gaiu 2003a*, 106.

16. Căianu Mic, jud. Bistrița Năsăud.

A. Poduri.

B. La vest de sat.

C. – D. –

E. Fragmente ceramice aflate în colecția școlii din localitate.

F. *Protase 2000*, 127, nr. 43a.

17. Cepari, com. Dumitra, jud. Bistrița-Năsăud.

A. Fântâna Albă.

B. Pe pantele ușoare ale dealului „Cârligate".

C. Periegheză C. Gaiu

D. –

E. Ceramică cenușie cu nisip și pietricele în pastă având la interior coaste.

F. *Gaiu 2003a*, 106.

Cernat, jud. Covasna

A. Pământul lui Robert, Róberttag

B. La sud-vest de centrul comunei, pe unul din afluenții Râului Negru. Așezarea este plasată pe un platou mai înalt decât terenul comunei, iar spre sud panta platoului este mai domoală, formând o viroagă.

C. Cercetări Z. Székely 1962-1965.

D. 5 bordeie cu vatră pietrar care probabil se se datează **în a doua jumătate a sec. VI și începutul celui următor**.

E. -.

F. *Popescu 1966a*, 390, nr. 51; *Székely 1992*, 279-285; *Harhoiu 1998*, 169, nr. 25; *Velter 2002*, 383-384, nr. LI/a

18. Chinteni, jud. Cluj.

A. Tulgheș.

B. Deal situat între Chinteni și Cluj-Napoca.

C. Săpături D. Alicu și S. Cociș 1988.

D. -

E. Ceramică.

F. *RACj*, 106, nr. 3.

19. Chiochiș, jud. Bistrița-Năsăud.

A. Râtul Mic.

B. –

C. Periegheză C. Gaiu

D. –

E. Ceramică cenușie și negricios-roșcată lucrată la roată dintr-o pastă zgunțuroasă și fragmente de vase cenușii cu pastă fină unele cu suprafața lustruită.

F. *Gaiu 2003a*, 106.

20. Cipău, jud. Mureș

A. Gârle (acum Pescărie)

B. În sudul localității, pe o terasă joasă de lângă un vechi braț al Mureșului, care se întinde din stânga râului amintit spre dealurile de la Cucerdea. Așezarea a fost afectată, de-a lungul cercetării ei, de o carieră de pietriș.

C. Identificată în 1952, săpături D. Protase 1953-1957, 1960.

D. 9 locuințe de tip semiîngropate și 3 gropi.

Prima locuință („b1") cercetată în 1953. Avea formă circulară (3,90x3,60 m) și a fost săpat la adâncimea de –0,95 m față de nivelul actual și la -0,40-0,50 m față de nivelul de călcare. În interiorul locuinței, la intervale regulate, au fost descoperite urmele a 14 gropi de par cu diametrul de 0,15-0,20 m dispuse circular. Intrarea era practicată în partea de nord fiind surprinsă si o treaptă din lut bine presat, mai înaltă decât podeaua cu 0,20 m și flancată de două gropi de par. Parul din stânga, de care probabil era legată ușa fiind mai gros. Podeaua era bine lustruită și fățuită. Nu avea instalație de foc. Două locuințe („b2", „b3") și o groapă („g3") descoperite în 1954. b2 are formă circular-ovală și prezintă 5 gropi de par. b3 este de formă aproape pătrată, cu 6 găuri de pari groși, simetric dispuse pe două laturi opuse.

Groapă (g3) are gura în formă de pară cu un capăt ascuțit.

În 1955 au fost săpate 2 locuințe de formă patrulateră și salvate materiale dintr-un al treilea. Două locuințe săpate integral: „b10" = 3,60x3,50 m, „b11" = 3,10x3 m și două gropi („g5", „g6"), iar 3 locuințe („b7", „b8", „b9") au fost dezvelite parțial datorită faptului că au fost distruse în bună măsură de exploatarea de pietriș în 1960. Locuințele au adâncimea de –1,00 m față de nivelul actual, aveau formă patrulateră cu colțurile rotunjite, iar pe margini s-au surprins gropi de pari. Podina este lutuită și nu au instalații de foc. Locuințele săpate parțial se aseamănă ca plan, dimensiuni și inventar cu b10 și b11.

Gropile (g5 și g6) fără o formă bine precizată sunt situate în apropierea locuințelor b10 respectiv b11. Au fost săpate până la adâncimea de –0,90-1,00 m față de nivelul actual și sunt așezate direct pe prundișul aluvionar neavând fundul lutuit sau fațetat.

E. ceramică lucrată la roată cenușie-negricioasă zgrunțuroasă și cenușie fină uneori cu ornamente lustruite, bucăți de râșnită, gresii de ascuțit, pieptene bilateral din os și oase de animale.

F. *Prodan et al. 1954*, 220-222; *Horedt 1955*, 658-661, 671; *1958*, 88, nr. 10; *1958a*, fig. 8; *1974*, 187; *Csallány 1961*, 200, nr. 121,1; *Vlassa 1965*, 29-31, nr. 13l; *Protase 1966*, 114; *Vlassa et al 1966*, 405-407; *Popa 1976*, 19; *Zrinyi 1976*, 131-133, nr. 14a; *Rusu 1977*, 202, nr. 10; *Horedt 1986*, 37; *Lazăr 1994*,60; *1995*, 157-158, nr. XLVII/2.E.d; *Protase 2000*, 130-131, nr. 57; *Velter 2002*, 387, nr. LIX/1.

21. Ciugud, jud. Alba

A. „După Grădini"

B. La nord de primele case ale localității, pe prima terasă din stânga Mureșului, în apropierea locului de confluență cu Ampoiul.

C. Periegheză C.I. Popa 1997.
D. -
E. Două fragmente ceramice cenuşii, realizate la roată, ornamentate unul prin lustruire, iar celălalt prin ştampare.
F. Popa 1999, 120, pl. VII/6,7.
22. Cluj Napoca, jud. Cluj.
A. Piaţa Unirii.
B.
C. Săpături E. Bota şi V. Voişan 1997.
D. -
E. Fragmente de oale lucrate la roată de culoare cenuşie-negricioasă.
F. *Protase 1999a*, 227
23. Cojocna, jud. Cluj.
A. Ghiurbărc-Györgerk.
B. La 3,5 km nord-est de comună, spre Căianu Mic, pe o terasă joasă, în stânga unui pârâu, la poalele unui deal.
C. Periegheză Şt. Ferenczi.
D. –
E. Ceramică.
F. *Horedt 1956*, 142, nr. 5; *1958*, 73-74, nr. 3, 90, nr. 12; *Ferenczi 1962*, 58, nr. 69; *Rusu 1977*, 202, nr. 13; *RACj*, 155, nr. 4; *Protase 2000*, 134, nr. 60.
24. Coasta, com. Şieu Odorhei, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Podul Bretei.
B. Pe o terasă joasă aflată la intersecţia drumurilor spre Şieu-Odorhei şi Bretea cu liziera pădurii.
C. Periegheză C. Gaiu (1990) cu prilejul unor lucrări de excavaţie.
D. –
E. Vase borcan, strachini, chiupuri şi căni cu toartă în bandă realizate dintr-o pastă cenuşie negricioasă şi roşcat cărămizie având suprafaţa netedă ori acoperită cu caneluri largi, uneori decorată cu benzi de linii drepte şi în val.
F. *Gaiu 2003a*, 106.
25. Coasta, com. Şieu Odorhei, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Ponor.
B. – D. -
E. Fragmente ceramice cenuşii lucrate la roată dintr-o pastă nisipoasă sau cu pietricele în compoziţie având coaste la interior şi suprafaţa neregulată ori cu caneluri largi şi benzi de linii drepte pe umeri (col. sătească).
F. *Gaiu 2003a*, 107.
26. Comlod, com. Milaş, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Vatra Satului.
B. Pe o terasă mică din partea dreaptă a unui pârâu, în jurul bisericii reformate.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Fragmente ceramice cenuşii fine, cenuşii nisipoase şi cenuşii având pietricele în pastă, suprafaţa exterioară marcată cu caneluri largi, iar cea interioară cu coaste. Fragmente ceramice cărămizii, brune sau negricioase reprezentând oale cu pereţii îngroşaţi.
F. *Gaiu 2003a*, 106.
27. Corvineşti, com. Matei, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. La Curte.
B. Pe pantele domoale de la poalele unui deal situat în partea de sud-vest a satului.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică fragmentară cenuşiu negricioasă şi cărămizie nisipoasă având coaste la interior şi caneluri largi la exterior, unele fragmente au fost lucrate dintr-o pastă zgrunţuroasă.
F. *Gaiu 2003a*, 107.
28. Cuci, com Cuci, jud. Mureş.
A. -
B. La cca. 100 m de prima casă de la intrarea în localitate, în stânga DN 60, între şosea şi terenul agricol.
C. Săpături de salvare Gh. Lazarovici şi M. Meşter 1999.
D. Groapă manajeră ce s-a conturat la adâncimea de – 0,50 m, coboară până la – 0,90 m şi are deschiderea la gură de 0,60 m. Pe fund prezintă urme de arsură de cărbune.
E. Ceramică şi cărbune.
F. *Meşter şi Lazarovici 2000*, 33.
29. Delureni, com. Urmeniş, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Dealul Uileacului.
B. În dreapta drumului către Şopteriu, pe pantele domoale cu expunere estică.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică cenuşie sau cenuşiu negricioasă zgrunţuroasă prezentând coaste la interior. Predomină oalele cu gura îngustă, cu buza scurtă şi teşită şi funduri înguste, decorate pe umeri cu benzi de linii ondulate.
F. *Gaiu 2003a*, 107.
30. Dipşa, jud. Bistriţa Năsăud.
A. Fundoaie.
B. Aşezare situată la S-E de sat, prinsă între dealuri împădurite, cu un relief destul de accidentat, ce a restrâns aşezarea la o fâşie de 30-40 m de-a lungul unui pârâu ce străbate situl. Majoritatea secţiunilor au fost trasate la poalele unui deal cu expunere sudică.
C. Săpături C. Gaiu-1990-1991.
D. Nivelul de sec VI este de 15-20 cm ajungând în unele locuri la 90-100 cm. Au fost descoperite 12 locuinţe, 3 gropi menajere. Toate locuinţele sunt de formă rectangulară cu colţurile rotunjite. Suprafaţa lor este cuprinsă între 10 m^2 şi 16 m^2. Ele sunt în general de tip semiîngropat cu excepţia lui L7, L10 şi probabil L13, care erau de suprafaţă. Locuinţele semiîngropate aveau podina practicată la cote cuprinse între –0,55 m şi –1,10 m faţă de nivelul actual al solului. Nu au fost surprinse urme de pari decât în cazul unei locuinţe de suprafaţă (L10) unde cele două gropi de pari au fost observate câte una pe laturile dinspre pantă. Podeaua era neamenajată. Aproape toate locuinţele aveau instalaţie de încălzire, iar aceasta era plasată în centrul sau pe una

din laturile habitatului. Cele mai întâlnite erau vetrele din lut pavate cu bolovani de râu şi gresii, însă existând şi două cuptoare din gresii(L10, L17) ori o vatră simplă din lut (L1).
Cele trei gropi menajere au formă circulară în plan, pereţii uşor albiaţi, iar adâncimea la care au fost săpate variază între 1 m şi 1,20 m.
E. Ceramică cuprinde mai multe categorii: ceramica lucrată la roată din pastă zgrunţuroasă, culoare cenuşie, care merge de la negricios până la alburiu şi are pereţii subţiri, ceramică la roată confecţionată dintr-o pastă omogenă, degresată cu nisip, cu pereţii în general mai groşi, de culoare brun-roşcată, ceramică lucrată la roată din pastă fină, culoare cenuşie şi într-o cantitate mai restrânsă ceramica lucrată cu mâna din pastă brun-cărămizie, degresată cu pietricele şi cioburi pisate. Ca şi forme amintim diferite tipuri de oale, vase borcan de mici dimensiuni, castroane, vase de provizii, căni etc. Unele sunt ornamentate cu caneluri, benzi de striuri, incizii orizontale drepte sau în val, motive lustruite şi ştampate. În afară de vase a mai fost descoperită o fusaiolă în L11 şi o alta în nivelul din S11.
F. *Gaiu 1993*, 91-107; *Protase 2000*, 140, nr. 85; *Velter 2002*, 400-401, nr. XLIII.

31. Dumitriţa, com. Cetate, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Cetate.
B. Platou fortificat în epoca hallstattiană şi dacică.
C. Săpături 1976-1979.
D. –
E. Fragmente ceramice lucrate la roată din pastă cenuşie şi brun roşcată nisipoasă. A fost descoperit şi un fragment de vas din pastă cărămizie fină cu decor ştampat.
F. *Gaiu 2003a*, 107-108.

32. Fântânele, com Matei, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Livada.
B. –
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Fragmente de oale modelate la roată dintr-o pastă cenuşie şi cenuşiu negricioasă având pietricele în compoziţie, la interior vasele prezintă coaste, iar la exterior unele sunt decorate cu benzi de linii drepte incizate.
F. *Gaiu 2003a*, 108.

33. Fântânele, com Matei, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Proprietatea Manea.
B. Curtea familiei Manea se află pe o terasă în prelungirea „Dâmbului Popii", iar aşezarea poate fi pusă în legătură cu cimitirul gepidic din apropiere.
C. Lucrări gospodăreşti în 1999; periegheză C. Gaiu.
D. Groapa unei locuinţe adâncite surprinsă parţial.
E. Ceramică lucrată la roată din pastă cenuşie fină sau zgrunţuroasă şi fragmente de vase din pastă brun-cărămizie cu pietricele în compoziţie.
F. *Gaiu 2003a*, 108.

34. Fântânița, com Miceştii de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. La Cumpăna
B. În sud-vestul localităţii pe de-o parte şi de cealaltă a drumului spre Micești, pe o terasă înaltă.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică cenuşie şi brun negricioasă cu pietricele în pastă.
F. *Gaiu 2003a*, 108.

35. Fântânița, com Miceştii de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Pe Vale.
B. La 1,5 km est de sat pe o terasă.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică lucrată la roată din pastă neagră zgrunţuroasă şi cenuşie negricioasă având în compoziţie microprundiş şi pietricele.
F. *Gaiu 2003a*, 108.

36. Floreşti, jud. Cluj.
A. Labu.
B. În nordul localităţii, pe un bot de terasă situat în stânga Someşul Mic, la confluenţa cu pârâul Bongar.
C. Periegheză I. Ferenczi, N. Vlassa.
D. –
E. Vase cenuşii-negricioase de dimensiuni mici, fără toarte şi cu fundul plat, lucrate la roată rapidă, pastă bine arsă şi uneori pe umăr sunt prevăzute cu un registru de linii orizontale. Lipseşte ceramica cu decor ştampat.
F. *Horedt 1956*, 142, nr. 7; *1958*, 74, nr. 5, 90, nr. 17; *Ferenczi 1962*, 57, nr. 67; *Rusu 1962*, 286; *Daicoviciu 1974*, 52, n. 11; *Rusu 1977*, 202, nr. 19; *Dumitraşcu 1980*, 47; *RACj*, 201-203, nr. 3; *Protase 2000*, 144, nr.101.

37. Floreşti, jud. Cluj.
A. La Cazarmă.
B. Terasă din nordul localităţii, pe partea stângă a Someşului Mic, în faţa cazărmilor.
C. Periegheză Z. Kalmar.
D. –
E. Ceramică.
F. *RACj*, 204, nr. 12.

38. Gheorgheni, com. Feleacu, jud. Cluj.
A. Bisericuţă.
B. Dâlmă situată la cca. 1,5 km nord-est de marginea satului, în hotarul dinspre Pata şi Aiton.
C. Săpături I. Winkler şi M. Blăjan 1977.
D. –
E. Ceramică.
F. *Blăjan 1989*, 296.

39. Ghinda, aparţine mun Bistriţa.
A. -
B. În partea de sud-est a satului pe o terasă înaltă.
C. Periegheză C. Gaiu cu prilejul unor lucrări de amenajarea a unei livezi.
D. Câteva zeci de locuinţe, unele având vetre, distruse de lucrările contemporane.
E. Au fost recuperate fragmente de vase de provizii şi oale borcan cenuşii şi negricios-roşcate lucrate dintr-o pastă nisipoasă sau având în compoziţie pietricele, precum şi oale şi o cană cu nervură sub buză modelate dintr-o pastă cenuşiu-maronie fină.

F. *Gaiu 2003a*, 108.

40. Ghirbom, jud. Alba.

A. Fața Crasnei și Fața Puțului.

B. La 3,5 km est de sat.

C. Săpături I. Al. Aldea 1967.

D.–

E. Ceramică realizată la roată rapidă din pastă cenușie fină ori gri-negricioasă, cu slip cenușiu închis și linii lustruite. O altă categorie modelată tot la roată rapidă era confecționată din pastă mai puțin bună, de culoare cenușiu-negricioasă, zgrunțuroasă la pipăit. Ca și forme au fost reconstituite oale, castroane și chiupuri.

F. *Protase 2000*, 146, nr. 105.

41. Hărman, jud. Brașov.

A. Lempeș, Groapa Banului.

B. La poalele dealului „Lempeș", în preajma „Gropii Banului", în zona centrală a terenului îngrădit al fostului CAP Hărman, precum și în imediata vecinătate la vest de acesta.

C. Săpături I. Pop 1962-1972.

D. 5 locuințe semiîngropate de formă patrulateră cu colțurile rotunjite. Dintre acestea 2 aparțin sec. VII-IX, iar în privința celorlalte, în stadiul actual al cercetărilor, nici una nu poate fi atribuită cu certitudine primei jumătăți a sec. VI.

E. Ceramică.

F. *Alexandrescu et al. 1973*, 246-247; *Protase 2000*, 148-149.

42. Herina, jud. Bistrița-Năsăud.

A. –

B. În dreapta șoselei ce duce spre Lechința, pe pantele domoale de la sud-vest de comună.

C. Periegheză C. Gaiu.

D.–

E. Ceramică.

F. *Protase 2000*, 149, nr. 115.

43. Hopârta, jud. Alba.

A. Vatra satului.

B. Pe terasa din partea dreapta a pârâului, care străbate localitatea de la nord-est spre sud-vest.

C. Periegheză M. Blăjan 1967.

D.–

E. Fragmente de oale borcan din pastă grosieră, modelate cu mâna, precum și cioburi din vase cenușii având pasta fină lucrate la roata rapidă.

F. *Blăjan și Stoicovici 1980*, 397; *Velter 2002*,415, nr. CXL/1a.

44. Iclod, jud. Cluj.

A. Pământul Vlădicii.

B. În nord-estul localității, într-o zonă mlăștinoasă, din stânga Someșului, în apropiere de gura Văii Alunișului.

C. Săpături Gh. Lazarovici 1974-1977.

D. –

E. Ceramică cenușie lucrată la roată.

F. *RACj*, 237, nr. 1.

45. Iernut, jud. Mureș.

A. Biserica reformată, Terenul de sport.

B. Pe terenul de sport din fața bisericii reformate.

C. Cercetări N. Vlassa 1954, 1960.

D.–

E. Fragmente ceramice lucrate cu mâna de culoare cenușie și la roată rapidă cu aspect cenușiu, lustruite.

F. *Vlassa 1965*, 32, nr. 15i; *Popa 1976*, 19; *Lazăr 1994*, 62, 63; *1995*, 154, nr. XLVII/1R, 155, nr. XLVII/1W, *1998*, 137; *Velter 2002*, 418, nr. CXLIV/1d.

46. Iernut, jud. Mureș.

A. Cimitirul vechi.

B. Vechiul cimitir al comunei, care a și distrus așezarea.

C. N. Vlassa.

D.-

E. Ceramică.

F. *Vlassa 1965*, 32, nr. 15h, fig 14; *Lazăr 1994*, 62.

47. Iernut, jud. Mureș.

A. Hulpiști.

B. În vestul localității, pe malul stâng al Mureșului, pe un mic promotoriu înconjurat de un braț vechi al râului amintit. Așezarea a fost în mare parte distrusă de o carieră de exploatare a lutului.

C. Sondaje N. Vlassa 1960.

D. Bordeie secționate de gropile lutăriei.

E. Fragmente de vase lucrate cu mâna și la roată rapidă de culoare cenușie, lustruită.

F. *Horedt 1955*, 672-673, nr. 8a; *Vlassa 1965*, 32, nr. 15d; *Vlassa et al 1966*, 399-402, *Zrinyi 1976*, 139, nr. 27; *Rusu 1977*, 202, nr. 21; *Lazăr 1994*, 62; *1995*, 152, nr. XLVII/1F; *Velter 2002*, 419, nr. CXLIV/1f.

48. Iernut, jud. Mureș.

A. La Lutărie.

B. –

C. Întâmplător în urma unor lucrări de exploatare a lutăriei.

D. Număr neprecizat de locuințe.

E. Ceramică.

F. *Lazăr 1994*, 62; *1995*, 155, nr. XLVII/1V, *1998*, 137; *Velter 2002*, 419, nr. CXLIV/1h.

49 Iernut (cătunul Sfântul Gheorghe, localitate aparținând orașului Iernut), jud. Mureș.

A. Pe Șes.

B. În marginea estică a localității, pe prima terasă din partea dreaptă a Mureșului, în fața așezării de la Cipău.

C Identificată în 1952, săpături: M. Rusu 1954-1956, 1960, 1990-1993, M. Rusu și C. Cosma 1994, C. Cosma 1995, C. Cosma și A. Rustoiu 1998, C. Cosma și G. T. Rustoiu 2000.

D. Locuințe semiîngropate patrulatere cu colțurile rotunjite având stâlpi de susținere și unele cu instalație de foc sub forma unor vetre din piatră de râu circulare sau a unui cuptoar de formă rotundă cu pereți din lut. Gropi menajere de formă circulară în plan.

E. Ceramică cenușie zgrunțuroasă, cenușie fină, brun-cărămizie, lucrată la roată rapidă și cu mâna.

F. *Horedt 1955*, 661-662; *1957*, 184; *1958*, 93, nr. 37; *1958a*, fig. 8; *Rusu 1956*, 700; *1962*, 286; *Vlassa 1965*, 25-26, nr. 11a; *Vlassa et al 1966*, 402-405; *Popa 1976*, 19; *Zrinyi 1976*, 133, nr. 14b; *Lazăr*

1994, 60-61; *1995*, 169-170, nr. XLVII/9.A; *Rusu şi Cosma 1995*, 45; *Cosma 1996*, 64; *1996a*, 39, 40, 41; *Cosma şi Rustoiu 1998*, 31-32, *1999*, 57-58; *Cosma şi Rustoiu 2001*, 105-107; *Harhoiu 2001*, 153, nr. 80; *Velter 2002*, 458, nr. CCXLV/1a.

50. Jelna, com. Budacu de Jos, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Coasta Uifalăului.

B. La nord-vest de sat pe o terasă joasă din dreapta râului Budac.

C. Periegheză C. Gaiu.

D. –

E. Ceramică cenuşie şi brun-negricioasă cu pastă avînd în compoziţie nisip şi pietricele sau ceramică cenuşie şi neagră fină.

F. *Gaiu 2003a*, 109.

51. Jimbor, com. Chiochiş, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. –

B. La sud-est de sat, pe pantele domoale de la baza dealului de lângă drumul de hotar dinspre Fântânele.

C. Periegheză C. Gaiu.

D. –

E. Fragmente de vase modelate la roată din pastă cenuşie fină sau zgrunţuroasă ori dintr-o pastă brun-cărămizie cu pietricele în compoziţie ce au coaste pe suprafaţă.

F. *Gaiu 2003a*, 109.

52. Lechinţa, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Savinca.

B. La sud-vest de localitate la cca 1 km de la intersecţia cu şoseaua ce duce la Vermeş, pe o terasă mediană, a fost identificată o aşezare întinsă.

C. Periegheză C. Gaiu

D.–

E. Ceramică din pastă cenuşie şi brun negricioasă zgrunţuroasă dar şi ceramică cenuşie fină.

F. *Protase 2000*, 152, nr. 129, *Gaiu 2003a*, 109.

53. Lechinţa, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. –

B. În stânga şoselei spre Herina, imediat după trecerea peste calea ferată, pe o mică terasă.

C. Periegheză C. Gaiu cu prilejul unor lucrări de amenajare a unei livezi.

D. Mai multe locuinţe răvăşite de lucrările de amenajare contemporane.

E. Fragmente de oale cu buza scurtă şi gâtul înalt, strachini, căni chiupuri, modelate la roată dintr-o pastă zgunţuroasă şi fină de culoare cenuşie sau neagră. Vasele au fost decorate cu caneluri largi, linii simple incizate ori benzi de linii incizate şi rar prin lustruire.

F. *Gaiu 2003a*, 109.

54. Matei, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Valea Iuşului.

B. Pe malul drept al „Văii Iuşului“, la 1 km mai jos de comună, pe o terasă îngustă de la poalele unui deal.

C. Periegheză C. Gaiu.

D. –

E. Ceramică lucrată la roată de culoare cenuşiu-negricioasă şi brun cărămizii din pastă nisipoasă decorată cu benzi de linii drepte sau în val.

F. *Protase 2000*, 154, nr. 136, *Gaiu 2003a*, 109.

55. Mediaş, jud. Sibiu.

A. Gura Câmpului.

B. La 1,5 km nord-vest de cartierul „Gura Câmpului“, sub versantul sudic al dealului Hăşmaş (Hadmeş), pe o terasă înaltă cu cca. 10 m deasupra luncii în dreapta Târnavei Mari şi în unghiul format de confluenţa râului amintit cu pârâul Hăşmaşului.

C. Periegheză M. Blăjan 1973, săpături I. Winkler, M. Blăjan 1975, 1977

D. –

E. – Ceramică.

F. *Winkler et al. 1983*, 138.

56. Mediaş, jud. Sibiu.

A. Cetate.

B. În marginea de nord a localităţii pe un deal.

C. Periegheză M. Blăjan.

D. –

E. Ceramică.

F. *Protase 2000*, 157, nr. 141; *Luca et al. 2003*,130, nr.128/10.

57. Mediaş, jud. Sibiu.

A. Hientz.

B. În hotarul estic al oraşului.

C. Periegheză M. Blăjan 1973-1975.

D.–

E. Ceramică lucrată cu mâna şi la roată din pastă cenuşie sau brună-negricioasă.

F. *Anghel şi Blăjan 1977*, 284, n. 12; *Protase 2000*, 157, nr. 141.

58. Mediaş, jud. Sibiu.

A. Valea Lungă-Dârlos.

B. La sud-est de oraş spre satul Dârlos.

C. Periegheză M. Blăjan 1973-1975.

D.–

E. Ceramică lucrată cu mâna şi la roată.

F. *Anghel şi Blăjan 1977*, 284, n. 12; *Velter 2002*, 426, nr. CLXX/1b

59. Mera, jud Cluj.

A. Dealul Cetăţii.

B. La cca. 2 km nord de centrul comunei, lateral de valea Nădaşului, pe o înălţime apărată natural din trei părţi şi artificial dintr-a patra (probabil din preistorie).

C. Periegheză Şt. Ferenczi.

D. -

E. Cioburi de vase lucrate la roată rapidă, de culoare cenuşiu-deschis, având pereţii subţiri, iar pe suprafaţa interioară se observă canelurile datorate roţii.

F. *Horedt 1956*, 143, nr. 10; *Ferenczi 1972*, 402-404; Horedt 1986, 46; *Harhoiu 1998*, 179.

60. Moreşti, com Ungheni, jud. Mureş.

A. Podei, Borşofed, Ciurgău.

B. Aşezarea este situată în nord-vestul localităţii. Podeiul se plasează pe terasa a II-a din dreapta Mureşului şi are aspectul unui platou de formă triunghiulară, cu lungimea de cca 600 m, iar lăţimea

la baza lui de cca 300 m. Înspre vest şi nord-vest Podeiul este despărţit de Borşofed respectiv Ciurgău prin „Pârâul Cetăţii”.
C. Cercetări: K. Horedt 1951-1956, D. Popescu 1951, 1953-1954, D. Prodan 1953-1954, D. Protase 1985-1986, 1989-1991. Au mai colaborat: E. Chirilă 1952-1954, Şt. Dănilă 1953-1954, E Doruţiu 1953-1954, M. Grozav 1985-1986, A Husar 1953, D. Iacob 1952-1955, K. Keresztes 1953-1954,1956, Şt. Kiss 1954, 1956, N. Lascu 1952-1953, I. Mattis 1954, A. Palkó 1952-1954, Şt. Papp 1953-1954, V. Popescu 1951, 1953-1954, D. Protase 1953-1956, M. Rusu 1951-1955, I. I. Russu 1952, I. Ţigăra 1953-1954, J. Winkler 1952, A. Zrinyi 1985-1986.
D. 37 locuinţe mai mult sau mai puţin îngropate dintre care 33 au fost descoperite pe „Podei”, 3 pe „Ciurgău” şi 1 pe „Borşofed”. Locuinţele sunt în general de formă patrulateră, mai rar circulare şi erau orientate în special pe direcţia nord-vest – sud-est. Suprafaţa locuinţelor este cuprinsă între 3,46 m^2 şi 34,72 m^2. Adâncimea la care au fost săpate variază între –0,90 m şi -1,69 m. În cca 2/3 din locuinţe au fost surprinse două sau mai multe gropi de pari ce susţineau acoperişul. Stâlpii erau dispuşi câte unul în zona mediană a două din laturile opuse, şase stâlpi fixaţi câte trei pe două din laturile opuse, trei stâlpi pe fiecare latură, câte un stâlp în trei din colţurile locuinţei. Au mai fost descoperite 11 platforme de pietriş interpretate ca locuinţe de suprafaţă. Aceste aveau aria cuprinsă între 3,20 m^2 şi 99,12 m^2. Cu câteva excepţii locuinţele nu aveau o formă bine determinată, dar probabil erau patrulatere.
E. Ceramică realizată la roată sau cu mâna, fusaiole, greutăţi din lut, pandantiv os, piepteni os, râşniţe, obiecte din bronz: fibule, catarame, ace; obiecte din fier: cuţite, topor, seceri, cleşte, amnar, etc.
F. *Horedt et al. 1952*, 328 sqq; *1954*, 211-222; *1955*, 642-658; *Horedt 1958*, 92, nr. 29; *1958a*, 48-60; *1974*, 177-188; *1975*, 116sq; *1979*, 88-154; *1986*, 37-41, ,44; Zriny 1976, 141-143, nr. 32; *Rusu 1977*, 202, nr. 24; *Lazăr 1995*, 264-266, nr. LXXXVIII/4A, B; *Harhoiu 1987*, 127; *1990*, 147; *1998*, 180, *Protase et al. 1988*, 287-296; *Protase 1999*; 265-272; *2000*, 162-163.

61. Moşna, jud. Sibiu.
A. Auf Bleich.
B. La marginea de N-E a satului.
C. Periegheză M. Blăjan 1975, cu ocazia săpării terenului pentru plantarea viţei de vie.
D.-
E. Fragmente de vase cenuşii, din pasta zgrunţuroasă, de tip Bratei.
F. *Protase 2000*, 163, nr. 125.

62. Moşna, jud. Sibiu.
A. Pe Tablă.
B. La 1,5 km sud de sat.
C. Periegheză M. Blăjan 1975.
D.-
E. Fragmente de vase cenuşii, din pasta zgrunţuroasă.
F. *Protase 2000*, 163, nr. 125.

63. Nuşeni, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. –
B. La cca 3 km vest de localitate, pe malul drept al „Văii Ursului” şi în dreapta şoselei spre Beudiu.
C. –
D. –
E. Fragmente de oale şi chiupuri cenuşii cu pastă zgrunţuroasă unele decorate cu benzi de linii în val incizate.
F. Gaiu 2003a, 109

64. Nuşeni, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Podul Ciorbii
B. La piciorul dealului „Cetate”.
C. – D. –
E. Fragmente de oale şi chiupuri lucrate la roată de culoare cenuşie din pastă zgrunţuroasă.
F. *Gaiu 2003a*, 109.

65. Ocniţa, com. Teaca, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. La Ştefălucu.
B. În hotarul satului şi se întinde pe mai multe hectare de-a lungul pârului Valea Lupului.
C. Identificată întâmplător în 1981 cu prilejul unor lucrări de desfundare a terenului în vederea amenajării unei livezi de pomi fructiferi; periegheză G. Marinescu şi C. Gaiu. Sondaje C. Gaiu 1992, 1994.
D. 6 locuinţe de tip semiîngropat. L1 de formă rectangulară cu coţurile rotunjite (3 x 3,6 m), se adânceşte în pământ până la 0,75 m faţă de nivelul actual al solului. Podina este amenajată din lut, iar pe latura nordică a locuinţei s-a găsit o vatră de foc delimitată de lespezi de gresie. L6 are forma rectangulară cu colţurile rotunjite (4,5x4,2 m) şi se adâncea în pământ până la 0,60 m faţă de nivelul actual al solului. În colţul vestic exista o vatră de foc din bolovani de râu. L7 a fost săpată parţial si se adânceste în pământ la 0,30 m faţă de nivelul actual, fiind în mare parte distrusă de lucrările contemporane de amenajare a terenului. Pare a avea formă circulară. L9 de formă rectangulară cu colţurile rotunjite (2,90x3,2 m), se adâncea în pământ pâna la 0,50 m faţă de nivelul actual al solului. Pe colţurile locuinţei au fost surprinse gropi de pari. L10 are formă rectangulară cu colţurile rotunjite (3x3,30 m) şi se adânceşte în sol până la 0,60 m faţă de nivelul actual de călcare. Resturile vetrei de foc probabil înconjurată cu gresi au fost descoperite în colţul estic al locuinţei. Despre a şasea locuinţă descoperită în 1994 nu avem nici o informaţie.
E. Predomină ceramica zgrunţuroasă, cenuşie sau cenuşiu-negricioasă lucrată la roată. Apare şi ceramică brun-roşcată cu pastă degresată cu pietricele, mai rar ceramica cenuşie fină, iar într-o proporţie mică ceramica lucrată cu mâna. Au fost descoperite vase de provizii, diferite tipuri de oale, castroane şi căni cu toartă. Unele au fost ornamentate cu caneluri largi, benzi incizate de linii drepte şi în val, iar mai rar, linii drepte sau în zig-zag realizate prin lustruire.

F. *Gaiu 1994*, 49-52; *1995*, 60-61; *Protase 2000*, 167, nr. 165; *Velter 2002*, 378, nr. XXXVII/1.

66. Orheiul Bistriței, com. Cetate, jud. Bistrița-Năsăud.

A. Castrul roman.

B. –

C. Săpături 1957-1960.

D. –

E. Câteva fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă cărămizie degresată cu microprundișuri având suprafața decorată cu caneluri ușoare.

F. *Gaiu 2003a*, 111.

67. Ozd, com Bichiș, jud. Mureș.

A. Hotarul satului.

B. –

C. Întâmplător.

D.-

E. Fragmente ceramice aflate în colecția școlii din localitate.

F. *Vlassa 1965*, 25, nr. 9, fig. 14

68. Pâclișa, sat aparținător mun. Alba Iulia, jud Alba.

A. Ferma agricolă.

B. În nordul localității pe o vale laterală a Mureșului, pe partea dreaptă a pârâului Sălișteș.

C. Periegheză M. Blăjan, cu prilejul lucrărilor de construcție a fermei.

D.-

E. Ceramică lucrată la roată rapidă.

F. *Protase 2000*, 171, nr. 175.

69. Pelișor, jud. Sibiu.

A. -

B. În marginea de N-E a satului pe terasa din partea stângă a pârâului Pelișor.

C. Periegheză M. Blăjan 1973.

D.-

E. Ceramică.

F. *Protase 2000*, 171, nr. 176.

70. Podirei, com. Șieu Magheruș, jud. Bistrița-Năsăud.

A. Teritoriul localității.

B. La ieșirea din sat

C. Periegheză C. Gaiu.

D. -

E. Fragmente de pereți și buze de oale, torți de vase chiupuri realizate dintr-o pastă cenușie sau cenușie negricioasă zgrunțuroasă având nisip și pietricele în compoziție, unele decorate cu benzi de linii drepte sau în val incizate. Apare și un fragment ceramic cenușiu, fin decorat prin ștampare cu motive unghiulare.

F. *Protase 2000*, 172, nr. 183, Gaiu 2003a, 111.

Poian, jud. Covasna.

A. Culmea Pietroasă-Köhát.

B. În partea nordică a hotarului comunei, lângă drumul care duce la Belani, se ridică dealul „Culmea Pietroasă", la poalele căruia curge pârul Telek. Așezarea este plasată pe terasa plană de pe malul stâng al pârâului amintit.

C. Săpături Z. Székely 1963-1967.

D. 8 locuințe de formă patrulateră, **dar cele mai timpurii se datează probabil în a doua jumătate a sec. VI**.

E. Ceramică modelată la roată rapidă sau cu mâna, fusaiole, cuțit fier, fibulă cu picior întors, piepten os etc.

F. *Popescu 1968*, 434, nr. 93; *Popescu 1967*, 533, nr. 84; *1968a*, *690*, *nr. 93; Székely 1971*, 343; *1973*, 221; *1992*, 246-279; *Cavruc 1998*, 116; *Protase 2000*, 172.

71. Porumbenii Mici, jud. Harghita.

A. Galath.

B. Așezare situată în nordul localității, pe un vârf de deal având o altitudine de 764 m.

C. Săpături A Ferenczi 1938; Șt. Molnár 1954; H. Horedt, Z. Székely, Șt. Molnár 1956-1960, periegheză E. Benkő 1979-1986.

D. Mai multe locuințe de suprafață, eșalonate de-a lungul marginii platoului având podina de formă patrulateră cu aspect de pavaj de piatră. S-au descoperit alte două locuințe de suprafață de formă patrulateră, cu dimensiuni mai mici decât cele cu pavaj de piatră și diferite de acestea ca și tip de podină. Au fost identificate resturile unui cuptor la adâncimea de –1,12 m, lat de 1,40 m și înalt de 0,70 m. Vatra era realizată din pietri de râu și lutuială.

E. Ceramică între care se remarcă vasele cu tub de scurgere, fragmente de râșniță, cuțit din fier etc.

F. *Horedt 1958*, 90, nr. 32; *Popescu 1958*, 485, nr. 46; *Csallány 1961*, 208, nr. 136; *Horedt et al. 1962*, 633-636; *Székely 1962*, 25-28; *Protase 1966*, 14; *Székely 1968*, 78; *Horedt 1969*, 134-136; *Harhoiou 1972*, 502; *Rusu 1977*, 202, nr. 29; *Horedt 1986*, 44, 45, 46; *Diaconescu și Opreanu 1989*, 587; *Harhoiu 1987*, 127; *1990*, 147; Baltag 2000, 153; Cavruc 2000, 163, nr. 481/1; *Harhoiu 2001*, 153, nr. 72.

72. Porumbeni, com. Silivașu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.

A. –

B. Pe terasa joasă din jurul gospodăriei lui Ocnean Vasile.

C. Periegheză G. Marinescu și C. Gaiu 1978.

D. –

E. Fragmente ceramice cenușii și cărămizii având în pastă microprundișuri și pietricele.

F. *Gaiu 2003a*, 111.

73. Posmuș, com. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud.

A. Vatra Satului.

B. De-a lungul pârâului care străbate localitatea în dreapta șoselei ce duce la Șieu.

C. Periegheză C. Gaiu 2002.

D. –

E. Ceramică cenușie și neagră cu microprundișuri și pietricele în pastă.

F. *Gaiu 2003a*, 111.

74. Răscruci, com. Bonțida, jud. Cluj.

A. Dealul Prunilor, Dealul Podăi.

B. La sud de sat, pe creasta ce începe cu cele două dealuri și continuă spre Borșa.

C. Periegheză Gh. Lazarovici și Z. Kalmar 1986-1987.

D.-
E. Ceramică.
F. *RACj*, 326, nr. 1; *Protase 2000*, 175, nr. 196.
75. Satu Nou, com. Cetate, jud. Bistrița Năsăud.
A. Pârâul Dolii.
B. De-a lungul "Pârâului Dolii."
C. Periegheză C. Gaiu cu ocazia plantării de pomi fructiferi.
D. –
E. Ceramică cenușie și negricioasă din pastă nisipoasă sau fină.
F. *Protase 2000*, 180, nr. 209, *Gaiu 2003a*, 111.
76. Sărățel, com. Șieu Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud.
A. După Grădini.
B. Terasa din stânga șoselei ce duce la Arcalia.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. -
E. Ceramică cenușie fină și zgrunțuroasă
F. *Protase 2000*, 180, nr. 212, *Gaiu 2003a*, 111.
77. Sâncel, jud. Alba.
A. Tătăroaia.
B. La cca. 2 km spre sud-est de comună, pe ambele părți ale pârâului Tătăroaia.
C. Periegheză M. Blăjan 1983.
D Un bordei nesăpat pe terasa din partea dreaptă a pârâului – fără alte informații.
E. Ceramică lucrată la roată din pasta cenușie-nisipoasă fără elemente gepidice caracteristice.
F. *RAAb*, 174, nr. 169/3; *Protase 2000*, 181, nr. 215.
78. Sângeorzu Nou, com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud.
A. –
B. La cca. 5 km sud de sat pe pantele ușoare din partea dreaptă a șoselei ce duce la Sânmihai.
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică cenușie și brun roșcată cu pietricele în pastă.
F. *Protase 2000*, 181, nr. 217, *Gaiu 2003a*, 111.
79. Sângeorgiu de Pădure, jud. Mureș.
A. Tribunal-Circumscripția sanitară.
B. În centrul comunei, lângă clădirea fostului tribunal (acum circumscripție sanitară), pe terasa Târnavei Mici.
C. Întâmplător cu prilejul săpării unei fundații de casă.
D. –
E. Ceramică.
F. *Lazăr 1995*, 215, nr. LXXII/1E.
80. Sânmiclăuș, jud. Alba.
A. Răstoci.
B. La cca. 1,5 km sud-vest de localitate, la stânga căii ferate Blaj-Târnăveni, pe un promotoriu înalt de cca. 3 m aflat la câteva sute de metri de malul stâng al râului Târnava Mică.
C. Săpături Gh. Anghel și M. Blăjan 1974, 1978.
D. Un bordei și două sau trei locuințe semiîngropate (?). Bordeiul a fost parțial distrus de lucrări antropice contemporane. El se adâncea în pământ până la – 1,80 m, unde podeaua de formă oval-alungită era lutuită. Era prevăzut cu trei vetre de foc simple de formă ovală, dar care nu au funcționat concomitent. Prima vatră era plasată pe latura de vest a bordeiului și avea dimensiunile de 0,70 x 0,60 m. A doua vatră cu dimensiunile de 0,60x 0,25 m a fost amenajată în partea centrală a locuinței și era prevăzută cu o groapă cenușar cu diametrul de 0,20 m, ce se adâncea sub nivelul podelei cu 10 cm, ce ar putea fi interpretată și ca groapă de stâlp. A treia vatră a fost realizată în colțul de sud a bordeiului și avea dimensiunea de 0,60 x 0,40 m.
Dintre locuințele semiîngropate una avea o vatră de foc în interior, iar alta un cuptor cu calotă de lut.
E. Ceramică lucrată la roată rapidă și cu mâna, cărămizi romane, oase scoici, fusaiole, străpungător din corn de cerb, ac os, o greutate de război de țesut, fragmente de gresii, tipar din gresie, lame de cuțite, fragment de brățară din bronz, râșniță, vârf de săgeată din fier cu trei aripioare etc.
F. *Anghel și Blăjan 1977*, 285-297; *1979*, 282-283; *Stoia 1979*, 366, nr. 106; *Protase 2000*, 181-182, nr. 218; *Dănilă 2001*, 14; *Velter 2002*, 458, nr. CCXLV/1a.
81. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Podișele.
B. La marginea de nord a satului
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică cenușie fină cu decor lustruit și fragmente de oale, strachini și vase de provizii din pastă cenușie zgrunțuroasă.
F. *Protase 2000*, 182, nr. 219, *Gaiu 2003a*, 111.
82. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Grajdurile fostului C.A.P.
B. La extremitatea sudică a localității.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică cenușie și cărămizie având pietricele în compoziție.
F. *Protase 2000*, 182, nr. 219, *Gaiu 2003a*, 111.
83. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Ciorotei.
B. Pe o vale laterală la 2 km sud-est de sat.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică cenușie fină cu decor lustruit ori de culoare brun-roșcată și cărămizie cu pietricele în pastă.
F. *Protase 2000*, 182, nr. 219, *Gaiu 2003a*, 112.
84. Sânnicoară, com. Apahida, jud. Cluj.
A. Ferma Palocsay.
B. Terasă a Someșului situată în vestul localității aproape de cotul râului spre aeroport. Locuirea se întinde spre fostul CAP Sânnicoară.
C. Periegheză Z. Kalmar 1986.
D. –
E. Ceramică.
F. *RACj*, 357, nr. 16.
85. Sibișeni, com. Vințul de Jos, jud. Alba.
A. Deasupra Satului.

B. Aşezare întinsă pe câteva hectare plasată pe terasa întâia înaltă de cca 10 m din dreapta râului Pian, vale laterală a Mureşului.
C. Săpături I. Andriţoiu, C.I. Popa, G.T. Rustoiu 1998.
D.-
E. Fragment de vas realizat la roată rapidă, din pastă cenuşie degresată cu nisip, decorat prin ştampilare.
F. Inedit.

86. Sic, jud. Cluj.
A. Valea Seleci.
B. La cca. 4-5 km sud-sud est de centrul localităţii faţă în faţă cu valea „Taba de Sus“ dar şi mai în amonte pe o terasă joasă (2-3 m) având o întindere de cca 1,5 ha.
C. Săpături I. Ferenczi 1963-1965.
D. -
E. Ceramică.
F. *RACj*, 349, nr. 23.

87. Sic, jud. Cluj.
A. Valea Taba.
B. 1 km în amonte de “Seleci”.
C. -
D. –
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 185, nr. 235.

88. Sic, jud. Cluj.
A. Marginea satului.
B. Pe dâlma de la marginea satului.
C. -
D. –
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 185, nr. 235.

89. Sighişoara, jud. Mureş.
A. Dealul Viilor.
B. În marginea nord-estică a localităţii, pe prima şi a doua terasă din dreapta Târnavei Mari. Aşezarea are un aspect de amfiteatru fiind protejată dinspre nord şi nord-vest de promotoriul „Cornul Viilor”. Terasa I se află direct pe malul Târnavei Mari şi se înalţă uşor faţă de lunca râului. A II-a terasă se înalţă treptat spre nord şi este delimitată la sud de I-a terasă prin drumul Sighişoara-Boiu.
C. Săpături: Gh. Baltag 1976-1994; R. Harhoiu 1980-1994, M. Petică 1980-1986, R. Mediceanu, A. Lukács, N. Boroffka 1994.
D. Din păcate complexele perioadei de care ne ocupăm aici nu au fost publicate. Este amintită doar o locuinţă de suprafaţă de formă dreptunghiulară, orientată vest-est, având aria de 32 m^2, podeaua realizată din lut bătătorit şi fără instalaţie de încălzire. Prezintă o groapă de stâlp pe axa longitudinală şi urmele unor şanţuri uşor adâncite de-a lungul laturilor lungi, care trebuie să fi servit la montarea pereţilor din bârne suprapuse orizontal
E. Ceramică bine arsă, cu decor lustruit în reţea sau ştampat realizat pe vase mici bitronconice şi pe cănile cu tub de scurgere, ceramică arsă incomplet de culoare gălbui, gălbui-roşcat sau cenuşie, decor incizat dispus în benzi vălurite uneori în alternanţă cu benzi de striuri orizontale şi striuri orizontale dispuse pe întreaga suprafaţă a vasului.
F. *Baltag 1979*, 77-84; *Lazăr 1995*, 231-233, nr. LXXVIII/1k; *Harhoiu 1990*, 147; *1998*, 187; Baltag 2000, 151, nr. 8b, 186, 191; *Protase 2000*, 186-187; *Harhoiu 2001*, 153, nr. 81b; *Velter 2002*, 464, nr. CCLXI/1a.

90. Silivaşul de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. Dosul Saicii.
B.-
C. Perieghează C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică de culoare cenuşie cu pietricele în pastă.
F. *Protase 2000*, 187, nr. 236a, *Gaiu 2003a*, 111.

91. Soporul de Câmpie, com Frata, jud. Cluj.
A. Cuntenit, Hodaie
B. La cca 2 km sud de sat, în dreapta drumului ce duce la Câmpia Turzii şi în imediata apropiere a podeţului de beton de lângă “Moara lui Gogoman”, unde se află câteva case aparţinând satului Iacobeni. Aşezarea este plasată la poalele dinspre est ale dealului Cuntenit sau Hodaie, pe o mică dâlmă de la marginea inferioară a pantei acestui deal.
C. Perieghează D. Protase 1955, săpături D. Protase şi I. Ţigăra 1956, 1958,1960-1961, D.Protase K. Horedt, I. Ţigăra şi N. Vlassa 1957.
D. Protase, N. Vlassa, L. Ţeposu-David 1959.
D. 4 bordeie patrulatere având suprafeţele de 9-10 m^2. Ele se adânceau la –1,50-1,80 m faţă de nivelul actual. Cu excepţia unuia singur (B1) nu au instalaţie de foc sau alte urme de amenajări interioare şi nici de incendiere.
B1 are o vatră de foc simplă plasată pe latura de nord al bordeiului, aproape de colţul estic, ridicată cu cca. 0,10 m faţă de nivelul podelei. Podeaua la rândul ei era amenajată din lut bătătorit şi cu lipitură.
O groapă în formă de cartof adâncă de –1,65-2 m.
E. Ceramică de la vase cenuşii-negricioase, fără torţi, în general lipsite de ornamente, greutăţi de lut ars de la războiul de ţesut, bucăţi de râşniţă, zgură de fier, oase de animale şi din stratul de cultură o fibulă din bronz cu cap în formă de semidisc şi un inel din bronz aurit.
F. *Horedt 1958*, 93, nr. 39; *1967*, 584-585; *Popescu 1958*, 484, nr. 38; *Protase şi Ţigăra 1959*, 425-434; *1960*, 391-392; *Protase 1962*, 534; *1966*, 130; *1988*, 447; *Rusu 1977*, 203, nr. 35; *2000*, 187-189, nr. 238; *Pintea 1967*, 525; *RACj*, 368, nr. 6/c; *Harhoiu 2001*, 154, nr. 84; *Velter 2002*, 467, nr. CCLXV/1.

92. Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud.
A. La Curte.
B. O aşezare pe o suprafaţă de mai multe hectare plasată pe o terasa.
C. Săpături C. Gaiu 1994-1995.
D. 22 locuinţe bordeie şi semiîngropate şi 5 gropi. Locuinţele au formă rectangulară şi uşor rotunjite. Sunt adânci de 0,50-1,60 m fată de nivelul actual al terenului. Bordeiele nu au instalaţii de foc, pe când locuinţele semiîngropate sunt prevăzute într-un colţ

cu vatră realizată din gresie. Gropile de provizii, adânci de 0,8-1,20 m şi cu diametru de 1,40-1,60 m au formă cilindrică sau de căldare şi sunt plasate lângă locuinţe.
E. Oase de animale, fusaiole şi greutăţi de lut ars de la războiul de ţesut, gresii de ascuţit, un piepten bipen şi o monedă de bronz romană târzie. Ceramică puţină.
F. *Protase 2000*, 189-190, nr. 242.

93. Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud Bistriţa-Năsăud.

A. Fânaţele Archiudului.
B. Sit aflat în nordul comunei între localităţile Stupini şi Brăteni. Aşezarea ce ocupă mai multe hectare este plasată pe terasele şi pantele domoale cu expunere sudică, de pe malul stâng al pârâului Brătenilor de o parte şi de alta a Văii Bândei.
C. Săpături C. Gaiu 1995-1997, 1999-2000; C. Gaiu şi D. L. Vaida 1998, Gaiu şi G. G. Marinescu 2002.
D. 5 locuinţe adâncite de formă rectangulară.
2 gropi de provizii în formă de pungă.
E. Ceramică realizată la roată rapidă, din pastă zgrunţuroasă şi cenuşiu-negricioasă, fină cu decor lustruit sau ştampat
F. *Gaiu 1997*, 59; *1999*, 84, *2001*, 236; *2002*, 119-120; *Gaiu şi Vaida 1999*, 111; *Gaiu şi Marinescu 2003*, 303.

94. Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Vătaştina.
B. Aşezare de cca 4 ha situată în vestul localităţii, în vecinătatea grupului de case situate de-a lungul drumului comunal spre Sânmihaiul de Câmpie, care formează cătunul La Curte, pe pantele uşoare şi terasa mediană cu expunere sudică din stânga pârâului Borleasa
C. Săpături C. Gaiu 1991, 1994-1995.
D. Strat de cultură de 0,25 m.
O locuinţă distrusă de lucrări de construcţie în 1989, a cărei materiale au fost parţial salvate şi au intrat în colecţia muzeului din Bistriţa. Alte 21 de locuinţe şi 6 gropi au fost dezvelite cu prilejul cercetărilor sistematice de aici:-19 locuinţe de tip bordei şi semiîngropate (L1, L3-6, L9-10, L16-27) şi două de suprafaţă (L12 şi L14). Locuinţele au formă rectangulară, unele cu colţurile rotunjite şi suprafaţa cuprinsă între 8 şi 15 m^2. Locuinţele semiîngropate se adânceau în pământ până la –0,60-0,80 m faţă de nivelul actual şi la -0,30-0,50 m faţă de nivelul de călcare, iar bordeiele până la –1,40-1,70 m faţă de nivelul actual.O parte din locuinţe aveau vetre de foc înconjurate cu bucăţi de gresie, dar exista şi un cuptor de tip pietrar (L19). Ele erau plasate pe latura opusă intrării sau în zona centrală. Uneori podeaua era amenajată cu pământ sau lut bătătorit. Urme de pari s-au surprins doar în două cazuri: în L16 două gropi de pari erau plasate pe latura de S-E, iar în L17 gropile de formă dreptunghiulară erau practicate în cele patru colţuri ale locuinţei. În câteva cazuri s-au înregistrat întretăieri de complexe. Astfel L14 (de suprafaţă), L19 (cea cu cuptor pietrar), L21 şi L24 suprapuneau alte locuinţe şi gropi fiind evident constituite într-o etapă ulterioară.
Cele 6 gropi de provizii (G1-6) erau săpate în exteriorul locuinţelor. Aveau formă circulară în plan orizontal, cu pereţi tronconici sau cu aspect de căldare, fără urme de ardere ori lustruire.
E. Ceramică zgrunţuroasă cenuşie, brun-negricioasă şi cărămizie realizată la roată rapidă. Uneori vasele erau decorate cu motive lustruite sau ştampate. Au mai fost descoperite: greutăţi din lut, fusaiole, bucăţi de gresie de ascuţit, un piepten bilateral din os şi oase de animale.
F. *Gaiu 1996*, 115-116; *2002*, 113-158, *2003*, 151-152.

95. Şeica Mică, jud. Sibiu.

A. Cetate.
B. La jumătatea distanţei dintre Copşa Mică şi Şeica Mică spre nord de această din urmă localitate. Promotoriu ce se ridică cu 30-40 m deasupra luncii Târnavei Mari. El nu este mai lat uneori de 25 m. În lungime aşezarea are o extindere de cca. 650 m. Are pante abrupte spre vest, domoale spre est şi o şa de legătură cu celelalte înălţimi spre sud.
C. Săpături K. Horedt 1962.
D. O vatră clădită din pietre mici.
E. Câteva fragmente ceramice.
F. *Horedt 1964*, 187-204, *1969*, 136-137; *1975*, 121; *1986*, 42, 43, fig. 20/5, 44; *Rusu 1977*, 203, nr. 36; *Diaconescu şi Opreanu 1989*, 587; *Baltag 2000*, 153; *Velter 2002*, 378, nr. XXXVII/1.

96. Şieu-Măgheruş, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Vatra satului.
B.-
C. Periegheză C. Gaiu.
D. –
E. Ceramică de culoare cenuşie-negricioasă cu caneluri largi.
F. *Protase 2000*, 193, nr. 249, *Gaiu 2003a*, 113.

97. Şieu-Măgheruş, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Între Hotare.
B. La est de localitate pe terasa din dreapta şoselei ce duce la Crainimăt.
C. Periegheză Şt. Dănilă, N. Vlassa.
D. –
E. Ceramică cenuşie şi cenuşiu negricioasă.
F. *Gaiu 2003a*, 113.

98. Şieu-Măgheruş, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Hegheriş.
B. Aşezare plasată pe un promotoriu
C. Săpături
D. –
E. Fragmente ceramice lucrate la roată de culoare cenuşie şi negricioasă.
F. *Gaiu 2003a*, 113.

99. Şieu Odorhei, jud. Bistriţa-Năsăud.

A. Şomoştaua
B. În extremitatea de vest a localităţii, pe prima terasă a Şieului.
C. Săpături G. Rădulescu..
D. Două locuinţe de suprafaţă.

E. Ceramică cenușie și roșcat-negricioasă lucrată dintr-o pastă degresată cu pietricele.
F. *Gaiu 2003a*, 113.

100. Șirioara, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Râtul Șirioarei.
B. În nord-vestul localității, la ieșirea din sat spre Coasta, la 200 m în dreapta drumului județean Lechința-Beclean, pe prima terasă a râului Șieu.
C. Cu ocazia amenajării terenului pentru o livadă s-a distrus o așezare cu materiale din sec. V-VI și sec. VIII. Sondaj C. Gaiu G. Marinescu
D. Urmele mai multor locuințe de suprafață distruse de lucrările antropice contemporane. În săpătură a fost surprinsă o groapă menajeră de formă circulară în plan, cu diametrul de 1,10 m, ce cobora până la – 0,85 m în sol. Stratul de cultură era de cca. 25-30 cm.
E. Ceramică lucrată la roată și într-o proporție redusă cu mâna. Un fragment ceramic fin de culoare cenușiu-negricioasă a fost decorat prin ștampilare cu motive unghiulare. Pe lângă ceramică la suprafața solului a fost găsită o sabie scurtă, cu un singur tăiș, lungă de 50 cm, care ar putea aparține așezării din sec. V-VI.
F. *Gaiu 1984*, 59-61; *Protase 2000*, 193, nr. 252, *Gaiu 2003a*, 113-114.

101. Șopteriu, jud Bistrița-Năsăud.
A. Ochi.
B. –
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 194, nr. 255.

102. Tăure, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Vatra satului.
B. În grădinile din capătul de nord-vest al satului.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.–
E Ceramică.
F. *Protase 2000*, 195, nr. 260.

103. Tureni, jud. Cluj.
A. Cheile Turenilor-„Poderei“.
B. Terasă orientată spre sud, aflată la jumătatea înălțimii cheilor, în zona de maximă deschidere a lor.
C. Săpături Gh. Lazarovici și Z. Kalmar 1985-1988.
D. -
E. Ceramică la roată de culoare neagră-cenușie și neagră, amestecată cu nisip sau cioburi pisate, bine arsă, cu incizii-caneluri late, bună cu pereții subțiri.
F. *RACj*, 98, nr. 1/j.

104. Țaga, jud. Cluj
A. Hrube
B. La cca. 3 km sud-vest de centrul localității, pe „Valea Tistașului” pe o pantă ușoară, flancată în trei părți de coline înalte, situată pe partea stângă a unui pârâu.
C. Săpături D. Protase 1965-1967.
D. 11 locuințe, 8 gropi de provizii, 2 cuptoare cu calotă de lut, 2 vetre de foc izolate aparținând sec. IV-V. Este posibil ca o parte a locuirii să depășească jumătatea sec. V
E. ceramică, piepteni de os bilaterali, piese de port etc.
F. *Protase 2003*, cu bibl.

105. Țagu, jud. Bistrița Năsăud.
A. Dealul Cabicului.
B. La sud-vest de sat.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.–
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 200, nr. 272b.

106 Țăgșor, jud. Bistrița-Năsăud.
A. –
B. La marginea sudică a satului, în dreapta șoselei care merge la Sărmașu.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.–
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 201, nr. 273.

107. Țigău, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Arpafeghi.
B. –
C. Periegheză C. Gaiu.
D.–
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 201, nr. 275.

108. Vermeș, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Valea din Mijloc.
B. –
C. Periegheză C. Gaiu.
D.–
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 204, nr. 288.

109. Vidrasău, jud. Mureș.
A. –
B. În apropierea satului, pe malul drept al Mureșului.
C. -D. -
E. Ceramică.
F. *Horedt et al 1955*, 676, nr. 16; *Horedt 1958*, 94, nr. 46; *1958a*, fig. 8; *Csallány 1961*, 200, nr. 123; *Zriny 1976*, 150, nr. 52; *Rusu 1977*, 203, nr. 43; *Lazăr 1994*, 66; *1995*, 269, nr. LXXXVIII/7C, *1998*, 137.

110. Visuia, jud. Bistrița-Năsăud.
A. Casa Leon Moldovan.
B. La cca. 3 km sud de sat, in jurul casei lui Leon Moldovan.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*, 205, nr. 291.

111. Zoreni, jud. Bistrița Năsăud.
A. La Curte.
B. La ieșirea din sat spre Sânmihaiu de Câmpie pe o vale laterală.
C. Periegheză C. Gaiu.
D.-
E. Ceramică.
F. *Protase 2000*,

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu et al. 1973	-Alexandrescu A. D., Pop I., Marcu M., *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961-1970)*, în *MCA*, 10, 1973, p. 231-259.
Andrițoiu 1992	Andrițoiu I., *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bucureşti, 1992.
Andrițoiu şi Rustoiu 1997	-Andrițoiu I., Rustoiu A., Sighişoara-Wietenberg. *Descoperirile preistorice şi aşezarea dacică*, în *BTh*., 23, Bucureşti, 1997.
Anghel şi Blăjan 1977	-Anghel Gh., Blăjan M., *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuş (com. Şona, județul Alba), 1974*, în *Apulum*, 1977, p. 284-307.
Anghel şi Blăjan 1979	-Anghel Gh., Blăjan M., *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuş-„Gruişor“,comuna Şona, județul Alba, 1978. Raport preliminar*, în *MCA*, Oradea, 1979, p. 281-284.
Baltag 1979	-Baltag Gh., *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighişoara*, în *Marisia*, 9, 1979, p. 75-106.
Baltag 2000	-Baltag Gh., *Sighişoara înainte de Sighişoara*, Bucureşti, 2000.
Bârzu 1973	-Bârzu L., *Continuitetea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul 1 de la Bratei)*, Bucureşti, 1973.
Bârzu 1995	-Bârzu L., *La station n° 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-VIIe siècles)*, în *Dacia N.S*., 38-39, 1994-1995, p. 239-295.
Bârzu şi Brezeanu 1991	-Bârzu L., Brezeanu S., *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiție istorică*, Bucureşti, 1991.
Bâtcă şi Bâtcă 1985	-Bâtcă-Cioară M., Bâtcă V., *Zona etnografică Teleorman*, Bucureşti, 1985.
Blăjan 1989	-Blăjan M., *Contribuții la repertoriul arheologic al aşezărilor rurale antice (secolele II-III e.n.) din Dacia romană*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 283-333.
Blăjan 1995	-Blăjan M., *Alba Iulia-Crăicuța*, în *CCA* (1994), 1995, p. 4
Blăjan şi Cerghi 1977	-Blăjan M., Cerghi T., *Cercetări arheologice de la Aiton, Cluj-Napoca şi Răchitele (jud. Cluj)*, în *Sargeția*, 13, 1977, p. 131-147.
Blăjan şi Cerghi 1978	-Blăjan M., Cerghi T., *Descoperiri romane şi post romane la Aiton (jud. Cluj)*, în *Potaissa*, 1, 1978, p. 21-34.
Blăjan şi Stoicovici 1980	-Blăjan M., Stoicovici E., *Atelierul de unelte agricole din sec XII, descoperit la Hopârta (jud. Alba)*, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 397-401.
Butură 1978	-Butură V., *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978.
Cavruc 1998	-Cavruc V., *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Sfântul Gheorghe, 1998.
Cavruc 2000	-Cavruc V., *Repertoriul arheologic al județului Harghita*,Sfântul Gheorghe, 2000.
Cârciumaru 1996	- Cârciumaru M., *Paleoetnobotanica*, Iaşi, 1996.

Chirilă şi Gudea 1982 -Chirilă E., Gudea N., *Economie, populaţie şi societate în Dacia postaureliană (275-380 e.n.)*, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 123-144.

Ciobanu 2002 -Ciobanu D., *Exploatarea sării în perioada marilor migraţii (sec. I-XIII e.n.)*, Buzău, 2002.

Cosma 1996 -Cosma C, *Iernut, "Punctul Pe Şes", com. Sfântu Gheorghe, jud. Mureş*, în *CCA* (1995), Bucureşti, 1996, p. 64.

Cosma 1996a -Cosma C., *Aşezări şi tipuri de locuinţă în spaţiul Transilvaniei intracarpatice în sec. V-VI d.Ch.*, în *Viaţa privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania. Studii de istorie a Transilvaniei*, 2, Oradea, 1996, p. 39-45.

Cosma 1997 -Cosma C, *Iernut- Sfântu Gheorghe, "Punctul Pe Şes", jud. Mureş*, în *CCA* (1996), Bucureşti, 1997, p. 30-31.

Cosma 2002 -Cosma C., Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII-X d.H., în Interferenţe entice şi culturale în mileniile, I a.Chr.-I p.Chr., 6, Cluj-Napoca, 2002.

Cosma şi Rustoiu 1998 -Cosma C., Rustoiu A., *Iernut-Sf. Gheorghe, "Punctul Pe Şes", jud. Mureş*, în *CCA* (1997), Bucureşti 1998, p. 31-32.

Cosma şi Rustoiu 1999 -Cosma C., Rustoiu A., *Iernut-Sf. Gheorghe, "Pe Şes", jud. Mureş, în CCA (1998)*, Bucureşti 1999, p. 57-58.

Cosma şi Rustoiu 2001 -Cosma C., Rustoiu G, *Iernut, jud. Mureş. Punct: Sf. Gheorghe-Pe Şes*, în *CCA* (2000), Bucureşti, 2001, p. 105-107.

Csallány 1961 -Csallány D., *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u.Z.)*, Budapest, 1961

Daicoviciu 1974 Daicoviciu H., *Teritoriul napocens în epoca migraţiilor (sec V-IX)*, în *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca, 1974, p. 50-53.

Dănilă 2001 -Dănilă, N., *Daco-romania Christiana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 2001.

Dex 1975 -*Dicţionar explicativ al limbi române*, Bucureşti, 1975.

Diaconescu şi Opreanu 1989 -Diaconescu Al., Opreanu C., *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluţia societăţii autohtone în epoca daco-romană târzie şi în perioada migraţiilor*, în *AIIA*, 29, 1989, p. 571-595.

Diculescu 1922 -Diculescu C., *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, I, Leipzig, 1922.

Diculescu 1925 -Diculescu C., *Religiunea gepizilor*, în *Institutul de Istorie Naţională-Cluj*, 1, 1924-1925, p. 357-376.

Djamo1994 -Djamo N., *Geografia căilor de comunicaţie şi transporturilor. Caracterizare generală*, în *Geografia României*, (II), Bucureşti, 1994, p. 418-420.

Dolinescu-Ferche 1984 -Dolinescu-Ferche S., *La Culture „Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti" (V^{e}-VIIe siècle). La situation en Valachie*, în *Dacia, N.S.*, 28, 1-2, 1984, p. 117-147.

Dumitraşcu 1980 -Dumitraşcu S., *Note privind descoperirile arheologice din Munţii Apuseni*, în *Crisia*, 10, 1980, p. 15-54.

Ferenczi 1960 -Ferenczi Şt., *O nouă descoperire din epoca migraţiilor în*

cartierul Cordoş al Clujului, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 193-204.

Ferenczi 1962 -Ferenczi I., *Régészet-helyrajzi kutatások Koloszvárott és környéhén (I)*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 2, 1962, p. 31-58.

Ferenczi 1972 -Ferenczi Şt., *Contribuţii la problema limesului de vest al Daciei (II)*, în *ActaMN*, 9, 1972, p. 387-411.

Finály 1889 -Finály H., *Az apahidai sirlelet*, în *Erdélyi Múzeum*, 1889, p. 403-423.

Gaiu 1979 -Gaiu C., *Descoperiri din epoca migraţiilor în nord estul Transilvaniei*, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 535-543.

Gaiu 1984 -Gaiu C., *Aşezarea prefeudală de la Şirioara, com. Şieu-Odorhei, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *Marisia*, 13-14, 1983-1984, p. 59-64.

Gaiu 1993 -Gaiu C., *Aşezarea din secolul al VI-lea de la Dipşa, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *RB*, 7, 1993, p. 91-107.

Gaiu 1994 -Gaiu C., *Săpăturile arheologice de la Ocniţa, com. Teaca, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *RB*, 8, 1994, p. 49-67.

Gaiu 1995 -Gaiu C., *Ocniţa „La Ştefălucu", jud. Bistriţa-Năsăud*, în *CCA* (1994), Bucureşti, 1995, p. 60-61.

Gaiu 1996 -Gaiu C., *Stupini, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *CCA* (1995), 1996, p. 115-116.

Gaiu 1997 -Gaiu C., *Stupini, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *CCA* (1996), 1997, p. 59.

Gaiu 1999 -Gaiu C., *Aşezarea daco-romană de la Stupini (jud. Bistriţa-Năsăud)*, în *Napoca 1880 de ani de la începutul vieţii urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 84-96.

Gaiu 2001 -Gaiu C., *Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud. Punct: Fânaţele Archiudului*, în *CCA* (2000), 2001, p. 235-236.

Gaiu 2002 -Gaiu C., *Aşezarea din sec. V-VI p.Chr. de la Stupini „Vătaştina"*, în *RB*, 16, 2002, p. 113-158.

Gaiu 2003 -Gaiu C., *Locuirea medievală timpurie (sec VIII-IX) de la Stupini „Vătaştina", jud. Bistriţa-Năsăud*, în *Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în context european (In memoriam Radu Popa)*, Bistriţa, 2003, p. 151-161.

Gaiu 2003a -Gaiu C., *Aşezări din secolele V-VI p.Chr. în Transilvania de nord-est*, în *RB*, 17, 2003, p. 97-136.

Gaiu şi Vaida 1999 -Gaiu C., Vaida D. L., *Stupini, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *CCA* (1998), 1999, p. 111.

Gaiu şi Marinescu 2003 -Gaiu C., Marinescu G. G., *Stupini, com. Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistriţa Năsăud. Punct: Fânaţele Archiudului*, în *CCA* (2002), Bucureşti, 2003, p. 302-303.

Giurăscu 1976 -Giurăscu C. C., *Istoria pădurilor româneşti din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1976.

Gooss 1876 -Gooss C., *Chronik der archäeologischen Funde Siebenbürgens*, în *Archiv des vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 12, Sibiu, 1876, p. 203-338.

Haimovici şi Blăjan -Haimovici S., Blăjan M., *Studiul faunei din locuinţele*

1989 *prefeudale (secolele V-VI e.n.) descoperite la Alba Iulia (1985, 1986, 1988)*, în *Apulum*, 26, 1989, p. 335-346.

Hampel 1905 Hampel J., *Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*, (vol. 1-3), Braunschweig, 1905.

Harhoiu 1987 Harhoiu R., *Die beziehungen zwischen romanen und barbaren in Siebenbürgen*, în *Dacia N.S.*, 31, 1-2, 1987, p. 119-129.

Harhoiu 1998 Harhoiu R., *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, în *Archaeologia Romanica*, I, Bukarest, 1998.

Harhoiu 1990 Harhoiu R., *Romanici şi migratori în Dacia transilvană în secolele IV-VII*, în *Academia Română, Memoriile Secţiilor Ştiinţifice*, IV, 12, 1987 (1990), p. 137-149.

Harhoiu 2001 - Harhoiu, R., *Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6-7. Jahrhundert*, *Dacia NS*, XLIII-XLV, 1999-2001, p. 97-158.

Harta * * *, *Harta fizică a României*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1988.

Hauptmann 1999 -Hauptmann A., *Die Lagerstätten von Silber und Salz in Siebenbürgen*, în *Silber und Saz in Siebenbürgen: Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum vom 27. August bis zum 31. Dezember 2000/Rainer Slotta*; Volker Wolmann; Ion Dordea, Bochum, 1999, p. 13-19.

Heitel 1983 -Heitel R., *Săpăturile arheologice din aşezarea de la Alba Iulia*, în *MCA*, Bucureşti, 1983, p.446-448.

Horedt 1955 -Horedt K., *Şantierul arheologic Moreşti (r. Târgu Mureş, Regiunea Autonomă Maghiară)*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 658-661.

Horedt 1956 -Horedt K., *Valea Someşului Mic în secolele V-VI*, în *ActMuz*, Cluj-Napoca, 1956, p. 139-148.

Horedt 1957 -Horedt K., *Şantierul arheologic Moreşti*, în *MCA*, 4, 1957, p. 175-186.

Horedt 1958 -Horedt K., *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.

Horedt 1958a -Horedt K., *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958.

Horedt 1964 -Horedt K., *Aşezarea fortificată de la Şeica Mică (raionul Mediaş)*, în *SCIVA*, 15, 1964, 2, p. 187-204.

Horedt 1967 -Horedt K., *Răspândirea culturii Sântana de Mureş-Cerneahov în România*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 575-592.

Horedt 1969 -Horedt K., *Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u. Z. aus Siebenbürgen*, în *Siedlung Burg und Stadt*, Herausgegeben von Karl-Heinz Otto und Joachim Herrmann. *Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der sektion für vor-und frühgeschichte*, 25, Akademie-Verlag, Berlin, 1969, p. 129-139.

Horedt 1974 -Horedt K., *Die Siedlungsbauten des 6 Jhs.u.Z. aus Moreşti (Kreis Mureş)*, în *Dacia N.S.*, 18, 1974, p. 177-188.

Horedt 1975 -Horedt K., *The Gepide, the Avars and the Romanic population in Transylvania*, în *Relations Between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on*

the Territory of Romania, Bucureşti, 1975, p. 111-122.

Horedt 1979 -Horedt K., *Moreşti. Grabungen in einer vor-und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bukarest, 1979.

Horedt 1986 -Horedt K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Horedt et al. 1952 -Horedt K., Moţ T., Popescu D., Popescu V., Rusu M., *Şantierul ''Aşezări slave in regiunile Mureş şi Cluj"*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 311-348.

Horedt et al 1954 -Horedt K., Chirilă E., Dănilă Şt., Doruţiu E., Husar Al., Keresztes K., Lascu N., Palko A., Popescu D., Popescu V., Protase D., Rusu M., Ţigărea I., *Şantierul arheologic Moreşti*, în *SCIV*, 4, 1-2, 1954, p. 198-231.

Horedt et al 1955 -Horedt K., Chirilă E., Dănilă Şt., Doruţiu E, Keresztes K., Kiss Şt., Mattis I., Palko A., Papp Şt., Popescu D., Popescu V., Protase D., Rusu M., Ţigărea I., *Şantierul arheologic Moreşti*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 643-685.

Horedt et al. 1962 -Horedt K., Székely Z, Molnár Şt., *Săpăturile de la Porumbenii Mici (r. Odorhei)*, în *MCA*, 8, 1962, p. 633-641.

Îndrumări 1987 -* * *, *Îndrumări tehnice pentru compoziţii, scheme şi tehnologii de regenerare a pădurilor*, 1, Ministerul Silviculturii, Bucureşti, 1987.

Lazăr 1994 -Lazăr V., *Autohtoni şi alogeni în spaţiul judeţului Mureş în perioada prefeudală (sec. III-X)*, în *RB*, 8, 1994, p. 55-74.

Lazăr 1995 -Lazăr V., *Repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, Tg. Mureş, 1995.

Lazăr 1998 -Lazăr V., *Antichităţi ale judeţului Mureş*, Târgu Mureş, 1998.

Luca et al. 2003 -Luca S.A., Pinter Z.K., Georgescu A., *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu*, în *Bibliotheca Septencastrensis*, 3, Sibiu, 2003.

Macrea 1969 -Macrea M., *Viaţa în Dacia Romană*, Bucureşti, 1969.

Maier 1968 -Maier R., O., *Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea*, în *Revista Muzeelor*, 3, 1968, p. 278-279.

Marcu et al 2002 -Marcu D., Istrate A., Tănase D., Levente S. P., *Raport preliminar de cercetare privind şantierul Alba Iulia-Catedrala Romano-Catolică şi Palatul Episcopal-Str. Mihai Viteazul nr. 21-Campania anului 2002*, în *PA*, 2, 2002, p. 146-147.

Medeleţ 1995 -Medeleţ Fl., *Über das Salz in Dakien*, în *Archäologie Östereichs*, 6/2, 1995, p. 53-57.

Medeleţ 1995a -Medeleţ Fl., *Sarea Daciei preistorice*, în *AB*, 4, 1995, p. 285-301.

Meşter şi Lazarovici 2000 -Meşter M., Lazarovici Gh., *Cuci, com. Cuci, jud. Mureş*, în *CCA* (1999), Bucureşti, 2000, p. 33-34.

Mitrea 1980 -Mitrea I., *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpaţi şi Siret în secolele VI-IX e.n.*, în *Carpica*, 12, 1980, p. 55-190.

Moga et alii 2005 Moga V., Ciugudean H., Ciobanu R., Dragotă A., Inel C., Drâmbărean M., Plantos C., Lascu I., Ota R., *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Societatea „Monolit"*, în *CCA* (2004), Bucureşti, 2005.

Monah 1991 -Monah D., *L'exploitation du sel dans les Carpates Orientales*

et ses rapports avec la culture Cucuteni-Tripolye, în *Le paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen: Bibliotheca Archeologica Iassiensis*, IV, Iaşi, 1991, p. 387-400.

Morintz 1972 -Morintz S., *Les fouilles archéologique en Roumanie (1971)*, în *Dacia N.S.*, 16, 1972, p. 325-357.

Nestor şi Zaharia 1973 -Nestor I., Zaharia E., *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959-1972)*, în *MCA*, 10, 1973, p. 191-201.

Norme 2000 -* * *, *Norme tehnice pentru amenajarea pădurilor*, 5, Ministerul Apelor, Pădurilor şi Protecției Mediului, Bucureşti, 2000.

Pintea 1967 -Pintea V., *Cu privire la aşezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 525-541.

Popa 1976 -Popa Al., *Academia Română şi descoperirile arheologice de pe valea superioară a Mureşului (II)*, în *Marisia*, 6, 1976, p. 11-25.

Popa 1999 -Popa C. I., *Cercetări de teren în centrul şi sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *BCŞS*, 5, 1999, p. 107-146.

Popescu 1958 -Popescu D., *Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1957*, în *Dacia N.S.*, 2, 1958, p. 479-491.

Popescu 1966 -Popescu D., *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1965*, în *SCIV*, 17 , 4, 1966, p. 709-725.

Popescu 1966a -Popescu D., *Les fouilles archéologiques dans la Republique Socialiste de Roumanie en 1965*, în *Dacia N.S.*, 10, 1966, p. 383-401.

Popescu 1967 -Popescu D., *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966*, în *SCIV*, 18 , 3, 1967, p. 521-538.

Popescu 1968 -Popescu D., *Les fouilles archéologiques dans la Republique Socialiste de Roumanie en 1967*, în *Dacia N.S.*, 12, 1968, p. 421-443.

Popescu 1968a -Popescu D., *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1967*, în *SCIV*, 19 , 4, 1968.

Popescu 1970 -Popescu D., *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1969*, în *Dacia N.S.*, 14, 1970, p. 431-464.

Prodan et al. 1954 -Prodan D., Popescu D., Horedt K., Chirilă E., Dănilă Șt., Doruțiu E., Husar Al., Keresztes K., Lascu N., Palko A., Popescu V., Protase D., Rusu M., Țigărea I., *Şantierul arheologic Moreşti (reg. Tg. Mureş, Reg Aut. Maghiară)*, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, p. 199-231.

Protase 1962 -Protase D., *Şantierul arheologic Soporul de Câmpie*, în *MCA*, 8, 1962, p. 527-536.

Protase 1966 -Protase D, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii, Bucureşti, 1966.

Protase 1966 -Protase D., *Aşezarea autohtonă din sec. IV-VI de la Țaga (jud. Cluj)*, în *AIIA*, 28, 1987-1988, p. 443-450.

Protase 1988 Protase D., *Aşezarea autohtonă din sec. IV-VI de la Țaga (jud.*

Cluj), în *AIIA*, 28, 1987-1988, p. 443-450.

Protase 1999 -Protase D., *Kontrollgrabungen in den Jahren 1985-91 bei Moreşti (Kr. Mureş), Rumänien*, în *Transsilvanica. Archäologische Untersuschungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa*. Gedenkschrift für Kurt Horedt, Rahden/Westfalien, 1999, p. 265-272.

Protase 1999a -Protase D., *Napoca postromană sfârşit de urbanism, continuitate de viaţă*, în *Napoca 1880 de ani de la începutul vieţii urbane*, Cluj-Napoca, 1999, p. 226-233.

Protase 2000 -Protase D., *Autohtoni în Dacia (II). Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000.

Protase şi Ţigăra 1959 -Protase D., Ţigăra I., *Săpăturile de la Soporul de Câmpie (r. Turda, reg. Cluj)*, în *MCA*, 5, 1959, p. 425-434.

Protase 2003 Protase D., *Ţaga. Două aşezări din perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV-VI şi VII-VIII)*, Cluj-Napoca, 2003.

Protase şi Ţigăra 1960 -Protase D., Ţigăra I., *Şantierul arheologic Soporul de Câmpie (r. Turda, reg. Cluj)*, în *MCA*, 6, 1960, p. 384-395.

Protase et al. 1988 -Protase D., Zrinyi A., Grozav M., *Sondajele arheologice de verificare de la Moreşti efectuate în anii 1985-1986*, în *Apulum*, 25, 1988, p. 287-296.

Riché şi Le Maitre 2000 -Riché P., Le Maitre P., *Invaziile barbare*, Ed. Corint, Bucureşti, 2000.

RACj -*Repertoriul arheologic al judeţului Cluj* (ed. I.H. Crişan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler), Cluj-Napoca, 1992.

Rustoiu 1993 Rustoiu A., *Ceramica dacică de la Floreşti-„Cetatea Fetei" (jud. Cluj)*, în *RB*, 7, 1993, p. 63-75.

Rustoiu 2002 -Rustoiu A., *Războinici şi artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Cluj-Napoca, 2002.

Rusu 1956 -Rusu M., *Cercetări arheologice la Gilău*, în *MCA*, 2, 1956, p. 687-716.

Rusu 1962 -Rusu M., *The prefeudal cemetery of Noşlac (VIth-VIIth centuries)*, în *Dacia N.S.*, 6, 1962, p. 269-292.

Rusu 1977 -Rusu M., *Transilvania şi Banatul în secolele VI-IX*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 169-213.

Rusu şi Cosma 1995 -Rusu M., Cosma C., *Iernut, com. Sfântu Gheorghe, jud. Mureş, "Punctul Pe Şes"*, în *CCA* (1994), Bucureşti, 1995, p. 45.

Stoia 1977 -Stoia A., *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1976)*, în *Dacia N.S.*, 21, 1977, p. 357-373.

Stoia 1979 -Stoia A., *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1978)*, în *Dacia N.S.*, 23, 1979, p. 355-370.

Stoica et al. 1985 -Stoica G., Petrescu P., Bocşe M., *Dicţionar de artă populară*, Bucureşti, 1985.

Stoiculescu 1999 -Stoiculescu C. D., *Pădurile virgine şi cvasivirgine româneşti, un patrimoniu natural european de excepţie*, în *Revista Pădurilor*, 2, 1999, p. 14-22.

Székely 1962 -Székely Z, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici*, în

MCA, 8, 1962, p. 25-33.

Székely 1969 -Székely Z., *Materiale ale culturii Sântana de Mureş din sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 1, 1969, p. 7-114.

Székely 1971 -Székely Z., *Eléments byzantins dans la civilization matérialle des VIe-VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Dacia NS*, 15, 1971, p. 353-358.

Székely 1973 -Székely Z., *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967-1970)*, în *MCA*, 10, 1973, p. 219-224.

Székely 1992 -Székely Z, *Aşezări din sec VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior*, în *SCIVA*, 43, 3, 1992, p. 245-306.

Teodor 1984 -Teodor D. Gh., *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e.n.. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, Bucureşti, 1984.

Teodorescu 1964 -Teodorescu V., *Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti)*, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 485-503.

Tomescu 2000 -Tomescu M., *Holocenul-date cronologice şi climatice*, în *Cercetări Arheologice*, XI/1, Bucureşti, 1998-2000, p. 235-242.

Ujvári 1972 Ujvári I., *Geografia apelor*, Bucureşti, 1972.

Ursuţiu 2002 -Ursuţiu A., *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002.

Vasiliev et al. 2002 -Vasiliev V., Rustoiu A., Balaguri E. A., Cosma C., *Solotvino-„Cetate“ (Ucraina Transcarpatică). Aşezarea din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului şi din evul mediu timpuriu*, în *BTh.*, 33, Cluj-Napoca, 2002.

Velter 2002 -Velter A. M., *Transilvania în secolele V-XII*, Bucureşti, 2002.

Vlassa 1965 -Vlassa N., *Cercetări arheologice în regiunile Mureş-autonomă maghiară şi Cluj*, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 19-38.

Vlassa et al 1966 -Vlassa N., Rusu M., Protase D., Horedt K., *Săpăturile arheologice de la Iernut*, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 399-410.

Vlăduţiu 1973 -Vlăduţiu I., *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973.

Winkler et al. 1983 -Winkler I, Blăjan M., Servaţius G., Togan G., Giura L., *Cercetări arheologice în aşezarea de la Mediaş-„Gura Câmpului“ (jud. Sibiu)*, în *Apulum*, 21, 1983, p. 121-156.

Zaharia 1995 -Zaharia E., *La station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIIe siècles)*, în *Dacia, N.S.*, 38-39, 1994-1995, p. 297-356.

Zaharia et al. 1996 -Zaharia E., Comşa E., Chicideanu I., Babeş M., Barnea A., *Locuinţa*, în *EAIVR*, (D-L), Bucureşti, 1996, p. 319-326.

Zrinyi 1976 -Zrinyi A., *Repertoriul localităţilor din judeţul Mureş cu descoperiri arheologice din sec IV-XIII*, în *Marisia*, 6, 1976, p. 125-163.

Anexa 1. *Terasele râurilor din Depresiunea Transilvaniei* (număr şi altitudine relativă), apud Mac et al. 1987a, 499, tb. 6.

	Râurile	Lunca, t I	t II	t III	t IV	t V	t VI	t VII	tVIII	t IX
BAZINUL SOMEŞULUI	- Someşul Mare	2-3.	6-8.	18-25. 15-18.	38-39. 31-38.	50-55. 50-53.	70-75. 70-74.	90-114.	-	-
	- Bistriţa-Şieu	2-3.	10-11. 10-16.	22-24.	30-40.	60-70.	100-110.	90-100.	130-140.	-
	- Someşul Mic	2-6.	8-12.	18-22.	35.	55.	75.	128-140.	-	-
	- Someş În sectorul Dej-Jibou	2-3.	8-10. 8-10.	18-22. 18-22.	30-35. 30-35.	50-55 50-55	-	90-110.	140.	160 - 180.
	- Almaş	2-3.					-	90-110.	-	
	- Agrij	2-3.						90-110.	-	-
BAZINUL OLTULUI	- Olt în Depr Făgăraş	2,5-3.	4-12. 8-10	18-20. 15-20.	30-32 30-40	-	-	-	-	-
	- Homorodu Mare	3-5. 2-4.	6-8.	15.	25-30.	50-65 45-60.	70-85. 70-80.	95-120. 90-125.	-	-
	- Homorodu Mic									
BAZINUL MUREŞULUI	- Mureş	3-6.	20-25 10.	30-40 23.	50-60. 30.	75-80. 50-55.	90-110.	120-130.	140-150.	
	- Mureş în Pod Transilvaniei	2-3.	10-15.	20-25.	50-70.	80-100. 50-55.	75.	-	-	-
	- Mureş la Aiud	luncă	10-12. 20-25.	20-25. 35-40.	35-40. 50-55.	70-75. 45-60.	-	-	-	-
	- Arieş pe cursul inferior	2-3; 4-6.	5-10. 20-25.	15-18. 35-40.	24-30. 50-55.	65-75. 50-65.	70-75. 90-	-	-	-
	- Târnava Mică	3-5; 10-15.	7-12. 9-10.	18-25. 18-25.	35-45.	60-65. -	110. 75-85.	120.	135-150.	-
	- Târnava Mică în Depr. Praid	-	5-6.	14-15.	30-45. 18-25.		90-95. 75-	95-120.	-	-
	- Niraj	2-3; 6-12.					85. 70-85.	110-120.	135-150.	-
	- Secaşul Mare	-					-	90-120.	-	-
	- Secaşu Mic	cca. 4						90-120.	-	-
	- Sebeş	lunca						-	-	-
	Sistemul general de terase al râurilor din Transilvania	2-3.	6-10.	15-25.	30-40.	50-55.	70-75.	90-110.	130-140.	-

Fig. 1. Harta zăcămintelor de sare din Transilvania

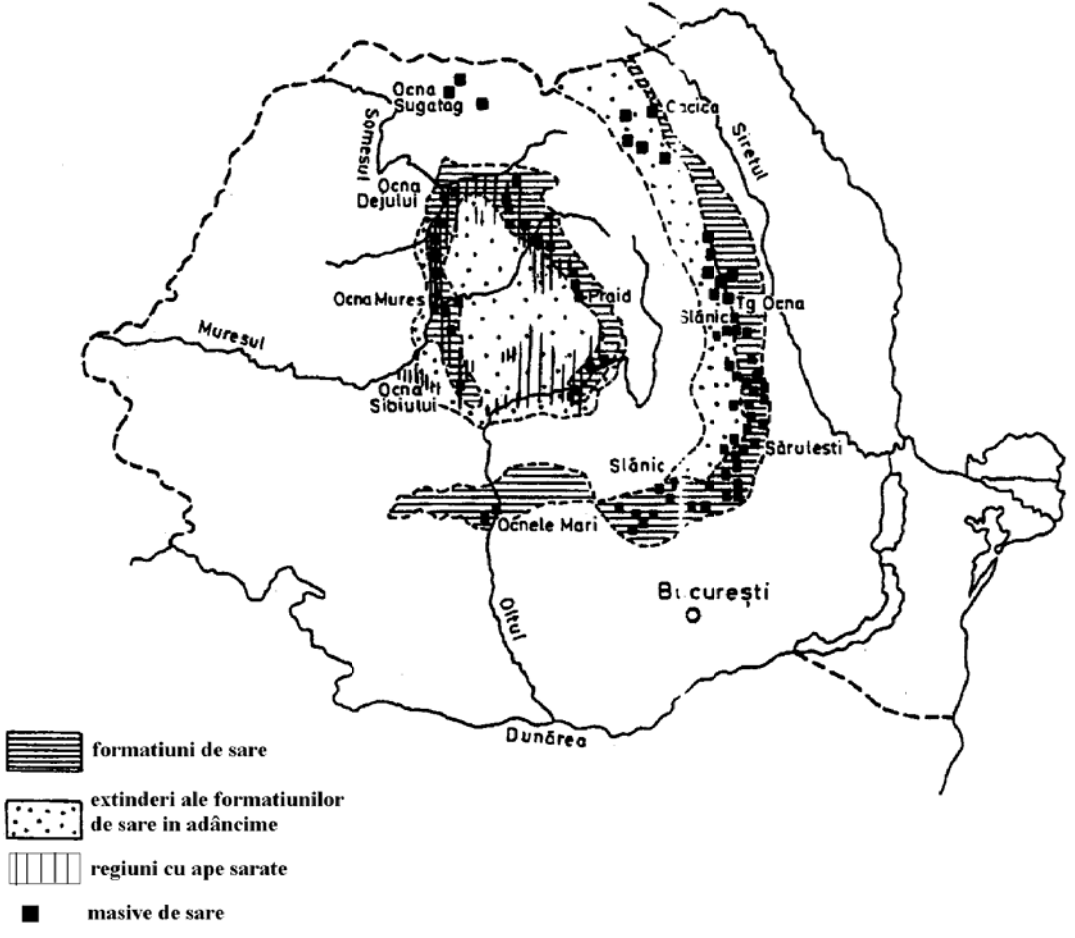

Fig. 2. Dispunerea geografică a aşezărilor.

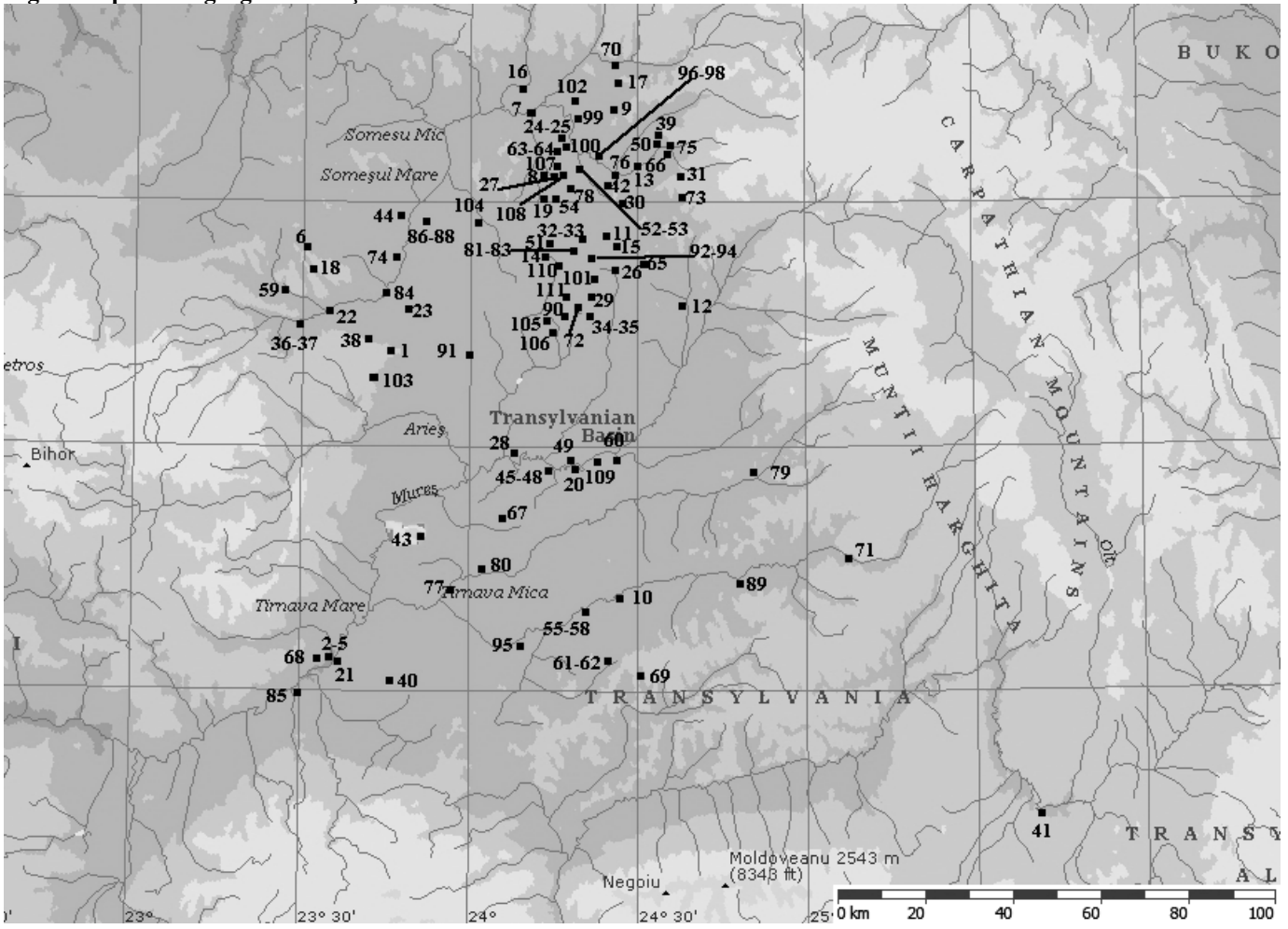

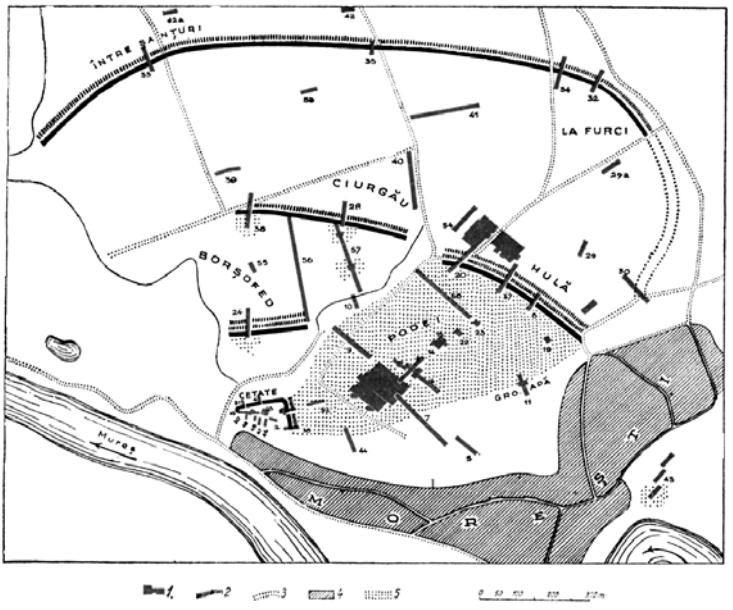

1

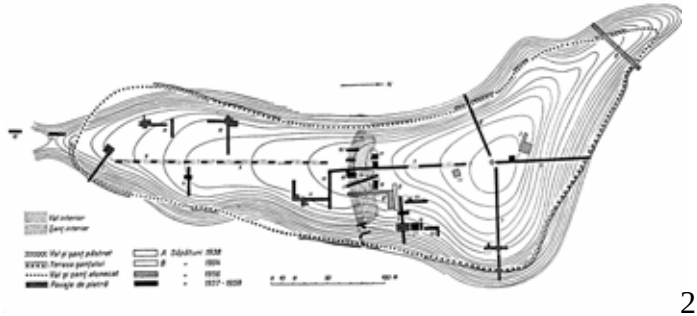

2

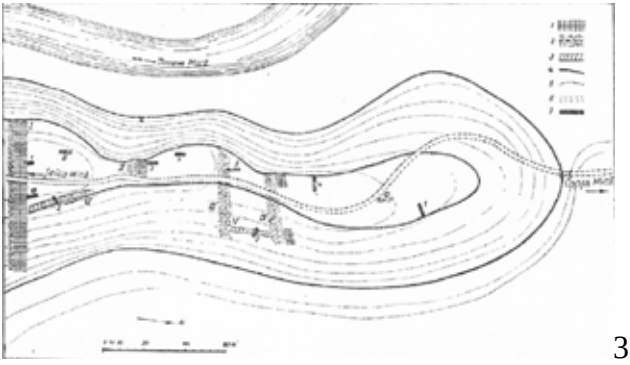

3

Fig. 3. Planul general al săpăturilor de la : 1. Moreşti, 2. Porumbenii Mici, 3. Şeica Mică (după Horedt 1979, Horedt et al. 1962, Horedt 1964).

1.

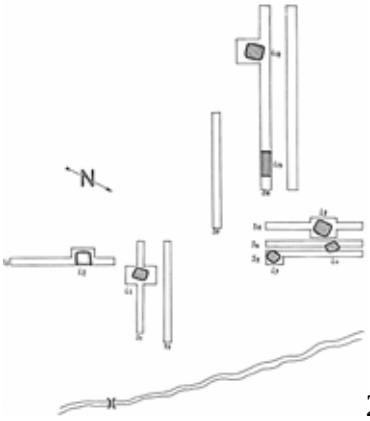

2.

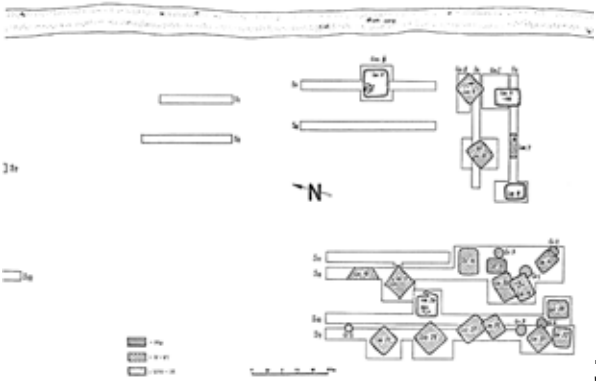

3.

Fig. 4. Planul general al săpăturilor de la: 1-Bratei (după Bârzu 1995), 2-3 Stupini „Vătaştina” (după Gaiu 2002).

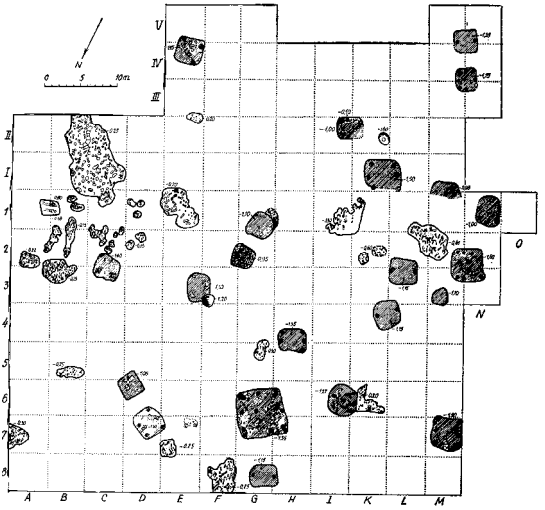

1.

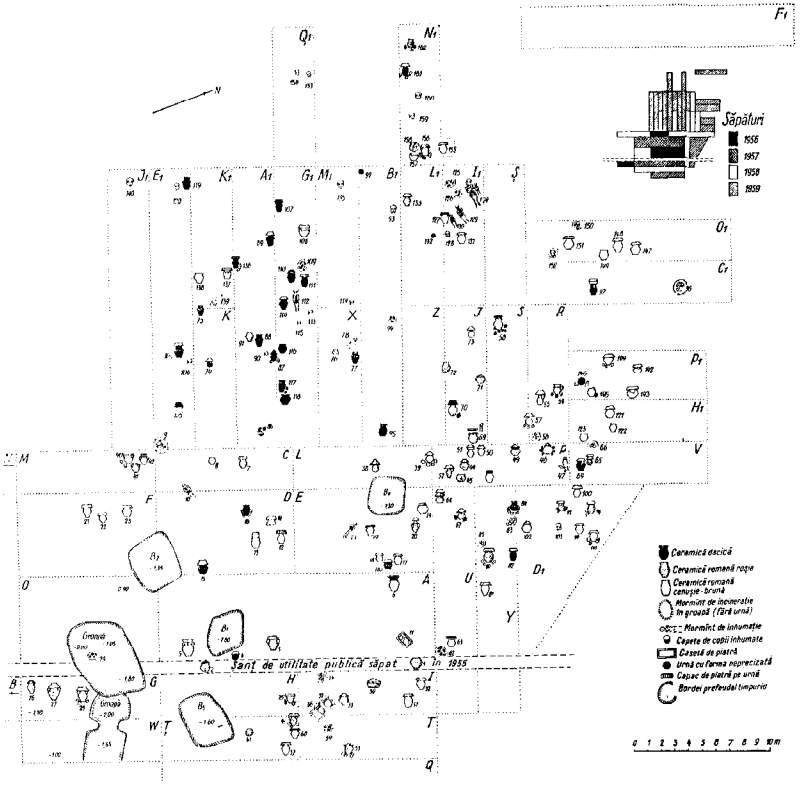

2.

Fig. 5. Planul general al săpăturilor de la Moreşti „Podei” – 1.(după Horedt 1979), Soporu de Câmpie - 2. (după Protase 1962)

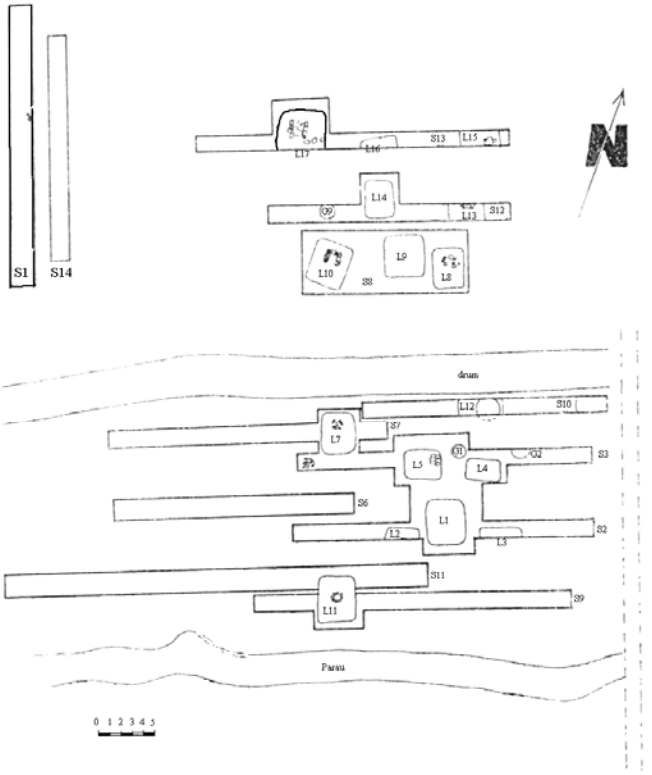

Dipșa „Fundoaie". Planul săpăturilor, sector A.

1

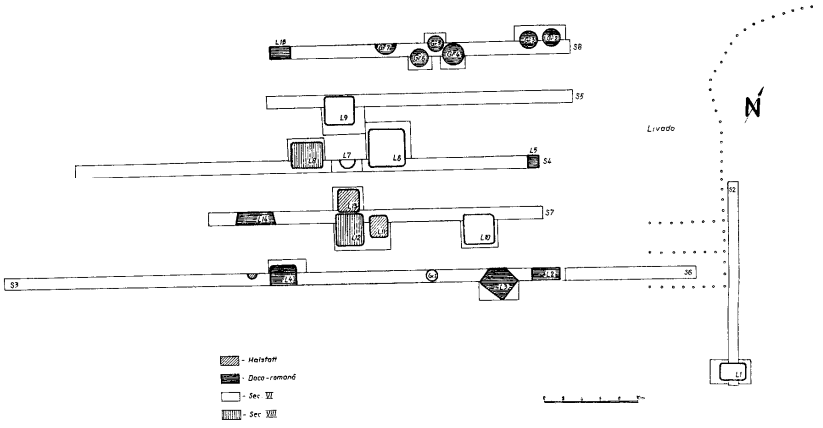

2

Fig. 6. 1-Dipșa, planul săpăturilor zona A; 2-Ocnița, planul săpăturilor. (după Gaiu 1993, Gaiu 1994).

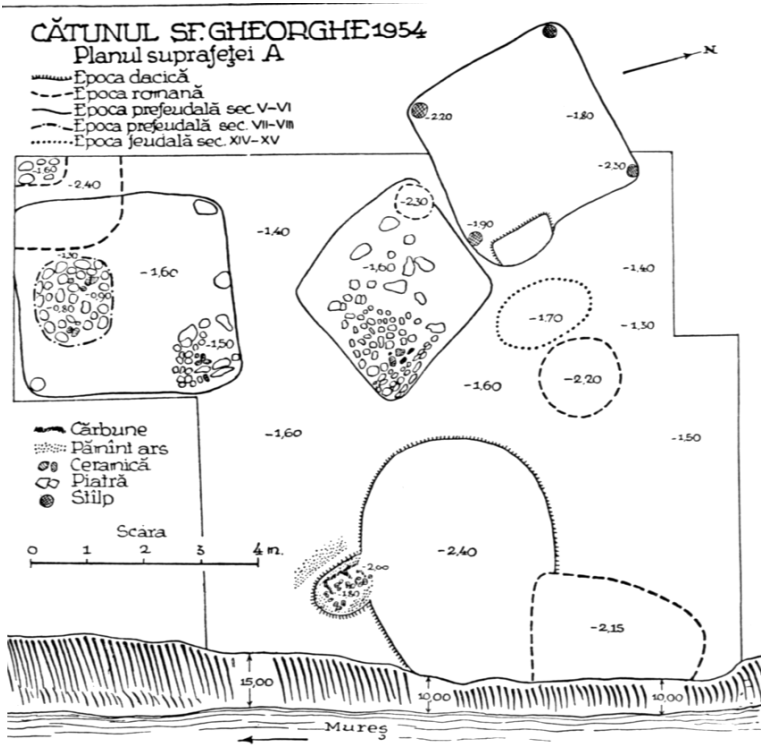

1.

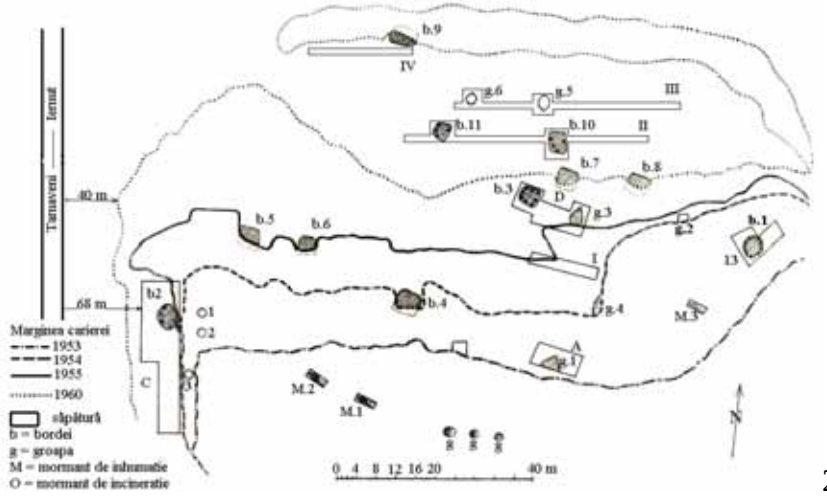

2.

Fig 7. 1-Iernut „Pe Şes", plan de săpătură; 2- Cipău, Planul general al săpăturilor din 1962-1965. (după Horedt 1955, Vlassa et al. 1966).

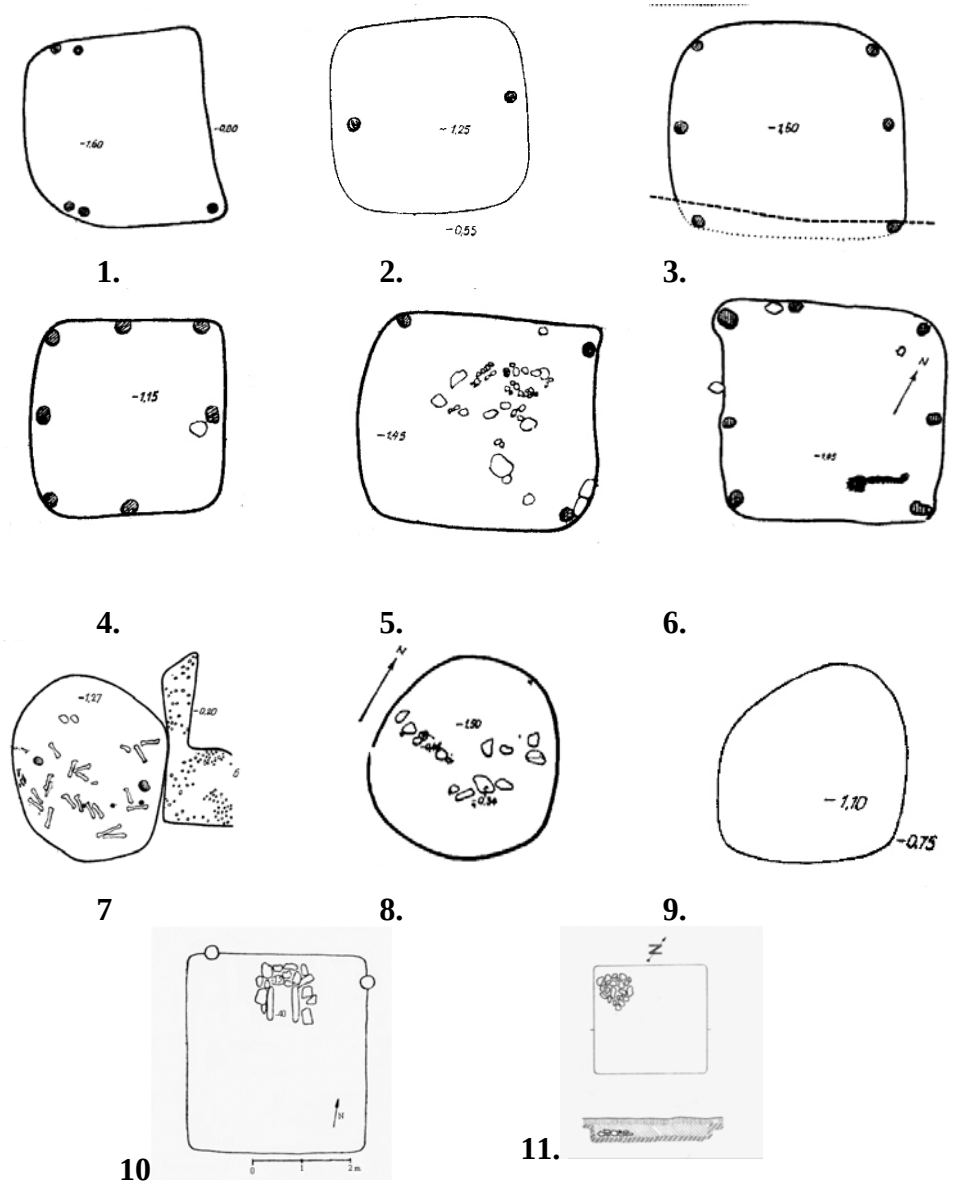

Fig. 8. Locuințe: 1-9 Moreşti .(după Horedt 1979), 10 Dipșa (după Gaiu 1993), 11 Ocnița (după Gaiu 1994).

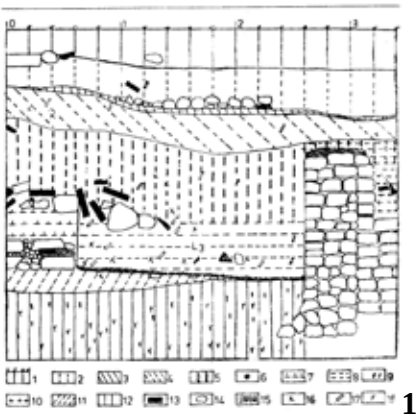

1.

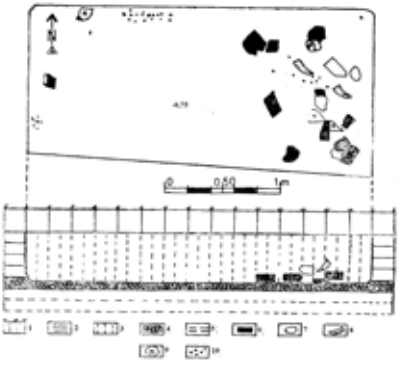

2.

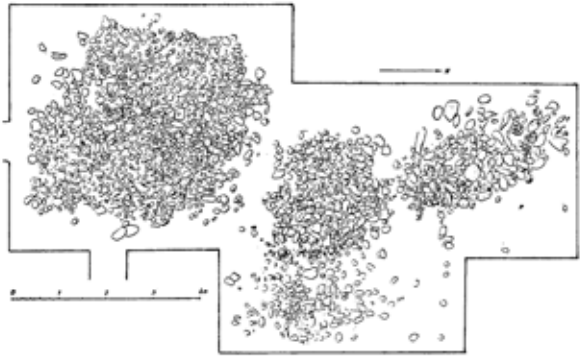

3.

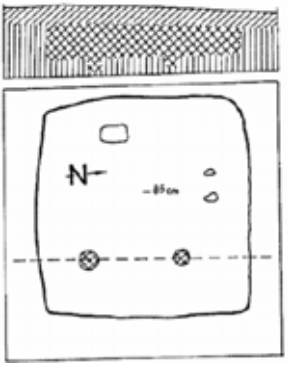

4.

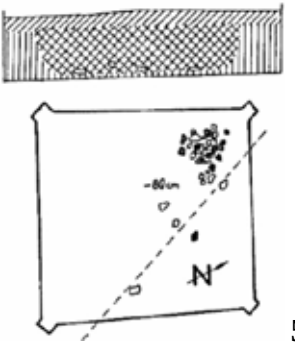

5.

Fig.. 9.Locuințe: 1-Alba Iulia „Castrul roman”, 2-Alba Iulia „Lumea Nouă”, 3-Porumbenii Mici, 4-5 Stupini. 1-2 după Haimovici şi Blăjan 1989; 3 după Szekeli 1962, 4-5 după Gaiu 2002.

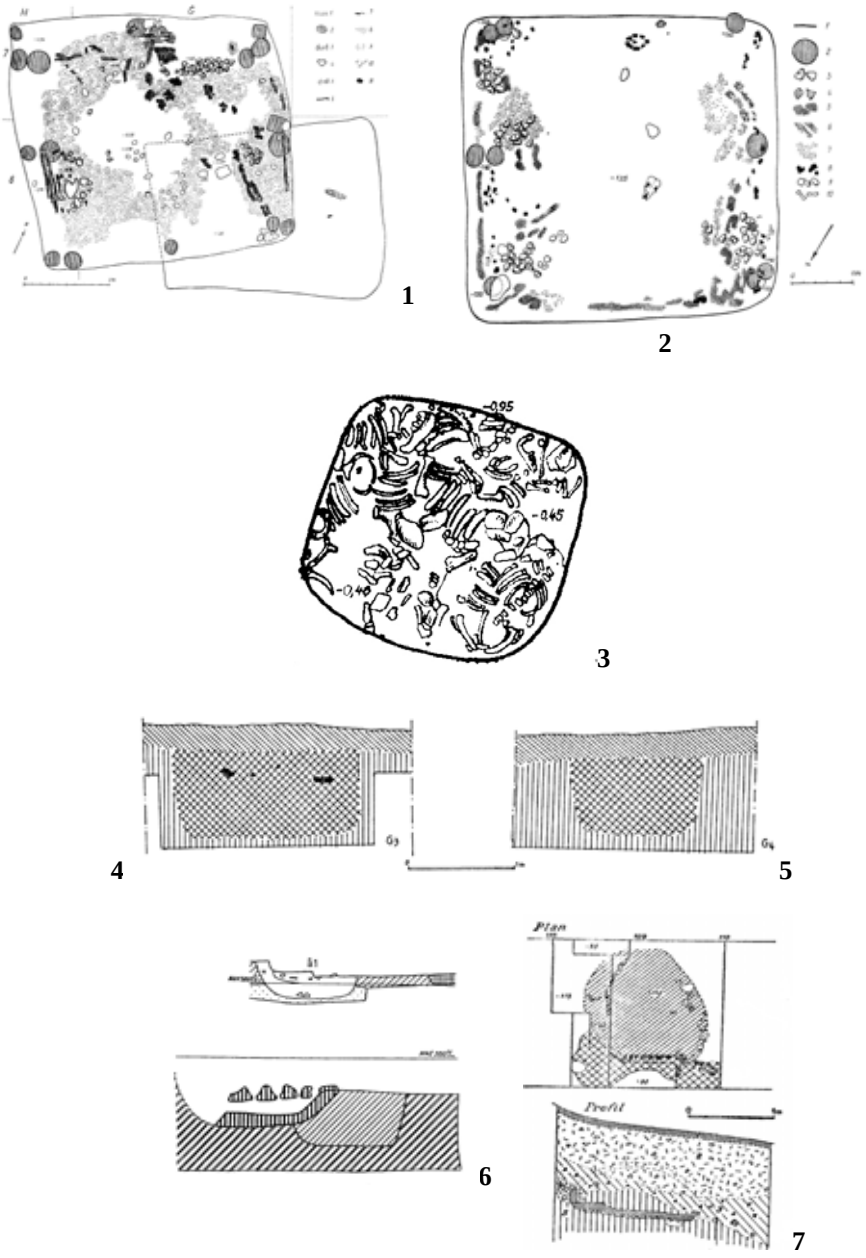

Fig. 10. Anexe: 1-3 Moreşti .(după Horedt 1979), 4-5 Stupini „Vătaştina .(după Gaiu 2002), 6-Bratei (după Bârzu 1995), 7- Porumbenii Mici (după Szekeli 1962).

DEPRESIUNEA SILVANIEI ÎN SECOLELE VII-XI

Dan BĂCUEȚ-CRIȘAN

THE SILVANIA DEPRESSION IN THE 7th – 11th CENTURIES A.D.

Abstract

Recently, the Romanian North-West side was the subject of two studies/ doctorate thesis (Stanciu 1998; Cosma 2002), which have already given a picture of the early medieval period in this region. These analyses regarding the North-West side of Romania marked out, first of all, the research stage. The studied archaeological discoveries allowed drawing some conclusions regarding the material and spiritual culture of the human communities which lived in this area. The studies on this region, determined me to turn my attention towards a smaller geographic zone, which is also part and parcel of the North-West of Romania.

Through this work I intended to show in advantage the entire archaeological vestiges known until up to now in Silvania Depression, to analyze them and as much as possible to understand them. The research of a geographic microzone can offer interesting information, helpful for the interpretation of some historic phenomena unfolded on large territories.

***a. Geographical setting**. The geographical area that we deal with is called Sylvania Depression or Central Depression of Sylvania. It appears in the specialised literature as Hilly Depression of Sălaj (Morariu, Sorocovschi 1972, p. 27; Mac, Idu 1992, p. 39). This is a tectonic depression. The general relief of the depression is hilly, made of hillypeaks, convergently placed through the main valleys of the region (Barcău, Crasna, Zalău). The geographical limits are traced in North-West by The Sălaj Hill, on East, by the Meseş Mountains, and in West by the Plopiş Mountains and the Sylvania's Hills (pl. I).*

***b. The purpose of this study.** In this way there have been registered 88 places of archaeological interest located on the territory of 38 villages (pl. II), each of them having been made specifications regarding the place (mentioning the toponym if this was known), the nature of the archaeological research (the surface, the diggings, the salving etc.), the authors of the research, their results (the description of the researched complexes, the description of all categories of discovered artifacts), elements of dating and place of stocking for the archaeological material. The great majority of the sites are being examined.*

I tried to mark the characteristics the archaeological material (mainly pottery), its evolution, the appearance / disappearance of some categories and types, during this period of time. Taking these phenomena into consideration, the archaeological vestiges has been divided in two groups.

The first group contains the styles of the second half of the 7Th century and until the first half of the 10Th century, when we have signals of first incursions of the Hungarian tribes in Transylvania.

The second group contains the datable vestiges from the second half of the 10Th century and from the 11Th century, the phenomena generated by the first incursions of the Hungarians in Transylvania, followed by the conquering of this territory.

The belonging of the Silvania Depression to the North-West of Romania is not just one of geographical nature.The historical events and fenomena which took place in the North-West of Romania, between the second half of the 7th century and the 11th century, had an

influence also over the archaeological vestiges discovered here. This approach is but a stage of these fenomena. There still remain a series of aspects which couldn't be explained/exploited enough.

a. Introducere. Cadru geografic

Studierea unei microzone poate furniza informații utile în înțelegerea fenomenelor care s-au petrecut pe spații mai largi. Astfel, pot fi sesizate caracteristicile culturii materiale, apariția, evoluția și dispariția unor categorii de artefacte, tipologiile stabilite pentru acestea pot argumenta existența unor evoluții/involuții zonale, permițând comparații cu rezultatele obținute în alte zone geografice. În primul rând, poate fi analizată cultura materială cu toate caracteristicile sale, pe baza acestora fiind semnalate aspecte ale vieții cotidiene. De asemenea, chiar dacă accesul nu este ușor, pot fi surprinse elemente de natură socială, economică și într-o anumită măsură de natură spirituală.

De la început trebuie făcută precizarea că rezultatele și concluziile din lucrarea de față nu constituie decât o etapă în cercetarea acestei microregiuni (*Depresiunea Silvaniei*). Pe baza rezultatelor obținute, a concluziilor formulate în acest stadiu, pot fi stabilite viitoare direcții de cercetare, care să aprofundeze anumite aspecte.

Spațiul geografic analizat poartă denumirea de *Depresiunea Silvaniei* sau *Depresiunea Centrală a Silvaniei* (pl. I/1). Aceasta mai apare în literatura de specialitate ca Depresiunea Colinară Sălăjană (*Morariu, Sorocovschi 1972,* p. 27; *Mac, Idu 1992,* p. 39). Aceasta este o depresiune tectonică, rezultată din scufundarea cristalinului din subasmentul Platformei Sălăjene. Relieful de ansamblu al depresiunii are caracter colinar, format din culmi deluroase, dispuse convergent printre văile principale ale regiunii (Barcău, Crasna, Zalău). Limitele geografice sunt trasate în nord-vest de Culmea Sălajului, spre est de Munții Meseșului, iar în vest de Munții Plopișului și Dealurile Silvaniei. La nivelul bazinelor hidrografice întâlnim bazinele de eroziune, unele lărgite și reunite prin înșeuări și curmături în arii mai extinse. Modelarea exercitată de apele curgătoare, favorizată de răspândirea largă a formațiunilor friabile pliocene (argile, marne, nisipuri) au dus la individualizarea mai multor unități depresionare (pl. I/2): *Depresiunea Șimleului*, *Depresiunea Zalăului* și *Depresiunea Sălajului* (*Morariu, Sorocovschi* 1972, p. 27; Mac, *Idu 1992,* p. 41).

Prezentul demers are la bază *toate* vestigiile arheologice descoperite în *Depresiunea Silvaniei,* vestigii databile în a doua jumătate a sec.VII - sec.XI. Astfel, au fost înregistrate 88 de puncte de interes arheologic aflate pe teritoriul a 38 de localități (pl. II). Stabilirea celor două limite cronologice nu a fost una întâmplătoare. În procesul de analiză a vestigiilor s-a avut în vedere migrația a două grupuri de populație alogenă în spațiul nord-vestic al României, slavii timpurii și triburile maghiare. Limita inferioară este determinată de etapa imediat următoare pătrunderii slavilor timpurii în spațiul nord-vestic al României, ulterior descoperirilor de tip Lazuri-Pișcolt (*Stanciu 1998,* p. 249). Pentru limita cronologică superioară am ales sec. XI, alegere care are la bază două motive: reprezintă o etapă ulterioară pătrunderii primelor triburi maghiare și faptul că, în acest stadiu al cercetărilor este dificilă o departajare cronologică între vestigiile (în special ceramica) de la sfârșitul sec. X și cele de la începutul /prima jumătate a sec. XI. Documentația existentă acum, nu oferă o imagine clară asupra acestui subiect, făcând astfel posibile reinterpretări de ordin cronologic sau etnic. Am încercat evidențierea caracteristicilor materialului arheologic (în special ceramica), evoluția acesteia, apariția/dispariția unor categorii și tipuri, pe parcursul acestei perioade. Ținând cont de aceste fenomene, vestigiile arheologice au fost împărțite în două mari grupe:

- *Grupa I* cuprinde siturile din a doua jumătate a sec. VII și până în prima jumătate a sec. X, când sunt semnalate primele pătrunderi maghiare în Transilvania.

- ***Grupa II*** cuprinde vestigiile databile din a doua jumătate a sec. X şi din sec. XI, fenomenele generate de primele incursiuni ale maghiarilor în Transilvania, urmate de cucerirea acestui teritoriu.

O parte din siturile cartate au fost cercetate arheologic: sondaje, săpături de salvare, săpături sistematice. Dar, majoritatea obiectivelor arheologice au fost puse în valoare numai prin cercetări de suprafață, desfăşurate mai recent. Vestigiile arheologice prezentate provin din tipuri distincte de obiective: aşezări, necropole şi fortificații. Un aspect deosebit de important al cercetării este cel legat de etnicul vestigiilor descoperite şi analizate. Unele comunități umane sunt caracterizate de anumite tipuri de artefacte sau complexe arheologice, însă numai pe parcursul unor etape cronologice de scurtă durată, înainte de a intra în relație directă/indirectă cu alte grupuri umane, etnic diferite. Acesta rămâne încă unul dintre elementele cele mai dificil de surprins în stadiul actual al cercetărilor.

b. Considerații privind vestigiile arheologice

Grupa I (a doua jumătate a sec. VII-prima jumătate a sec. X)

Aşezările din această perioadă au fost întemeiate întotdeauna lângă sursele de apă, pe malul sau pe terasele mai înalte aflate în imediata apropiere a acestora. Cercetările arheologice efectuate arată prezența mai multor tipuri de complexe: locuințe, construcții anexe, gropi şi cuptoare.

Majoritatea locuințelor sunt de tip adâncit, excepție făcând cele de la Badon *"La răstignire"*, Zalău *"B-dul Mihai Viteazul, nr. 104-106"*, Nuşfalău *"Țigoiul lui Benedek"*, Bobota *"Pe vale"* sau Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"*. Locuințele săpate în pământ, nu pot fi considerate ca fiind bordeie, deoarece se adâncesc în steril cu maxim 50-60 cm față de nivelul contemporan. De altfel, cel mai bine reprezentat pe parcursul perioadei secolelor VIII-X, este tipul de locuință uşor adâncită, cu înălțimea peretilor săpați în pământ variind între 0, 30 şi 0, 80 m (*Cosma 1996*, p. 264). Există totuşi o excepție, locuința L3/2003 de la Bobota *"Pe vale"* (*Băcueț-Crişan, Sana 2004*) care are podeaua săpată mai adânc. Planimetria locuințelor cercetate, sugerează prezența mai multor tipuri: oval-alungit, patrulater, dreptunghiular şi neregulat. Aceste tipuri de locuințe sunt prezente pe tot teritoriul transilvănean în secolele VIII-X (*Cosma 1996*, p. 264).

Săpăturile arheologice au furnizat şi o serie de informații legate de modul de construcție a locuințelor. În multe cazuri au fost surprinse urmele unor stâlpi sau pari mai groşi, cum este cazul complexelor de la Panic *"La Blocuri"* - L1/1998, Badon *"La răstignire"* – L1/1999, Pericei *"Keller Tag"* - L4/1999, Cuceu *"Valea Bochii"* - L1/1999, L4/1999, Bobota *"Pe vale"* - L2/2003, Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"* - L1/2001 şi L2/2001 ş.a. Stâlpii sunt plasați în colțurile locuințelor, pe laturi sau în interiorul acestora, spre centru.

Locuința nu este singurul tip de construcție prezent în aşezările cercetate, în câteva cazuri fiind evidențiată şi existența unor anexe gospodăreşti. În aşezarea de la Panic *"La Blocuri"* a fost dezvelit un şopron ce adăpostea un cuptor pentru copt săpat în pănânt, iar la Popeni *"Pe pogor"* au fost depistate mai multe complexe (A/1999, L6/1999, L7/1999), reduse ca suprafață şi lipsite de instalații pentru foc.

Un complex asemănător celor descoperite la Popeni *"Pe pogor"* în 1999 (L6 şi L7) a mai fost cercetat în aceeaşi aşezare (*Stanciu, Matei 1994*, pl. I) în campania din 1978 (Gr. 1), considerat ca fiind o construcție cu alt rol decât cel de locuință (*Stanciu, Matei 1994*, p. 137). Deşi în momentul executării săpăturilor (1999), L6/1999 şi L7/1999 au fost interpretate ca locuințe, caracteristicile şi inventarul arheologic pledează mai degrabă în favoarea unor construcții cu rol economic.

Astfel de complexe arheologice, cu destinație incertă, au fost evidențiate şi în alte spații geografice. În Banat, în aşezarea datată în secolul VIII de la Gornea *"Căunita de Sus"*,

L2, L7 şi L8 interpretate ca locuinţe, lipsite de instalaţii de foc (*Ţeicu, Lazarovici 1996*, p. 29) şi având dimensiuni reduse, se apropie caracteristic de cele de la Popeni, fiind şi acestea mai degrabă construcţii cu alt rol decât cel de locuinţă. Acestea îşi găsesc analogii în mediul slavilor vestici, cum sunt descoperirile din Slovacia de la Laksárska Nová Ves (*Tomciková 1991*, p. 71-73) sau de la Nitra-Mikov dvor (*Fusek 1991*, Pl. V/1, Pl. VII/1) unde au fost cercetate complexe cu dimensiuni reduse, cu sau fără instalaţii pentru foc.

Dacă pentru complexul A/1999 cercetat la Popeni *"Pe pogor"* , constatăm asemănări (în ceea ce priveşte forma şi probabil şi destinaţia) cu L6, L7 şi cu Gr. 1 cercetată în 1978 (*Stanciu, Matei 1994*, Pl. I), pentru complexul B, cercetat în aceeaşi aşezare şi considerat ca fiind o construcţie anexă (hambar, şopron), constatăm lipsa unor analogii pe teritoriul Transilvaniei şi chiar pe cel al României ! Deocamdată, rămâne încă deschisă discuţia privind destinaţia acestuia, fiind necesară sesizarea altor analogii.

Referitor la instalaţiile pentru foc datate în secolele VIII-X, cercetările desfăşurate în Transilvania atestă prezenţa mai multor tipuri (*Cosma 1996*, p. 273). Pentru perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. VII şi prima jumătate a sec. X, în arealul geografic de care ne ocupăm, în cadrul aşezărilor cercetate au fost identificate patru tipuri de cuptoare. Cel mai des întâlnit este cuptorul cu pereţii construiţi din pietre de râu şi blocuri de micaşist -"pietrar". De altfel, această instalaţie de foc este caracteristică aşezărilor transilvănene datate în perioada sec. VII-VIII, găsindu-şi bune analogii în spaţiul estic şi sudic al României (*Teodor 1978*, p. 74-75; *Mitrea 1980*, p. 69-70; *Spinei 1985*, p. 104).

În ceea ce priveşte cuptorul săpat în bloc de lut cruţat, prezent în aşezările de la Cuceu *"Valea Bochii"* (locuinţa L1/1999) şi Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"* (locuinţa L1/2001), încadrabil în tipul IV după tipologia întocmită de C. Cosma, constatăm raritatea lui în spaţiul nord-vestic dar şi în Transilvania (*Rusu 1971*, p. 721). În spaţiul slav estic această instalaţie de foc este prezentă într-o proporţie mai ridicată, fiind utilizată o lungă perioadă de timp (*Donat 1970*, pl. 2; *Văzarova 1965*).

După cum s-a precizat deja, în unele aşezări au fost identificate şi instalaţii de foc amenajate în exteriorul construcţiilor, în aer liber. Acestea se alătură celorlalte tipuri de complexe prezente în aşezările medievale timpurii, fiind dispuse între locuinţe sau uneori în afara zonei ocupate de construcţii. La Dridu, cuptoare pentru copt - de tipul celor de la Panic sau Biharea - amenajate în afara locuinţelor, au fost descoperite în număr de 11, dintre care cele mai multe sunt dispuse în afara zonei ocupate de locuinţe: cinci în marginea aşezării, două în spatele locuinţelor şi patru în rând cu bordeiele (*Zaharia 1967*, p. 74) dar nici unul nu a fost plasat sub o construcţie protectoare cum este cel de la Panic. Şi la Bucov, cuptoarele pentru copt sunt plasate la periferia aşezării: la Bucov *"Rotari"* a fost săpat un cuptor, iar la Bucov *"Tioca"* au fost săpate patru cuptoare (*Comşa 1978*, p. 37-39). De asemenea, ele sunt prezente în Moldova, cercetările de la Dodeşti-Vaslui au pus în evidentă existenţa mai multor cuptoare pentru copt, corespunzând cronologic aşezărilor din secolele VIII-IX (*Teodor 1984*, p. 73-75) şi din secolele X-XI (*Teodor 1984*, p. 113-114), astfel de cuptoare fiind utilizate în Moldova pe tot parcursul celei de a doua jumătăţi a mileniului I d.Ch. (*Teodor 1984*, p. 75).

Cercetările arheologice efectuate în *Depresiunea Silvaniei* au relevat complexitatea unei aşezări din această perioadă. Aceasta nu este o particularitate a zonei aflate în discuţie. Şi pentru alte zone ale Transilvaniei, s-a constatat prezenţa în aşezările contemporane cu cele cercetate în spaţiul nord-vestic al României, a mai multor tipuri de complexe arheologice. La Comana de Jos au fost cercetate locuinţe săpate în sol la diferite adâncimi, fiind dezvelite 14 bordeie şi 18 semibordeie (*Glodariu, Costea, Ciupea 1980*, p. 70), cu planimetrie diversă, cu instalaţii de foc constând în cuptoare de piatră şi de lut (*Glodariu, Costea, Ciupea 1980*, p. 83-85). De asemenea, constatăm existenta instalaţiilor de foc amenajate în aer liber (vetre de foc) (*Glodariu, Costea, Ciupea 1980*, p. 85-86). Aceeaşi situaţie este valabilă pentru celelalte

regiuni ale României, având aici în vedere aşezările de la Bucov şi Dridu, cercetate sistematic, unde sunt atestate aceleaşi tipuri de locuinţe, construcţii anexe, instalaţii de foc. Afirmaţia este valabilă pentru întreg spaţiul slav (*Milosevic 1991*, p. 188-191; *Poulik şi colab. 1985*, p. 167).

Cercetările arheologice efectuate în diferite aşezări din *Depresiunea Silvaniei* s-au soldat cu identificarea mai multor tipuri de locuinţe, construcţii anexe, gropi, instalaţii de foc, din care au fost recoltate diverse artefacte. Majoritatea materialului arheologic este compus din ceramică, fiind de altfel principalul element cu care se poate opera în stabilirea cronologiei obiectivelor.

Pentru perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. VII şi prima jumătate a sec. X, au fost identificate şase forme ceramice: oala fără toarte, tăviţa, ţestul, strachina, castronul, urciorul/vasul amforoidal. Oala fără toarte este prezentă pe tot parcursul acestei etape cronologice, fiind de altfel forma ceramică cel mai des utilizată. Vasele prezintă diverse nuanţe, datorită intensitatăţii/temperaturii şi duratei arderii lor în cuptoare. Tehnica diversă de realizare/modelare a acestora, a determinat existenţa a trei categorii de oale fără toarte: lucrate cu mâna, la roata înceată sau la roata rapidă. De asemenea, forma gurii, a buzei, gâtului sau a umărului a permis evidenţierea mai multor tipuri. Au fost identificate nouă tipuri de oale lucrate cu mâna, zece tipuri de oale lucrate la roata înceată şi opt tipuri de oale lucrate la roata rapidă.

Majoritatea oalelor modelate cu mâna sunt neornamentate. Există şi câteva exemplare decorate: alveole practicate cu degetul pe unele vase de la Popeni *"Pe pogor"* şi inciziile trasate pe buza unor vase descoperite la Zalău *"B-dul Mihai Viteazul, nr. 104-106"*. Foarte interesante sunt fragmentele ceramice descoperite în aşezarea de la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"* ornamentate prin ştampilare (*Băcueţ-Crişan 2002*, p. 218-219).

Oalele lucrate la roata înceată sunt ornamentate prin incizare în pasta moale, elementele decorative cel mai des întâlnite fiind banda de linii drepte sau banda de linii în val, utilizate în diverse combinaţii. Un ornament mai deosebit este prezent pe un fragment ceramic descoperit la Popeni *"Pe pogor"*, constând în linii simple în val ce încadrează un şir de cerculeţe imprimate în pasta crudă (*Stanciu, Matei 1994*, pl. II/2). Alte ornamente, mai rar utilizate, constau în şiruri oblice/verticale realizate cu piaptănul sau şiruri de impresiuni ce formează motivul "spicului de grâu", de asemenea realizate cu piaptănul. Un alt ornament, identificat pe un fragment ceramic descoperit în locuinţa L2/2001 de la Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"*, constă în linii oblice trasate unele peste altele formând o reţea, decor realizat prin lustruire. Pentru oalele fără toarte lucrate la roata înceată mai poate fi remarcat un aspect. Pe fundul unor astfel de vase sunt prezente mărcile/semnele de olar. În arealul aflat în discuţie, până în prezent se cunosc puţine vase cu astfel de semne.

Mărcile de olar sunt caracteristice vaselor de uz comun aparţinând secolelor VIII-XII, din zonele populate de slavi (*Diaconu 1992*, p. 355), dar sunt prezente şi în zone locuite de alte popoare. Descoperirile arheologice de pe teritoriul României atestă faptul că mărcile de olar sunt utilizate în perioada cuprinsă între secolul VIII - avem în vedere aici vasul cu marcă descoperit în necropola nr. 2 de la Bratei (*Zaharia 1977*, Fig. 14/2a) - şi secolul XIV. Limita cronologică superioară este determinată de descoperirea la Dărmăneşti jud. Neamţ, a unui vas cu marcă de olar, datat în această perioadă (*Mătase, Zamoşteanu, Zamoşteanu 1960*, p. 348, fig. 8/2). Deşi aceste mărci de olar sunt prezente în general, numai pe fundul oalelor fără toarte, sunt şi cazuri în care acestea au fost utilizate şi pe alte forme ceramice. La Castelu, în necropola de incineraţie, a fost descoperită o căldare de lut de formă globulară, prevăzută pe fund cu o marcă de olar în formă de cruce (*Comşa, Rădulescu, Harţuchi 1962*, p. 655, fig. 5). În Dobrogea, la Istria (*Fiedler 1992*, pl. 18/7) şi Sultana (*Fiedler 1992*, pl. 39/12, pl. 40/2, pl. 41/3) şi în Muntenia la Şaringa (*Fiedler 1992*, pl. 41/5), Craiova (*Comşa 1960*, fig. 1/3) şi

Bucov (*Comşa 1978*, fig. 82/3), mărcile de olar sunt prezente şi pe fundul ulcioarelor din pastă fină, prevăzute cu o toartă sau două. La Capidava, formele ceramice ştampilate sunt: vasele borcan, străchinile şi opaiţele (*Florescu, Florescu, Diaconu 1958*, p. 215). De la Blandiana, K. Horedt publică un ulcior amforoidal cu marcă de olar pe fund (*Horedt 1966*, pl. 6/4) iar de la Alba Iulia, I.Berciu publică o ploscă cu marcă de olar constând într-o zvastică înscrisă într-un cerc (*Berciu 1957*, pl. I/1). Din incinta fortificată de la Cluj-Mănăştur, cunoaştem un castron cu marcă de olar pe fund, vas datat în sec. IX-X (*Iambor, Matei 1979*, pl. III/18). În Ungaria, în necropola maghiară timpurie de la Szöb-Kiserdö, în mormântul nr. 41, a fost descoperit un castron pe fundul căruia se afla o marcă de olar (*Bakay 1978*, p. 28, p. XIV), iar la Esztergom-Szentkirály, o marcă de olar apare pe fundul unei căldări de lut (*Takács 1986*, pl. 5/1). În necropola de la Halimba, mărcile de olar sunt prezente şi pe fundul unor străchini (*Török 1962*, pl. LXVIII/345, 577) sau vase cu gât canelat (*Török 1962*, pl. LXIX/149). Constatăm aceeaşi situaţie şi în spatiul slavilor vestici, mărcile de olar apar în principal pe oalele fără toarte, dar şi pe alte forme ceramice: ulciorul (*Bubenik, Meduna 1994*, fig. 2/A) şi castronul (*Kouril 1994*, pl. 18/5). Din sudul Dunării, remarcăm descoperirile de la Macvanska Mitrovica, unde mărcile de olar sunt aplicate şi pe străchini (*Minić 1980*, pl. IX/7), iar la Branicevo, pe castroane (*Popović, Ivanisević 1988*, pl. 3/11).

O categorie aparte o constituie oalele lucrate la roata rapidă. Vasele prezintă nuanţe ce variază de la brun-cărămiziu cu pete negricioase, la gălbui-cărămiziu cu pete cenuşii. Ca degresant s-a utilizat nisipul amestecat cu pietricele şi paiete de mică. În multe cazuri însă constatăm utilizarea nisipului fin. Decorul este realizat tot prin incizare în pasta moale a vaselor, elementele decorative fiind liniile drepte sau în val utilizate în diverse combinaţii. Foarte interesante sunt fragmentele ceramice ce provin de la vase decorate cu caneluri/inele, motive ornamentale prezente pe umărul vaselor (sub forma unor benzi) sau pe toată suprafaţa acestora. În unele cazuri peste aceste caneluri au fost trasate foarte fin, linii drepte paralele, incizate.

Tăviţele sunt forme ceramice lucrate întotdeauna cu mâna. Pe baza formei buzei şi a pereţilor au fost identificate şapte tipuri. În general, aceste vase sunt lipsite de ornament, câteva excepţii am constatat în aşezările de la Zalău *"B-dul Mihai Viteazul, nr. 104-106"* şi Cuceu *"Valea Bochii"*. Din prima aşezare provin câteva exemplare decorate cu incizii practicate pe buză sau şiruri de alveole plasate pe suprafaţa exterioară. Din a doua aşezare, câteva tăviţe sunt ornamentate cu alveole practicate cu degetul, plasate în partea inferioară a pereţilor. Astfel de exemplare nu reprezintă o apariţie izolată, în spaţiul nord-vestic al României mai sunt cunoscute şi alte descoperiri, cum sunt cele de la Lăpuşel (*Stanciu 1994*, pl. III/9, pl. VII/1-2).

Ţesturile sunt - de asemenea - lucrate numai cu mâna, dint-o pastă degresată cu nisip şi pietricele mari, uneori în pastă fiind prezentă şi pleava. Toate ţesturile sunt neornamentate, deocamdată nefiind descoperite exemplare decorate. Forma diversă a buzei şi a pereţilor a permis identificarea a trei tipuri.

Strachina este prezentă la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"*, Bobota *"Pe vale"* şi Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"*, câte un exemplar în fiecare din cele trei aşezări. Sunt lucrate la roata înceată, caracteristicile acestora permiţând identificarea a trei tipuri.

Castronul a fost descoperit numai într-o singură aşezare, la Cuceu *"Valea Bochii"*. Exemplarul este lucrat la roata înceată şi este nedecorat.

Urcioarele sunt lucrate la roata rapidă. Astfel de vase au fost descoperite într-o singură aşezare, la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"*, aici fiind identificate două tipuri.

Prezenţa în *Depresiunea Silvaniei*, a ceramicii lucrate la roata rapidă, între a doua jumătate a sec. VII şi prima jumătate a sec. X, impune tratarea acesteia cu atenţie sporită. Cu siguranţă, descoperirile de această factură sunt mai numeroase. După cum s-a constatat

arheologic, această categorie ceramică este prezentă în spațiul nord-vestic al României, în cantități mai mici sau mai mari. Din păcate, în multe cazuri, descrierea ceramicii s-a limitat doar la a face distincția între ceramica modelată la roată și cea lucrată cu mâna.

Studii recente au tratat problema ceramicii modelate la roata rapidă (sec. VIII-X), semnalând existența unor așezări în nord-vestul României (Lazuri, Nușfalău, Popeni-Cuceu și Culciu Mare), caracterizate printr-un astfel de material ceramic (*Stanciu 1998*, p. 335-359; S*tanciu 2000*, p. 150; *Stanciu 2003*, p. 262-266). Realitățile arheologice din Transilvania, indică faptul că, perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. VI și ultimul sfert al sec. VII, se caracterizează prin prezența ceramicii lucrate la roata rapidă, chiar dacă în cantități relativ reduse, comparativ cu cea lucrată cu mâna sau la roata înceată. În acest context, foarte importante și interesante sunt descoperirile din așezările de la Nușfalău *"Țigoiul lui Benedek"* și Bobota *"Pe vale"*, unde ceramica lucrată la roata rapidă este prezentă într-o proporție destul de mare. Caracteristicile tehnice ale ceramicii lucrate la roata rapidă din *Depresiunea Silvaniei*, argumentează existența a două categorii distincte. Acestea se diferențiază prin modul de execuție a suprafețelor vaselor și prin pastă:

a. Categoria I. Ceramică modelată la roata rapidă, dintr-o pastă degresată cu nisip cu pietricele, zgrunțuroasă la pipăit. Pe suprafața interioară a vaselor sunt prezente inelele/canelurile rezultate în urma procesului de modelare a vaselor. Vasele sunt ornamentate prin incizare în pasta moale, elementele decorative constând în benzi de linii drepte sau de linii în val.

b. Categoria II. Ceramică modelată la roata rapidă, dintr-o pastă degresată cu nisip fin, rareori amestecat și cu puține pietricele. Suprafețele vaselor sunt mai fine. Vasele din această categorie, se caracterizează prin faptul că, atât pe suprafața lor interioară cât și pe cea exterioară, sunt prezente inelele/canelurile. Inelele din interior sunt rezultatul modelării vaselor la roată. Cele din exterior au fost, de asemenea, generate de modelarea la roată. Unele caneluri sunt mai pronunțate și au rol decorativ. Câteva vase din această categorie sunt decorate și cu incizii, trasate foarte fin.

Rezultatele cercetărilor din *Depresiunea Silvaniei* indică un grup de așezări în care cele două categorii apar împreună: Nușfalău *Țigoiul lui Benedek"*, Bobota *"Pe vale"*, Cuceu *"Valea Bochii"* sau Popeni *"Pe pogor"*, așezări plasate pe cursul râurilor Barcău și Crasna, unele plasate aproape de granița fostei provincii Dacia (Porolissensis). Aceste situri se datează între a doua jumătate a sec. VII și a doua jumătate a sec. VIII / începutul sec. IX.

Astfel de categorii ceramice nu constituie apariții singulare, în spațiul nord-vestic al României este cunoscut un caz identic, mă refer aici la așezarea de la Lazuri *"Lubi Tag"*, unde acestea sunt prezente într-o cantitate mare (*Stanciu 2003*, p. 263-264, fig.1). Pentru *Depresiunea Silvaniei*, analizând toate formele ceramice provenite din siturile sondate arheologic, am constatat următoarele proporții:

a. *Situri din a doua jumătate a sec. VII - prima jumătate a sec. VIII*
Ceramică lucrată cu mâna – între 14% și 95%
Ceramică lucrată la roata înceată – între 45% și 73%
Ceramică lucrată la roata rapidă – între 6% și 41%

b. *Situri din a doua jumătate a sec. VIII - prima jumătate a sec. IX*
Ceramică lucrată cu mâna – între 19% și 32%
Ceramică lucrată la roata înceată – între 51% și 79%
Ceramică lucrată la roata rapidă – între 5% și 25%

c. *Situri de la sfârșitul sec. IX - prima jumătate a sec. X*
Ceramică lucrată cu mâna – între 0% și 1%
Ceramică lucrată la roata înceată – între 72% și 92%
Ceramică lucrată la roata rapidă – între 8% și 27%

Totalizând informaţiile furnizate de sondajele arheologice, pentru *Depresiunea Silvaniei* a fost sesizată următoarea evoluţie a ceramicii:

a) Ceramica lucrată cu mâna este prezentă în cantitate mare în aşezările din a doua jumătate a sec. VII / prima jumătate a sec. VIII (până la 95%), după care suferă un proces de regresie, ajungând la 1% în prima jumătate a sec. X.

b) Ceramica lucrată la roata înceată, prezintă o evoluţie aproape constantă, pe toată durata acestei perioade.

c) În aşezările din a doua jumătate a sec.VII / prima jumătate a sec. VIII, ceramica lucrată la roata rapidă este prezentă într-o cantitate mai mică (6%) decât cea cu mâna sau la roata înceată, dar în unele cazuri atinge valori de 41%. Din a doua jumătate a sec. VIII şi până spre sfârşitul sec. IX / prima jumătate a sec. X, aceasta trece printr-un proces constant de creştere cantitativă.

Descoperirile arheologice din nord-vestul României databile în sec. VII-XI indică un spaţiu locuit de diferite grupuri etnice. Prezenţa slavilor timpurii în spaţiul nord-vestic al României este atestată prin descoperirile aparţinând *orizontului "Lazuri-Pişcolt"*, descoperiri datate în a doua jumătate a sec. VI - prima jumătate a sec. VII şi caracterizate prin aşezări plasate în zonele joase, pe văile râurilor ce constituiau principalele căi acces în zonă (*Stanciu 1998*, p. 242-243). Infiltrări mai târzii ale unor grupuri slave sunt indicate de necropolele tumulare de la Nuşfalău şi Someşeni-Cluj.

Perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. VII şi finalul sec. VIII / începutul sec. IX corespunde cronologic *orizontului mijlociu (670-710/720) şi târziu al epocii avare (710/7200-810/830).* În zona nord-vestică a României, există descoperiri funerare atribuite avarilor, deocamdată însă nu cunoaştem aşezările acestora. Caracterul etnic al descoperirilor, este unul din aspectele cele mai importante ale perioadei medievale timpurii, aspect încă dificil de surprins. Cercetătorii români care au semnalat existenţa în Transilvania (sau în zona de vest-nord-vest) a ceramicii modelată la roată, au considerat că aceasta este un indicator al prezenţei comunităţilor vechi româneşti (*Rusu 1971*, p. 721; *Dumitraşcu 1978*, p. 59-72, 83-85; *Baltag 1994*, p. 77). Numai că, referirile s-au făcut la ceramica lucrată cu roata în general, fără diferenţieri între cea la roata înceată şi cea la roata rapidă.

Materialul arheologic descoperit în *Depresiunea Silvaniei* la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"*, Cuceu *"Valea Bochii"* , Popeni *"Pe pogor"*, Bobota *"Pe vale"*, sau cel din aşezarea de la Lazuri *"Lubi Tag"* din judeţul Satu Mare, indică existenţa în spaţiul nord-vestic al României, a unui grup de aşezări caracterizate pe de o parte de prezenţa (în raport cu celelalte categorii ceramice lucrate la roata înceată sau cu mâna) în cantitate mare a ceramicii lucrată la roata rapidă, iar pe de altă parte de asocierea celor două categorii ceramice modelate la roata rapidă. Datorită caracteristicilor sale, prin care se evidenţiază de ceramica din nord-vestul României, şi pentru a evidenţia acest grup de aşezări, am optat pentru denumirea de ***ceramică de tip Lazuri-Nuşfalău*** (pl. IV). Cert este faptul că, această ceramică, databilă pe parcursul sec. VIII şi începutul sec. IX, este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, mare parte din vase prezentând similitudini cu ceramica romană provincială. Prezenţa acesteia în nord-vestul României, se datorează fie unor influenţe/relaţii comerciale, fie este rezultatul activităţii unor ateliere locale. Însă, producerea ceramicii în ateliere locale, implică următoarele aspecte:

1. din punct de vedere geografic, aceste vestigii se află practic în afara graniţelor fostei provincii romane Dacia şi deci, în afara teritoriului supus direct procesului de romanizare.
2. etnicul acestor comunităţi.

Ceramica medievală timpurie lucrată la roată (înceată şi probabil şi cea la roata rapidă) din nord-vestul României a fost catalogată ca "ceramică românească" şi înţeleasă ca indicator al continuităţii unor centre locale de producţie din epoca romană şi a migraţiilor (*Dumitraşcu 1978*, p. 59-72, 83-85). Ceramica modelată la roata înceată este prezentă pretutindeni în bazinul carpatic, astfel că ea nu poate fi legată numai de un anumit etnic.

În mediul slavilor vestici, ceramica lucrată la roata înceată este utilizată pe tot parcursul acestei perioade, cea la roata rapidă fiind atestată mult mai târziu. Slavii sudici (slavo-bulgarii) folosesc de asemenea ceramica la roata înceată, cea la roata rapidă fiind -după cum se cunoaşte-produsul atelierelor bizantine. Deocamdată, în nord-vestul României lipsesc ceramica (în primul rând ceramica cenuşie fină, decorată cu motive lustruite) sau alte categorii de materiale arheologice care ar putea fi legate sigur de o prezenţă bulgară. Necropolelor tumulare de la Nuşfalău şi Someşeni sunt caracterizate prin prezenţa ceramicii lucrate la roata înceată. De asemenea, ceramica lucrată la roata rapidă nu este caracteristică descoperirilor avare de tip Gâmbaş şi nici grupurilor de populaţie maghiară timpurie din sec. X, semnalate în Transilvania.

Ceramica modelată la roata rapidă este atestată în cimitirele de tip Band-Noşlac, aceste cimitire fiind atribuite populaţiei romanice, gepizilor, fără să se excludă o mixtură etnică (*Stanciu 1998*, p. 380). În unele aşezări din Transilvania intracarpatică, datate pe parcursul sec. VIII-IX, alături de ceramica modelată la roata înceată se asociază cu cea la roata rapidă

Situaţia constatată permite presupunerea că, acest tip de ceramică este creaţia grupurilor de populaţie *românească/veche românească.* În aceste condiţii, pentru spaţiul nord-vestic al României, rămâne de clarificat un aspect important şi anume, originea acestor comunităţi. Astfel, pot fi luate în consideraţie două ipoteze: a. evoluţie locală; b. deplasarea unor grupuri de populaţie.

Prima ipoteză se referă la posibilitatea originii locale a grupurilor de populaţie *românească/veche românească,* creatoarea ceramicii lucrate la roata rapidă, comparabilă cu cea uzuală de factură provincial-romană. Realizarea ceramicii la roată rapidă, denotă utilizarea unor procedee şi cunoştinţe tehnologice superioare, transmise din antichitatea târzie. Deocamdată însă, cercetările efectuate până în prezent în nord-vestul României nu au surprins mecanismele prin care, acest bagaj de cunoştinţe s-a perpetuat pe percursul unei perioade istorice destul de lungi (*Stanciu 2003*, p. 265).

În cazul celei de *a doua ipoteze,* poate fi acceptată ideea deplasării unor grupuri de populaţie *românească/veche românească* din interiorul Transilvaniei (teritoriul fostei provincii Dacia Romană) spre spaţiul nord-vestic al României. Este de presupus o deplasare dinspre est spre vest, în condiţiile în care situl de la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"*, se datează mai devreme decât cel de la Lazuri *"Lubi Tag"*, care, în acest stadiu al cercetărilor, reprezintă cea mai vestică descoperire de acest tip. Ipoteza respectivă a mai fost formulată de către I. Stanciu, care, referindu-se la prezenţa ceramicii lucrată la roata rapidă, susţinea posibilitatea intervenţiei unui nou grup etnic (*Stanciu 2003*, p. 265).

Pornind de la existenţa unui orizont al aşezărilor cu ceramică lucrată la roata rapidă, caracteristic zonelor înalte din Transilvania, sugerată de Gh. Baltag (*Baltag 1994*, p. 74-78; *Baltag 1996*, p. 112), putem presupune şi pentru aceast spaţiu o deplasare a populaţiei autohtone spre zonele mai înalte, urmată de o revenire în zonele mai joase. Această situaţie a fost sesizată şi în Muntenia, unde în sec. VIII are loc o repopulare a câmpiilor (*Madgearu 1997*, p. 194). Pe baza vestigiilor înregistrate până acum, în spaţiul nord-vestic al României acestă revenire se putea produce pe parcursul sec. VIII. Posibil ca această mişcare să fi fost dirijată de către avari, motivaţia unei astfel de deplasări/implantări de populaţie putând fi de natură economică (exploatarea cunoştinţelor tehnice?). Urmărind cronologia descoperirilor de tip ***Lazuri-Nuşfalău***, deplasarea grupurilor de populaţie dinspre Transilvania intracarpatică

spre zona de nord-vest a României se putea produce în timpul perioadei avare târzii (710/720-810/830).

Situl de la Nuşfalău *Ţigoiul lui Benedek"* se află în imediata apropiere a necropolei tumulare de la Nuşfalău *"Vulpişte/Halmak Pataka"*. Cronologic, pentru necropolă limita inferioară a fost acceptată ca fiind sfârşitul sec. VII / începutul sec. VIII, iar limita superioară anul 800/începutul sec. IX. Descoperirile de la Nuşfalău *"Ţigoiul lui Benedek"* sunt parţial contemporane cu necropola tumulară. Ceramica din aşezare se diferenţiază categoric de cea din necropolă. Prezenţa în aşezare a fragmentelor de vase lucrate cu mâna şi decorate prin ştampilare, cu analogii în aşezările de epocă avară din Ungaria, se datorează schimburilor comerciale. Cu siguranţă, această zonă se afla sub controlul Chaganatului avar, mai ales că, în apropiere există necropola (tumulară) a unui grup de slavi, instalaţi aici de către avari în vederea controlării accesului spre interiorul Transilvaniei (*Stanciu 1998,* p. 306; *Stanciu 2001,* p. 488).

Pentru a doua jumătate a sec. VII - prima jumătate a sec. X, stadiul cercetărilor arheologice din *Depresiunea Silvaniei* relevă faptul că deţinem puţine descoperiri cu caracter funerar, comparativ cu numărul aşezărilor din această perioadă. Situaţie determinată de dificultatea sesizării în teren a acestor obiective arheologice, dar şi de lipsa cercetărilor sistematice, în punctele depistate deja. Caracteristică valabilă de altfel, pentru întreg spaţiul nord-vestic al României. Până în prezent în *Depresiunea Silvaniei* există numai două descoperiri funerare certe. În necropola de la Nuşfalău *"Vulpişte/Halmak pataka",* ritul funerar practicat este incineraţia, iar în cea de la Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár",* inhumaţia. Analogii pentru cele două necropole au fost sesizate la Someşeni-Cluj (*Macrea 1959,* p. 515-522), în cazul primei şi la Sălacea, în cazul celei de a doua (*Chidioşan 1969*, p. 611-615). Chiar dacă până în prezent, nu au fost cercetate necropole birituale, existenţa lor nu este exclusă, biritualismul caracterizând înmormântările din perioada sec. VIII-IX din Transilvania (*Horedt 1965,* p. 13; *Horedt 1979,* p.385).

Amnarul din fier şi oasele (umane ?) descoperite la Cuceu *"Valea Bochii"*, pe o terasă mai înaltă, la baza căreia se află aşezarea medievală timpurie, ar putea argumenta existenţa unei necropole în acest punct. Piesa are capetele arcuite, forma acesteia găsindu-şi analogii în descoperirile din sec. VII-X, cum sunt cele de la Bratei (*Zaharia 1977,* fig. 31/2-3) sau Bucov (*Comşa 1978,* fig.29/24). Dacă cercetările viitoare, vor confirma prezenţa unei necropole la Cuceu *"Valea Bochii"*, necropolă ce ar corespunde aşezării sondate arheologic în 1978 şi 1999, vor putea fi studiate în paralel cele două tipuri de monumente arheologice.

Necropola de la Zalău, nu poate fi încadrată în categoria descoperirilor aparţinând maghiarilor timpurii. De asemenea, necropolele de la Sălacea şi Zalău conţin în cadrul inventarului funerar piese de tip Köttlach, dar acest fapt nu constituie un argument al existenţei unui nou grup slav vestic. Prezenţa acestor piese a fost determinată de schimburile comerciale şi culturale care s-au desfăşurat în ambele sensuri, de la est la vest şi invers. Descoperirile de la Sălacea şi Zalău sunt caracterizate prin orientarea creştină a mormintelor, cele două obiective funerare formează un grup aparte, ce se deosebeşte de necropolele de tip Bijelo-Brdo. Deocamdată, în *Depresiunea Silvaniei* nu se cunosc descoperiri cu caracter funerar aparţinând orizontului vechi maghiar. După anul 1000, datorită transformărilor religioase şi a infuenţelor venite dinspre spaţiul vestic, inventarul mormintelor se schimbă (chiar dacă se mai păstrează unele piese specifice artei stepelor), nu se mai depun arme, ritualul de înmormântare suferind de asemenea modificări.

Dacă pentru secolul al X-lea, pot fi făcute unele diferenţieri (numai pe baza descoperirilor funerare) între autohtonii româno-slavi şi alogeni (maghiari), din secolul al XI-lea, datorită unor fenomene de transformări religioase care duc la o uniformizare a

descoperirilor cu caracter funerar, nu se mai pot face precizări de natură etnică, foarte riguroase.

Fortificațiile medievale timpurii din *Depresiunea Silvaniei*, nu pot fi datate mai devreme de a doua jumătate a sec. X, excepție făcând cea de la Șimleu Silvaniei *"Observator"*. Caracteristicile materialului arheologic și a elementelor defensive, pledează pentru datarea acesteia într-o etapă anterioară mijlocului sec. X.

În desfășurarea evenimentelor din sec X descrise de *Anonymus*, sunt pomenite mai multe fortificații. S-a încercat identificarea concretă pe teren a acestor situri, deocamdată fără argumente de ordin arheologic: castrum Byhar=fortificația de pământ de la Biharea, castrum Zotmar=Satu Mare, Ursoua=Orșova. Pornind de la precizările lui *Anonymus* poate fi identificat un posibil traseu pentru primele incursiuni maghiare în spațiul nord-vestic românesc (actual). Conform cronicii, o ceată de maghiari condusă de *Zobolsu* și *Thosu* ajung până la *Zotmar,* urmând ca de aici să meargă până la Poarta Meseșană. O altă ceată, condusă de *Tuhutum* și fiul său *Horca* merg spre pădurile Nirului, coboară spre râul Er și de acolo ajung la *Zyloc*, de unde se îndreaptă spre Poarta Meseșană unde se întâlnesc cu *Zobolsu* și *Thosu* (*Pop 1996,* p. 99-100). Traseul lui Tuhutum și Horca de la râul Er până la *Zyloc* și Poarta Meseșană, nu putea evita Depresiunea Șimleului, zonă facilă de trecere spre Valea Zalăului. Probabil că fortificația de la Șimleu Silvaniei *"Observator"* a fost incendiată în timpul acestor evenimente.

Dacă faptele relatate de *Anonymus* sunt reale, iar primele incursiuni ale maghiarilor în spațiul nord-vestic al României, să fi urmat traseul precizat în *Gesta Hungarorum*, adică un grup de războinici conduși de *Tuhutum și fiul său Horca* au ajuns până la Meseș, nu este exclusă posibilitatea ca așezarea identificată la Zalău *"Valea răchișorii/Pálvár"* și datată la sfârșitul sec.IX - începutul sec.X, să fie acel *Zyloc* (amintit în *Anonymus*, cap. XXII), iar incendierea acesteia să se datoreze evenimentelor petrecute în sec.X.

Grupa II (a doua jumătate a sec.X-sec. XI)

Cu siguranță, informațiile acumulate până în prezent, nu oferă o imagine completă a acestui subiect, reprezentând doar un stadiu al cercetării, determinând astfel posibile reinterpretări de ordin cronologic sau etnic. Caracterul restrâns al cercetărilor, impiedică formularea unor considerații obiective privind organizarea internă a unei așezări datate în sec. X-XI, privind modul de dispunere a complexelor de locuit (în șiruri, grupate pe familii, pe categorii sociale), raportul dintre locuințe și celelalte tipuri de construcții prezente precum și posibila existență a unor zone bine definite în interiorul așezărilor, zone cu rol distinct (religios, economic, militar)!.Prin săpăturile arheologice desfășurate, a putut fi evidențiată existența în interiorul așezărilor, a mai multor tipuri de locuințe, instalații de foc, gropi. Toate locuințele din a doua jumătate a sec. X-sec. XI, cercetate în *Depresiunea Silvaniei* sunt de tip adâncit. Acestea sunt de formă rectangulară, excepție facând cele de la Bocșa *"Pietriș"* și Zalău *"Valea Mâții"* (cercetate parțial), care ar putea avea altă planimetrie.

Tipurile de locuințe din spațiul supus cercetării de față își găsesc corespondent în multe din așezările cercetate în Transilvania și Banat (*Bejan 1995,* p. 115-117; *Țeicu, Lazarovici 1996,* p. 48-58) precum și în cele din alte zone ale țării. La Bucov (*Comșa 1978*, p. 16-42), Dridu (*Zaharia 1967,* p. 19-44) sau Dodești-Vaslui (*Teodor 1984*, p. 107-113), au fost dezvelite construcții ce pot fi întâlnite atât în perioadele anterioare sec. X-XI, cât și după. De asemenea, pot fi sesizate pe un areal geografic mult mai vast, în descoperirile din spațiul estic al Austriei (*Felgenhauer-Schmiedt 2001,* p. 90-91), de pe teritoriul Slovaciei (*Poulik și colab. 1985,* p. 167, fig. 6), sau în spațiul fostei Iugoslavii (*Milosevic 1991,* p. 187-195; *Popovic 1999,* p. 216) ș. a.

Referitor la instalațiile pentru foc, surprinse în așezările din a doua jumătate a sec. X-sec. XI aflate în *Depresiunea Silvaniei*, am constatat prezența a trei tipuri: cuptorul cu pereții clădiți din pietre legate cu lut, vatra simplă și cuptorul cu calotă. Aceste instalații de foc se regăsesc în descoperirile anterioare secolelor X-XI (*Teodor 1978*, p. 74-75; *Mitrea 1980*, 69-70; *Teodor 1984*, p. 106; *Spinei 1985*, p. 104; *Cosma 1996*, p. 273) și de asemenea, sunt utilizate și mai târziu, o lungă perioadă de timp (*Horedt 1958*, p. 54-55).

Cantitatea de material arheologic descoperit într-un sit este strâns legată de intensitatea și caracterul cercetărilor. Fiind prezentă în proporția cea mai mare, ceramica rămâne principalul element cu care se pot opera încadrări cronologice. Analiza ceramicii, relevă două tehnici de realizare a vaselor: roata înceată sau roata rapidă. Deocamdată, în siturile sondate arheologic, nu au fost descoperite vase ceramice modelate cu mâna. Există însă, câteva fragmente de tăvițe lucrate cu mâna[1], descoperite în urma unor cercetări de suprafață, dar nu poate fi susținută, fără rezerve, aparteneța acestora la perioada în discuție.

Formele ceramice identificate sunt oala fără toarte și vasul cu gât canelat. Cea mai des întâlnită este oala fără toarte, prezentă în toate siturile investigate. Vasele sunt lucrate la roata înceată sau la roata rapidă. Urmărind caracteristicile gurii, gâtului și umărului vaselor, am constatat existența a două tipuri de oale lucrate la roata rapidă și patru tipuri de oale lucrate la roata înceată.

Cealaltă formă ceramică, vasul cu gât canelat a fost identificat numai în două puncte arheologice, într-o așezare (Zalău *"Valea Mâții"*) și într-o fortificație (Șimleu Silvaniei *"Cetate/Várhegy"*). Vasele sunt lucrate la roata înceată. Caracteristicile acestora, a permis identificarea a două tipuri.

Pentru *Depresiunea Silvaniei*, analiza ceramicii din a doua jumătate a sec. X-sec. XI, descoperită în siturile sondate arheologic, a oferit următorul raport cantitativ:

- Ceramică lucrată cu mâna - 0%.
- Ceramică lucrată la roata înceată - între 65% și 77%.
- Ceramică lucrată la roata rapidă – între 23% și 35%.

Aceste date relevă inexistența ceramicii lucrate cu mâna, prezența încă în proporție ridicată a ceramicii lucrate la roata înceată și o creștere ușoară a celei lucrate cu roata rapidă, comparativ cu perioada anterioară mijlocului sec. X. Scăderea cantitativă a ceramicii lucrată cu mâna, este un fenomen valabil pentru întreaga Transilvanie. De asemenea, crește cantitatea de ceramică modelată la roata rapidă, ajungându-se astfel ca spre finalul sec. XIII-începutul sec. XIV, utilizarea acestei categorii ceramice să se generalizeze. Deocamdată, în *Depresiunea Silvaniei*, nu au fost descoperite vase lucrate cu mâna. În spațiul transilvan, tăvița se perpetuează și în această etapă, fiind prezentă de asemenea chiar și în descoperiri mai târzii. Astfel, la Cluj-Mănăștur tăvița apare alături de oale fără toarte și vase cu gât canelat, în secolele IX-X (*Iambor, Matei 1979*, pl. III/11; *Iambor, Matei, Halasu 1981*, pl. I/7-8) și X-XI (*Iambor, Matei, Halasu 1981*, pl. II/7). Tăvițe ulterioare sec. XI, au apărut la Moreşti, datate în secolele XII-XIII (*Horedt 1978*, p. 66, pl. 3), însă încadrarea cronologică trebuie tratată cu scepticism.

Majoritatea oalelor fără toarte din *Depresiunea Silvaniei* sunt ornamentate, o parte din motivele ornamentale avându-și originea în perioadele anterioare celei de a doua jumătăți a sec. X. Sunt prezente benzile de linii în val sau benzile de linii drepte, dar cu unele

[1] Este vorba de câteva fragmente de tăvițe descoperite în punctul Plopiș *"Perimetru"*, tăvițe asociate cu fragmente de oale lucrate la roata rapidă sau înceată, ornamentate cu benzi de linii în val sau cu impresiuni practicate cu unghia. Prezența fragmentelor ornamentate indică existența a două orizonturi cronologice (sec. VII-VIII/IX și sec.X-XI). Cercetări de suprafață efectuate în anul 1998 de către Dan Băcueț-Crișan și Sanda Băcueț-Crișan.

modificări. La începutul acestei etape, mai sunt deseori utilizate benzile de linii în val sau de linii drepte cu mai multe striuri, făcute cu pieptenele cu mai mulți dinți. Către finalul sec.X și începutul sec.XI, sunt utilizate mai rar benzile late (în val, drepte), locul lor fiind luat treptat de benzi în val/drepte formate din trei sau (rar) patru striuri. Începând cu mijlocul sec.X, se răspândește un nou motiv ornamental constând în șiruri de impresiuni realizate cu rotița zimțată, decor care va deveni caracteristic pentru sec.XI. Un alt ornament, care apare la finalul sec.X/începutul sec.XI și care devine frecvent utilizat pe parcursul sec. XI, constă în șiruri de incizii/alveole de diferite forme sau dimensiuni, practicate cu unghia sau cu un instrument ascuțit.

Pe unele oale fără toarte, lucrate la roata înceată, sunt prezente și mărcile/semnele de olar. Cu toate că ele se găsesc adesea pe oalele fără toarte din secolele XI-XIII, totuși în punctele menționate au fost descoperite puține exemplare. Utilizarea/circulația unui tip de marcă de olar, pe spații geografice largi, a fost demonstrată de cercetările arheologice. Argumente în acest, aduce analiza modelului de marcă de olar, de pe vasul descoperit la Moigrad *"Măgură"* (un pătrat împărțit în patru). Analogii pentru acest tip de marcă am remarcat pe un fund de vas din secolole XI-XII, descoperit la Sînnicolau de Beiuș (*Popa, Chidioşan 1986*, fig. 6/g) și pe un vas din necropola de la Satu Nou (*Fiedler 1992*, pl. 4/6). Pe un fund de vas descoperit la Biharea, apare un pătrat împărțit în patru (*Dumitraşcu 1994*, pl. CXIV/11) iar pe un altul, tot un pătrat, dar împărțit în patru triunghiuri (*Dumitraşcu 1994*, pl. CXXI/5). Astfel de mărci de olar, reprezentând un pătrat cu diagonalele trasate, se întâlnesc și la Cluj- Mănăștur (*Iambor, Matei 1979*, pl. III/18), Hansca (*Postică 1994*, fig. 21/22), Bucov (*Comşa 1978*, fig. 87/) sau Capidava (*Florescu, Florescu, Diaconu 1958*, fig. 114/43).

Marca de olar, de tipul celei descoperite la Moigrad *"Măgură"*, este cunoscută și în alte zone geografice: în cultura Saltovo-Maiațk, pe ceramica din specia cărămizie, pe Don, la Netajkovka (*Parchomenko 1990*, pl. 13/29). De asemenea, o regăsim în mediul slavilor vestici, pe ceramica din S-V Moraviei, la Hrotovice "Mstenice" (*Polacek 1994*, pl. 11/1) sau în necropolele din secolele IX-X din Slovacia (*Vlkolinska 1994*, fig. 8/IV a). La Nove Zamky, această marcă apare în mai multe variante (*Čilinska 1966*, p.134, fig.9/ tipurile 11-15), iar la Mikulcice-Valy este încadrată în tipul 5 (*Polacek 1998*, fig. 50/5). Remarcăm prezența ei și pe teritoriul Ungariei. În necropola de la Halimba (secolele X-XI) apar unde mărci de olar de acest tip, pe fundul vaselor din mormintele 543 și 607 (*Török 1962*, fig. 28, fig. 30). Descoperirile din Serbia de la Macvanska Mitrovica (*Minic 1980*, pl. XIV/19-20) constituie o dovadă a utilizării acestei mărci de olar și pe ceramica medievală timpurie din sudul Dunării. Această perioadă se caracterizează și prin dispariția unor forme ceramice și apariția altora noi, cum este cazul vasului cu gât canelat și a căldării de lut. În *Depresiunea Silvaniei*, vase cu gât canelat au apărut numai în două din siturile cercetate. Deocamdată, nu au fost descoperite fragmente de căldări de lut.

Cele două forme ceramice (vasul cu gât canelat și căldarea de lut) au stârnit numeroase discuții în lumea științifică. Amintesc aici doar polemicile cu privire la originea căldărilor de lut, vehicularea acestora fiind atribuită diverselor populații alogene: unguri, pecenegi, bulgari (*Diaconu 1956*, p. 435; *Teodor 1963*, p. 202; *Păunescu 1976*, p. 308; *Antal 1984*, p. 324; *Takács 1986*, p. 160-162; *Dončeva-Petkova 1990 a*, p. 77-100; *Dončeva-Petkova 1990 b*, p. 101-112; *Diaconu 1994*, p. 155-162). Căldarea de lut este prezentă pe aproape întreg teritoriul României, în sec. XI-XIII, cele mai tipurii exemplare fiind descoperite în Dobrogea (*Diaconu 1956*, p. 425). În Transilvania și Banat ele apar doar în sec. XI. Pentru unele exemplare a fost propusă o datare mai timpurie -sec.X-XI, cum sunt cele descoperite în fortificația de pământ de la Vladimirescu (jud. Arad). Dar în acest caz intervin discuțiile legate de datarea fortificației (*Popa 1991*, nota 51), existând astfel serioase rezerve referitoare la aceasta. Toate elementele de noutate, surprinse în *Depresiunea Silvaniei* (vasul cu gât canelat și utilizarea

unor noi motive decorative: inciziile scurte, alveolele, rotița), caracterizează de altfel toată ceramica culturii balcano-dunărene în perioada secolelor X-XI (*Comşa 1963*, p. 112).

Descoperirile funerare din *Depresiunea Silvaniei* (necropola de la Ortelec *"Cetate"*, mormântul colectiv de la Badon *"Doaşte"*, obiectele funerare de la Guruslău), încadrabile în categoria necropolelor de tip Bijelo-Brdo, arată că inhumația este şi aici ritul de înmormântare constant. Necropola de la Ortelec *"Cetate"* a fost datată inițial în secolele XI-XII (*Iambor 1983*, p. 513; *Cosma 2000*, p. 472). Inventarul mfunerar este constituit din: inele de buclă cu capăt în formă de S, un vârf de săgeată, o cataramă din bronz în formă de liră, brățări din sârmă de bronz, un fragment de cuțit. Nu au fost descoperite monede. Inventarul mormintelor este caracteristic necropolelor din secolul al XI-lea, cu analogii în descoperirile din centrul Transilvaniei (*Ciugudean, Dragotă 2001*, p. 277). Datarea acesteia în sec. XII trebuie privită cu serioase rezerve, mai ales datorită prezenței cataramei în formă de liră, piesă caracteristică orizontului vechi maghiar şi prezentă în inventarele funerare până în a doua jumătate a secolului XI, cum este cazul necropolei de la Subotica (*Szekeres, Á. Szekeres 1996*, pl. XXXI/7). Deocamdată nu există descoperiri de acest tip ulterioare acestei perioade.

Cele două inele de deget descoperite la Guruslău sunt deseori prezente în necropolele din sec. X-XI (*Török 1962*, p. 114-124). Fără alte materiale arheologice, încadrarea celor două piese de la Guruslău numai în sec. XI, rămâne nesigură. În aceeaşi situație se află şi mormântul colectiv de la Badon *"Doaşte"*.

În stadiul actual al cercetării, coroborând datele din *Depresiunea Silvaniei* cu cele din spațiul nord-vestic al României, referitor la descoperirile cu caracter funerar din a doua jumătate a sec. X-sec. XI, pot fi făcute următoarele precizări:

a. mormintele/cimitirele maghiare dinainte de creştinare (anul 1000), pot fi diferențiate etnic, datorită inventarului specific (stepelor) şi a ritualului funerar.

b. până în prezent în *Depresiunea Silvaniei* nu au fost descoperite astfel de morminte/cimitire.

c. după anul 1000, datorită transformărilor religioase şi infuențelor venite dinspre vest, inventarul mormintelor se schimbă, chiar dacă se mai păstrează unele piese specifice artei stepelor: nu se mai depun arme, ritualul de înmormântare suferă modificări. Aceste transformări fac foarte dificilă departajarea pe criterii etnice (distingerea elementului maghiar) a descoperirilor funerare datate în sec. XI.

d. descoperirile funerare databile în a doua jumătate a sec. X-secolul XI, pot fi încadrate în orizontul necropolelor de tip Bijelo-Brdo. Pentru multă vreme descoperirile de tip Bijelo-Brdo au fost considerate ca aparținând numai comunităților slave, care cu siguranță au avut un aport important în vehicularea dinspre vest spre est a diferitelor tipuri de artefacte şi implicit a ritualurilor de înmormântare. Acest tip de necropole au apărut în primul rând în spațiile geografice locuite de slavi (inițial în centrul Europei), fiind "exportate" apoi şi în alte zone. Alături de artefactele funerare considerate slave, prezente în descoperirile de tip Bjelo-Brdo, datorită schimburilor comerciale, a influențelor culturale precum şi datorită unor considerente de natură politică, apar şi elemente caracteristice altor grupuri etnice aflate în diferite raporturi cu comunitățile slave din zonele respective.

Dacă pentru secolul X pot fi făcute unele diferențieri (numai pe baza descoperirilor funerare) între autohtonii româno-slavi şi alogeni (maghiari), din secolul XI, datorită unor transformări religioase, care duc la o uniformizare a descoperirilor cu caracter funerar, nu se mai pot face precizări de natură etnică foarte riguroase. Probleme de ordin cronologic ridică şi fortificațiile. Dificultatea încadrării cronologice este determinată de lipsa cercetărilor, nepublicarea datelor existente, lipsa ori cantitatea redusă a materialului arheologic.

Pentru a doua jumătate a sec.X - sec.XI, au fost identificate atare obiective la: Şimleu Silvaniei *"Cetate/Várhegy"*, Moigrad *"Măgură"*, Ortelec *"Cetate"*, Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"* şi Tusa *"La şanţuri"*. Acestea au fost împăţţite în două grupe. În unele studii mai recente asupra fortificaţiilor din sec. X-XI, situate în vestul şi nord-vestul României (*Cosma 2000*, p. 453-498; *Cosma 2002*, p. 42), sunt incluse în categoria fortificaţiilor medievale timpurii şi obiectivele de la Halmăşd *"La Zamcă"*, Moigrad *"Cămnin"* şi Zalnoc, toate aflate pe teritoriul judeţului Sălaj. Dar, faţă de acestea sunt necesare câteva precizări.

Fortificaţiile de la Halmăşd şi Moigrad *"Cămnini"*, au fost sondate arheologic, însă nu au fost descoperite materiale arheologice databile în secolele X-XI. De asemenea, propunerea de identificare a fortificaţiei de la Zalnoc cu centrul Comitatului Solnoc (*Rusu 1978*, p. 90-92; *Matei, Iambor 1980*, p. 509; *Iambor 1989-1993*, p. 20), în lipsa cercetărilor, rămâne încă în stadiul de ipoteză. Deocamdată, chiar şi încadrarea obiectivului în sec. XI-XIII este lipsită de argument. Datorită acestui fapt, am optat pentru neincluderea celor trei fortificaţii în catalogul descoperirilor din *Depresiunea Silvaniei*. Şirul exemplelor de acest fel poate fi continuat cu fortificaţia de la Medieşu Aurit, sondată arheologic, dar lipsa artefactelor face încadrarea cronologică (*Popa 1991*, p. 1690). Cu toate acestea, autorul cercetărilor datează obiectivul în secolele X-XI, numai pe baza analogiilor planimetrice (*Dumitraşcu 1974*, p. 101-106). Existenţa unei fortificaţii în secolul X la Satu Mare a fost de asemenea susţinută, fără argumente de ordin arheologic (*Rusu 1971*, p. 198), doar pe baza unor surse istorice (*Burai 1980*, p. 143-149).

Fortificaţiile din spaţiul analizat au o serie de elemente comune cu alte obiective identificate în Transilvania, Crişana şi Banat, în ceea ce priveşte amplasarea, forma sau modul de realizare a elementelor defensive (*Rusu 1971*, p. 198-203; *Cosma 2000*, p. 457, 460). De asemenea, pot fi constatate asemănări (din aceleaşi puncte de vedere enumerate mai sus) cu fortificaţiile prezente din spaţiul central şi est european. Dispunerea acestor obiective a urmat întotdeauna anumite reguli: ocuparea unor locuri mai înalte care să permită controlul unor spaţii largi sau a căilor de acces, adaptarea în multe cazuri la forma terenului. În spaţiul slavilor vestici primele fortificaţii de pământ (incinte fortificate) apar încă de la sfârşitul sec. VI (*Dabrowska 1980*, p. 88). Aceste incinte cu diametru de până la 100-150 m, sunt înlocuite de la sfârşitul sec. VII/prima jumătate a sec. VIII de fortificaţii cu suprafaţă mai restrânsă, dar care aveau elemente defensive mai complexe (una sau mai multe incinte), iar de la sfârşitul sec. VIII/prima jumătate a sec.IX putându-se constata prezenţa unor valuri căptuşite cu piatră sau chiar "ziduri" ridicate din pietre fără mortar (*Dabrowska 1980*, p. 88-89). Cercetările arheologice au identificat fortificaţii cu diverse forme şi sisteme defensive în tot spaţiul ocupat de slavi (*Stana 1967*, 699-704; *Poulik 1967*, p. 692-695; *Losinski 1972*, p. 197-206; *Kouril 1994*, p. 186-189; *Frolik 1996*, p. 159-166; *Polaček 1996*, p. 283-308; *Bóna 1995*, p. 21-22). Este posibil ca fortificaţiile databile după mijlocul sec. X să fi fost ridicate de maghiari, cu scopul controlării zonelor cucerite. Unele dintre ele prezintă urmele unui puternic incendiu, cum este cazul fortificaţiilor de la Şimleu Silvaniei *"Várhegy"*, Ortelec *"Cetate"* sau Zalău *"Valea răchişorii/Pálvár"*, dar numai cercetările viitoare vor putea aduce lămuriri cu privire la împrejurările distrugerii lor.

Apartenenţa *Depresiunii Silvaniei* la spaţiul nord-vestic al României nu este una numai de natură geografică. Evenimentele şi fenomenele de ordin istoric care s-au produs în nord-vestul României, între a doua jumătate a sec. VII şi sec. XI, şi-au pus amprenta şi asupra vestigiilor arheologice descoperite aici. Acest demers reprezintă numai o etapă în analiza acestor fenomene. Rămân încă o serie de aspecte care nu au putut fi explicate/exploatate suficient. Cu siguranţă, cercetările viitoare vor oferi date suplimentare cu privire la acest subiect, confirmând sau din contră infirmând atât datările propuse cât şi ideile exprimate.

Lista descoperirilor arheologice din *Depresiunea Silvaniei*, databile în sec. VII-XI
(numerotarea siturilor corespunde celei din Pl. II)

1. BADON "La răstignire"
2. BADON "La Nove"
3. BADON "Doaşte"
4. BĂDĂCIN "Ogrăzi"
5. BIUŞA
6. BOBOTA "Valea Zănicelului"
7. BOBOTA "Pe vale"
8. BOCŞA "Pietriş"
9. BOGHIŞ
10. BOGHIŞ
11. BOGHIŞ
12. BOGHIŞ "Nagy Mezo"
13. BOZIEŞ
14. BOZIEŞ
15. BOZIEŞ "Grajduri"
16. BORLA "Boboreta"
17. BORLA "Kis ret"
18. CEHEI "Nove"
19. CHEUD "Dealul Cetate"
20. COSNICIU DE JOS "Costileasa"
21. COSNICIU DE JOS "Sălaş"
22. COSNICIU DE JOS "Ciuntă"
23. CRASNA "Grajduri"
24. CUCEU "Valea Bochii
25. CUCEU "Pe deal"
26. DOH "La izvoare"
27. DRIGHIU "Tăul Cucului"
28. DRIGHIU "Faţă"
29. GIURTELECU ŞIMLEULUI "Cârstor"
30. GIURTELECU ŞIMLEULUI "Coasta lui Damian"
31. GURUSLĂU "Pustă"
32. GURUSLĂU "Între Pustă şi Ter"
33. GURUSLĂU
34. IAZ "Podul lui Halczer"
35. IP "La fântână"
36. IP "Dealul Bisericii"
37. MOIGRAD "Deaul Pipaşului"
38. MOIGRAD "Măgură"
39. MARCA "Râturi"
40. MARCA "Cetate"
41. MIRŞID "Fântâna albă"
42. NUŞFALĂU "Ţigoiul lui Benedek"
43. NUŞFALĂU
44. NUŞFALĂU
45. NUŞFALĂU
46. NUŞFALĂU
47. NUŞFALĂU
48. NUŞFALĂU
49. NUŞFALĂU
50. NUŞFALĂU "Halmak Pataka"
51. NUŞFALĂU
52. NUŞFALĂU "Vulpişte/Halmak Pataka"
53. NUŞFALĂU "Valea Halmăjdului"
54. ORTELEC
55. ORTELEC "Cetate"
56. PANIC (ZALĂU) "ISCIP"
57. PERICEI "Keller Tag"
58. PERICEI "CAP"
59. PERICEI "Dacii SRL"
60. PLOPIŞ "Rovină"
61. PLOPIŞ "Şest Nojeşti"
62. PLOPIŞ "Perimetru"
63. POPENI "Pe pogor"
64. POPENI "Racovă"
65. PORŢ
66. RECEA "Valea Călăbuciu"
67. RECEA "Valea Suldubii"
68. RECEA "Pârâul Bisericii"
69. STÂNA
70. ŞIMLEU SILVANIEI "Nagy Pista"
71. ŞIMLEU SILVANIEI "Milliceri Tag"
72. ŞIMLEU SILVANIEI "str. A.Mureşanu, nr.11"
73. ŞIMLEU SILVANIEI "Cetate/Varhegy"
74. ŞIMLEU SILVANIEI "Observator"
75. TUSA "La şanţuri"
76. UILEACU ŞIMLEULUI "La Bisericuţă"
77. VALCĂU DE JOS
78. VALCĂU DE JOS
79. ZALĂU "B-dul M-Viteazul, nr.104-106"
80. ZALĂU "Valea răchişorii/Palvar"
81. ZALĂU "Piaţa Agroalimentară"
82. ZALĂU "Valea Mâţii"

83. ZALĂU
84. ZALĂU "str. Lupului/Fabrica MICHELIN"
85. ZALNOC "Aristie"
86. ZALNOC "Pustă"
87. ZĂUAN "Dâmbul Cimitirului”

BIBLIOGRAFIE

Antal	1984	L. Antal, *Observaţii privind răspândirea căldărilor de lut pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 35, 1984, 4, p. 320-330
Bakay	1978	K. Bakay, *Honfoglalás-és államalapitáskori temetök az Ipoly mentén*, Szentendre, 1978.
Baltag	1994	Gh. Baltag, *Aşezarea de la Albeşti-Sighişoara. Elemente inedite în cultura materială din sec. IX-X*, în *Revista Bistriţei*, 8, 1994, p. 74-78.
Baltag	1996	Gh. Baltag, *Albeşti-Sighişoara*, în *Cronia cercetărilor arheologice din România. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 110-112.
Băcueţ-Crişan	2002	D. Băcueţ-Crişan, *Zalău "Palvar"*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, Buziaş, 2002, p. 338-339.
Băcueţ-Crişan, Sana	2004	Băcueţ-Crişan, D. V. Sana, *Bobota "Pe vale"*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003*, Cluj-Napoca 2004, p. 56-57.
Bejan	1995	A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, 1995.
Berciu	1957	I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba-Iulia*, în *Materiale*, IV, 1957, p.335-360.
Bóna	1995	I. Bóna, *Az Árpádok Korai Várairól*, Debrecen, 1995.
Burai	1980	A. Burai, *Dezvoltarea oraşului medieval Satu Mare (I)*, în *Studii şi Comunicări. Satu Mare*, IV, 1980, p. 143-160.
Bubenik, Meduna	1994	J. Bubenik, P. Meduna, *Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen*, în *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, I, Brno, 1994, p. 183-192.
Čilinska	1966	Z. Čilinska, *Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, Bratislava, 1966.
Ciugudean, Dragotă	2001	H. Ciugudean, A. Dragotă, *Cercetări arheologice la Alba Iulia-Pâclişa: descoperirile hallstattiene şi medievale timpurii (Campania din anul 2000)*, în *Apulum*, XXXVIII, 2001, I, p. 269-280.
Chidioşan	1969	N. Chidioşan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 611-616.
Comşa	1960	M. Comşa, *Câteva date arheologice în legătură cu stăpânirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX-X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 69-81.
Comşa	1963	M. Comşa, *Cu privire la evoluţia culturii balcano-dunărene în sec. IX-XI (studiu preliminar)*, în *SCIV*, 1, 1963, p. 107-121.
Comşa	1978	M. Comşa, *Cultura materială veche românească (aşezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploieşti)*, Bucureşti, 1978.
Comşa, Rădulescu, Harţuchi	1962	M. Comşa, A. Rădulescu, N. Harţuchi, *Necropola de incineraţie de la Castelu*, în *Materiale, 1962, p. 649-660.*

Cosma	1996	C. Cosma, *Consideraţii privind aşezările rurale şi tipurile de locuinţe din Transilvania în secolele VIII-X*, în *Eph. Nap.*, VI, 1996, p. 261-277.
Cosma	2000	C. Cosma, *Fortificaţii din secolele X-XI din vestul şi nord-vestul României. Consideraţii privind stadiul actual al cercetărilor*, în *AMP*, XXIII, 2000, vol. I, p. 472-475.
Cosma	2002	C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Cluj-Napoca, 2002.
Dabrowska	1980	E. Dabrowska, *Les étapes de l'évolution des castra des Slaves Occidentaux dans le Haut Moyen Age*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, 1980, II, p. 87-95.
Diaconu	1956	P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X-XIII)*, în *SCIV*, 7, 1956, 3-4, p. 421-437.
Diaconu	1992	P. Diaconu, *Din nou despre originea practicării mărcilor de olar*, în *Pontica*, XXV, 1992, p. 355-358.
Diaconu	1994	P. Diaconu, *Din nou despre căldările de lut*, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, Călăraşi, XII, 1994, p. 155-168.
Donat	1970	P. Donat, *Zur Nordausgreitung der slawischen Grubenhäuser*, în *ZfA*, 4, 1970, p. 250-269.
Dončeva-Petkova	1990a	L. Dončeva-Petkova, *Mittelalterliche Tonkessel aus Bulgarien*, în *VAH*, Budapest, 1990, p. 101-112.
Dončeva-Petkova	1990b	L. Dončeva-Petkova, *Die protobulgarische Keramik in Bulgarien*, în *VAH*, Budapest, 1990, p. 77-100.
Dumitraşcu	1978	S. Dumitraşcu, *Ceramică românească descoperită în Crişana (sec.VIII-XI)*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 51-112.
Dumitraşcu	1994	S. Dumitraşcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973-1980)*, vol.I, Oradea, 1994.
Felgenhauer-Schmiedt	2001	S. Felgenhauer-Schmiedt, *Die Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya*, în *Velka Morava mezi vychodem a zapadem*, Brno, 2001, p. 85-106.
Fiedler	1992	U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, vol.2, Bonn, 1992.
Florescu, Florescu, Diaconu	1958	Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, Bucureşti, 1958.
Frolik	1996	J. Frolik, *Prague Castle-70 Years of Archaeological Excavations*, în *Frühmittelalterliche achtzentren in Mitteleuropa-mehrjährige. Grabungen und ihre Auswertung*, Brno, 1996, p. 159-166.
Fusek	1991	G. Fusek, *Vcasnoslovanské sidlisko v Nitre na Mikovom dvore*, în *Slov. Arch.*, XXXIX, 1991, 1, p. 289-328.
Glodariu, Costea, Ciupea	1980	I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupea, *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală*, Braşov, 1980.
Horedt	1958	K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958.
Horedt	1965	K. Horedt, *Un cimitir din secolele IX-X e. n. de la Mediaş*, în

Studia Universitas Babeş-Bolyai, 2, 1965, p. 7-23.

Horedt 1966 K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăştie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z.*, în *Dacia (NS)*, X, 1966, p. 261-289.

Horedt 1978 K. Horedt, *Backteller und Tonkessel in Moreşti*, în *Slov. Arch.*, XXVI, 1978, 1, p. 59-68.

Horedt 1979 K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen*, în *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, 1, Bratislava, 1979, p. 385-392.

Iambor 1983 P. Iambor, *Sondajul arheologic de la Zalău-Ortelec*, în *Materiale*, 1983, p. 513-514.

Iambor 1989-1993 P. Iambor, *Izvoarele istorice şi terminologia privind aşezările fortificate din sec. IX-XIII*, în *AMN*, 26-30, 1989-1993, II, p. 11-24.

Iambor, Matei 1979 P. Iambor, Şt. Matei, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăştur (sec. IX-XIV)*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 599-620.

Iambor, Matei, Halasu 1981 P. Iambor, Şt. Matei, A. Halasu, *Consideraţii privind raportul cronologic dintre aşezarea şi cimitirul de la Cluj-Mănăştur*, în *AMN*, XVIII, 1981, p. 129-150.

Kouril 1994 P. Kouril, *Slovanské osidleni Ceského Slezska*, Brno-Cesky Tesin, 1994.

Losinski 1972 W. Losinski, *Poczatki wczesnosredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu Parsety dolnej (VII-/XI)*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1972.

Macrea 1959 M. Macrea, *Şantierul arheologic Someşeni-Cluj*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 515-523.

Mac, Idu 1992 I. Mac, P. D. Idu, *Dealurile şi depresiunile Silvaniei*, în *Geografia României*, vol. IV, 1992, p. 39-48.

Madgearu 1997 Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997.

Matei, Iambor 1980 Şt. Matei, P. Iambor, *Observaţii privind aşezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *AMN*, XVII, 1980, p. 507-516.

Mătase, Zamoşteanu, Zamoşteanu 1960 C. Mătase, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamţ*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 339-349.

Milosevic 1991 G. Milosevic, *Medieval Settlement in the Suburbium of Branicevo*, în *Starinar*, XLII, 1991, p. 187-195.

Minic 1980 D. Minic, *Le site d'habitation medieval de Macvansca Mitrovica*, în *Sirmium*, XI, Beograd, 1980.

Mitrea 1980 I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre carpaţi şi Siret în secolele VI-IX e. n.*, în *Carpica*, XII, 1980, p. 55-191.

Morariu, Sorocovschi 1972 T. Morariu, V. Sorocovschi, *Judeţul Sălaj*, Bucureşti, 1972.

Parchomenko 1990 O. V. Parchomenko, *Die Keramik der Variante der Saltovo-Kultur am oberen Lauf des Fleusses Don*, în *VAH*, Budapest, 1990, p.291-312.

Păunescu	1976	Al. Păunescu, *Căldări de lut cu torți interioare descoperite la Târgşor, jud. Prahova*, în *CA*, 4, 1976, p. 305-310.
Polaček	1994	L. Polaček *Zum Stand der fruhmittelalterlichen Keramik aus dem Burgwall "Valy" bei Mikulcice*, în *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, I, Brno, 1994, p.207-217.
Polaček	1996	L. Polacek, *Zum Stand der Erforschung frühmittelalterlicher Burganlagen in Südwest mähren*, în *Frühmittelalterliche achtzentren in Mitteleuropa*-mehrjährige *Grabungen und ihre Auswertung*, Brno, 1996, p. 284-308.
Polaček	1998	L. Polaček, *Graphitonkeramik aus Mikulcice*, în *Fruhmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Brno, 1998, p.127-197.
Pop	1996	I. A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV*, Cluj-Napoca, 1996.
Popa, Chidioşan	1986	R. Popa, N. Chidioşan, *O reşedință feudală din sec. XI-XII la Sănnicolau de Beiuş, pe Crişul Negru (jud. Bihor)*, în *Materiale*, XVI, 1986, p. 225-234.
Popa	1991	R. Popa, *Observații şi îndreptări la Istoria României din jurul anului 1000*, în *SCIV*, 3-4, 1991, p. 154-187.
Popović, Ivanisević	1988	M. Popović, V. Ivanisević, *Branicevo, cite medievale*, în *Starinar*, XXXIX, 1988, p. 125-179.
Popović	1999	M. Popović, *The fortress of Ras*, Beograd, 1999.
Poulik	1967	J. Poulik, *Postaveni Mikulcic ve vyvoji západoslovanskych hradist*, 'n *Archeol.Rozhl.*, 19, 1967, p. 692-695.
Poulik şi colab.	1985	J. Poulik şi colab., *Velká Morava*, Bratislava, 1985.
Postică	1994	Gh. Postică, *Românii din Codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chişinău, 1994.
Rusu	1971	M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi şi populația romanică din Transilvania (sec. VI-X)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 713-730.
Rusu	1978	A. A. Rusu, *Considerații istorice asupra cetăților medievale timpurii din județul Sălaj*, în *AMP*, II, 1978, p. 89-103.
Spinei	1985	V. Spinei, *RealitățI etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.
Staňa	1967	C. Staňa, *K poznáni vyvoje velkomoravskych vysinnych hradist*, în *Archeol. Rozhl.*, 19, 1967, p. 699-704.
Stanciu	1994	I. Stanciu, *Aşezarea prefeudală de la Lăpuşel, jud. Maramureş (Cercetări arheologice din anii 1992, 1993)*, în *Eph. Nap.*, IV, 1994, p. 267-322.
Stanciu	1998	I. Stanciu, *Populația din nord-vestul României între sec. 5-9. Teză de doctorat (manuscris)*, Universitatea "Babeş-Bolyiai" Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 1998.
Stanciu	2000	I. Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în aşezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, 'n *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 127-191.

Stanciu	2001	I. Stanciu, *Cercetarea arheologică a epocii migraţiilor şi perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V-IX p. Chr.) în teritoriul nord-vestic al României*, în *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata*, Zalău, 2001, p. 479-498.
Stanciu	2003	I. Stanciu, *Descoperiri medievale timpurii din judeţele Satu Mare şi Maramureş. Date noi, observaţii şi opinii referitoare la ceramica medievală timpurie din nord-vestul României*, în *Marmaţia*, 7, 2003, 1, p. 249-316.
Stanciu, Matei	1994	I. Stanciu, Al. V. Matei, *Sondajele din aşezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observaţii cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în *AMP*, XVIII, 1994, p. 135-163.
Szekeres, Szekeres	1996	L. Szekeres, Á. Szekeres, *Szarmata és XI. Századi temetök verusicson*, Esabadka (Subotica), 1996.
Takács	1986	M. Takács, *Die arpadenzeitlichen Tonkessel in Karpatenbecken*, Budapest, 1986.
Teodor	1963	D. Gh. Teodor, *Câteva observaţii în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 197-205.
Teodor	1978	D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e. n.*, Iaşi, 1978.
Teodor	1984	D. Gh. Teodor, *Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în secolele VI-XI e. n.*, Iaşi, 1984.
Tomcikova	1991	K. Tomciková, *Vcasnoslovanské sidliskové objekty v Laksárskej Novej Vsi*, 'n *Zbornik*, LXXXV, 1991, p. 69-84.
Török	1962	Gy. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapest, 1962.
Ţeicu, Lazarovici	1996	D. Ţeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Ed. Banatica, 1996.
Văzarova	1965	Z. Văzarova, *Slavenski I slaveanobălgarski selisca v bălgarskite zemi VI-XI vek*, Sofia, 1965.
Vlkolinska	1994	I. Vlkolinska, *Pottery from cemeteries of the 9Th-10Th centuries in the territory of Slovakia*, în S*lawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, I, Brno, 1994, p. 83-92.
Zaharia	1967	E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.
Zaharia	1977	E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977.

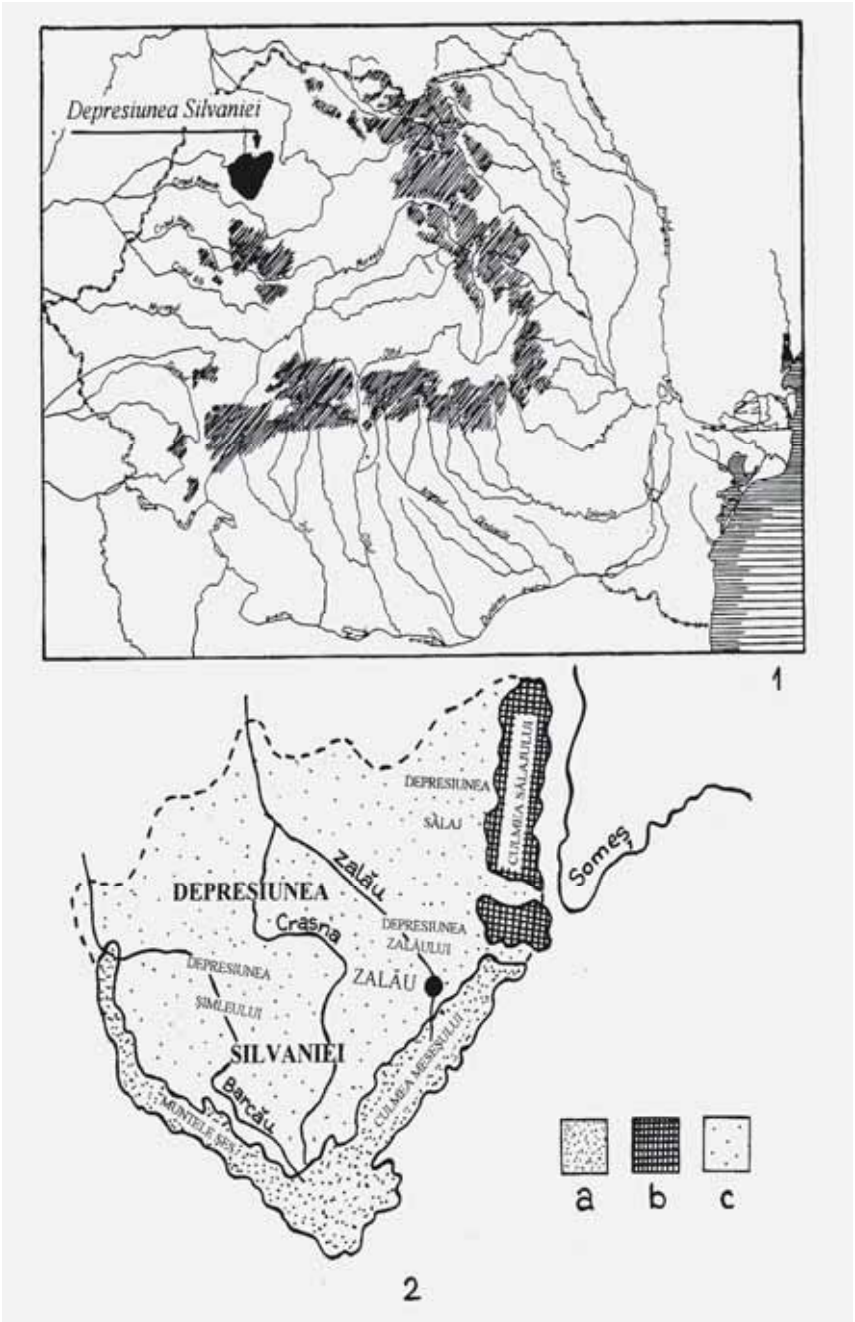

Pl. I. Dispunerea *Depresiunii Silvaniei* în spațiul nord-vestic al României (1); *Depresiunea Silvaniei* (2). Munți cristalini (a); Dealuri (b); Depresiuni (c).

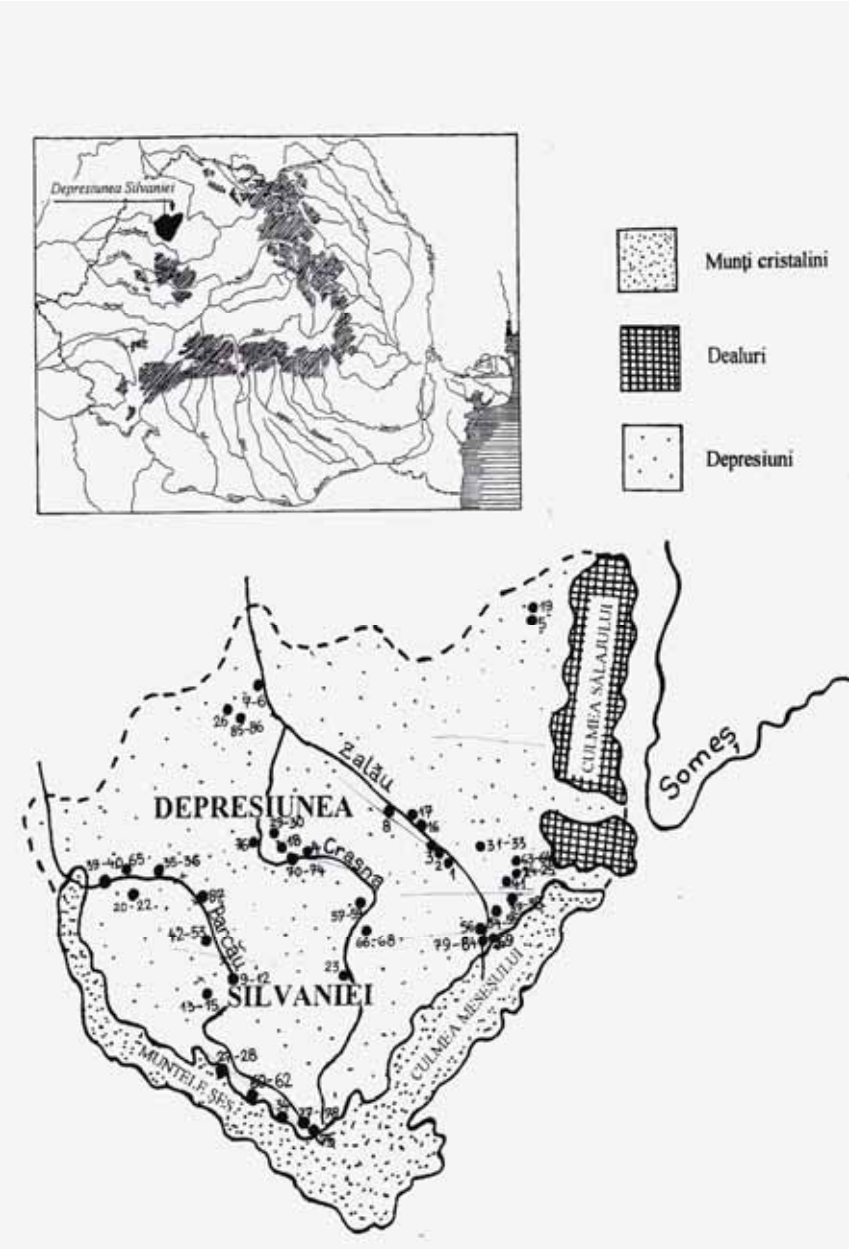

Pl. II. Descoperirile arheologice databile în a doua jumatate a sec. VII- sec. XI din *Depresiunea Silvaniei.*

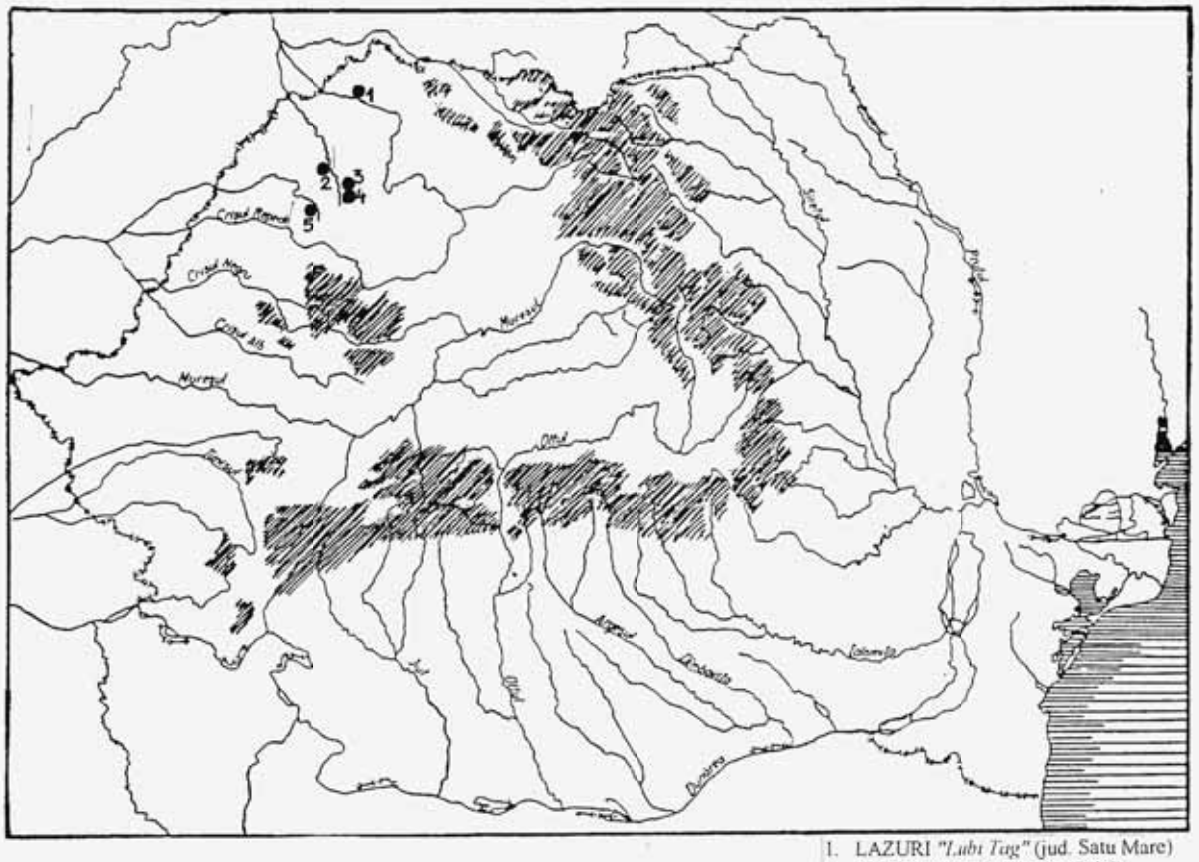

1. LAZURI *"Lubi Tag"* (jud. Satu Mare)
2. BOBOTA *"Pe vale"* (jud. Sălaj)
3. CUCEU *"Valea Bochii"* (jud. Sălaj)
4. POPENI *"Pe pogor"* (jud. Sălaj)
5. NUȘFALĂU *"Țigoiul lui Benedek"* (jud. Sălaj)

Pl. III. Descoperirile de tip *Lazuri-Nușfalău* din nord-vestul României.

ROMÂNI ŞI PECENEGI ÎN SUDUL TRANSILVANIEI

Alexandru MADGEARU

ROMANIANS AND PECHENEGS IN SOUTHERN TRANSYLVANIA
Abstract

The Pechenegs were settled in Transylvania as defenders of the borders, and as subjects of the Hungarian kings, like the Szeklers, after the middle of the 12th century, when the Pecheneg realm was already conquered by the Cumans. In the previous period, the Pechenegs were used only at the western borders of Hungary. There is no evidence for an earlier penetration in Transylvania, altough they invaded this area several times in the 10th-11th centuries. Place-names like Arpaş, Avrig, Baraolt, Bățani, Biborțeni, Bögöz Borcea, Braşov, Racoş attest a concentration of Pecheneg population in the south-eastern corner of Transylvania, where they lived together with the Romanians. Both populations were involved in the border defence on the southern Carpathians against Bulgaria and Cumania, not only in that area, but also on the Olt gorge, in Loviște. The Romanian-Pecheneg cohabitation in a wooden area near the Făgăraş northern slopes is mentioned in the privilege granted to the Saxons in 1224.

In the regions dominated by the Hungarian crown, the Pechenegs were usually called Besenyö / Bisseni (the Hungarian form of their name). However, some place-names from Banat, Haţeg and Făgăraş Mountains preserved the Pecheneg and Romanian form, Pecenegi. They suggest that some Pechenegs arrived in these marginal areas from the lowlands, driven away by the Cumans, or from Bulgaria. South of the Făgăraş Mountains, the river Argeş has too a name of presumable Pecheneg origin, which was first given to the city that was the residence of the Romanian prince Basarab in the first half of the 14th century. The name Basarabă is too of Pecheneg origin. It is attested in several zones where the Pechenegs were living. The presence of the Pechenegs in the kernel area of the future state of Wallachia enabled perhaps its emergence.

Problema comunităților de paznici ai granițelor carpatice ale Ungariei din secolele XI-XIII a fost studiată de Hansgerd Göckenjan[1], Zoltán Székely,[2] András Pálóczi-Horváth,[3] Paul Binder,[4] Zoltán Kordé,[5] Dan Nicolae Busuioc-von Hasselbach,[6] Ioan Marian Țiplic,[7] Ioan

[1] H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972.
[2] Z. Székely, *Pecenegii în sud-estul Transilvaniei*, în: *Aluta*, 17-18, 1985-1986, 197-210.
[3] A. Pálóczi-Horváth, *Petschenegen, Kumanen, Jassen: Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapest, 1989.
[4] P. Binder, *Antecedente şi consecinţe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV)* (I-II), în: *Acta 1995*, Sf. Gheorghe, 1996, 265-278; *Acta 1996*, Sf. Gheorghe, 1997, 33-46.
[5] Z. Kordé, *Kabars, Sicules et Petchenègues. Les Hongrois et les auxiliaires militaires (IXe-XIIe siècles)*, în S. Cernus, K. Korompay (ed.), *Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. (Colloque, juin 1997, organisé par l'Université de Szeged, JATE; Paris III-Sorbonne nouvelle, CIEH; l'Institut hongrois de Paris)*, Paris, 1999, 231-239.
[6] D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârța*, Cluj-Napoca, 2001, vol. I, 171-338; vol. II, 7-118.

Silviu Oța.[8] În cazul pecenegilor, discuțiile au privit cu deosebire localizarea teritoriului consemnat într-un document din 1224 sub numele de *silva Blacorum et Bissenorum*. Este vorba de Bula de Aur acordată saşilor de către regele Andrei II,[9] la care ne vom referi ceva mai departe. Conviețuirea dintre români şi pecenegi în timpul când cei din urmă se sedentarizau este o problemă care merită a fi aprofundată.

Mai întâi, ne vom opri asupra duratei posibile a acestor contacte. Raidurile pecenegilor s-au desfăşurat în Transilvania probabil încă de la începutul secolului al X-lea, dacă este să dăm crezare mențiunii din *Gesta Hungarorum* despre atacurile pe care Gelou le suferea din partea războinicilor denumiți *Picenati*[10]. Se ştie că, în 1068, pecenegii au străpuns fortificațiile de la Porțile Meseşului, iar bătălia decisivă, câştigată de oastea maghiară în contraofensivă, a avut loc la Chiraleş, adică într-un punct care se afla probabil între limitele voievodatului româno-slav care a fost condus de Gelou, în apropiere de fortificația de la Şirioara, distrusă cu acea ocazie.[11] De aceea, se poate presupune că şi atacurile pecenegilor din secolul al X-lea s-au desfăşurat în aceeaşi regiune de nord a Transilvaniei, astfel că informația din *Gesta Hungarorum* este verosimilă. Prima atestare cu dată relativ precisă a unui atac al pecenegilor în Transilvania (la Alba Iulia) este din anii 1015-1020, consemnat de Hartvig în *Legenda Sancti Stephani*.[12]

Capitolele 37-38 din *De Administrando Imperio*, referitoare la teritoriile controlate de triburile pecenegilor, nu oferă nici un argument pentru extinderea lor şi în Transilvania. Din text reiese că Siretul era cel mai vestic râu din țara pecenegilor, ceea ce înseamnă că limita acesteia ar fi fost pe Carpații Orientali. Pe de altă parte, se mai afirmă că provincia pecenegă *Gyla de Jos* era separată de *Tourkia*, teritoriul stăpânit de unguri, printr-o distanță de patru zile de drum (călare). În capitolul 40, Constantin Porfirogenetul mai preciza că *Tourkia* este străbătută de râurile Timiş, Mureş şi Criş.[13] S-a arătat că această *Tourkia* este de fapt teritoriul acelui conducător ungur care s-a creştinat la Constantinopol în 948, şi unde se concentrează monedele bizantine de aur emise în timpul lui Constantin VII, provenite din subsidii: Banatul de nord şi comitatele Békés şi Csongrád.[14] Distanța de patru zile de drum călare poate corespunde traversării Transilvaniei pornind din trecătorile Carpaților Orientali, astfel că din textul lui Constantin Porfirogenetul ar rezulta că provincia *Gyla de Jos* s-ar localiza în

---

[7] I. M. Țiplic, *Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis*, 1, 2002, 147-164.

[8] I. S. Oța, *Domenii ale pecenegilor şi ale cumanilor în Banatul istoric*, în: *Studii de istorie a Banatului*, 26-27, 2002-2003, 219-239; Idem, *Populații nomade de stepă din Banat (secolele XI-XIV). I. Pecenegii şi cumanii*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*. Volum îngrijit de Ionel Cândea, Valeriu Sârbu, Marian Neagu, Brăila, 2004, 489-520.

[9] *Documente privind Istoria României. Seria C. Transilvania*, Bucureşti, 1951, I, 209.

[10] *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. E. Szentpétery, Budapest, 1937-1038, I, 66. Pentru semnificația pasajului, vezi A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, 44.

[11] M. Rusu, Şt. Dănilă, "Cetatea feudală timpurie de la Şirioara", *File de istorie*, Bistrița, 2, 1972, 47-66; A. Madgearu, *Românii*, 178-180; Pentru atac şi pentru bătălia de la Chiraleş, vezi H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 97; V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003, 130–131.

[12] *Scriptores*, II, 423 (*Bessorum inopinata calamitas incendiis et rapinis cuncta devastavit*); H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 97; G. Kristó, *Early Transylvania (895-1324)*, Budapest, 2003, 99; N. Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c.1300*, Cambridge, 2001, 32-33.

[13] Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, I (ed., trad. G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins), Washington DC, 1967, 175.

[14] C. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991, 118-120; A. Madgearu, *Românii*, 132-133.

Moldova.[15] Fiindcă în concepția geografică bizantină determinativele de jos / de sus se refereau la amplasarea pe cursul unui râu (aici, Siretul şi Prutul), reiese că Gyla de Jos se afla în partea de sud a Moldovei.[16]

Separarea pecenegilor de unguri şi bulgari printr-un anumit teritoriu, în a doua jumătate a secolului al X-lea, este confirmată de geograful arab Abu Ubayd al-Bakri, care a trăit în secolul al XI-lea, dar care a folosit surse mai vechi (se pare că a dispus de un text întocmit în 962 de călătorul Ibrahim ibn Yaqub at-Turtushi.[17] Al-Bakri menționa în opera sa *Kitab al-masâlik wa'l-mamâlik* ("Cartea drumurilor si regatelor") că "la est de unguri se află pecenegii şi ținuturi nelocuite care se întind între țara pecenegilor şi cea a bulgarilor care se numără printre slavi".[18] Termenul *kafr* folosit în acest izvor, care înseamnă "nepopulat", are probabil aceeaşi semnificație ca şi cel de *solitudines* din cronica lui Regino, care se referea la regiunea dintre Dunăre şi Tisa în secolul al IX-lea:[19] o regiune care nu era propriu-zis nelocuită, ci situată între teritoriile populate de anumite etnii. Gyula Kristó amplasa acest teritoriu tampon în Moldova, eventual şi în Muntenia. Dacă ținem seama că Moldova era atunci integral ocupată de pecenegi, teritoriul tampon se afla probabil în Transilvania. În a doua jumătate a secolului al X-lea, vestul Transilvaniei era stăpânit de conducătorii maghiari care se instalaseră la Alba Iulia, dar estul se afla probabil în afara dominației lor. Nu există prin urmare nici o probă pentru o instalare a unor grupuri de pecenegi în Transilvania încă din secolul al X-lea.

Dinamica relațiilor dintre pecenegi, ruşi, unguri şi bulgari în perioada anterioară revenirii Bizanțului la Dunăre a condus la separarea unor grupuri de pecenegi, care s-au deplasat spre vest, în regiunile controlate de unguri. Tot opera Notarului Anonim cuprinde referiri la imigrarea unor grup de pecenegi în Ungaria, în timpul ducilor Zoltan (907-945) şi Taksony (945-971). În ambele cazuri, sursa foloseşte denumirea de *Bisseni*, pentru că era vorba de pecenegi care s-au supus ungurilor. Zoltan a colonizat un grup de grăniceri pecenegi la hotarele cu Germania (acolo unde dealtfel sunt atestați în documente). Taksony a primit alt grup, condus de şeful Thonuzoba, căruia i s-au acordat domenii în zona Tiszafüred.[20] Numele a fost tradus prin "şeful clanului mistrețului" (*tonguz* 'mistreț' + *oba* 'trib').[21]

Nu este exclus ca refugierea acestor pecenegi în Ungaria să fi fost efectul unor lupte interne din confederația pecenegă. După un secol, alte lupte pentru putere au condus la refugierea şefului peceneg Kegen în thema Paradunavon.[22] În ambele cazuri, grupurile

[15] P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, 34-35; G. Györffy, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1972, 1-3, 289 şi harta de la 292.

[16] S. A. Romashov, *The Pechenegs in Europe in the 9th-10th centuries*, în: *Rocznik Orientalistyczny*, 52, 1999, 1, 29-30.

[17] D. Mishin, *Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century*, în: *Annual of Medieval Studies at the Central European University, Budapest, 1994-1995*, ed. by Mary Beth Davis and Marcell Sebök, Budapest, 1996, 196-197.

[18] Apud G. Kristó, *Early*, 55.

[19] Regino, *Chronicon*, a. 889 (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, I, 601). Pentru semnificația termenului, vezi N. Pétrin, *Philological Notes for the Early History of the Hungarians and the Slavs*, în: *Eurasian Studies Yearbook. International Journal of Northern Eurasia*, 72, 2000, 37-38.

[20] *Scriptores* I, 116. Pentru localizare, vezi: H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 186, nota 82; G. Silagi, L. Veszprémy (ed.), *Die "Gesta Hungarorum" des anonymes Notars: die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*, Sigmaringen, 1991, 180, nota 344.

[21] O. Pritsak, *The Pečenegs. A Case of Social and Economic Transformation*, în: *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 1, 1975, 221.

[22] P. Diaconu, *Les Petchénègues*, 56-58.

dizidente s-au pus în slujba conducătorului militar care le-a primit (şeful confederaţiei de triburi maghiare, respectiv împăratul bizantin). De fapt, pecenegii au avut vocaţie de mercenari. Pe când cea mai mare parte a lor luptau contra ruşilor, alţi pecenegi intraseră în serviciul cnezilor de Kiev, iar alţii au participat la luptele dintre conducătorii georgieni şi abhazieni, ori de partea regelui polon Boleslaw I.[23] Instalarea pecenegilor în Ungaria trebuie privită în această perspectivă. Pecenegii se separau de confederaţie dacă aveau posibilitatea de a intra în slujba unor conducători suficient de puternici pentru a-i putea plăti, şi care aveau nevoie de mercenari pentru operaţiuni ofensive sau pentru paza graniţelor. Aceasta exclude deplasarea unor grupuri în Transilvania înainte de consolidarea autorităţii regatului Ungariei asupra acestei regiuni. De aceea, nu putem admite punctul de vedere al lui Nicolae Iorga,[24] reluat de Ştefan Pascu[25] şi Radu Popa,[26] dar respins de Victor Spinei,[27] şi anume că pecenegii s-au stabilit în Transilvania în secolul al XI-lea, fără a fi chemaţi de Ungaria. Deplasările pecenegilor în Ungaria s-au petrecut în mai multe etape. Ultimul grup s-a refugiat după victoria asupra lor repurtată de armata bizantină în 1122, care a reprezentat sfârşitul puterii pecenegilor.[28]

Integrarea pecenegilor în armatele feudale a condus la abandonarea modului de viaţă nomad. Ei sunt cunoscuti in izvoare cu numele de *Bisseni*, care este latinizarea numelui dat de unguri pecenegilor (*besenyö*). În Ungaria, sedentarizarea grupurilor de pecenegi a fost şi consecinţa transformării lor în comunităţi de grăniceri. Acestea sunt atestate de numeroase surse la frontiera de vest a Ungariei, care în secolul al XI-lea era ameninţată de expansiunea Imperiului German. Toponimele de origine pecenegă şi alte indicii din sursele documentare au permis stabilirea zonelor unde au fost aşezaţi pecenegii. Ele sunt predominante în Transdanubia. Singura regiune din Transilvania unde există o concentrare masivă de toponime de origine pecenegă se află în sud-est, în judeţele Braşov şi Covasna.[29] Cel mai important dintre aceste toponime este chiar *Braşov*. Deşi sufixul este slav (ceea ce a condus la presupunerea că denumirea ar fi slavă[30]), s-a putut demonstra că *Brasso*, devenit apoi *Braşov*, provine din termenul türcic *Barasu*, care înseamnă "apă albă".[31] Alte toponime şi hidronime din sud-estul Transilvaniei de origine türcică sunt *Arpaş*, *Avrig*, *Baraolt*, *Bâţani*, *Biborţeni*, *Bögöz* (numele vechi al satului Mugeni), *Borcea*, *Racoş*.[32] De asemenea, satul Firtuş din Harghita a fost denumit până în secolul al XV-lea *Besenyo-falva* sau *Bezzenijofalwa*, adică

[23] E. Tryjarski, *A Note on the Relations between Pechenegs and Poland*, în: *Studia turcica*, edidit L. Ligeti, Budapest, 1971, 461-468; V. Spinei, *The Great*, 124-125.
[24] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III. *Ctitorii*, ed. de V. Spinei, Bucureşti, 1993, 24.
[25] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 82-83.
[26] R. Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, 267.
[27] V. Spinei, în N. Iorga, *Istoria*, 29, nota 9.
[28] A. Pálóczi-Horváth, *Petschenegen*, 31; Z. Kordé, *Kabars*, 237-238. Pentru conflictul din 1122, vezi V. Spinei, *The Great*, 150-151.
[29] H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 97-113; A. Pálóczi-Horváth, *Petschenegen*, 27-37.
[30] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, 567-569.
[31] P. Binder, *Antecedente* (I), 273.
[32] G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpături arheologice la Mugeni. Studiu preliminar* (III), în: *ActaMN*, 14, 1977, 296-300; G. Ferenczi, *Contribuţii la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare şi consideraţii asupra originii scrisului runic maghiar*, în: *ActaMN*, 26-30, 1989-1993 (1994), I/1, 164; N. Drăganu, *Românii*, 541-542; A. Lukács, *Ţara Făgăraşului în evul mediu: secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 1999, 47-48; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Ţara Făgăraşului*, I, 193-197, 263-264.

"satul pecenegilor".[33] Un sat *Beşeneu* al cărui nume actual este Pădureni se află şi în judeţul Covasna.[34]

Desigur, este posibil ca unele dintre aceste toponime să fie de fapt cumane. Totuşi, preluarea unora dintre ele de către saşi arată că ele existau deja în secolul al XII-lea, înainte de stabilirea cumanilor în regiune. Pe de altă parte, toponimele de tip *Heidendorf* care înseamnă "satul păgânilor" se referă la pecenegii care erau încă păgâni în vremea colonizării săseşti.[35] Nicolae Drăganu considera că aşezarea pecenegilor în Transilvania s-a petrecut mai înainte de instalarea lor în Ungaria de dincolo de Dunare, deşi documentele îi menţionează mai târziu.[36] Nu este însă obligatoriu ca primele colonii pecenege să se fi instalat la distanţa cea mai mică de ţara pecenegilor. Dimpotrivă, raţiunile militare impuneau ca aceşti ostaşi pecenegi să nu fie vecini cu fraţii lor, care erau inamici potenţiali.

Considerăm că Ungaria a dizlocat în Transilvania centrală şi de sud-est grupuri de grăniceri pecenegi abia după ce pecenegii din afara arcului carpatic au încetat să mai reprezinte o putere militară, ceea ce corespunde cronologic cu perioada în care regatul Ungariei şi-a instalat autoritatea efectivă acolo, în prima jumătate a secolului al XII-lea. Ei au fost aşadar aşezaţi în regiune împreună cu secuii, pentru a o apăra de cumani, cu ajutorul liniilor fortificate (prisăci).[37] Există indicii asupra convieţuirii secuilor cu pecenegii, al căror nume a fost conservat în organizarea tribală secuiască.[38] La începutul secolului al XIII-lea, rivalitatea dintre Ungaria şi statul româno-bulgar a făcut necesară consolidarea frontierei de pe Carpaţii Meridionali şi îndeosebi a defileului Oltului.

Pecenegii, împreună cu românii, au avut un rol în acest sector al sistemului defensiv al Transilvaniei. Prima atestare a funcţiei militare a celor două etnii se află într-un document din 1250, care se referă însă la campania contra Bulgariei din jurul anului 1213 a oştii comandate de comitele Ioachim de Sibiu, care era compusă din saşi, secui, români şi pecenegi. Se apreciază că teritoriul subordonat pe atunci comitelui de Sibiu cuprindea şi regiunea de sud-est a Transilvaniei.[39] De aceea, nu este sigură localizarea pecenegilor din documentul din 1250 în apropiere de Sibiu. Enumerarea saşilor, secuilor, românilor şi pecenegilor în compoziţia oastei lui Ioachim înseamnă de fapt că aceste grupuri alcătuiau corpuri de armată sau detaşamente distincte, organizate pe criteriul etnic, recrutate doar din regiunea de sud a Transilvaniei. De asemenea, prezenţa românilor ca un element distinct în oastea comitelui presupune recunoaşterea de către autorităţile regatului a formelor de organizare româneşti, similare celor săseşti sau secuieşti. Simpla vieţuire a românilor în Transilvania nu ar putea explica participarea lor la structurile militare ale voievodatului Transilvaniei. Menţionaţi cu numele lor alături de celelalte etnii privilegiate, acei români care au participat la campania din 1213 beneficiau şi ei de recunoaşterea identităţii lor, ca element militar în slujba Ungariei. Această identitate presupune existenţa unui anumit teritoriu de recrutare, care poate fi identificat cu

[33] C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, II, Bucureşti, 1968, 299; G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpături*, 297; G. Ferenczi, *Contribuţii*, 164.
[34] Z. Székely, *Pecenegii* 197.
[35] N. Drăganu, *Românii*, 514; H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 107.
[36] N. Drăganu, *Românii*, 513.
[37] A. Ioniţă, *Date noi privind colonizarea germană în Ţara Bârsei şi graniţa de est a regatului maghiar în a doua jumătate a secolului al XII-lea*, în: *Revista Istorică*, SN, 5, 1994, 3-4, 278-279; I. M. Ţiplic, *Consideraţii*, 160-162.
[38] Z. Székely, *Pecenegii*, 199.
[39] Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, 36; A. Lukács, *Ţara Făgăraşului*, 156; T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional*, Cluj-Napoca, 2003, 26-27

acea *Terra Blacorum* menționată în privilegiul acordat teutonilor în 1222, și care este Țara Făgărașului.[40] Stelian Brezeanu a arătat semnificația denumirii de *terra*, care nu are nici o legatură cu structura teritorială românească populară a *țării*. Este un termen specific feudalismului occidental, care se referă la un domeniu supus relațiilor vasalice. O *terra* era subordonată unui *regnum*, iar conducătorul ei era vasal.[41]

În afara toponimelor de origine pecenegă, există și altele care transmit chiar numele pecenegilor ca etnie. Forma românească *pecenegi* este aceeași cu cea folosită de bulgari, dar nu este obligatoriu ca ea să derive din bulgară. Este posibil ca ea să fi fost preluată direct de la pecenegi. Toponimele derivate din acest etnonim sunt destul de frecvente în Dobrogea, Moldova, Muntenia și Oltenia. (*Peceneaga*, *Peceneagul*, *Pecineaga*, *Picineaga* etc). În schimb, în Transilvania și Banat predomină denumirile derivate din forma de origine maghiară: *Beşeneu*, *Beşineu*, *Beşinău*, *Beşimbac*, *Beşimbav*, *Beşinou*, *Beşenova*.[42] Singurele toponime din Transilvania și Banat care redau forma *peceneg* sunt: *Peceneaga*, vârf în masivul Făgărașului,[43] *Pişineaga* (vale lângă Clopotiva),[44] *Peceneaga*, pârâu în masivul Țarcu (la est de Poiana Mărului), în Hațeg, și *Pecinişca* (sat înglobat în Băile Herculane), în Banat.[45] De remarcat că, în Banat, denumirile de tip *Beşenova* se află în nord-vest, în timp ce satul Pecinișca este situat în Craina, regiunea de pe valea Cernei pe care Ungaria a preluat-o de la Bulgaria când a fost constituit Banatul de Severin în 1232.[46] Forma numelui se explică prin influența bulgară, eventual chiar prin instalarea acolo a unor pecenegi veniți din Bulgaria.[47] La fel de interesantă este gruparea celor trei toponime din Banat și Hațeg. Ele se află toate la munte, situate pe versantul de nord al masivului Țarcu și respectiv la poalele munților Cernei. Surprinde existența tuturor acestor toponime care amintesc o populație nomadă în zone montane, în puncte unde nu se află trecători care puteau fi folosite pentru atacuri. Cele două toponime din Hațeg se află la o distanță de circa 17-18 km între ele.

Cum s-a creat această diferențiere între regiunile din interiorul și cele din exteriorul arcului carpatic ? La prima vedere, preluarea numelui pecenegilor de către români de la unguri ar fi un argument pentru venirea românilor în Transilvania după pecenegi. Credem că explicația este totuși alta. Pecenegii nu s-au stabilit în mod independent în Transilvania în secolele X-XI, ci au fost colonizați de către statul maghiar în a doua jumătate a secolului al XII-lea, la fel ca și secuii și sașii. Astfel, românii din Transilvania i-au cunoscut pe grănicerii pecenegi aflați în serviciul Ungariei doar ca *bisseni*. Amintirea primilor pecenegi, cei care au atacat Trasilvania în secolele X-XI, s-a estompat. S-a impus numele maghiar al pecenegilor, dar acesta nu a pătruns și în zonele montane unde nu existau grănicerii bisseni, respectiv în Hațeg, sudul Banatului și pe versanții Făgărașului. Aceste toponime din Carpații Meridionali sunt relicve ale conviețuirii românilor cu pecenegii într-un habitat mai puțin obișnuit pentru nomazii turanici. În cazul acestor toponime, amintirea pecenegilor s-a fixat înainte de

---

[40] A. Lukács, *Țara Făgăraşului*, 47, 149-157.

[41] S. Brezeanu, *Romanitatea orientală în evul mediu. De la cetățenii romani la națiunea medievală*, Bucureşti, 1999, 209-219.

[42] N. Drăganu, *Românii*, 515; I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, 279-280.

[43] I. Iordan, *Toponimia*, 279; D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Țara Făgăraşului*, I, 275.

[44] O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, Bucureşti, 1915, 65, 69; N. Drăganu, *Românii*, 515; R. Popa, *La începuturile*, 74-75.

[45] C. Suciu, *Dicționar*, II, 32; Oța, *Domenii*, 224-225, 229, 235; Idem, *Populații*, 494, 500.

[46] V. Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, Bucureşti, 2000, 172-174.

[47] Se știe că au existat asemenea migrații ale pecenegilor din Bulgaria în Ungaria. Hartvig, în *Legenda Sancti Stephani*, consemna faptul că 60 de nobili pecenegi veniți din Bulgaria au fost primiți de regele Ștefan I (*Scriptores*, II, 426; H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 96) .

colonizarea *bissenilor* de către unguri. Prin urmare, acolo pecenegii au ajuns pe altă cale, nu prin instalarea lor ca grăniceri de către Ungaria. Există în schimb un vârf în Munții Cibinului care a transmis forma maghiară a numelui: *Beşineu*,[48] ceea ce înseamnă că defileul Oltului a fost supravegheat de un grup de grăniceri bisseni. În apropiere se află localitatea *Tălmaciu*, al cărui nume a fost pus în legătură cu cel al tribului peceneg *Tolmač*.[49]

O cercetare făcută în Țara Loviștei a stabilit existența unei concentrări de toponime şi antroponime de origine pecenegă sau cumană, în special în satele Găujani, Boişoara, Câineni, precum: *Alăman*, *Bărăgan*, *Berindei*, *Buga*, *Caramliu*, *Călăpancea*, *Colhon*, *Gutai*, *Huluzu*, *Modruz*, *Ruhat*, *Tauzu*, *Teleaba*, *Tocsăbeni*, *Torcan*, *Ului*.[50] Este interesant însă că nu există în această microregiune antroponime sau toponime de tip *Pecenegul*, *Peceneaga*. În acea zonă a fost organizat un avanpost al sistemului defensiv al Transilvaniei. În castrul roman Praetorium I de la Copăceni, jud. Vâlcea a fost identificat un nivel de locuire din secolele XIII-XIV, din care provin pinteni şi vârfuri de săgeți şi de lance. Se pare că a fost o fortificație folosită de oastea Ungariei.[51] În imediata apropiere există două turnuri romane refolosite, care supravegheau defileul Oltului[52]. Dealtfel, expediția din 1213 contra Bulgariei s-a desfăşurat pe acest traseu. Pecenegii din Țara Loviștei au fost probabil incluşi, împreună cu românii, în acest segment avansat al sistemului defensiv al Transilvaniei, creat la o dată incertă, dar oricum în primele decenii ale secolului al XIII-lea.[53] Deci, Țara Loviștei a fost una dintre zonele de graniță unde au fost dizlocați *bissenii*, al căror nume a fost moştenit de vârful din Munții Cibinului. Ei şi-au menținut un timp organizarea tribală, dovadă fiind supraviețuirea numelor tribale *Tolmač* şi *Berindei*. Altă zonă apărată de grănicerii pecenegi era probabil cea de la cotul Oltului (Munții Baraolt).

În cazul oronimului *Peceneaga* din Făgăraş, atragem atenția asupra faptului că şi numele râului Argeş care izvorăşte din apropiere pare să fie tot peceneg. El ar proveni din cuvântul türcic *argiş* ("înălțime, ridicătură de teren"), aşa cum sugerează primele forme atestate: *Argyas* (1369), *Argies* (1379), *Arghiş* (1427).[54] Teoria originii getice nu se poate susține, fiindcă hidronimul antic *Argessis* (neatestat) a fost reconstituit pornind de la forma *Ordessos* (atestare unică la Herodot), tocmai pentru a proba legătura dintre *Ordessos* şi *Argeş*. Nici *Argedava* (capitala lui Burebista) nu are vreo legătură cu zona Argeşului.[55] Putem presupune că denumirea râului a fost dată atunci când pecenegii sedentarizați s-au refugiat împreună cu românii în fața agresiunii cumanilor. Cel mai probabil, numele a fost dat mai întâi aşezării Argyas (Curtea de Argeş), după care apoi a fost denumit râul. Alt toponim important

---

[48] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958, 128; P. Binder, *Antecedente* (I), 272.

[49] H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 106; A. Pálóczi-Horváth, *Petschenegen*, 16.

[50] A. Pandrea, *Pecenegii şi cumanii în Țara Loviştei*, Aalborg, 1994.

[51] D. Tudor, *Materiale arheologice din castrul Praetorium I (Copăceni, jud. Vâlcea), descoperite de Gr. G. Tocilescu (1894)*, în: *Drobeta*, 5, 1982, 59, 61-65, 75-76.

[52] O. Stoica, *Câteva date arheologice privitoare la fortificația medievală de la Racovița (jud. Vâlcea)*, în: *Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară*, 14-15, 1981-1982, 83-87; Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 2001, 140-141.

[53] Ş. Papacostea, *Românii...*, 76, nota 43; A. Lukács, *Țara Făgăraşului*, 161.

[54] N. Drăganu, *Românii*, 530-532.

[55] A. Suceveanu, *Burebista şi Dobrogea*, în: *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent şi centralizat al geto-dacilor*, Universitatea Bucureşti, 1980, 59-66; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984, 21-22. De fapt, se pare că râul Ordessos menționat de Herodot se afla în Moldova. Vezi A. Vulpe, *Limita de vest a Sciției la Herodot*, în: *Studii clasice*, 24, 1986, 33-43.

din regiune, *Rucăr* (germ. *Rukkor*), se poate traduce în limbile türcice prin "stâncă", "piatră".[56] Doar o conviețuire a românilor cu pecenegii a condus la moștenirea acestor toponime, care s-au născut datorită pătrunderii unor foști nomazi într-o zonă montană.

Documentul din 1224 vorbește tocmai despre o asemenea conviețuire româno-pecenegă. Discuțiile purtate până acum în privința așa-numitei *silva Blacorum et Bissenorum* s-au concentrat asupra localizării ei, pornind de la toponimia de origine pecenegă, dar au insistat mai puțin asupra importanței acestei asocieri dintre o populație sedentară și una inițial nomadă, care au ocupat împreună o regiune denumită *silva*. Sursa menționează în mod explicit conviețuirea celor două etnii într-un anumit tip de habitat. Interesant este că păduri ale pecenegilor sunt atestate și în Ucraina și Polonia în documente din secolele XV-XVI. Una dintre ele, denumită *Pecenižeć*, era situată pe râul Rosava, unde existase unul dintre cele mai mari centre de putere pecenege în secolele X-XI, acel așa-numit "oraș al corturilor" menționat de Bruno de Querfurt în 1007. A doua pădure se afla în apropiere de localitatea ucraineană Zhabokrich din regiunea Vinnitsa.[57] Altă pădure a pecenegilor (*Silva Pieczyngarum*) este cunoscută în secolul al XVI-lea în sud-estul Poloniei.[58] Prin urmare, și în alte situații pecenegii sedentarizați au ales un habitat în zone de pădure. Trebuie să ținem seama de sensul pe care îl avea în epocă termenul *silva*, pus în evidență de Stelian Brezeanu: regiuni care nu erau desțelenite, sălbatice,[59] în sensul etimologic al acestui cuvânt românesc (*selvaticus*). Totuși, chiar și în păduri existau resurse de trai, fiindcă în evul mediu s-a practicat intens creșterea animalelor în pădure (porcine, ovine, bovine),[60] astfel că se poate admite că și acea *silva* din documentul din 1224 era chiar o pădure pe care o foloseau și pecenegii pentru a-și duce traiul alături de români. Este posibil ca de fapt privilegiul acordat de Andrei II să fie de fapt o confirmare a unor drepturi acordate încă de către Geza II.[61]

Nu putem insista aici asupra numeroaselor tentative de localizare a pădurii românilor și pecenegilor. Unii autori, precum Kurt Horedt, au luat în considerare regiunea dintre valea Secașului și podișul Cibinului,[62] dar cele mai multe ipoteze au în vedere partea de est a teritoriului colonizat de sași, adică zona Bârsei sau a Făgărașului. În orice caz, deoarece termenii *terra* și *silva* desemnau realități diametral opuse, *silva Blacorum et Bissenorum* nu poate fi în nici un caz amplasată într-o zonă agricolă cum era Țara Oltului[63], ci undeva unde defrișările încă nu avuseseră loc. Astfel, s-a propus zona Munților Perșani, unde există o mare concentrare de toponime de origine pecenegă. În acest caz, rostul colonizării pecenegilor ar fi fost apărarea zonei foarte sensibile care cuprindea defileul Oltului de la Racoș și accesul spre pasul Tabla Buții.[64] Ideea este demnă de luat în considerare, dar cea mai recentă propunere de localizare a *silvei*, cea a lui Dan Nicolae Busuioc-von Hasselbach, bazată pe analiza minuțioasă a toponimiei și hidronimiei din Țara Făgărașului și din zonele adiacente, este mai convingătoare. Suntem de acord cu amplasarea *silvei Blacorum et Bissenorum* între Munții

[56] P. Binder, *Antecedente* (I), 272.
[57] O. Pritsak, *The Pečenegs*, 16-17, 28
[58] V. Spinei, *The Great*, 128, nota 157.
[59] S. Brezeanu, *Romanitatea*, 216-217.
[60] H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, 254-268.
[61] Ș. Papacostea, *Românii*, 79.
[62] K. Horedt, *Contribuții*, 127. Vezi și H. Göckenjan, *Hilfsvölker*, 191, nota 197.
[63] Th. Nägler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în: *Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, 2, 1977, 13; P. Binder, *Antecedente* (I), 272-273.
[64] G. Ferenczi, *Contribuții*, 297-298, nota 90.

Făgăraş şi valea Oltului, în zona străbătută de numeroase ape, unde există o densitate apreciabilă de toponime şi hidronime de origine türcică.[65]

Se conturează astfel existenţa mai multor microregiuni de convieţuire româno-pecenegă, în sudul Transilvaniei şi în regiunea vecină de la sud de Carpaţii Meridionali, într-un mediu geografic deosebit de cel în care s-au instalat de obicei nomazii türcici (câmpia),[66] şi în acelaşi timp marginal în raport cu teritoriile ocupate de saşi. Extinderea dominaţiei cumane, conjugată cu cea a Bulgariei, în primele decenii ale secolului al XIII-lea, a provocat probabil refugierea spre zonele de deal şi împădurite nu doar a unor comunităţi româneşti, ci şi a unor comunităţi pecenege. De asemenea, se poate lua în considerare şi o migraţie a pecenegilor din Bulgaria, care poate explica toponimul *Pecinişca* de la Băile Herculane. Prin această convieţuire s-a ajuns la apariţia unor toponime româneşti care transmit numele *peceneg* în forma aceasta, nu în cea maghiară, şi la impunerea de către pecenegi a unor denumiri de importanţă majoră precum *Argeş*. Acolo, în Argeş, a luat fiinţă tot în secolul al XIII-lea şi un mic centru de putere românesc, mai întâi la Cetăţeni, mutat apoi la Curtea de Argeş după invazia tatară din 1242. Au avut oare vreun rol pecenegii în cristalizarea acestui voievodat făgărăşean, care iniţial s-a aflat în legături de vasalitate faţă de cumani, iar apoi faţă de Ungaria ?

Numele *Basarabă*, compus din două cuvinte türcice care însemnau “tată dominator”[67], a fost răspândit mai ales în Oltenia, Transilvania şi Banat, ca toponim sau ca antroponim. Cea mai veche atestare în Transilvania este din 1341 (*Bazarab*), într-o localitate de pe valea Târnavelor.[68] În Banat, numele apare în 1358 la Craşova (*Bozorad*) şi la Caransebeş în 1592 (*Bazaraba*),[69] adică tot în Craina, unde este atestat numele *Pecinişca*. Numele *Basarabă* a fost frecvent în Haţeg, fiind menţionat începând din 1398 la Râuşor (apoi la Vaidei, Peşteana, Costeşti şi Cornesti), precum şi în Oltenia.[70] Fără a intra în detalii asupra îndelungatei discuţii asupra originii acestui nume şi asupra originii etnice a voievodului întemeietor al Ţării Româneşti, atragem atenţia asupra recentei contribuţii a lui Stelian Brezeanu, care observă o corelaţie între atestările atât de frecvente ale acestui nume în Transilvania şi Banat începând din 1341, şi zonele unde există toponime de origine pecenegă. Prin urmare, numele *Basarabă* nu este nici tătar, nici cuman, ci peceneg.[71] Ideea a mai fost enunţată anterior şi de către lingvişti precum Ovid Densusianu şi Nicolae Drăganu. Denumiri derivate din *Basarabă* există

---

[65] D. N. Busuioc-von Hasselbach, *Ţara Făgăraşului*, I, 253-259; II, 51.

[66] La câmpie, toponimele pecenego-cumane sunt foarte numeroase. Vezi I. Conea, I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în: *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 Août 1958*, Bucarest, 1958, 139-169.

[67] N. Iorga, *Originea numelui Băsărabă*, în: *Revista Istorică*, 5, 1919, 138; O. Densusianu, *Originea Basarabilor*, în: *Grai şi suflet*, 4, 1929, 1, 147-149; N. Iorga, *Istoria*, 134-135; L. Rásonyi, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basarabas*, în: *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1, 1935, 1-4, 244-251; N. Drăganu, *Românii*, 520-530; B. Burtea, *Farbsymbolik zwischen Legende und moderner Geschichtsschreibung*, în: *Archaevs. Études d'histoire des religions*, 8, 2004, 1-4, 71.

[68] N. Drăganu, *Românii*, 521.

[69] Oţa, *Domenii*, 236 (doi nobili atestaţi în 1358 la Caraşova Mare şi Mică); N. Drăganu, *Românii*, 521.

[70] N. Drăganu, *Românii*, 521; I. Conea, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935; N. Stoicescu, *Descălecat sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, în: *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, 160-164; R. Popa, *La începuturile*, 74-76, 119.

[71] S. Brezeanu, *Identităţi şi solidarităţi medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002, 135-138, 371-386.

şi la bulgari şi sârbi. Se pare că atestarea cea mai veche a antroponimului în mediul balcanic datează din 1249: un martor la un contract comercial încheiat la Raguza se numea *Martinus Basababa* (de etnie necunoscută). Mai mulți cercetători au apreciat că numele este, de fapt, *Basaraba*.[72] Doar prin preluarea de la pecenegii instalați în Peninsula Balcanică începând de la mijlocul secolului al XI-lea poate fi explicată pătrunderea numelui *Basarabă* la sud de Dunăre.

Având în vedere probabila origine pecenegă a numelui voievodului fondator al statului care s-a format în Argeş, precum şi numele tatălui său Tocomer, care este tot de origine türcică, putem lua în considerare posibilitatea existenței unui aport al familiilor de grăniceri pecenegi la geneza acestui stat. Această chestiune necesită însă o discuție separată, care iese din cadrul acestei comunicări.

[72] C. Jirecek, *Die Lage und Vergangenheit der Stadt Durazzo in Albanien*, în L. von Thallóczy, *Illyrisch-Albanische Forschungen*, I, München-Leipzig, 1916, 161; N. Drăganu, *Românii*, 522 A. Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Âge. Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki, 1981, 193.

DEXTRAM DANTES.
NOTE ASUPRA SPECIFICULUI RAPORTURILOR DINTRE CUCERITORII MAGHIARI ŞI POPULAȚIA LOCALĂ DIN NORDUL TRANSILVANIEI ÎN SECOLELE X-XIV

Tudor SĂLĂGEAN

DEXTRAM DANTES
NOTES ON THE SPECIFICITY OF THE RELATIONS BETWEEN THE HUNGARIAN CONQUERORS AND THE LOCAL POPULATION IN NORTHERN TRANSYLVANIA IN THE 10TH – 14TH CENTURIES
Abstract

Some of the most important information provided by the King Bela's Anonymus notary's Gesta in the chapters dedicated to the Hungarians' conquest of the territory belonging to the Romanian "duke" Gelou is related to the fact that Tuhutum, leader of the winners, was chosen "lord" of the "ultrasilvanian country by "the inhabitants". The truthfulness of the account on the Aşchileu agreement has been questioned in a series of recent works, whose authors saw it as Anonymus' propaganda to grant legitimacy to the Hungarian domination on the intra-Carpathian space. Besides historic arguments that challenge it, such interpretation is lacking fundamental logics: the Esculeu agreement, sealed with the "hand shake" does not provide any argument for endorsing the consolidation of some of the conquerors' rights; on the contrary, it was an agreement that acknowledged the rights and the autonomy of a population subdued the hard way. The same category also includes, for instance, the pacta conventa of "king Coloman", which regulated the relations of the Hungarian royalty with the Croat aristocracy. Notary Anonymous' account on the Esculeu agreement had the same characteristics. Naturally, nobody can assert that it is describes such early events exactly as they occurred. This episode is probably retold, or even reinvented, based on information and traditions of the 12th century. Such traditions were meant to justify and explain the rights and liberties preserved (or maybe only claimed) by the successors of the conquered population, in northern Transylvania.

Una dintre cele mai importante informații pe care ni le oferă *Gesta* Notarului Anonim al regelui Bela în capitolele consacrate cuceririi de către maghiari a stăpânirii „ducelui" român Gelou este cea referitoare la „alegerea" lui Tuhutum, liderul învingătorilor, ca „domn" al „țării ultrasilvane" de către „locuitorii" acesteia. Iată desfășurarea acestui eveniment în relatarea Notarului Anonim: *„Atunci locuitorii țării, văzând moartea stăpânului lor, din propria lor voință, dându-şi dreapta, l-au ales domn al lor pe Tuhutum, tatăl lui Horca. Şi în acel loc numit Esculeu şi-au întărit credința prin jurământ. Iar din acea zi locul acela este numit Esculeu pentru că acolo au jurat. Iar Tuhutum din acea zi a stăpânit acea țară cu pace şi cu fericire*"[1].

[1] Anonymus XXVII: *Tunc habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca. Et in loco illo qui dicitur Esculeu fidem cum*

Trebuie să remarcăm de la bun început câteva lucruri. În primul rând, utilizarea formulei *dextram dantes*, unică în întreaga operă a Notarului Anonim, sugerează păstrarea de către notabilii „țării ultrasilvane" a unui rol politic semnificativ în perioada care a urmat cuceririi ungare. Această interpretare este întărită de importanța, subliniată fără înconjur, pe care Notarul Anonim o acordă momentului „alegerii" lui Tuhutum.

Nu mai puțin semnificativ este termenul *iuramentum*, asociat „strângerii dreptei": acesta apare în *Gesta* de cinci ori, având două accepțiuni. În capitolele V-VI, X şi XIII, „jurământul" (*iuramentum*) este expresia unei „datini păgâne" (*more paganismo*), fiind prestat de cei şapte conducători ai ungurilor (Anonymus V, VI), cei şapte duci ai cumanilor (Anonymus X), şi, în sfârşit, de liderii reuniți ai confederației tribale conduse de Almus la desemnarea ca succesor al fiului acestuia, Árpád (Anonymus XIII)[2]. În toate aceste cazuri, jurământul este rezervat elitei conducătoare a ungurilor şi asociaților cu drepturi egale ai acestora, fiind în mod evident legat de dreptul de a participa la alegerea conducătorului confederației. În capitolul XXXVII, în schimb, jurământul are o semnificație diferită: el este prestat de foştii prizonieri de război slavi din ducatul Nitrei, după eliberarea acestora de către Árpád şi înzestrarea lor cu pământuri. În acest caz el are o semnificație specifică perioadei în care Anonymus îşi redacta opera, reprezentând o obligație asociată dreptului de stăpânire a unor proprietăți funciare. În pasajul referitor la înțelegelerea de la Aşchileu, termenul *iuramentum* este, prin urmare, utilizat de Notarul Anonim fie în asociere cu vechile privilegii legate de alegerea conducătorului, recunoscute de Tuhutum notabililor țării cucerite[3], fie pentru – sau *şi* pentru – a reflecta existența unei clase autohtone de stăpânitori de pământuri, care şi-ar fi păstrat privilegiile şi stăpânirile în perioada care a urmat cuceririi maghiare.

În sfârşit, dar nu în cele din urmă, trebuie remarcat faptul că locul în care se desfăşoară această adunare a notabililor „țării ultrasilvane" este unul excentric față de zona în care s-a desfăşurat, potrivit *Gestei*, confruntarea dintre Tuhutum şi Gelou. Pentru a înțelege adevărata semnificație a acestei localizări, va fi nevoie de o explicație ceva mai amplă.

Reluând, într-o lucrare aflată în curs de apariție[4], analiza capitolelor 24-27 ale *Gestei*, am adus o serie de argumente care arată că, potrivit informațiilor directe şi a indiciilor indirecte oferite de Notarul Anonim, această *Terra Ultrasilvana* cucerită de maghiari de la conducătorul român *Gelou* era o formațiune politică cu o întindere modestă, sub nici o formă comparabilă cu aceea a ducatelor lui *Menumorout*, *Glad*, *Salanus* sau *Zubur*, menționate de acelaşi izvor istoric. Pentru o mai bună înțelegere a punctelor de vedere exprimate în lucrarea de față, voi prezenta pe scurt aceste argumente: ***1.*** *Terra ultrasilvana* este, potrivit *Gestei*, singura formațiune statală cucerită de *un singur conducător tribal ungar* (*Tuhutum*), şi aceasta ca urmare a *unei singure expediții armate*. ***2.*** Dintre toți conducătorii de „ducate" menționați în *Gesta*, *Gelou este singurul care iese personal în întâmpinarea invadatorilor, imediat după*

---

iuramentum firmauerunt. Et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo quod ibi iurauerunt. Tuhutum uero a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter.

[2] *... inito consilio et accepto iuramento omnium suorum, dux Almus, ipso vivente, filium suum Arpadium ducem et preceptorem constituit.*

[3] Această interpretare ar putea fi susținută de etimologia toponimului, derivat de unii cercetători (D. Pais, L. Rásonyi) de la termenul de origine türcică *ičkü*, „a bea", v. A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 121. S. Brezeanu, *Identități şi solidarități medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002, p. 354-358, propune însă o asociere cu etnonimul „şchiau/şchei" („ştiau/ştei"), care îi desemna pe slavii nord-dunăreni.

[4] T. Sălăgean, *Terra Ultrasilvana. Structuri teritoriale şi realități politice în nordul Transilvaniei în secolele IX-XI*, în *Acta Mvsei Napocensis*, 39-40/II, 2002-2003.

încălcarea hotarelor stăpânirii sale, indiciu al faptului că „țara ultrasilvană" avea, din punct de vedere militar, un nivel de organizare aproape rudimentar. ***3.*** *Terra ultrasilvana* este *prima „țară" cucerită de maghiari în întregul ei*, într-o perioadă în care aceştia nu se simțeau încă suficient de puternici pentru a angaja confruntări decisive împotriva unor formațiuni statale cu o structură ceva mai complexă. ***4.*** În cazurile celorlalte cinci formațiuni politice amintite în *Gesta*, întinderea acestora este acoperită aproape în totalitate de toponimele menționate de Notarul Anonim. Chiar dacă Anonymus nu ar fi descris explicit hotarele stăpânirilor lui Menumorout sau Glad, aşa cum procedează în capitolul al XI-lea al *Gestei* sale, întinderea acestora s-ar fi lăsat cu uşurință reconstituită prin cartarea toponimelor şi hidronimelor pe care el le menționează[5]. Or, în cazul „țării ultrasilvane" aria teritorială în care sunt situate toponimele şi hidronimele menționate de Notarul Anonim este una foarte restrânsă. ***5.*** Gelou este considerat a fi *minus tenax* (*et dux eorum Geleou minus esset tenax*), expresie care ar putea descrie atât „slăbiciunea"[6] lui Gelou, lipsa sa de „putere"[7], de „statornicie"[8] sau de „fermitate"[9], cât şi lipsa de resurse (şi, probabil, de întindere) a stăpânirii acestuia. În prima traducere a acestui pasaj în limba română, încă neinfluențată de precedente, Gheorghe Şincai dă, dealtfel, termenului *tenax* sensul de „strângător": „şi povățuitorul lor, Gelou, nu e strângător şi nu are buni ostaşi lângă sine"[10]. Informațiile oferite de *Gesta* indică, prin urmare, țara lui Gelou ca fiind o formațiune statală cu o întindere redusă, al cărei conducător, deşi recunoscut ca *dux*, stăpânitor al unui *dominium*, nu depăşea, prin forța şi resursele sale, nivelul unui simplu comandant de cetate din teritoriile stăpânite de Menumorout, Salanus sau Zubur.

Analiza toponimelor de tip *gyepü /presaca, kapu / căpuş / poarta / porț, ör / straja, reci / recea*, atestate în documentele istorice şi în microtoponimia nord-transilvăneană, ne oferă suficiente indicii pentru a permite reconstituirea structurii teritoriale a celei dintâi stăpâniri maghiare din nordul Transilvaniei, cel puțin parțial suprapusă peste mai vechea „țară" stăpânită de Gelou (*fig. 1*). Aceasta era delimitată la vest şi est de „prisăcile" Meseşului, respectiv de o linie de *indagines* care se întinde între Bonț şi Mociu; limita sa sudică este indicată de o serie de toponime situate pe cumpăna de ape dintre bazinele hidrografice ale Someşului Mic şi Arieşului. Această stăpânire maghiară timpurie pare să se fi suprapus, pe baza datelor desprinse din analiza aceleiaşi toponimii istorice, peste o structură confederativă alcătuită din trei unități teritoriale majore, reprezentând văi şi grupuri de văi, organizare caracteristică, dealtfel, formelor incipiente ale statalității din întreg spațiul românesc medieval. Delimitările interne ale acestor unități, care urmează cumpenele de ape dintre văile Almaşului / Someşului Mic Superior şi Nadăşului / Borşei, Lonei şi Lujerdiului au fost, dealtfel, parțial păstrate în delimitarea teritorială a comitatelor şi arhidiaconatelor atestate în această regiune cu începere din secolul al XII-lea[11]. Structura şi suprafața acestei uniuni de văi, de aproximativ

[5] Vezi I.-A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Cluj-Napoca, 2003, p. 127-184; hărțile (între p. 128-129).
[6] A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, p. 145, nota 5.
[7] I.-A. Pop, *Românii şi maghiarii*, p. 170-171.
[8] Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum / Faptele ungurilor*, traducere, prefață, introducere şi note de G. Popa-Lisseanu, ed. a II-a, Bucureşti, 2001, p. 103: „şi ducele lor Geleou e puțin statornic".
[9] P. L. Tonciulescu, *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungurilor (traducere de pe fotocopia originalului de la Viena)*, Bucureşti, 1996, p. 55: „şi ducele acestora Geleou este mai puțin ferm".
[10] Gh. Şincai, *Cronica românilor*, ed. F. Fugariu, Bucureşti, 1978, vol. I, p. 128.
[11] Este posibil ca alături de aceste trei unități principale să fi existat alte două. Este vorba despre *Valea Agrijului* (IV, fig. 1), care ar fi putut însă reprezenta mai curând o aşa-numită „zonă de prisacă" aflată sub supravegherea apărătorilor liniei de *indagines* de pe culmile Meseşului, şi *Valea Căianului* (V, fig.

7.000 km^2, corespunde şi ea modelului general al statalităţii medievale româneşti incipiente, care poate fi exemplificat prin situaţia „ţărilor" Haţegului, Maramureşului sau Oltului (Făgăraşului), în Transilvania, sau prin aceea, reflectată în *Diploma Ioaniţilor*, a voievodatului oltean al lui Litovoi. Cât despre linia de prisăci Unguraş-Cătina, extrem de bine reflectată în toponimie, aceasta trebuie interpretată ca rezultat al unei extinderi ulterioare a limitelor teritoriale ale stăpânirilor ungare din nordul Transilvaniei, realizată pe parcursul secolului al XI-lea, după includerea „ţării ultrasilvane" în sistemul politic al regatului ungar. Ea a funcţionat de-a lungul întregii perioade a războaielor cu pecenegii, fiind probabil definitiv abandonată abia în epoca aşezării coloniştilor germani în nord-estul Transilvaniei.

Aşadar, de ce *Esculeu* (Aşchileu)? Consultarea hărţii de la fig. 1 ne pune în faţa evidenţei: Aşchileul se află, după cum se poate constata, exact *în locul de întâlnire a hotarelor celor trei unităţi teritoriale care alcătuiau „ţara ultrasilvană"*. Această adunare de la Aşchileu pare să fi fost, prin urmare, o instituţie fundamentală a sistemului politic al „ţării"; ea putea avea caracterul unei întâlniri periodice a factorilor de decizie din cele trei unităţi componente. Potrivit *Gestei*, ea avea atribuţii legate de alegerea conducătorului, stăpânirea asupra *întregii* ţări putând deveni efectivă doar ca urmare a deciziei componenţilor ei.

Cele trei unităţi componente ale acestei structuri teritoriale s-au caracterizat, în perioada timpurie a stăpânirii maghiare, printr-un statut politic diferenţiat, reflectând existenţa unor grade diferite de subordonare faţă de noii cuceritori. Maghiarii au beneficiat de drepturi directe de cucerire în doar una dintre aceste unităţi: cea situată în zona superioară a Someşului Mic şi în valea Nadăşului. În această regiune se află, în primul rând, cel mai mare număr de localităţi maghiare sau cu un procent semnificativ de populaţie maghiară din întreaga Transilvanie de Nord, reunite într-o grupare compactă (*vezi fig. 2*)[12]. Această aglomerare – care acoperă, cu câteva prelungiri spre vest şi sud, regiunile accesibile şi fertile ale unităţii teritoriale din bazinul superior al Someşului Mic (**I.**, *fig. 1*) – ne indică, cu siguranţă, *cea mai timpurie zonă de aşezare a maghiarilor în Ardeal*. O asemenea instalare masivă de populaţie, având ca rezultat constituirea de aşezări maghiare, putea fi posibilă doar ca urmare a dislocării populaţiei locale, într-un teritoriu luat în stăpânire ca urmare a unei victorii armate complete, care să anuleze orice fel de drepturi ale stăpânitorilor anteriori. Este, de asemenea, firesc să presupunem că, odată cu înlăturarea urmaşilor lui Gyula şi cu ocuparea de către regalitatea ungară a teritoriilor „ultrasilvane" pe care ei le stăpâneau, proprietăţile directe ale acestora au devenit domenii regale. Or, în bazinul Someşului Mic, singurul domeniu regal întins şi relativ unitar a fost acela din valea superioară a Someşului Mic şi de pe valea Nadăşului. Pe la sfârşitul secolului al XI-lea, după extinderea controlului regal asupra nord-estului Transilvaniei ca urmare a victoriei asupra pecenegilor, acest domeniu regal a fost donat unor instituţii ecleziastice, în principal episcopiei Transilvaniei şi abaţiei benedictine întemeiate, în această perioadă, la Cluj-Mănăştur. Regalitatea a păstrat în stăpânire doar cursul inferior al

1), formaţiune marginală cu o identitate destul de bine conturată, aflată însă, probabil, în relaţie cu prima dintre unităţile menţionate mai sus.

[12] B. Crăciun, I. Bolovan, *Consignatio statistico topographica singulorum in magno principato Transylvaniae (Transilvania la 1829-1831)*, Cluj-Napoca, 2003; T. Rotariu, coord., *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996; T. Rotariu, coord., *Recensământul din 1857. Transilvania*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 1997; T. Rotariu, coord., *Recensământul din 1880. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997; T. Rotariu, coord., *Recensământul din 1900. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999; T. Rotariu, coord., *Recensământul din 1910. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.

Someşului Mic, în aval de Apahida; în această zonă ea controla, însă, doar cursul propriu-zis al râului, şi foarte puţin din văile laterale.

Dimpotrivă, în celelalte două unităţi teritoriale care intrau în alcătuirea acestei „ţări ultrasilvane" timpurii localităţile majoritar maghiare nu reprezintă decât excepţii. Grupurile maghiare prezente în câteva dintre localităţile unităţilor II şi III (*fig. 1*) şi-ar putea avea originea într-o perioadă ceva mai târzie, poate în legătură cu procesul de constituire a curţilor nobiliare. Statutul acestor unităţi prezintă, de asemenea, o serie de caracteristici a căror descifrare va reprezenta cu siguranţă, în anii care vor urma, o provocare pentru medieviştii preocupaţi de studierea spaţiului transilvan.

Din această regiune – şi, mai cu seamă, din zona care a reprezentat nucleul comitatului medieval Dăbâca, a cărui localitate de reşedinţă era situată, după cum se poate observa în fig. 1, în centrul unităţii teritoriale II – provin, la începutul secolului al XIII-lea, atestări ale numelui *Voiouoda*, purtat de membri ai elitei locale: un comite de Dăbâca în 1214[13], un sutaş în 1219[14]. Familiarizată cu acest termen, elita acestei regiuni trebuie considerată aceea care a asigurat transmiterea titulaturii voievodale către conducătorii Transilvaniei medievale; desigur, asumarea acestui titlu de către conducătorii maghiari ai incipientei „ţări ultrasilvane" nu se putea realiza decât în baza unei înţelegeri de tipul celei relatate de Notarul Anonim.

În ceea ce priveşte valea Almaşului (III, *fig. 1*), statutul celei mai mari părţi a acesteia întruneşte toate caracteristicile unei „ţări" româneşti care a reuşit să îşi păstreze vechile libertăţi până către mijlocul secolului al XIII-lea. Nici o familie nobiliară nu îşi are originea, potrivit cunoştinţelor noastre actuale, în spaţiul acestei văi; pătrunderile nobiliare sunt exterioare şi târzii, reprezentând, în cea mai mare parte a lor, rezultatul unor donaţii din epoca Angevină. Mai mult decât atât, rezistenţa vechilor privilegiaţi a fost aici una puternică, aşa cum ne arată, de exemplu, asaltul asupra posesiunilor Sânpetru şi Hida ale nobililor de Dăbâca, efectuat în 1364 de voievozii români *Negvoy*, *Maxin* şi *Roman*, împreună cu aproape şapte sute de oameni, români şi maghiari deopotrivă (*Olachis et Vngaris*)[15].

Văile Borşei, Lonei şi Lujerdiului, împreună cu valea Nadăşului, reprezintă, în schimb, regiunea de origine a majorităţii absolute a familiilor nobiliare autentic transilvănene atestate în evul mediu central. Originile etnice ale acestora nu sunt întotdeauna uşor de identificat. De această regiune sunt legate, bunăoară, originile neamului Borşa, a cărui posibilă ascendenţă nemaghiară a fost deja discutată în repetate rânduri[16]; stăpâniri ale membrilor acestui neam sunt atestate, în secolul al XIII-lea, la limitele văii Borşei sau în vecinătatea acesteia, pe văile Nadăşului, Lujerdiului şi Almaşului superior. Localitatea Ciumăfaia (*Chomafaya, Chamafaya*) şi aşezarea dispărută *Bizo/Bizoteleke*, din hotarul satului Chidea, trebuie considerate, pe baza informaţiilor din 1304[17], 1307[18] şi 1315[19], ca fiind locul de origine al familiei Wass, ale cărei posesiuni au cunoscut, desigur în secolul al XII-lea, o considerabilă extindere în direcţia văii Fizeşului. Nobilii din Căianu, cu o afimare destul de consistentă pe parcursul secolului al XIV-lea, sunt o ramură a familiei nobiliare din Deuş[20], care a dat şi un vicevoievod al

[13] *DIR* I. 60-61; Jakó I. 67.
[14] *DIR* I. 95; Jakó I. 99.
[15] *DRH* XII. 402-404.
[16] Pentru bibliografie, vezi T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 197-198, 243-244.
[17] *DIR* III. 41, 387-388; Jakó II. 43.
[18] *DIR* III. 57-58, 391; Jakó II. 68.
[19] *DIR* III. 243-244; Jakó II. 256-257.
[20] *DRH* XI. 47, 356, 470.

Transilvaniei în epoca lui Ladislau Kán[21]. În aceeaşi epocă a lui Ladislau Kán, favorabilă nobilimii locale, a fost înregistrată spectaculoasa afirmare a lui Ioan Theke, Nicolae Bothus şi Andrei Ördög (Wrduk)[22], ale căror stăpâniri se întindeau pe văile Borşei şi Lonei. În Chidea (*Kyde*, *Kide*)[23], Giula (*Gyula*)[24], Măcicaş (*Machkas*, *Mochkas*), Mera[25], Nădăşelu[26], Suceag sau Sumurduc[27] întâlnim familii deținătoare ale unor poziții respectate în comunitatea nobiliară şi în structurile instituționale ale comitatelor Dăbâca şi Cluj. Din aceeaşi zonă avem, de asemenea, o atestarea sigură a unei stăpâniri a neamului Ogmand, al cărui strămoş întemeietor este menționat în *Gesta Hungarorum*. Demn de a fi remarcat este faptul că această stăpânire se află pe cursul Someşului Mic, în apropierea Jucului[28], şi nu pe una dintre văile afluenților acestuia. Vechimea acestor stăpâniri este, dealtfel, confirmată şi de extrema fragmentare a acestora, constatabilă deja în secolul al XIII-lea.

Aceste familii şi altele câteva, deținătoare ale unor drepturi străvechi – cu excepția lui Ştefan al V-lea, în perioada ducatului său transilvănean, nici unul dintre suveranii Arpadieni nu a făcut confiscări şi reatribuiri de proprietăți în această zonă – sunt cele care au reuşit să se ridice la statutul nobiliar, adaptându-se unei evoluții istorice sinuoase; sunt vârfuri ale unor structuri privilegiate locale, ale unei elite militare care şi-a afirmat rolul în secolele XI-XII, extinzându-şi stăpânirile către centrul şi răsăritul Transilvaniei o dată cu expansiunea în această direcție a hotarelor regatului. Alți reprezentanți ai vechii categorii privilegiate din această zonă, integrați structurilor castrelor regale – în regiunea la care ne referim sunt localizate, de asemenea, totalitatea mențiunilor transilvănene ale „iobagilor naturali" (*ioubagionum naturalium*) sau „iobagilor Sfântului Rege" – sau aparținând categoriei micilor deținători de pământuri, nu au reuşit să facă față exigențelor epocii Arpadiene târzii şi aceleia Angevine, ajungând, cu timpul, să fie asimilați categoriilor sociale lipsite de privilegii. Rezistența acestei categorii deposedate, încercarea sa de a îşi redobândi vechile libertăți constituie, în opinia noastră, singura explicație cu adevărat plauzibilă a marelui conflict intern care a tulburat aceste regiuni în secolul al XV-lea: este vorba despre răscoala de la Bobâlna, ridicare a micilor nobili şi a reprezentanților fostelor categorii semiprivilegiate din această regiune care – fapt fără nici un alt echivalent în istoria Transilvaniei medievale – se definesc ca fiind o „obşte a locuitorilor maghiari şi români" (*universitas regnicolarum hungarorum et valahorum*). Aria de desfăşurare a acestei mişcări, care se suprapune aproape până la detaliu peste suprafața „țării ultrasilvane" incipiente a cărei configurație am prezentat-o în lucrarea de față, ne îndeamnă să vedem în răscoala de la Bobâlna una dintre consecințele indirecte şi îndepărtate ale „strângerii de mână" de la Aşchileu.

Veridicitatea relatării referitoare la înțelegerea de la Aşchileu a fost contestată într-o serie de lucrări recente, ai căror autori au văzut în ea o licență propagandistică a lui Anonymus, alcătuită cu scopul de a legitima dominația ungară asupra teritoriului

[21] T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 261, 397.
[22] A. A. Rusu, *Începuturile cetății medievale de la Bologa*, în *Acta Musei Porolissensis*, IV, 1980, p. 415.
[23] *DIR* VI. 170, 662.
[24] *DIR* III. 57-58, 391; Jakó II. 68.
[25] *DIR* II. 470-471; III. 226, 405; 177.
[26] *DIR* II. 468-469; III. 225-226; 226, 405.
[27] *DIR* II. 49-50; Jakó I. 238. *DRH* XI. 74-77, 245-247, 305-307, 436-437, 446-447, 495, 516-518, 534-535, 585. *DRH* XII. 183-185, 205-209, 247-252, 285-291. *DRH* XIII. 125-128, 299-300, 433-434, 546, 679-680.
[28] Jakó II. 569.

intracarpatic[29]. Argumentele prezentate în rândurile de mai sus nu sunt singurele care pun sub semnul întrebării această interpretare. „Strângerea dreptei" de la *Esculeu* nu oferă nici un fel de argument pentru consolidarea unor drepturi ale cuceritorilor; ea aparţine, dimpotrivă, unei categorii de înţelegeri care recunosc drepturile şi autonomia unor populaţii supuse pe calea armelor. Din aceeaşi categorie mai face parte, bunăoară, *pacta conventa* „a regelui Coloman", care reglementează raporturile regalităţii ungare cu aristocraţia croată. Acest document este un fals; cu toate acestea, după cum se ştie, el ilustrează vechi drepturi şi realităţi istorice autentice, recunoscute ca atare de către Regatul Ungar. Acest fals nu a fost însă realizat în interesul puterii suverane ci, dimpotrivă, în interesul acelora care încercau să îşi asigure păstrarea sau redobândirea unor vechi privilegii.

În ceea ce priveşte înţelegerea de la *Esculeu*, relatarea Notarului Anonim prezintă aceleaşi trăsături. Nimeni nu poate afirma, firește, că ea ar putea avea caracterul unei descrieri exacte a unor evenimente atât de timpurii. Acest episod este, probabil, repovestit, sau poate chiar reinventat, pe baza unor informaţii şi tradiţii existente în secolul al XII-lea. Aceste tradiţii aveau însă menirea de a justifica şi explica drepturile şi libertăţile păstrate (sau, poate, doar revendicate) în această arie din nordul Transilvaniei de către urmaşii celor cuceriţi.

Anexa

***Kapu* (*Porta*, Poarta): 1.1.** *Porț* (*Porcz*). Derivat, eventual, de la *Porta Mezesina*[30]. **1.2.** *Vaskapu* („Poarta de Fier", azi Poarta Sălajului, SJ)[31]. Prima atestare: *Waskapw*, 1525[32]. **1.3.** *Kopus*, vale şi „munte", în hotărnicia posesiunilor Sânmihaiu Almaşului şi Sântă Măria, SJ (1334)[33]. Ar putea fi identică cu o *vale a Căpuşului*, situată la V de Sutor (Zutor), SJ, către înălţimile care despart văile Almaşului şi Agrijului[34]. **1.4.** *Poarta de Fier*, deal situat la N de Huedin[35]. **1.5.** *Kopus* (Căpuşu Mare, CJ), poss. episcopală 1282[36]. Pârâu care se varsă în Someş în apropiere de Gilău[37]. **1.6.** *Felkopusi* (Căpuşu Mic, CJ), poss. episcopală 1219[38]. **1.7.** *Kaputat*, pădure, în apropierea pârâului Căpuş[39]. **1.8.** *Kopus*, creastă (*byrch*), la hotarul nord-vestic al posesiunii Băgara (*Bogarteluk*), aparţinând abaţiei din Cluj-Mănăştur (1299)[40]. **1.9.** *Capul*, deal între Hăşdate şi Săvădisla, pe cumpăna apelor dintre valea Hăjdatei şi bazinul Someşului Mic[41]. **1.10.** *Kerthvelykapus* (1307), pe hotarul dintre Giula şi Ciumăfaia[42]. **1.11.**

---

[29] Vezi A. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim*, p. 126, 207; S. Brezeanu, *Identităţi şi solidarităţi medievale*, p. 174-175; I-A Pop, *Românii şi maghiarii*, p. 183.

[30] K. Horedt, *Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania*, în Idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958, p. 115.

[31] *Ibidem.*

[32] Suciu II. 47; Petri M., *Szilágy vármegye monographiája*, IV, Budapest, 1904, p. 768.

[33] Jakó II. 806: *ab illa valle ascensus fieret supra quendam montem Kopus nuncupatum.*

[34] Informaţia ne-a fost furnizată de istoricul şi arheologul Ştefan Matei, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[35] *Repertoriul Arheologic al judeţului Cluj*, 1992, p. 234.

[36] *DIR* II, p. 239-240.

[37] K. Horedt, *loc. cit.*

[38] *DIR* I, p. 87-88.

[39] K. Horedt, *loc. cit.*

[40] *Prima meta incipit ex plaga occidentali in uno Byrch Kopus nominato, ubi convicinatur cum possessione eiusdem domini abbatis Egeres vocata*: Wenzel V. 219-221; *DIR* II. 473-475; Jakó I. 591 (consideră documentul un fals din secolul al XIV-lea, fapt care nu afectează însă autenticitatea hotărniciei).

[41] N. Beuran (coord.), Şt. Poenaru, *Harta fizică şi administrativă a judeţului Cluj*, 1:135.000.

Kapus, toponim în hotarul fostei localități Someșeni[43]. **1.12.** *Kepus*, posesiune (așezare dispărută) la SSE de Orman (CJ), pe actualul deal Dumbrava, între văile Ormanului și Ghiroltului (1338)[44]. Aparținea comitatului Solnocul Interior. Menționat pentru prima oară în 1312, sub forma *Kepesteluk*, între Ghirolt și Orman[45]. În 1620 apare (*Kapus*) în hotărnicia satului Ghirolt (CJ)[46]. **1.13.** *Kapusvölgy*, menționat în 1576 în hotărnicia satului Bonț (CJ)[47]. Reapare, ulterior, în hotărniciile satului învecinat Hășdate: 1715 – *Kapus csereje*; 1754 – *Kapustorok*; 1898 – *Kapus*[48]. **1.14.** *Kapustetö*, menționat în 1754, într-o hotărnicie a localității Sic (CJ)[49]. **1.15.** *locum Kapuus nominatum*, menționat în 1350, între Suatu (CJ) și Țicud (Valea Largă, MS); este străbătut de drumul dintre aceste două localități, „lângă pădurea ce ține de *Arankuth*"[50]. **1.16.** *Kapusd*, *via*, între Unguraș (*Balwanus*), (CJ), și Malin (*Malun*), (BN) (1334)[51]. Un deal *Kapus* este menționat în 1353[52]. Ar putea fi identic cu un deal *Kapus*, semnalat de K. Horedt „lângă pârâul Becleanului"[53]. **1.17.** *Kapus*, menționat în 1696 în hotarul localității Sânmărtin (CJ)[54]. **1.18.** *magnus Kapus* (1329), între Buza (CJ) și Jimbor (BN)[55]. **1.19.** *Geuchkapusa*, vale, menționată în 1326, în hotărnicia posesiunii Ghiolț (*Geuch*)[56]. **1.20.** *Kopur* (Copru, CJ), 1329: *terra Kopur*[57]. **1.21.** *Kapus*, *mons*, menționat în 1329 între *Wylak* (Delureni, BN), *Septeer* (Șopteriu, BN), *Budateleke* (Budești, BN), *Khychyd* (Micești de Câmpie, BN), *Wyzuliateleke* (Vișina, BN), *Zentiwan* (dispărut, CJ)[58]. **1.22.** *Căpuș*, deal, între Mociu și Zorenii de Vale (CJ)[59].

---

[42] *Deinde vadit versus Chomafaya ad unum Zeek, abhinc ulterius procedendo versus Chamafaya ad Kerthvelykapus et deinde procedendo super Kurzberek versus occidentem inter Gyula et Chomafaya pervenit ad unum Kerekdumb*: *DIR* III. 57-58, 391 (1307, oct. 6).

[43] K. Horedt, *Etapele de pătrundere*, p. 115; L. Makkai, *Erdély népe a középkorban*, Budapest, 1934, p. 323.

[44] *DIR* V. 461, 463-464; Bánffy I. 99-100, 100-101: *et deinde, cum ad faciem possessionis Kepus vocate...*

[45] *DIR* III. 204.

[46] Kádár III, p. 539.

[47] Kádár II, p. 239.

[48] Kádár IV, p. 27.

[49] Kádár VI, p. 423.

[50] *DIR* VI. 555-556; Bánffy I. 173-174: *...silvae suae hereditariae Agaserdeu vocatae, a parte orientali iuxta silvam ad ...kuth pertinentem existentem, a quandam viam incipiens, quae a parte Zuath transit per quendam locum Kapuus nominatum versus Cykud...*

[51] Jakó II. 808: *quandam viam vulgo Kapusd nominatam*.

[52] Kádár III, p. 133.

[53] K. Horedt, *Etapele de pătrundere*, p. 117.

[54] Kádár VI, p. 432.

[55] Jakó II. 644: *et per idem Beerc vadit usque ad magnum Kapus, quod separat a parte terre Sumbur ad terram Buza et per idem Beerc vadit ad montem Lumpeyrthegese vocatum. DIR* V. 280-281; Anjou II. 394-401.

[56] *DIR* IV. 180-181; *Hazai okl.* 196-199; Jakó II. 556: *in quo Berch per vallem Geuchkapusa descendit ad fluvium Zorwosthou, in quo ascendit versus orientem ad quoddam molendinum, quod est in fine ville Geke*.

[57] *DIR* V. 280-281; Jakó II. 644.

[58] *DIR* V. 280-281; Jakó II. 644: *et in eodem rivulo ascendit ad montem Kapus, ubi ex utraque parte vie in ipso Kapus in Beerc sunt due mete, quarum una dividit a terra Wylak et alia a terra Septer./.../ Abhinc tendit et currit in eodem Beerc usque ad priorem locum Kapus vocatum et sic mete ipsius terre Budateleke terminantur*.

[59] N. Beuran (coord.), Șt. Poenaru, *Harta fizică și administrativă a județului Cluj*, 1:135.000.

***Gyepű* (*gepus, indagines*, Presaca): 2.1.** *Presaca*, SJ, deal între vechile comitate Dăbâca şi Crasna[60]. **2.2.** *Gyepesfar* (1576), *Gyepüsfar* (1580), menţionate în hotărnicii ale satului Bonţ (*Boncznyires*, CJ)[61]. **2.3.** *Gyepü, rét* (1622), în hotarul satului Sântejude (CJ)[62]. **2.4.** *Gepusberche* (1334), în hotarul posesiunii *Ligyn* (Legii, CJ). Pe *Gepusberche* / „Dealul Prisăcii" se află un semn de hotar capital (*meta capitalis*), de la care este începută trasarea hotarelor[63]. **2.5.** *Gyapul*, *terra* (1334), aparţinând domeniului cetăţii Unguraş. Localizată în apropierea hotarului cu *Apanagyfalwa* (Nuşeni, BN)[64]. În 1756 este menţionat, în hotarul Ungurăşului, toponimul *Gyepüsajja*[65], a cărui localizare rămâne incertă. **2.6.** *Gyepü*, toponim menţionat în 1754 în hotarul localităţii Strugureni (Veresegyháza, BN)[66]. Pare a fi localizat între văile Jimborului şi Meleşului. **2.7.** *Gepuserdeu* (1326)[67], *silva Gepus* (1336)[68], ţinând de posesiunea *Zenthguthard* (Sucutard, CJ).

***Recea* (*Reche*)**. Azi Recea-Cristur, CJ. Până în secolul al XV-lea, *Reche* şi *Keresztur* erau două localităţi distincte, menţionate ca atare în 1320: Paul de Reche, Kereztur[69]. Cristurul (*Sancta Cruce*) avea în 1332 o parohie catolică şi deci, probabil, populaţie maghiară[70]. Nebeneficiind de asemenea atestări, Recea era, cu siguranţă, o localitate cu populaţie necatolică. Unificarea celor două localităţi, atestată pentru 1478[71], a fost probabil realizată mult mai de timpuriu.

***Ör* (*Eur*, sl. *straža*, rom. *straja*): 3.1.** *Eurmezeu* (Szamosőrmező, Var, SJ), localitate situată la vărsarea Almaşului în Someş. Prima atestare documentară: 1320[72]. **3.2.** *Wrtelek*, aşezare dispărută. Potrivit documentului din 19 aprilie 1320 era situată între *Miluad* (Miluani, SJ) şi *Kyuseskuleu* (Aşchileul Mic, CJ)[73]. În hotarul comunei Aşchileu, deasupra izvorului Borşei, către Dolu (SJ), la cumpăna apelor dintre văile Borşei şi Almaşului, există un deal cu numele *Ortelec*[74]. **3.3.** *Orneghiu* (Őr-nagy, „straja mare"), deal situat în hotarul comunei Sânpaul (CJ), la vest de satul Sânpaul, între acesta şi „Dealul Cetăţii"[75]. **3.4.** *Alewr*, *Al Ewr* (Urişor, CJ). 1405: *villa hungaricalis Alewr*; 1495: *Al Ewr*; 1582: *Alsó-Eör*[76]. **3.5.** *Vrlman*,

---

[60] K. Horedt, *Etapele de pătrundere*, p. 115.
[61] Kádár II, p. 239.
[62] Kádár VI, p. 341.
[63] *DIR* V. 326-327, 578-579; Jakó II. 817: *Prima enim meta capitalis oritur seu incipit in loco Gepusberche vocato. /.../ Ab illo loco incipiens pergit ad Gepusberche*.
[64] Jakó II. 808: *terre Gyapul vocate pertinentis ad castrum Baluanus prenotatum*.
[65] Kádár II, p. 133.
[66] Kádár VII, p. 95.
[67] *DIR* IV. 180-181; Jakó II. 556: *et ibi reflectitur versus meridionalem et ascendit per montem seu Berch circa silvas Keurusedeu et Gepuserdeu et abhinc protenditur versus occidentalem et descendit ad duas aquas fluentes Ambuzthu nominatas et ibi terminatur*.
[68] *DIR* V. 383, 585-586: *quondam silvam suam Gepus nuncupatam ad villam suam Zenthguthard vocatam pertinentem et prope ac in vicinatu cuiusdam silve Kevruserdew ad villam Geke /.../ predictam silvam Gepus simul cum fundo et terra in qua est situata...*
[69] Jakó II. 369.
[70] Jakó II. 1066.
[71] *Reche-Keresztur*, la Suciu II. 73.
[72] A. A. Rusu, *Începuturile cetăţii medievale de la Bologa*, p. 414-416; Jakó II. 362.
[73] A. A. Rusu, *loc. cit.*; Jakó II. 362.
[74] Informaţie oferită de istoricul şi arheologul Ştefan Matei.
[75] N. Beuran (coord.), Şt. Poenaru, *Harta fizică şi administrativă a judeţului Cluj*, 1:135.000.
[76] Suciu II. 220.

Vrman, Orman (Orman, CJ). 1292: *Vrlman*; 1312: *poss. Vrman*; 1333: *sacerdos de Orman*[77]. **3.6.** *Eur* (Iuriu de Câmpie, CJ). 1320: *villa Eur*; 1392-1393: *poss. Eur (filiorum Beke de Ikloud)*; 1448 *kenezius in Ewr commorans*; 1461: *census quinquagesimalis de Ewr*[78]. **3.7.** Straja Mică, Straja Mare – dealuri; Straja – sat. **3.8.** *Fel Ewr, Felewr* (Uriu, Uriu de Sus, CJ). 1405: *villa Felewr*; 1495: *Fel Ewr*[79].

K. *Katona*, Cătina (CJ). Prima atestare: *Kathana*, 1327[80].

Abrevieri

Jakó	Jakó, Zs., ed., *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez / Codex diplomaticus Transsylvaniae: Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*, I (1023-1300), Budapest, 1997; II (1301-1339), Budapest, 2004.
Suciu	Suciu, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I-II, Bucureşti, 1967.
DIR	*Documente privind istoria României, C.Transilvania*, I: veacurile XI, XII şi XIII, 1075-1250; II: veacul XIII, 1251-1300; III: veac XIV, vol. I, 1301-1320; IV: veac XIV, vol. II, 1321-1330; V: veac XIV, vol. III, 1331-1340.
DRH	*Documenta Romaniae Historica, C.Transilvania*, X-XIV, 1977-2003.
Kádár	Kádár J., *Szolnok-Doboka vármegye monographiája. A vármegye közsegeinek részletes története*, I-VII, Dej, 1900-1905.
Wenzel	Wenzel, G., ed. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I-XII, Pest, 1860–1874.
Bánffy	Varjú E., Iványi B., eds., Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez, I, Budapest, 1908.

[77] Suciu II. 19; *DIR* II. 384, III. 204, V. 168.
[78] Suciu I. 320.
[79] Suciu II. 220.
[80] Jakó II. 594; Suciu I. 129.

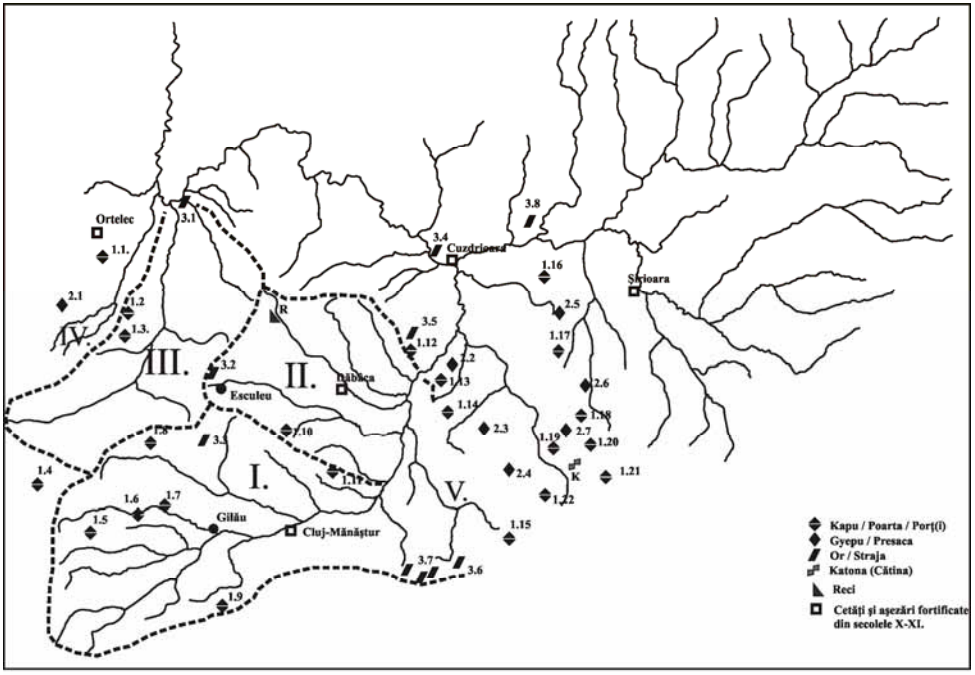

Fig. 1. Toponime semnificative pentru reconstituirea structurilor teritoriale. Structura internă a "ţării ultrasilvane".

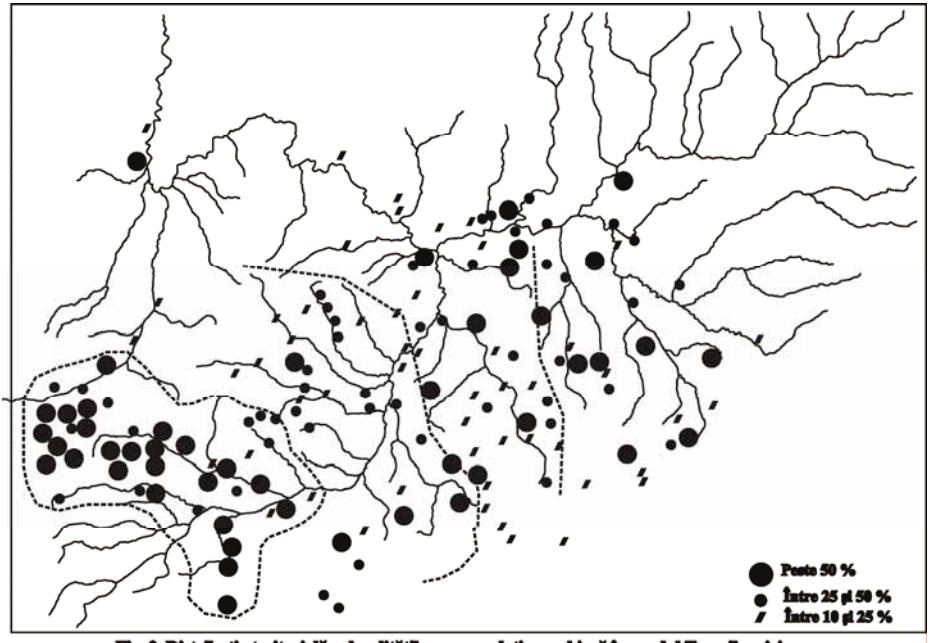

Fig. 2. Distribuţia teritorială a localităţilor cu populaţie maghiară în nordul Transilvaniei.

NECROPOLELE MEDIEVALE TIMPURII DIN TRANSILVANIA.
(sfârşitul sec. IX – prima jumătate a sec. XII)

Ioan Marian ŢIPLIC

EARLY MEDIEVAL CEMETERIES FROM TRANSYLVANIA
(END OF THE 9th – FIRST HALF OF THE 12th CENTURIES)

Abstract

The present paper wants to put together information about aspects concerning the funeral practice in Transylvania during the early middle ages. The archaeological researches made by romanian archaeologists in last 50 years bring us the possibility to understand better the process of „making the romanian population". This process start in our opinion in the beginning at the 8th century and it was finished in the final part of 11th century when the christianity was accepted by all transylvanian population. From what we know, we have in Transylvania, Banat und Crişana – beetwen the end of 9th century and the beginning of 12th century – just 63 cemeteries and the most of them are from 11th-12th century.

The inventory from thus cemeteries tell us about the three cultural influences:

- *south-danubian – Alba Iulia, Blandiana B, Ciumbrud*
- *central – european – Alba Iulia, Hodoni, Hunedoara*
- *east – european – Cluj, Biharea*

Istoria spaţiului românesc în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al XII-lea este una destul de controversată şi aceasta datorită faptului că acestui segment de timp este destul de sărac în descoperiri arheologice care să aparţină cu certitudine, mult căutatei, *populaţii româneşti* din Transilvania. Istoriografia română, pornind din secolul al XIX-lea, a transformat discuţia despre etapele de formare a poporului român într-o problemă politică şi legată de problema statu-quo-ului politic al vremii. O radiografiere a temelor studiilor care au făcut referire la această problemă pune în lumină amestecul politicului în derularea cercetărilor legate de etnogeneza românească. Dacă în anii ce au urmat celui de al doilea război mondial a fost căutat cu orice preţ să se demonstreze aportul masiv al populaţiilor slave la procesul de formare a poporului român, în anii de comunism naţionalist, ce au urmat „primăverii de la Praga", s-a trecut la diminuarea acestui aport slav.

Cercetarea arheologică a perioadei de început a evului mediu transilvănean se impune cu o deosebită pregnanţă, în condiţiile în care istoriografia acestei perioade are posibilităţi extrem de reduse în ceea ce priveşte raportarea la surse documentare contemporane evenimentelor cuprinse între secolele IX-XII.

Identificarea artefactelor arheologice aparţinând ungurilor din bazinul intracarpatic este astăzi un exerciţiu de rutină pentru arheologi. Înmormântările de războinici, anumite particularităţi de costum şi ale armelor au putut fi puse în legătură, încă din 1834, datorită datării lor cu ajutorul monedelor occidentale din secolul al X-lea, cu ungurii din perioada cuceririi Pannoniei. În deceniile din urmă, etnogeneza românească şi aproape în egală măsură începuturile statelor medievale româneşti au stat în centrul atenţiei cercetării, acumulându-se pe seama acestor subiecte o cantitate impresionantă de noi informaţii, nu în mod obligatoriu şi pertinente, fapt ce a generat apariţia a numeroase critici la adresa unor lucrări de sinteză ce au văzut lumina tiparului în acest răstimp. O privire critică asupra majorităţii lucrărilor de acest

gen apărute până în anul 1990 o avem la R. Popa[1], cel care a creionat la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea noua direcţie de cercetare şi valorificare a surselor arheologiei medievale româneşti şi care analizează extrem de critic afirmaţiile, devenite, de a lungul vremii, dogme ale istoriografiei româneşti, referitoare la apariţia statelor româneşti şi la raporturile instituite între regalitatea arpadiană şi populaţia transilvăneană.

În condiţiile în care arheologia medievală, înţeleasă ca ramură a cercetării istorice româneşti, a fost de timpuriu supusă unor presiuni extraştiinţifice, rezultatele obţinute sunt în ceea mai mare parte corupte. Noul val de cercetători, ce s-a afirmat după 1990, are sarcina de a corecta greşelile şi de a debarasa de balastul dogmatic rezultatele cercetărilor arheologice[2]. Domeniul în care reconstituirea istorică cu ajutorul arheologiei se impune cu necesitate este, fără îndoială, şi acela al fortificaţiilor, despre care avem în principal informaţii documentare, ce trebuie verificate şi completate de cercetarea arheologică. Corelarea acestora cu descoperirile de aşezări şi necropole va putea să ne ofere o imagine de ansamblu asupra locuirii în spaţiul transilvan în perioada evului mediu timpuriu.

Utilizarea fără discernământ a descoperirilor arheologice din spaţiul intracarpatic pentru a susţine teze prestabilite – modalitate observată de R. Popa[3] în lucrarea *Voievodatul Transilvaniei*, dar care nu este specifică doar acesteia –, neglijarea investigării vestigiilor ce pot reprezenta diferite influenţe alogene, au alterat posibilitatea reconstituirii corecte a evoluţiei istorice din zona Transilvaniei pe parcursul mileniului I, oferind nedorite oportunităţi de atacare a arheologiei medievale româneşti şi de criticare a unora dintre reprezentanţii ei[4]. Tocmai din aceste motive credem că este absolut necesară o prezentare a rezultatelor obţinute până în prezent de arheologia medievală pentru perioada cuprinsă între secolele IX/X-XI/XII, desigur într-o manieră sintetică.

Limitele cronologice fixate pentru această scurtă trecere în revistă au în vedere surprinderea integrală a procesului de ocupare a spaţiului transilvănean de către autoritatea ducală ungară şi a celui de definitivare a formării unei etnii autohtone prin contopirea diverselor elemente aparţinând unor influenţe alogene sau de sorginte locală, identificate în literatura de limbă română sub următoarele denumiri:

- *grupul Mediaş* (sec. VII-IX/X), grupul *Blandiana A şi B* (sec. IX-XI), *grupul Ciumbrud* (sec. IX/X), *grupul Cluj* (sfârşitul secolului al IX-lea - prima jumătate a secolului al X-lea), *cultura Dridu - Alba Iulia Staţia de Salvare II* (sec. IX-X) şi *grupul Ciugud* (sec. XI-XII).

În general, arheologii admit că, perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al IX-lea şi prima jumătatea a secolului al XII-lea, este dominată din punct de vedere al materialului arheologic de două grupe culturale şi anume: **grupul Cluj** ca reprezentant al pătrunderii materialelor caracteristice mediului ungar şi de grupul **Blandiana B – Alba Iulia** (sau **Dridu - Alba Iulia**), ca reprezentant al pătrunderii elementelor timpurii ale culturii Bjelo-Brdo pe

---

[1] R. POPA, *Observaţii şi îndreptări la istoria României în jurul anului O Mie*, în: *SCIVA*, 42, 3-4, 1991, p. 153.

[2] În ultimii ani o serie de cercetări arheologice complementare au fost demarate în partea de nord-vest a României, fapt ce a adus numeroase date noi asupra perioadei secolelor VIII-X. Vezi C. COSMA, A. GUDEA, *Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.-10. Jahrhunderten N. Chr.*, Cluj-Napoca, 2002; C. COSMA, *Vestul ţi nord-vestul României în secolele VIII-X*, Cluj-Napoca, 2002.

[3] R. POPA, *Observaţii şi îndreptări*, p. 157 sqq.

[4] H. CIUGUDEAN, *Opinii privind civilizaţia medievală timpurie din Transilvania în lumina descoperirilor funerare (sec. IX-XI) – în loc de cuvânt înainte*, în: *Catalogul expoziţiei ''Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar (secolele IX-XI)''*, Alba Iulia, 2002, p. 3.

teritoriul Transilvaniei. Alături de aceste două mari grupe culturale sunt evidențiate şi alte două grupuri, reprezentante ale unor pătrunderi alogene de factură sud-dunăreană (**Blandiana A**), respectiv moraviană? (**Ciumbrud - Orăştie**), dar care nu au o importanță demografică deosebită în spațiul intracarpatic transilvănean. De analiza acestor grupuri culturale s-au ocupat, începând cu K. Horedt[5], numeroşi arheologi[6], de aceea noi o să ne oprim în mod special asupra primelor două pentru a evidenția procesul evolutiv socio-politic reflectat din analiza descoperirilor ce le aparțin.

*

Problematica ritualurilor şi riturilor funerare practicate într-o epocă istorică este una incitantă dar în acelaşi timp controversată. Istoria secolelor IX-XII în spațiul transilvan este cunoscută în special datorită informațiilor oferite de necropolele descoperite şi parțial cercetate încă de la începutul secolului al XX-lea, necropole ce au evidențiat existența în bazinul carpatic transilvan a unui amalgam de influențe rezultat al unui amalgam de populații. Teoria *pânzelor de populație* a lui P. P. Panaitescu reprezintă una dintre încercările – în parte reuşite – de a explica coexistența într-un teritoriu geografic restrâns a mai multor grupuri etnice şi mai ales interacțiunea la nivel cultural dintre acestea. Totodată analiza descoperirilor a creat şi numeroase controverse purtate atât pe tărâmul disputelor ştiințifice, dar mai ales pe cel al politicii. Acesta din urmă a generat impunerea unor *axiome istorice* față de care cercetarea românească trebuia să se raporteze şi de la care trebuia să pornească în analizele viitoare.

Una dintre aceste axiome istorice a fost *creştinarea timpurie* şi apoi *persistența creştinismului popular* în toate spațiile nord-dunărene şi intra-carpatice transilvane. În raport cu acest postulat au fost coordonate toate eforturile cercetării arheologice transilvane cu privire la evul mediu timpuriu, eforturi ce urmărea demonstrarea existenței unei populații autohtone creştine şi superioare din punct de vedere cultural populațiilor alogene. Datorită acestui fapt cercetările arheologice ce vizau necropolele nu au cunoscut o evoluție constantă, care, eventual, să ne permită o limpezire a situației etnice pentru perioada istorică menționată. Nu cunoaştem toate motivele care au generat inexistența unor cercetări interdisciplinare complete în cadrul necropolelor aparținând orizontului cronologic cuprins între secolele IX-XII, dar nu putem menționa nici o necropolă cercetată integral şi publicată ca atare.

În ceea ce urmează nu dorim să facem o radiografie completă a cercetărilor arheologice referitoare la necropolele din Transilvania[7], ci doar să punctăm câteva deosebiri existente între diferitele orizonturi culturale pentru a putea analiza în ce măsură etnicul reprezintă o componentă importantă în argumentația istorică. Totodată nu dorim să intrăm într-o polemică metodologică legată de atribuirile etnice pe baza unor artefacte descoperite în morminte sau aşezări, ci dorim să subliniem faptul că ritul funerar reprezintă într-o măsură foarte mare barometrul ce indică schimbări radicale, inclusiv etnice, în cadrul unui teritoriu.

Suntem pe deplin conştienți de faptul că numai o analiză completă efectuată asupra întregului teritoriu al Transilvaniei va putea oferi nişte date cât mai aproape de *adevărul absolut*, dar considerăm că problema cea mai spinoasă a istoriografiei române a fost şi mai este legată de atribuirile etnice ale populațiilor din regiunea Mureşului mijlociu. În această

[5] K. HOREDT, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1988.

[6] Un scurt istoric asupra acestor cercetări la A. DRAGOTĂ, I. M. ȚIPLIC, *Scurt istoric al cercetărilor privind necropolele din Transilvania (sec. IX-XI)*, în: *Corviniana*, VI, 2000, p. 126-137 şi A. DRAGOTĂ, H. CIUGUDEAN, *Istoricul cercetărilor*, în: *Catalogul expoziției ''Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar (secolele IX-XI)*, p. 7-21.

[7] Vezi mai jos, Anexe *A. Repertoriul necropolelor de inhumație din Transilvania* şi *B. Descoperiri întâmplătoare şi posibile necropole*.

regiune dens locuită încă din antichitate avem atestate descoperiri aparţinând următoarelor orizonturi culturale: Ciumbrud, Blandiana A, Cluj, Blandiana B - Alba Iulia, Citfalău.

**

2. Caracteristici ale riturilor de înmormântare din spaţiul transilvan.

2.1 Grupul Ciumbrud. În anul 1957 este cercetat la Ciumbrud – *Podireu* un cimitir al cărui rit de înmormântare este inhumaţia şi care pe baza materialului funerar a fost atribuit mediului moravian, mai exact grupei culturale Stare Mesto, fiind datat în prima jumătate a secolului al X-lea[8]. Cu privire la datarea acestui orizont mai sunt şi opinii care consideră că el ar putea data chiar din ultimele decenii ale secolului al IX-lea[9]. Mormintele aparţinând acestui orizont cultural, descoperite la Ciumbrud – *Podireu* şi la Orăştie – *Dealul Pemilor X8* se remarcă prin orientarea lor V-E şi prezenţa unui inventar funerar bogat, constând din podoabe din bronz, argint şi pastă de ceramică.

Pe baza analogiilor dintre inventarele funerare din necropolele de la Ciumbrud şi Orăştie cu cele ale mormintelor din Moravia (Slovacia) se consideră că orizontul cultural Ciumbrud, ca aspect transilvănean al culturii Stare Mesto, reprezintă prima dovadă arheologică a prezenţei unor slavi creştinaţi pe teritoriul Transilvaniei. Orientarea mormintelor V-E în asociaţia cu anumite aspecte de ritual funerar - poziţionarea mâinilor, inventarul funerar din care lipsesc armele, dar în care abundă podoabele ce trădează o legătură puternică cu mediul de tradiţie bizantină – ar putea îndreptăţi această afirmaţie, mai ales că pentru perioada secolelor VIII-IX ritul funerar predominant era cel al incineraţiei, inhumaţia fiind prezentă în proporţii destul de mici. Totuşi nu putem admite cu certitudine creştinismul defuncţilor de la Ciumbrud şi Orăştie-Dealul Pemilor X2 doar pe baza acestor atribute şi în lipsa unor elemente care să probeze existenţa creştinismului fără drept de tăgadă.

Atribuirea etnică. K. Horedt, cel care a definit acest grup cultural a arătat puternicele legături ale mediului cultural moravian cu cel de tip Ciumbrud şi pe această bază a fost acceptată atribuirea necropolelor din acest orizont mediul vest-slav, de tradiţie moraviană. Prezenţa acestor moravieni în Transilvania încetează să mai fie una importantă odată cu pătrunderea dinspre sud a unor elemente sud-slave (bulgari) în contextul animozităţilor dintre Moravia şi Regatul german între care s-a interpus şi Bulgaria, aflată în cursul secolului al IX-lea şi până la jumătatea secolului al X-lea într-un proces accelerat de dezvoltare.

Există şi opinii care atribuie acest orizont al necropolelor de tip Ciumbrud spaţiului cultural sud-dunărean[10]. Discutând relaţia Moraviei cu Ungaria, Al. Madgearu consideră că Moravia Mare nu controla zona saliferă a Transilvaniei deoarece dacă s-ar fi întâmplat acest lucru Bulgaria nu ar fi putut introduce în 892 „*embargoul*" asupra sării exportate în Moravia[11], iar elementele de tip Köttlach prezente în Transilvania se explică, în viziunea autorului, prin

---

[8] DANKANITS – FERENCZI 1959, p. 605-615; M. RUSU 1971, p. 724; K. HOREDT, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1986, pp.78-80; Dragotă 2002, p. 8; Z. K. PINTER, N. G. O. BOROFFKA, *Neue mittelalterliche Gräberder Ciumbrudgruppe aus Broos/Orăştie, Fundstelle Böhmerberg / Dealul Pemilor X8*, în: *Transylvanica. Studia Honoraria*, Bd. 7. *Gedenkschrift fur Kurt Horedt*, Rahden/Westfalia, 1999; IDEM, *Necropola de tip Ciumbrud de la Orăştie – „Dealul Pemilor, Punct X8*, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, pp. 319-346; S. A. LUCA, Z. K. PINTER, *Der Böhmerberg bei Broos / Orăştie. Eine Archäologische Monographie*, Sibiu, 2001, pp.98-114

[9] M. RUSU, *Autochtonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th-11th centuries. Relations beetwen autochtonous population and the migratory population*, Bucureşti, 1975, p. 207; Al. MADGEARU, *Românii în cronica Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001, p. 192.

[10] Cs. BALINT, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991; Al. MADGEARU, *Românii în cronica Notarului Anonim*, p. 192 sqq.

[11] Al. MADGEARU, *Românii în cronica Notarului Anonim*, p. 168

schimbul comercial intens între spațiul transilvan și cel moravian. Credem, totuși, că aceste elemente de tip Köttlach, reprezentate de descoperiri mai ales din partea de vest și nord-vest a Transilvaniei intracarpatice, sunt mai legate de prezența francă în Pannonia, decât de legături comerciale deosebit de greu de postulat în condițiile lipsei unei coagulări politice de tip statal în teritoriul transilvan.

2.2 Grupul Blandiana A. Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost descoperite la Sebeș unele materiale ce trădau o influență sud-dunăreană. Din anii 60' ai secolului al XX-lea s-a evidențiat arheologic existența în zona Blandiana – Alba Iulia a unui orizont cultural marcat de descoperirile de la Blandiana A, Sebeș, Alba Iulia - *Stația de Salvare II*. Săpăturile arheologice sistematice efectuate în necropola de la Blandiana A și Alba Iulia - *Stația de Salvare II* au fost cercetate 100 de morminte de inhumație cu orientare V-E și cu un inventar funerar compus din vase ceramice de formă amforoidală, podoabe, piese de harnașament și ofrande de animale, ce permit o datare în cursul sec. IX-X[12]. O altă particularitate a ritualului de înmormântare este dată de prezența mormintelor cu cistă din piatră la a căror realizare au fost folosite spolii romane. Nu se poate vorbi de o regulă deoarece în aceeași necropolă – Alba Iulia - *Stația de salvare II* – avem atât morminte simple cât și ciste din piatră, dar la toate sunt prezente resturile de la banchetul funerar. Aceasta ne indică faptul că avem de a face cu o populație necreștină.

În prima fază a cimitirului de la Blandiana**, Blandiana A**, inventarul constă din vase de ofrandă de tip borcan lucrate din pastă fină la roată înceată, cu decor incizat, amfore și vase globulare lustruite, podoabe de factură bizantină (cercei cu pandantivi în formă de ciorchine de strugure, colane de bronz), un cuțit și un vârf de săgeată. După inventar această fază a cimitirului are câteva antecedente și similitudini în raport cu altele din spațiul românesc de la sud de Carpați: *Isvorul*[13], *Obârșia – Olt*[14], *Frăteşti*[15], *Sultana*[16], *Bucov*[17], *și Dridu.* Aceluiași orizont cronologic îi aparține și utilizarea fortificației de la Alba Iulia și prima fază a cimitirului din punctul Alba Iulia - *Stația de Salvare II*[18], datate în secolul al IX-lea și începutul secolului al X-lea.

Atribuire etnică. Necropola de la Blandiana A este o necropolă tot de inhumație, dar care prin caracterul inventarului funerar este atribuită unei populații sud-dunărene și încă necreștinată în totalitatea ei. Problema atribuirii etnice a necropolelor de la Blandiana A, Alba Iulia – *Stația de salvare II*, a descoperirilor de la Sebeș este dificil de abordat în contextul necunoașterii depline a istoriei prezenței țaratului bulgar în teritoriile de la nordul Dunării de Jos.

2.3 Grupul Cluj. La mijlocul secolului al X-lea, prin decisiva înfrângere de la Lechfeld, triburile ungare au trecut treptat la un mod de viață semisedentar, devenind o populație sedentară aproape în totalitate abia în secolul al XI-lea. Acest proces este sesizabil și în

---

[12] K. HOREDT, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăştie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u.Z.*, în: *Dacia, N.S.*, X, 1966, p. 261-290.

[13] B. MITREA și colab., în: *MCA*, 9, 1970, p. 330 sqq.; IDEM, *Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu*, în: *Dacia, N.S.*, XXXIII, 1-2, 1989, p. 145-219.

[14] O. TOROPU, O. STOICA, în: *Dacia, N.S.*, XVI, 1972, p. 166 sqq.

[15] DOLINESCU-FERCHE, M. IONESCU, *Dacia, N.S.*, XIV, 1970, p. 423 sqq.

[16] B. MITREA, *La necropole birituelle de Sultana. Resultat et problemes*, în: *Dacia, N.S.*, XXXII, 1-2, 1988, p. 91-139.

[17] M. COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești*), București, 1978.

[18] RepJudAB, p. 167.

descoperirile arheologice din spațiul transilvănean, căci, așa cum sublinia și Gy. Kristó[19], cercetările arheologice în necropole atestă existența unei inegalități materiale în rândul populației. Se disting două tipuri de cimitire: pe de o parte cimitirele zise *ale familiilor mari* de 20 până la 50 de morminte (**grupul Cluj**), conținând în general în inventarul mormintelor de bărbați elemente ce trădează natura lor războinică, iar pe de altă parte necropole cu numeroase morminte ce nu conțin nici o armă ca piesă de inventar (Blandiana B – Alba Iulia - *Stația de Salvare* II) aparținând populației civile. Tendința de sedentarizare a populației războinice este susținută de necropolele ce combină aceste două caracteristici, cum este cazul necropolei de la Orăştie – *Dealul Pemilor* X_2, în cadrul căreia sunt prezente atât morminte cu inventar caracteristic elementelor timpurii ale culturii Bjelo-Brdo, cât și elemente ce caracterizează mediul ungar din prima jumătate a secolului al X-lea, dar și unele elemente de influență sud-dunăreană[20].

Datarea exactă a stabilirii primelor elemente războinice de origine ungară în spațiul transilvănean nu se poate face decât prin analiza descoperirilor arheologice aparținând grupului Cluj din care fac parte necropolele de la Alba Iulia – *Stația de Salvare* II, Cluj-Napoca, Gâmbaș și Lopadea, dar pe lângă acestea mai sunt atestate descoperiri aparținând acestui orizont și în Crișana și Banat (Biharea, Șiclău, Arad-Ceala etc.). Materialele arheologice ungare vechi sunt acelea cu care aceștia au venit din stepele euro-asiatice: armament, piese de echipament și de harnașament, obiecte de podoabă. Mechthild Schulze-Dörrlamm[21] a clasificat și datat toate vestigiile ungare vechi din Europa Centrală prin comparație cu materialele analoage descoperite în spațiul euro-asiatic, fiind stabilite trei grupuri etno-culturale care au contribuit la formare conglomeratului federației de triburi ungare:

- **grupul I, a** (862-896) și **b** (896-940), definit de obiecte specifice călăreților stepei (khazari, pecenegi, bulgari);

- **grupul II**, caracterizat prin obiecte provenite din zona Kama și Volga Mijlocie, atribuite ugrilor;

- **grupul III**, caracterizat prin obiecte aduse din zona cuprinsă între Volga și Nipru, atribuite probabil kabarilor, care au pătruns în bazinul Tisei încă înainte de 896.

Conform opiniei lui Al. Madgearu, vestigiile ungare vechi din Europa Centrală se datează între 862 și 930/940[22]. Singura descoperire din Transilvania, aparținând orizontului vechi ungar – **grupului Ia** – din perioada de dinainte de stabilirea lor în Panonia și catalogat ca atare de M. Schulze-Dörrlamm, este mormântul M5 de la Biharea, celelalte necropole – Alba Iulia „Stația de Salvare", Blandiana, Cluj-Napoca, Gâmbaș și Lopadea Nouă – aparțin fazei Dörrlamm Ib, fiind datate în cursul secolului al X-lea[23].

Datarea pătrunderii primelor elemente războinice ungare în Transilvania a reprezentat și reprezintă încă o problemă intens dezbătută în literatura de specialitate și aceasta din cauză că lipsa izvoarelor care să facă referire la acest lucru a generat imposibilitatea stabilirii unei cronologii absolute pentru acest episod. Problematica a fost deschisă încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când au fost descoperite la Deva morminte de inhumație cu inventar

[19] Gy. KRISTÓ, *Histoire de la Hongrie*, p. 29.
[20] Z. K. PINTER, S. A. LUCA, *Necropola medieval-timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor*, p. 17 sq; Z. K. PINTER, I. M. ȚIPLIC, M. CĂSTĂIAN, *Orăştie, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor*, în: *CCA*, XXXVI, 2002, p. 223-224.
[21] M. SCHULZE-DÖRRLAMM, *Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpathenbecken*, în: *JRGZM*, 35, 1988, 2, p. 373-477.
[22] Al. MADGEARU, *Românii în opera Notarului Anonim*, p. 151.
[23] *Ibidem*, p. 151-152.

compus din săgeți, ceramică și un vârf de lance, datate cu ajutorul unei monede de la Ladislau I (1077-1095) și altele la Gâmbaș[24]. Interesul a crescut și mai mult după publicarea descoperirilor de la Cluj - *Str. Gen T. Moșoiu* (Zapolya, Dostoievski), în anul 1948, necropolă considerată etalon pentru ceea ce K. Horedt a considerat a fi primul val de războinici unguri ce au pătruns în primii ani ai secolului al X-lea[25] în spațiul transilvan și pentru care a introdus în literatura de specialitate termenul *grupul Cluj*[26]. În perioada 1945-2000 au fost făcute numeroase descoperiri de necropole datate pe baza materialelor descoperite în secolele X-XI: Cluj-Napoca – Str. *Semenicului*[27], Cluj-Napoca – *Str. Plugarior*[28], Hodoni – *Pocioroane*[29], Simeria Veche, punctul *În Vii*[30], Moldovenești[31], Pîclișa[32], Deva – *Micro 15*[33], Alba Iulia – *Stația de Salvare* II[34], Alba Iulia – *Str. Arhim. Iuliu Hossu*[35], Orăștie – *Dealul Pemilor X2*[36].

Descoperirile arheologice de tip *honfoglalas* din spațiul intracarpatic transilvan sunt relativ puține, în comparație cu cele din zona Banatului sârbesc sau din regiunea cuprinsă între Criș, Tisa și Dunăre, și nu depășesc decât în câteva cazuri linia Mureșului. Cele mai importante sunt cele două cimitire descoperite la Clu:

- cel din str. Zapolya (în prezent str. Gen. Moșoiu), unde au fost descoperite 12 morminte cu tolbe pentru săgeți, scărițe, zăbale, săbii, cercei de argint în formă de ciorchine de strugure, săgeți romboidale și în formă de Y, vase de tip Saltovo, oasele lungi și craniul calului[37].
- același tip de inventar a fost descoperit și în cele 26 de morminte descoperite în 1987 pe str. Gheorgheni[38].

---

[24] A. DRAGOTĂ, I. M. ȚIPLIC, *Scurt istoric al cercetărilor necropolelor din Transilvania (secolele IX-XI)*, în: *Corviniana*, VI, 2000, p. 126.
[25] Pentru datare vezi și B. KÖPECZI, *Histoire de la Transylvanie*, p. 133 sqq.
[26] K. HOREDT, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 80-87.
[27] RepCJ, p. 137.
[28] *Ibidem*; R. R. HEITEL, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindrigens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în: *Dacia N.S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 415.
[29] Fl. DRAȘOVEANU, D. ȚEICU, M. MUNTEANU, *Hodoni. Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
[30] R. POPA, *Țara Hațegului*, p. 59.
[31] G. BAKÓ, *Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești*, în: *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 337-342.
[32] RepJudAB, p. 147; H. CIUGUDEAN, A. DRAGOTĂ, *Cercetări arheologice la Alba Iulia–Pâclișa: descoperiri hallstattiene și medievale timpurii (Campania din anul 2000)*, în: *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 269-288.
[33] K. HOREDT, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 84, Abb. 39.
[34] RepJudAB, p. 43; H. CIUGUDEAN (red.), *Catalogul expoziției „Anul 1000 la Alba Iulia – între istorie și arheologie”*, p. 4-16; H. CIUGUDEAN, A. DRAGOTĂ, *Catalogul expoziției „Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX-XI)*, p. 10-11.
[35] A. DRAGOTĂ, *Istoricul cercetărilor*, p. 15, în: H. CIUGUDEAN, A. DRAGOTĂ, *Catalogul expoziției „Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX-XI).*
[36] Z. K. PINTER, S. A. LUCA, *Necropola medieval timpurie de la Orăștie – Dealul Pemilor, punctul X2/1992-1993*, în: *Corviniana*, I, 1995, p. 17-44; I. M. ȚIPLIC, *Necropola medieval-timpurie de la Oraștie-Dealul Pemilor X2 (Hunedoara) și bătălia dintre Ștefan I și Gyla – Gyula*, în: *AANTIM*, Chișinău, 1999, p. 150-153; Z. K. PINTER, I. M. ȚIPLIC, A. DRAGOTĂ, *Orăștie, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor*, în: *CCA*, XXXV, 2001, p.167-168; Z. K. PINTER, I. M. ȚIPLIC, M. CĂSTĂIAN, *Orăștie, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor*, în: *CCA*, XXXVI, 2002, p. 223-224.
[37] P. IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1999, p. 336.
[38] Săpături inedite P. Iambor. P. IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania*, p. 336.

Pe valea Mureşului mijlociu au fost descoperite şi semnalate mai multe cimitire ungare vechi aparţinând *păturii mijlocii*, adică unei populaţii stabile din a doua şi a treia generaţie de după descălecare. La Gâmbaş au fost dezvelite 12 morminte dispuse pe două şiruri: pe unul erau înmormântaţi bărbaţii, având ca inventar săbii, topoare, tolbe de săgeţi, iar pe celălalt şir femei. Alte morminte au fost dezvelite şi la Lopadea Nouă, Teiuş, Benic, Alba Iulia - *Staţia de Salvare* II, Simeria Veche, Deva, Blandiana B. Descoperirile izolate de morminte sau de piese caracteristice culturii materiale vechi ungare din părţile răsăritene ale Transilvania (Eresteghin, Odorheiul Secuiesc, Brețcu, Cozieni, Sf. Gheorghe, Dârjiu, Reci, Joseni) par a fi legate de luptele dintre unguri şi pecenegi[39].

Harta descoperirilor arheologice aparţinând orizontului vechi ungar - Dörrlamm Ib – din Transilvania ne relevă concentrarea acestora în zona saliferă de pe cursul mijlociu al Mureşului, iar ca direcţie de pătrundere a călăreţilor unguri se impune cea nord-vestică prin Porţile Meseşului, dar nu pot fi scoase din discuţie şi văile Crişului Repede şi ale Căpuşului. Această posibilă cale de pătrundere este de altfel jalonată şi de fortificaţiile de la Bologa, Cluj-Mănăştur, Moldoveneşti şi Alba Iulia. Toate acestea coroborate cu descoperirile din orizontul vechi ungar de la Biharea, Cluj, Moldoveneşti, Lopadea Nouă, Gâmbaş, Alba Iulia indică ca direcţie unică de pătrundere în Transilvania calea nord-vestică, iar culoarul Mureşului[40] nu poate constitui o a doua cale de pătrundere a elementelor ungare timpurii, deoarece nu există elemente databile la începutul secolului al X-lea descoperite în zona de intrare a Mureşului în defileu şi pe tot parcursul acestuia[41]. Stăpânirea ungară s-a stabilit mai întâi în partea de vest a Transilvaniei, cel mai probabil încă din cursul secolului al X-lea, şi anume acolo unde se găsea sarea, respectiv unde trebuiau asigurate căile de transport ale sării, deci zona Someşului Mic[42].

Majoritatea necropolelor şi descoperirilor izolate cunoscute provin din teritoriul ce ţinea de ducatele lui Glad şi Achtum şi mai ales din zona cuprinsă între Criş, Tisa şi Dunăre, unde cercetările arheologice au fost mai ample şi durează de peste un secol. Cele mai multe sunt atribuite ungurilor, deşi inventarul mormintelor din aceste părţi diferă într-o oarecare măsură de cel de pe valea superioară a Tisei, considerate ca aparţinând primei generaţii a *descălecătorilor*. Principala deosebire constă în faptul că din inventarul mormintelor aflate la est de confluenţa Crişurilor şi Mureşului cu Tisa lipsesc monedele vest-europene[43]. Mormintele de la est de Tisa şi din Banat aparţin unor luptători din a doua generaţie care au luat contact cu populaţia locală din aceste zone şi cu cultura materială a acesteia[44]. Inventarul mormintelor din necropolele menţionate mai sus caracterizează populaţia ungară aflată la a doua generaţie în spaţiul panonic; absenţa săbiilor, coroborată cu tipul evoluat de scărițe, cu talpa arcuită spre interior, sunt elemente care pledează pentru datarea în a doua jumătate a secolului al X-lea.

Începând din a doua jumătate a secolului al X-lea şi mai ales începând cu secolul al XI-lea, cultura materială se uniformizează, atributele specific orientale dispărând treptat,

---

[39] *Ibidem*, p. 337.

[40] K. HOREDT, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 84.

[41] Z. K. PINTER, *Spada medievală din mormântul de călăreţ de la Deva. Consideraţii tipologice şi cronologice*, în: *Sargetia*, XXV, 1992-1994, p. 240, n. 34.

[42] K. GÜNDISCH, *Autonomie de stări şi regionalitate în Ardealul medieval*, p. 37.

[43] A.-M. VELTER, *Transilvania în secolele V-XII*, p. 135.

[44] Lipsa monedelor vest-europene din mormintele de tip *honfoglalas* din zona intracarpatică transilvăneană vine în sprijinul tezei după care primele grupuri de războinici unguri pătrund în această zonă abia în primele decenii ale secolului al X-lea. Pe de altă parte ar putea fi şi un argument că asupra Transilvaniei se exercită control militar şi politic de către un grup ce nu a fost implicat în campaniile duse de unguri spre vest, grup ce ar putea fi al pecenegilor.

impunându-se tot mai mult elementele din fondul local central-european însuşit şi de către societatea ungară intrată în procesul de sedentarizare, de creştinare şi de organizare statală[45]. La Alba Iulia – *Staţia de Salvare* II inventarul este caracteristic pentru un orizont timpuriu al culturii Bjelo-Brdo din Transilvania, fapt susţinut de lipsa în totalitate a monedelor în morminte, ca şi de apariţia unui singur mormânt cu inele de buclă cu capătul în –S[46].

La începutul secolului al XI-lea regele Ştefan I începe politica de anexare teritorială şi de încadrare a Transilvaniei în sistemul administrativ regal, acţiune ce constituie începutul celei de a doua etapă de pătrundere ale ungurilor în Transilvania[47]. Episodul este cunoscut în principal din izvoare şi asupra lui s-au oprit numeroşi cercetători, printre care şi P. Iambor, cel care în teza de doctorat afirmă că Gyula cel Tânăr era de origine pecenegă, fapt ce întăreşte, în opinia sa, relatarea lui Constantin Porfirogenetul, care localizează provincia pecenegă Gyla de Jos la distanţă de 4 zile spre răsărit de Ungaria[48]. În sprijinul acestei ipoteze poate fi invocat şi faptul că teritoriul intracarpatic transilvan nu a făcut parte din cadrul proaspătului regat apostolic ungar şi mai există un precedent în ceea ce priveşte episodul Gyula cel Tânăr, conform textului din Anonymus, despre o altă căpetenie pecenegă *Thonuzoba* ce a fost înlăturată cu forţa[49]. În acest context este interesantă şi ipoteza lui Gy. Györffy, după care există posibilitatea ca trupe conduse de Ahtum sau de supuşi ai acestuia să fi participat la luptele din Transilvania, fiind răsplătit pentru serviciile sale, bazându-se pe existenţa în judeţul Cluj a localităţii Aiton, menţionată documentar abia în 1320 sub denumirea de *villa Ohtunh*[50], ce a fost la începutul secolului al XI-lea în posesia ducelui bănăţean de la care, consideră autorul citat, că îşi trage numele[51].

Atribuirea etnică. Mormintele acestui orizont sunt în general atribuite populaţiei maghiare, dar pentru spaţiul transilvan trebuie avută în vedere şi prezenţa pecenegilor care aveau un rit şi ritual funerar asemănător, deci la o primă vedere greu de deosebit. În linii mari se admite că din punct de vedere cronologic vorbim de grupul Cluj în perioada cuprinsă între primele decenii ale secolului al X-lea şi ultimii ani ai aceluiaşi secol.

2.3 Blandiana B. Cimitirul de la Blandiana are şi o a doua fază de utilizare, **Blandiana B** (sf. sec. X- începutul sec. XI), datare ce este contemporană cu ultima fază a cimitirului de la Orăştie - Dealul Pemilor X2, ceea ce evidenţiază pătrunderea de la jumătatea secolului al X-lea a unor purtători ai culturii Bjelo-Brdo, care la începutul secolului al XI-lea sunt mai greu de evidenţiat prin inventarele mormintelor datorită generalizării ritului funerar. Probabil

[45] P. IAMBOR, *Aşezări fortificate din Transilvania*, p. 331.
[46] J. GIESLER, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo – Kultur*, în: *PZ*, 56, 1981, 1, p. 137-142 şi pl. 53.
[47] R. HEITEL, *Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică*, în: *ST*, II, 1987, p. 77.
[48] *Ibidem*, p. 342-343. P. Iambor consideră *Gylas* este doar demnitatea pe care o avea conducătorul din Alba, de origine pecenegă, dar numele său era *Prokuj*. Se bazează în această afirmaţie pe un pasaj din cronica episcopului Thietmar de Merseburg († 1018). Acesta arată că ducele Poloniei Boleslav cel Viteaz avea o cetate de graniţă spre teritoriul ungar, pe care a dat-o în paza lui Prokuj, unchiul regelui Ştefan I, pe care acesta l-a scos şi alungat din reşedinţa sa. Neavând bani să-şi răscumpere soţia din captivitate, Prokuj a obţinut până la urmă eliberarea ei prin bunăvoinţa nepotului său, regele, deşi erau duşmani (MGHS, III, p. 861, apud P. IAMBOR, *Aşezări fortificate din Transilvania*, p. 339).
[49] *Thonuzoba in fide vanus noluit esse christianus, sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus* (G. POPA-LISSEANU, *Anonymus*, LVII, p. 75).
[50] Gy. GYÖRFFY, *Az árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, p. 341.
[51] *Ibidem*, p. 331-332.

această pătrundere se datorează luptelor dintre unguri şi Gyla cel Tânăr[52], când a încetat şi folosirea cimitirului de la Alba Iulia – *Staţia de Salvare II*.

Mormintele acestui orizont cultural sunt caracterizate de existenţa exclusivă a inhumaţiei şi a unui inventar mixt, ce atestă o populaţie încă necreştinată în cea mai mare parte. Inventarul funerar constă din piese de armament (săgeţi, topoare), de harnaşament (scărite, zăbale), podoabe şi ceramică. Mormintele sunt orientate V-E, cele de bărbaţi fiind de două tipuri: de războinici – călăreţi şi de războinici pedeştri. Mormintele de femei fiind şi ele de două tipuri: cu ofrandă animală şi vegetală depusă în vas ceramic situat în zona capului şi morminte fără această ofrandă şi cu inventar din podoabe de bronz şi pastă ceramică bogat.

Rezultatul analizei informaţiilor arheologico-istorice nu este susţinut de nici o ştire documentară care să ateste o stăpânire ungară efectivă a Transilvaniei până în primele decenii ale secolului al XI-lea, însăşi campania lui Ştefan I relevă existenţa unei stări de autonomie, dacă nu chiar de independenţă, a teritoriului intracarpatic transilvănean. De altfel, chiar Ştefan I lasă întreg teritoriul ce a aparţinut lui Gyla cel Tânăr unui familiar de al său, Zultan/Zoltan[53] şi nu începe imediat organizarea teritorial-administrativă a Transilvaniei. Primele măsuri pe care le ia sunt acelea de organizare a unor structuri administrative ecleziastice prin înfiinţarea episcopiei Transilvaniei cu sediul la Alba Iulia.

În paralel cu aceste evenimente are loc şi generalizarea pe întreg teritoriul transilvan a elementelor culturii Bjelo-Brdo, ce suprapune şi generează dispariţia materialelor de tip **Blandiana A - Alba Iulia,** exemplificate prin descoperirile din necropolele de la Alba Iulia – *Staţia de Salvare* II, Alba Iulia – *Catedrala romano-catolică*, Alba Iulia – *Str. Vânătorilor*, Cluj-Napoca – *Str. Semenicului*, Cluj-Napoca – *Calvaria*, Dăbâca – incinta a IV-a, Geoagiu de Jos, Gârbova, Ilidia – *Cetate*, Hunedoara, Moldoveneşti, Pâclişa, Peteni, Streisîngiorgiu, Zalău - *Ortelec*[54]. Piesele arheologice ce definesc pătrunderea orizontului Bjelo-Brdo în Transilvania sunt în principal podoabele din bronz sau argint: inele şi brăţări torsadate, cercei cu cap -S, şiraguri de mărgele din ceramică şi monede depuse în mormânt. Dar odată cu acest orizont are loc şi o uniformizare culturală la scara întregii regiuni carpatice, astfel încât nu se mai poate face o departajare etnică pe baza ritualului de înmormântare după a doua jumătate a secolului al XI-lea[55]. O situaţie de excepţie pare a fi necropola de la Alba Iulia – *Str. Arh. Iuliu Hossu*, unde, inventarul existent în mormintele descoperite, precum şi o particularitate a acestora legată de acoperirea gropii cu elemente litice, a indus autorului săpăturii ipoteza conform căreia este vorba de populaţia romanică şi necropola se constituie într-un element de legătură între cele două faze ale necropolei de la Alba Iulia - *Staţia de salvare I* şi *II*[56].

3. Scurte consideraţii demografice

Pornind de la analiza repertoriilor referitoare la descoperirile de morminte şi/sau necropole de inhumaţie din Transilvania, deşi în parte superficială datorită carenţelor generate de cercetarea deficitară, putem să facem aprecieri ipotetice cu privire la numărul populaţiei în

---

[52] Vezi mai pe larg la I. M. ŢIPLIC, *Necropola medieval timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor X2*, p. 150-153.

[53] P. IAMBOR, *Aşezări fortificate din Transilvania*, p. 341.

[54] H. CIUGUDEAN, A. DRAGOTĂ, *Cercetări arheologice la Alba Iulia – Pâclişa: descoperirile hallstattiene şi medievale timpurii (Campania din anul 2000)*, în: *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 275.

[55] A.-M. Velter consideră că din secolul al XI-lea materialele arheologice sunt tipice pentru toate aşezările româneşti, aparţinând unei aşa numite culturi Alba Iulia – Ipoteşti – Cândeşti – Dridu. A.-M. VELTER, *op.cit.*, p. 161.

[56] A. DRAGOTĂ, S. BRÂNDA, *Necropola medieval timpurie de la Alba Iulia – Str. Arhim. Iuliu Hossu (fostă Brânduşei). Săpăturile de salvare din anul 1999*, în: *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 309.

Transilvania în cursul secolelor IX-XII. Bineînțeles că aceste aprecieri au la bază rezultatele furnizate de cercetarea arheologică publicată până în prezent[57]. Situația ideală ar fi fost aceea în care puteam să legăm de orice aşezare o necropolă şi de orice necropolă o aşezare; această imposibilitate creează o marjă de eroare, la fel cum cercetările incomplete in cadrul necropolelor cunoscute[58] nu ne permit să operăm cu date finale.

În general analiza demografică a perioadelor istorice despre care nu avem informații documentare capabile să ne ofere date pertinente este supusă probabilității, luându-se în calcul anumite marje de eroare. În condițiile dezvoltării societății carpato-danubiene, în general, geografia istorică poate oferi, la rândul ei, puncte de reper şi de susținere în reconstituirea situației demografice.

Secolul al XI-lea a cunoscut o considerabilă transformare în ceea ce priveşte evoluția demografică în bazinul carpatic. Dacă, în secolul al X-lea, ungurii trăiau în marea lor majoritate în corturi şi erau relativi mobili în teritoriul panonic, pentru secolul al XI-lea cercetările arheologice au pus în evidență existența aşezărilor înconjurate de o incintă de pământ, aşezări care îşi schimbau rar numele, ceea ce atestă o stabilitate[59]. Spre sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea rețeaua satelor a devenit mai densă în teritoriile din centrul țării şi s-au extins şi spre cele periferice. La sfârşitul secolului al XII-lea nu au rămas în bazinul carpatic, conform opiniei lui Gy. Kristó, decât puține regiuni nepopulate şi acestea erau Maramureş şi Țara Bârsei[60]. Săpăturile arheologice au pus în evidență pentru perioada arpadiană, că un sat era în medie constituit din 20 până la 40 de familii (*mansio*), ceea ce corespunde unui număr de 80 până la 160 de locuitori[61].

În centrul Transilvaniei, densitatea aşezărilor apare ceva mai mare decât în teritoriul cuprins între Crişuri şi Mureş. Cea mai mare concentrare de locuire s-a dovedit a fi în zona Alba Iulia, la sud de linia Târnava – Mureş, iar spre nord, între Mureş şi cele două Someşuri densitatea aşezărilor este mai mică. În estul şi sud-estul Transilvaniei aşezările se grupează în patru nuclee mai importante: o primă grupare se situează între cursurile superioare ale celor două Târnave, alt nucleu a fost identificat în zona izvoarelor Mureşului şi Oltului, o a treia concentrare de locuire se situa în centrul actualului județ Covasna, localitățile ocupând malul stâng al Oltului, cu prelungiri spre valea Brețcului şi ultimul nucleu se află în zona Braşovului şi în împrejurimi[62]. Aceste zone de concentrare demografică sunt reliefate şi de concentrarea descoperirilor arheologice, în special a necropolelor şi aşezărilor aparținând *populației locale dar şi unor elemente alogene* (sic!). Raportul demografic între acestea ar putea fi desprins din analiza comparativă a necropolelor cunoscute până în prezent, chiar dacă rezultatele nu vor reprezenta decât nişte puncte de reper, datorită incompletelor cercetări arheologice desfăşurate până în prezent.

Pe baza studiilor de demografie se apreciază că în Transilvania de la sfârşitul secolului al XI-lea se poate vorbi de existența a circa 400.000 de locuitori, ceea ce înseamnă aproape 4 locuitori pe km^2 la o suprafață de 102.000 km^2, cât era teritoriul Transilvaniei împreună cu

[57] Vezi Anexele A şi B, Tabel 1 şi Grafic 1.
[58] Sunt cca. 32 de necropole despre care nu cunoaştem numărul mormintelor dezvelite până în prezent, ceea ce reprezintă cca. 50 % din numărul total de necropole cartografiate până în prezent
[59] Gy. KRISTÓ, *Histoire de la Hongrie*, p. 94.
[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem.*
[62] Şt. PASCU, R. THEODORESCU (coord.), *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 2001, p. 152.

Banatul, Crişana şi Maramureş în vremea când Ungaria avea circa 1.000.000 de locuitori[63]. M. Rusu cartează în Transilvania pentru perioada cuprinsă între secolele IX-XI un număr de 283 de localităţi, 31 de cetăţi şi fortificaţii (sic!), precum şi 81 de necropole[64], dar nu face nici o referire la posibilitatea roirii aşezărilor sau schimbării frecvente a vetrei de locuire. Nu ne referim asupra temeiniciei sau nu a cifrelor referitoare la aşezări şi fortificaţii, ci doar asupra numărului necropolelor date în sec. IX-XI. Conform cartării noastre nu putem vorbi decât de 59 de necropole[65] cercetate mai mult sau mai puţin şi de cca. 22 de descoperiri izolate[66], ceea ce dă ca rezultat într-adevăr cifra de 81, dar pentru a vorbi de o necropolă trebuie să luăm în calcul existenţa unui număr minim de 4-5 morminte de adulţi şi/sau copii.

În secolul al XII-lea populaţia a crescut prin spor natural, dar şi datorită comunităţilor colonizate şi acest spor al populaţiei s-a menţinut până la mijlocul secolului al XIII-lea, secol pentru care M. Rusu postulează existenţa unui număr de 635 de localităţi[67], fără ca acest număr să reprezinte totuşi totalitatea aşezărilor din Transilvania, ci doar pe cele menţionate documentar.

Din analiza graficului (vezi grafic 1) putem să observăm că într-adevăr în sec. IX-X în Transilvania intracarpatică nu avem o locuire densă, existând câteva oaze cu densitate mai mare: Alba Iulia, Cluj-Napoca, Zalău-Oradea, Arad-Timişoara. O situaţie total diferită se manifestă în secolele XI-XII, când numărul mormintelor din cadrul necropolelor se apropie de cifra de 2500, fiind mai mare cu 50% decât cea a mormintelor din sec. IX- prima jumătate a sec. XI.

În ceea ce priveşte numărul populaţiei ungare în perioada secolelor X-XI au fost exprimate mai multe opinii, majoritatea părerilor istoriografiei maghiare indicând valoarea de 500.000 suflete[68], considerând că populaţia găsită de unguri în teritoriul pannonic s-a cifrat la 150.000 – 200.000 de locuitori[69]. Aceste cifre au la bază interpretarea orizontului Bjelo-Brdo ca fiind o caracteristică a populaţiei ungare din a doua generaţie şi că toate elementele ce definesc această cultură aparţin unei populaţii ungare ce a asimilat rapid comunităţile slavo-romanice din teritoriul pannonic. Toate aceste calcule au la bază, în ceea ce priveşte teritoriul Transilvaniei, datele oferite de documentele vremii şi în acest sens se poate cita cel referitor la comitatul Bihor, unde în 1075 media din trei sate era de 48 de gospodării într-un sat[70]. Această medie nu poate fi considerată o bază de calcul pentru teritoriul transilvan, deoarece situaţia din Câmpia de vest era mult diferită de aceea din zona de podiş a Transilvaniei (harta II). Autorii tratatului de Istorie a românilor apreciază că media gospodăriilor din satele Transilvaniei era de 25 de gospodării în preajma invaziei mongole[71]. Întreaga populaţie a Transilvaniei era de cca. 500.000 locuitori, ceea ce înseamnă în medie 5 locuitori pe km^2, în vreme ce densitatea din zona centrală a regatului ungar era de 8-10 locuitori pe km^2. Raportul numeric dintre populaţia autohtonă şi grupurile alogene este dificil de stabilit în lipsa unor izvoare etnico-

---

[63] *Ibidem*, p. 319. Pentru detalii vezi P. NIEDERMAIER, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. I. Die Entwiklung vom Anbeginn bis 1241*, Heidelberg, 1996, p. 17 sq.

[64] A. DRĂGOESCU (coord.), *Istoria României. Transilvania*, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 294 şi harta 4.

[65] Vezi Anexa A.

[66] Vezi Anexa B.

[67] *Ibidem*.

[68] Gy. GYÖRFFY, *Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, în: *SHASH*, 1960, p. 7.

[69] A. BARTHA, *Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries*, Budapest, 1975, p. 110.

[70] DIR, C, I, p. 1-2.

[71] Şt. PASCU, R. THEODORESCU (coord.), *Istoria românilor*, III, p. 320.

demografice şi nici *logica istorică*, aşa cum clamează tratatul menţionat[72], nu ar putea oferi date certe.

Habitatul a fost, în bună măsură, influenţat şi de condiţiile naturale ale reliefului, de întinderea pădurilor sau a zonelor mlăştinoase. Pe ansamblul Transilvaniei, pădurea ocupa o suprafaţă de peste 50%, iar în unele comitate sau districte, putea reprezenta 60-70% din teritoriu. În unele părţi muntoase ale Transilvaniei şi în mod special în Carpaţii Meridionali, habitatul urca sezonier şi până la 1000-1200 de m, în timp ce în Carpaţii Nordici aşezările nu depăşeau limita a 600 m.[73]

4. Consideraţii finale

În concluzie pe teritoriul intracarpatic transilvănean în intervalul cronologic cuprins între secolele IX-XII avem de a face cu mai multe arii culturale ce definesc mai multe elemente etnice. Analiza detaliată a acestor necropole, precum şi raporturile lor cu orizonturile culturale paralele, anterioare sau posterioare din punct de vedere cronologic va putea oferi o imagine mai completă asupra modului de desfăşurare a procesului de etnogeneză.

Toate aceste arii culturale au fost atribuite etnic pe baza ritului şi ritualurilor de înmormântare, K. Horedt nominalizând următoarele grupe culturale[74], care, noi considerăm că se datorează unor influenţe culturale sud-dunărene şi/sau central europene:

- *Blandiana A* sau *Dridu - Alba Iulia* (influenţă culturală sud-dunăreană precreştină);
- *Ciumbrud* (influenţă sud-dunăreană, creştini?);
- *Cluj* (unguri timpurii);
- *Blandiana B (– Alba Iulia – Orăştie*-Dealul Pemilor X2*)* (populaţie mixtă din punct de vedere religios – păgâni şi creştini. Influenţă central europeană);
- *Citfalău* (populaţie mixtă – ungaro-maghiară creştină).

Alături de toate acestea Gh. Baltag introduce în literatura de specialitate aşa numita *cultură a plaiurilor* ce defineşte populaţia locală, romanică, din secolele VIII-X, ce locuieşte în zonele cu altitudine cuprinsă între 600-800 m, argumentând cu elementele ceramice inedite din aşezarea de la Albeşti, jud. Mureş[75].

În opinia noastră necropolele din grupul Mediaş marchează momentul de topire a celor *două pânze de populaţie* - aşa cum definea P. P. Panaitescu coexistenţa unor grupuri etnice în acelaşi teritoriu – slavii şi romanicii. Procentul în care variază mormintele de incineraţie în raport cu cele de inhumaţie facilitează unele informaţii cu privire la pătrunderea pe scară largă a creştinismului în spaţiul transilvan, începând cu secolul al VIII-lea, fenomen ce se va finaliza în cursul secolelor IX-X.

Considerăm că orizontul mormintelor de la sfârşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea, atribuite *grupurilor Blandiana A* şi *Ciumbrud*, reprezintă primele semne de pătrundere masivă a creştinismului în spaţiul transilvan şi marchează etapa finală de definitivare a poporului român.

ANEXE

---

[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem*, p. 490.
[74] K. HOREDT, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, p. 72 sqq.
[75] Gh. BALTAG, *Sighişoara înainte de Sighişoara*, p. 272-273.

A. Repertoriul necropolelor de inhumație din Transilvania, Banat şi Crişana (sfârşitul sec. IX- prima jumătate a sec. XII)

I. localitatea
1. punctul
   a. datare
   b. tip de descoperire
   c. tip cercetare
   d. bibliografie
   e. nr. inventar piese

I. Alba Iulia, jud. Alba
1. Punct: *Spital veterinar*
   a. X-XI
   b. Necropolă (5? morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudAB, p. 39
2. Punct: *la sud est de cetatea modernă*
   a. XI
   b. Necropolă (35 morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudAB, p. 38
3. Punct: *Staţia de salvare II*
   a. VIII-XI
   b. Necropolă (cca. 1200 morminte)
   c. Cercetare arheologică – 1980-1984
   d. RepJudAB, p. 43
4. Punct: *Str. Arhim. Iuliu Hossu (fostă Brânduşei)*
   a. X-XI
   b. Necropolă (89 morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. CCA, 1999, p. 10-11; A. Dragotă şi colab., *Săpături de salvare în cimitirul de la Alba Iulia – str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brânduşei)*, în: *PA*, II, 2002, p. 38 sqq.; A. Dragotă şi colab., *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia, str. Brânduşei (III)*, în: *PA*, IV, 2004, p. 217-220.
5. Punct: *Biserica catolică*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (315)
   c. Cercetare arheologică
   d. CCA, 2002, p. 34
6. Punct: *Apulum II-Stadion*
   a. XI
   b. Necropolă (cca. 20 morminte)
   c. Cercetare arheologică (2002)
   d. C. Inel şi colab, *Raport preliminar privind cercetările de la Alba Iulia – Apulum II – „Stadion" – campania martie – aprilie 2002*, în: *PA*, II, 2002, p. 142 sqq.
7. Punct *Staţia OMV*
   a. XI
   b. Necropolă
   c. Cercetare arheologică
   d. CCA, 2003, p. 36
8. Punct: *Izvorul Împăratului*
   a. X
   b. Necropolă (22 morminte)
   c. Cercetări arheologice (2001)
   d. A. Dragotă, *Descoperiri arheologice privind relaţiile Ungariei arpadiene cu Croaţia şi Transilvania (sec. IX-XI)*, teză de doctorat, Sibiu, 2003, p. 164-165.

II. Arad, jud. Arad
1. Punct: *Aradul Nou*
   a. IX-X
   b. Necropolă
   c. Cercetare arheologică
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 363
2. Punct: *Pădurea Vrăbiilor*
   a. XI/XII-XIII
   b. Necropolă (13 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1972)
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 365
3. Punct: *Pădurea Ceala*
   a. prima jum. a sec. X
   b. mormânt
   c. săpătură de salvare (1970)
   d. E. Dörner, *Cercetări şi săpături arheologice în judeţul Arad*, în: *MCA*, IX, 1970, p. 447-449, fig. 4-5.
   e. MJA, nr. inv. 14371-14376

III. Arad-Vladimirescu, (jud. Arad)
1. Punct: *Cetate*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (200 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1976-1981)
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 364

IV. Bădeni (com. Moldoveneşti), jud. Cluj
1. Punct *între fostele grajduri Cap şi movila Dâmb*
   a. XI
   b. Necropolă
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudCJ, p. 47.

V. Biharea, jud. Bihor
1. Punct: *Cărămidărie*
   a. XI-XII

b. Necropolă (524 morminte)
c. Cercetări arheologice (1956, 1974-1978)
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 372

2. Punct: *dealul Şumuleu*
a. Jumătatea sec. X
b. Necropolă (8 morminte)
c. Săpături de salvare (1909)
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Cluj-Napoca, 2002, p. 175-178; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 372.

3. Punct: *zona centrală din interiorul incintei fortificate a cetăţii de pământ*
a. sec. X
b. necropolă (11 morminte)
c. cercetări arheologice
d. S. Dumitraşcu, *Biharia. Săpături arheologice (1973-1980)*, I., Oradea, 1994, p. 65-67, 187, 202
e. MŢCO, nr. inv. 9122, 9118, 9119, 9120.

VI. Blandiana, jud. Alba
1. Punctul *la Brod*
a. a doua jumătate a sec. IX – începutul secolului al X-lea
b. necropolă (8 morminte)
c. cercetare arheologică (1961-1962)
d. RepJudAB, p. 60

2. Punctul *În Vii*
a. X
b. necropolă (22 morminte)
c. cercetare arheologică (1961-1962)
d. RepJudAB, p. 62

VII. Cenad, jud. Timiş
1. Punct *sesia parohiei ortodoxe sârbe, pe braţul Arancăi*
a. X-XI
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice
d. S. A. Luca, *Arheologie şi istorie. III Descoperiri din Banat*, p. 80, 81

VIII. Ciumbrud (sat aparţinând or. Aiud), jud. Alba
1. Punctul *Podireu*
a. a doua jumătate a sec. IX – prima jumătate a sec. X
b. necropolă (32 morminte)
c. cercetare arheologică (1957)
d. RepJudAB, p. 79; A. Dankanits, Şt. Ferenczi, în: *MCA*, 6, 1969, p. 606, 614

IX. Cladova, jud. Arad
1. Punct: *Dealul carierei de piatră*
a. XI-XIII
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice (1980)
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 389

X. Cluj-Napoca, jud. Cluj
1. Punct: *Calvaria*
a. XI-XII/XIV
b. Necropolă (159 morminte)
c. Cercetare arheologică
d. RepJudCJ, p. 120

2. Punct: *Piaţa Libertăţii*
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Descoperiri întâmplătoare
d. RepJudCJ, p. 128

3. Punct: str. *Gen. Traian Moşoiu (fostă Zapolya fostă Dostoiewski, fostă Tunarilor)*
a. Prima jumătate a sec. X
b. Necropolă (11 morminte)
c. Cercetare arheologică (1941)
d. RepJudCJ, p. 136

4. Punct: *Str. Semenicului*
a. X-XI
b. Necropolă
c. Cercetare arheologică
d. RepJudCJ, p. 137

5. Punct: *Str. Plugarilor (fostă Pata)*
a. X
b. Necropolă (26 morminte)
c. Săpături de salvare (1985-1986)
d. RepJudCJ, p. 137; R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindrigens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în: *Dacia, N.S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 415; I. Hica, P. Iambor, *Cimitirul din secolul al X-lea de la Cluj-Napoca – Str. Plugarilor*, comunicare prezentată la simpozionul *Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania. Rit şi ritual funerar (sec. IX-XI)*, Alba Iulia, 2002.

XI. Cristurul Secuiesc (Szekelykeresztur), jud. Harghita
1. Punct: *Biserica romano-catolică*
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Săpătură arheologică
d. RepJudHR, p. 94

XII. Dăbâca, jud. Cluj
1. Punct: *incinta a IV-a a cetăţii, peste o parte a aşezării din sec. IX*-X
a. XI-XII
b. Necropolă (cca. 500 morminte)
c. Cercetare arheologică
d. RepJudCJ,p. 177

2. Punct: *Grădina lui Tămaş*
a. XI-XII
b. Necropolă (60 de morminte)
c. Cercetare arheologică
d. RepJudCJ, 178

XIII. Deta, jud. Timiş
1. Punct: *la limita de hotar dintre Deta şi Denta*
a. IX-X
b. 2 necropole
c. sondaje (1900-1910)
d. Cs. Balint, *Südungarn in X. Jahrhundert*, Budapest, 1991, p. 218, LIIIb; M. Mare, *Banatul în sec. IV-IX*, p. 168.

XIV. Deva, jud. Hunedoara
1. Punct: *Micro 15*
   a. X-XI
   b. Necropolă (5 sau 6 morminte)
   c. Cercetări arheologice de salvare (1975)
   d. R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 52; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie*, III, 2005, p. 94; Z. K. Pinter, *Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (sec. IX-XIV)*, Reşiţa, 1999, p. 118-123; A. Dragotă, I. M. Ţiplic, *Scurt istoric al cercetărilor privind necropolele din Transilvania (sec. IX-XI)*, în: *Corviniana*, 6, 2000, p. 130-131.

XV. Dudeştii Vechi, jud. Timiş
1. Punct: -
   a. IX-X
   b. necropolă
   c. cercetări arheologice
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 403

XVI. Feldioara, jud. Arad
1. Punct: -
   e. XI-XII
   f. Necropolă
   g. Cercetări arheologice (1898)
   h. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 405

XVII. Foeni, jud. Timiş
1. Punct *Cimitirul ortodox*
   a. XI-XII
   b. Necropolă
   c. Cercetări arheologice (1998)
   d. A. Szentmiklosi, în: *AB(SN)*, 7-8, 1999-2000, p. 577-588; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie. III Descoperiri din Banat*, p. 160

XVIII. Foieni, jud. Satu Mare
1. Punct: *în curtea fostului* CAP
   a. XI
   b. Necropolă (31 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1958)
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 407

XIX. Galoşpetreu (com. Tarcea), jud. Bihor
1. Punct: *Dâmbul Morii / Malom Domb*
   a. X
   b. Necropolă (4 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1962)
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 190-191; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 408

XX. Gîmbaş, jud. Alba
1. Punct: *Măguricea*
   a. X-XI
   b. Necropolă (9 +?)
   c. Cercetări arheologice (1895, 1901, 1913)
   d. RepJudAB, p. 101.
   e. MIC, II. 8566-8747

XXI. Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara
1. Punct: *curtea casei parohiale* reformate
   a. XI-XII
   b. Necropolă ()
   c. Cercetări arheologice (1993-2003)
   d. Gh. Petrov, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din complexul medieval de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara (Campaniile din 1993, 1994, 1995)*, în: *ActaMN*, 33, I, 1996, p. 403-413; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 60; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie*, III, 2005, p. 109.

XXII. Gheorghieni (com. Feleacu), jud. Cluj
1. Punct: *în jurul bisericii*
   b. XI-XIII
   c. Necropolă
   d. Cercetare arheologică
   e. RepJudCJ, p. 210

XXIII. Gherman (com. Jamu Mare), jud. Timiş
1. Punct: *din hotarul satului*
   a. XI-XII?
   b. Necropolă (8 morminte)
   c. Cercetări arheologice
   d. S. A. Luca, *Arheologie şi istorie. III Descoperiri din Banat*, p. 171

XXIV. Gornea, jud. Caraş-Severin
1. Punct: *Căuniţa de Sus*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (cca. 100 morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudCS, p. 73; D. Ţeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea*, Reşiţa, 1996; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie. III Descoperiri din Banat*, p. 178
2. Punct: *Pod Păzărişte*
   a. IX-X (?)
   b. Necropolă
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudCS, p. 74

XXV. Hodoni (com. Satchinez), jud. Timiş
1. Punct: *Pocioroane*
   a. XI
   b. Necropolă (16 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1959-1960, 1978, 1991, 1995)
   d. Fl. Draşovean, D. Ţeicu, M. Munteanu, *Hodoni. Locuirile neolitice şi necropola medievală timpurie*, Reşiţa, 1996, p. 34-54.

XXVI. Hunedoara, jud. Hunedoara
1. Punct: *Dealul Comorilor*
   a. XI
   b. Necropolă (114 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1910)
   d. M. Roska, *Árpádkori temető Vajdahunyadon. - Sepultures de l' époque d' Arpad, a Vajdahunyad*, în: *DolgSzeged* IV, 1, 1913, 166 – 198; K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec.*

IV - XIII, Bucureşti, 1958, p. 144sqq; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 53; A. Dragotă, I. M. Ţiplic, *Scurt istoric al cercetărilor privind necropolele din Transilvania (sec. IX-XI)*, în: *Corviniana*, 6, 2000, p. 126; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie*, III, 2005, p. 138.

XXVII. Ilidia (com. Ciclova Română), jud. Caraş-Severin

1. Punct: *La Funii*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (17 morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. D. Ţeicu, *Banatul montan*, p. 127; RepJudCS, p. 85

XXVIII. Iştihaza (com. Aţintiş), jud. Mureş

1. Punct: *Movila oaselor*
   a. a doua jumătate a sec. XI – sec. XII
   b. necropolă
   c. cercetări arheologice (1972)
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 421

XXIX. Jupa (municipiul Caransebeş), jud. Caraş-Severin

1. Punct *Sector Cărbunari-Ţigăneşti*
   a. perioadă arpadiană
   b. necropolă
   c. semnalare
   d. RepJudCS, p. 89

XXX. Lopadea Nouă, jud. Alba

1. Punct: *La Râpe (Şanţuri), între dealurile Gorgan şi Cetate*
   a. XI
   b. Necropolă (11? morminte)
   c. Cercetări arheologice (1905)
   d. RepJudAB, p. 118; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 424-425

XXXI. Mâsca (com. Şiria), jud. Arad

1. Punct: *Dealul cu Vii*
   a. a doua jum. a sec. X
   b. necropolă
   c. descoperire întâmplătoare
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 198

XXXII. Mehadia, jud. Caraş-Severin

1. Punct: *Zidină - deasupra castrului roman, pe malul Bolvaşniţei*
   a. prima jumătate a sec. XI – sec. XII
   b. necropolă (10 morminte) – distrusă de amenajări moderne
   c. cercetări arheologice
   d. M. Macrea, în: *Studii. Revistă de ştiinţă şi filozofie*, II, 1, 1949, p. 1239-1240; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 429

XXXIII. Moftinu Mic (com. Moftin), jud. Satu Mare

1. Punct: *Pe deal*
   a. A doua jum. a sec. X
   b. Necropolă (13 morminte)
   c. Cercetări arheologice
   d. I. Nemeti, *Descoperiri arheologice din teritoriul localităţii Moftinu Mic (jud. Satu Mare)*, în: StComSatu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 111-112; C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 200-201.

XXXIV. Moldoveneşti, jud. Cluj

1. Punct: *Fostul Castel G. Josika*
   a. XI-XII
   b. necropolă (63 morminte)
   c. cercetare arheologică (1912)
   d. RepJudCJ, p. 284; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 432
   e. MIC
2. Punct *Strada spre Cetate*
   a. XII
   b. Necropolă (5 morminte)
   c. Cercetare arheologică (1951)
   d. RepJudCJ, p. 284

XXXV. Nadiş (oraş Cehu Silvaniei), jud. Sălaj

1. Punct: *Buia Mitrului*
   a. XI
   b. Necropolă
   c. Cercetări arheologice (1968)
   d. Popescu, în: *Dacia NS*, 12, 1968, p. 692; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 437-438

XXXVI. Noşlac, jud. Alba

1. Punct: *la 100 m este de „Pompa de apă”*
   a. X-XI
   b. Necropolă (18 morminte)
   c. Cercetare arheologică
   d. RepJudAB, p. 131

XXXVII. Opatiţa (oraş Deta), jud. Timiş

1. Punct: *în jurul mănăstirii*
   a. XI-XII
   b. Necropolă
   c. Cercetări arheologice
   d. A. Radulescu, *Cercetări arheologice medievale din Banatul de câmpie; scurt istoric*, în: *StIB*, 23-25, 1999-2001, p. 51-52; S. A. Luca, *Descoperiri arheologice în* Banat, p. 267.

XXXVIII. Oradea, jud. Bihor

1. Punct: *Salca-Gheţărie*
   a. A doua jum. a sec. X
   b. Necropolă (7 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1960)
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 208-209; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 441

XXXIX. Orăştie, jud. Hunedoara

1. Punct: *Dealul Pemilor X2*
   a. X- primele decenii ale sec. XI
   b. Necropolă (57 morminte)
   c. Cercetări arheologice (1992-1994, 2000-2004)
   d. Cercetări inedite I. M. Ţiplic, Z. K. Pinter
2. Punct: *Dealul Pemilor X8*

a. IX-X
b. Necropolă (10 morminte)
c. Cercetări arheologice (1994)
d. Z. K. Pinter, N. Boroffka, *Neue Mittelalterliche Gräber der Ciumbrud Gruppe aus Broos / Orăştie, Fundstelle Böhmerberg / Dealul Pemilor X8*, în: *Transsilvania*. 1999, p. 313-330.

3. Punct: *Cetate*
a. sec. XI-XII
b. necropolă (cca. 40)
c. cercetări arheologice inedite
d. inf. Z. K. Pinter

XL. Ortelec (oraş Zalău), jud. Sălaj

1. Punct: *La Cetate*
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 444

XLI. Pâclişa (localitate aparţinând municipiului Alba Iulia)

1. Punct: *La Izvoare*
a. XI
b. Necropolă (17 morminte)
c. Cercetări arheologice (2000-2001)
d. RepJudAB, p. 147; H. Ciugudean, A. Dragotă, în: *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, p. 269-288; A. Dragotă şi colab, în: *PA*, II, 2002, p. 58-95.
e. MNUAI, nr. inv. 6340-6347, 8802-8807

XLII. Pecica, jud. Arad

1. Punct: *La Şanţul Mare*
a. XI-XII
b. Necropolă (140 morminte)
c. Cercetări arheologice (1900, 1960, 1962, 1964)
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 444

XLIII. Pescari, jud. Caraş-Severin

1. Punct. *Cetate*
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice (1973, 1980)
d. Şt. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în: *Banatica*, 2, 1973, p. 142-145; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 445

XLIV. Pojejena, jud. Caraş-Severin

1. Punct: *pe malul Dunării, la hotarul cu comuna Suşca*
a. XI
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice
d. D. Ţeicu, *Necropole medievale*, p. 239/14; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 447

XLV. Reci (Rety), jud. Covasna

1. Punct: *Telek, pe malul drept al Râului Negru*
a. IX-X
b. Necropolă
c. Cercetare arheologică
d. RepJudCV, p. 122

XLVI. Sălacea, jud. Bihor

1. Punct: *Dealul Vida*
a. sf. sec. IX – începutul sec. X
b. necropolă (12 morminte)
c. cercetări arheologice (1968)
d. N. Chidioşan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, în: *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 611-615; C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 222-223; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 455

2. Punct: *Dealul Varboc*
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice (1925, 1968)
d. N. Chidioşan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, în: *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 614; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 455

XLVII. Sânnicolau de Beiuş (com. Şoimi), jud. Bihor

1. Punct: -
a. XI-XII
b. Necropolă
c. Cercetări arheologice (1977, 1987)
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 459

XLVIII. Sânpetru German (com. Secusigiu), jud. Arad

1. Punct: *între ruinele romane*
a. X-XI
b. Necropolă (8 morminte)
c. Semnalare (1860)
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 460

XLIX. Simeria Veche (oraş Simeria), jud. Hunedoara

1. Punct: *În vii*
a. X-XI
b. Necropolă (33 +? morminte)
c. cercetări arheologice (1962, 1971-1972)
d. D. Popescu, în: *Săpăturile arheologice din R. P. R. în anul 1962*, *SCIV* XIV, 2, 1963, p. 455; B. Basa, *Şantierul Simeria*, în: *MCA*, IX, 1970, p. 225 – 232; M. Muntean, *Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Simeria Veche (Jud. Hunedoara)*, în: *AnB*, VI, 1998, p. 339 – 357; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 59; A. Dragotă, I. M. Ţiplic, *Scurt istoric al cercetărilor privind necropolele din Transilvania (sec. IX-XI)*, în: *Corviniana*, 6, 2000, p. 128; S. A. Luca, *Arheologie şi istorie*, III, 2005, p. 222;

L. Socodor, jud. Arad

1. Punct: *Căvăjdia*
   e. XI-XII
   f. Necropolă
   g. Cercetări arheologice
   h. P. Iambor, *Câteva observaţii privind cercetarea arheologică a aşezărilor rurale din Transilvania din perioada feudalismului timpuriu*, în: *ActaMN*, 20, 1983, p. 503; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 467

LI. Streisângeorgiu (aparţine or. Călan), jud. Hunedoara
1. Punct: *La Biserică*
   a. XI-XII
   b. Necropolă
   c. Cercetări arheologice
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 228; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 468

LII. Şeitin, jud. Arad
1. Punct: *Şpălanca în imediata apropiere a caselor de pe Aleea Mureş*
   a. Prima jum. a sec. X
   b. necropolă (4 morminte)
   c. cercetări arheologice
   d. M. Blăjan, Şt. Bozian, C. Şiclovan, *Descoperiri arheologice la Şeitin (jud. Arad)*, în: *Apulum*, 14, 1976, p. 423-427; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 470

LIII. Şiclău (com. Grăniceri), jud. Arad
1. Punct: *Gropoaie*
   a. a doua jumătate a sec. X
   b. necropolă (12 morminte)
   c. cercetare arheologică de salvare (1958, 1959)
   d. M. Rusu, E. Dörner, *Săpătura de salvare de la Şiclău (r. Criş, reg. Crişana)*, în: *MCA*, 8, 1962, p. 705-708; C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 228-231; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 470-471

LIV. Şiria, jud. Arad
1. Punct: *Balta Jâtei*
   a. a doua jum. a sec. XI – sec. XII
   b. necropolă
   c. cercetare arheologică (1968)
   d. D. Popescu, în: *Dacia, NS*, 14, 1970, p. 503; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 472

LV. Şirioara (com. Şieu-Odorhei), jud. Bistriţa Năsăud
1. Punct: *Cetăţuie*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (74 morminte)
   c. Cercetări arheologice
   d. M. Rusu, Şt. Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la şirioara*, în: *File de istorie*, 2, 1972, p. 47-66; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 472-473

LVI. Şuşca (comuna Pojejena), jud. Caraş-Severin
1. Punt *în hotarul localităţii*
   a. XI
   b. Necropolă
   c. Semnalare
   d. RepJudCS, p. 131; D. Ţeicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, 13, 1995, 1, p. 239; S. A. Luca, *Descoperiri arheologice în* Banat, p. 365

LVII. Tărian (com. Girişu de Criş), jud. Bihor
1. Punct: *Dâmbul lui Ciordaş*
   a. jumătatea sec. X-XI?
   b. necropolă (12 morminte)
   c. cercetări arheologice
   d. D. Popescu, în: *Dacia, NS*, 12, 1968, p. 682; C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 234; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 475

LVIII. Timişoara, jud. Timiş
1. Punct: *Cioreni*
   a. X-XI
   b. Necropolă
   c. Cercetări arheologice
   d. A. Radulescu, *Cercetări arheologice medievale din Banatul de câmpie; scurt istoric*, în: *StIB*, 23-25, 1999-2001, p. 62-63; S. A. Luca, *Descoperiri arheologice în* Banat, p. 372

LIX. Vărşand (com. Pilu), jud. Arad
1. Punct: *Movila dintre* Vii
   a. sf. sec. X – XI
   b. necropolă (58 morminte)
   c. cercetări arheologice (1902-1903, 1931, 1949)
   d. D. Popescu, *Cercetări arheologice din Transilvania. II. Săpăturile de la Vărşand*, în MCA, II, 1956, p. 89-132); A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 483

LX. Voiteg, jud. Timiş
1. Punct: -
   a. jum. sec X – XI
   b. necropolă
   c. cercetări arheologice
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 485

LXI. Zalău, jud. Sălaj
1. Punct: *Palvar / Poligonul militar, str. Crasna*
   a. X
   b. necropolă (12 morminte)
   c. cercetări de salvare (1994)
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 24-241; S. Băcueţ-Crişan, D. Băcueţ-Crişan, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Zalău*, Zalău, 2003, p. 60-64.

Punct: *Cetate*

a. sec. XI
b. necropolă (35 morminte)
c. cercetări arheologice (1980, 2001)
d. S. Băcueț-Crișan, D. Băcueț-Crișan, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Zalău*, Zalău, 2003, p. 49-50, 69-73.

LXII. Zăbala (Zabola), jud. Covasna

1. Punct: *la 3,5 km vest de comună, pe malul stâng al Râului Negru, la Movila Tătarilor*
   a. XI-XII
   b. Necropolă (198 morminte)
   c. Cercetare arheologică (1969-1970)
   d. RepJudCV, p. 163; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 487

LXIII. Zimandu Nou, jud. Arad

1. Punct: *Cetatea de pământ*
   a. sf. sec. XI
   b. necropolă
   c. cercetări arheologice
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 488

B. Descoperiri întâmplătoare şi posibile necropole de inhumaţie din Transilvania, Banat şi Crişana (sfârşitul sec. IX-prima jumătate a sec. XII)

I. Almaş, (jud. Arad)
1. Punct: *neprecizat*
   a. sf. sec. XI
   b. mormânt izolat
   c. descoperire întâmplătoare
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII,* 2002, p. 361

II. Beba Veche, jud. Timiş
1. Punct: *din arealul localităţii*
   a. X-XI
   b. Mormânt
   c. Descoperire izolată
   d. G. Tănase, E. Gall, în: *AB(SN)*, 7-8, 1999-2000; S.A. Luca, *Arheologie şi istorie. III Descoperiri din Banat*, p. 25

III. Belin (Bölön), jud. Covasna
1. Punct: *în hotarul comunei*
   a. XI-XIII
   b. Un mormânt cu spadă
   c. Descoperire izolată
   d. RepJudCV, p. 43
   e. MNS, nr. inv. 233

IV. Benic (com. Galda de Jos), jud. Alba
1. Punct: *neprecizat*
   a. XI
   b. Necropolă (?)
   c. Descoperire întâmplătoare
   d. RepJudAB, p. 53
   e. Muzeul Aiud, nr. inv. 4945-46

V. Căpeni (Chepeţ, Köpec), aparţine oraşului Baraolt, jud. Covasna
1. Punct: *Kocsukk*
   a. XI
   b. Două morminte cu oase de cal
   c. Descoperiri întâmplătoare
   d. RepJudCV, p. 39
   e. MNS, nr. inv. 7676

VI. Ciumeşti (com. Sanislău), jud. Satu Mare
1. Punct: *La Silozuri/Legelö kut / Ciumeşti III*
   a. XI-XII ?
   b. Necropolă ?
   c. Semnalare
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 186

VII. Curtuiuşeni (com. Curtuiuşeni), jud. Bihor
1. Punct: *Dealul Cărămidăriei / Egetö hegy*
   i. X
   j. Mormânt
   k. Descoperire întâmplătoare
   l. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 188
2. Punct: *Dealul Mănăstirii sau Dealul Capelei / Kapolna Domb*
   a. X
   b. mormânt ?
   c. descoperire întâmplătoare
   m. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 188-189

VIII. Cuvin, jud. Caraş-Severin
1. Punct: *valea Dunării*
   a. XI ?
   b. Necropolă ?
   c. Cercetări arheologice (1968)
   d. L. Kovacs, în: *AAH*, 43, 1991, p. 419; D. Ţeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara, 1998, p. 126.

IX. Deva, jud. Hunedoara
Punct: *la marginea sudică a municipiului Deva*
   a. XI-XII ?
   b. Necropolă?
   c. Cercetări (1894)
   d. R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, p. 59

X. Dîrjiu (Szekelyderzs), jud. Harghita
1. Punct: -
   a. XI
   b. un mormânt
   c. descoperire întâmplătoare
   d. RepJudHR, p. 122

XI. Irina (com. Andrid), jud. Satu Mare
1. Punct: *necunoscut din hotarul satului*
   a. IX-X
   b. Mormânt ?
   c. Descoperire întâmplătoare
   d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 193.

XII. Lopadea Veche (fost Lopadea Română), jud. Alba
Punct: -
   a. –
   b. necropolă ?
   c. informaţii neverificate
   d. RepJudAB, p. 119

XIII. Moldova Veche (com. Moldova Nouă), jud. Caraş-Severin
1. Punct: *Rât, pe malul Dunării*
   a. XI
   b. Mormânt izolat
   c. Descoperire întâmplătoare
   d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII,* 2002, p. 431

XIV. Oarba de Mureş (com. Iernut), jud. Mureş
1. Punct: *La Biserică*
   a. X
   b. Necropolă (4 morminte)
   c. descoperire neverificată

d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 439

XV. Oradea, jud. Bihor
2. Punct: *Cazarma husarilor*
a. a doua jum. a sec. X
b. necropolă ?
c. descoperire întâmplătoare (1893)
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 209-210.

XVI. Petrisat (localitate componentă a or. Blaj), jud. Alba
1. Punct *în curtea caselor nr. 138 şi 139*
a. –
b. –
c. menționate descoperiri de schelete
d. RepJudAB, p. 143

XVII. Răpsig (com. Bocsig), jud. Bihor
1. Punct: *din hotarul comunei*
a. IX-X
b. Mormânt ?
c. Descoperire întâmplătoare
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 216.
e. MȚCO, nr. inv. 5076.

XVIII. Salonta, jud. Bihor
1. Punct: *Insula uscată*
a. a doua jumătate a sec. X – primele decenii ale sec. XI
b. grup de morminte (două morminte)
c. descoperire întâmplătoare
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 218; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 453
e. MȚCO, nr. inv. 1279-1286, 1288-129
2. Punct: *Dealul Trupului / Test halom*
a. Prima jum. sc. X
b. Mormânt
c. Descoperire întâmplătoare
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 218-219
e. MȚCO, nr. inv. 4886-4888

XIX. Santăul Mic (com. Borş), jud. Bihor
1. Punct: *hotarul satului*
a. sec. X ?
b. mormânt ?
c. descoperire întâmplătoare (1890)
d. C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României*, p. 220.

XX. Săcuieni, jud. Bihor
1. Punct: locul *Horo*
a. IX-X
b. Mormânt (posibil necropolă)
c. Cercetări arheologice (1964)
d. N. Chidioşan, Z. Nannasy, *Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni, jud. Bihor*, în: *ActaMN*, 5, 1968, p. 519; A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 454.

XXI. Sânbenedic, com. Fărău, jud. Alba
1. Punct *pe teritoriul satului*
a. IX-X?
b. –
c. semnalare morminte
d. RepJudAB, p. 173

XXII. Sântandrei (aparține mun. Oradea), jud. Bihor
1. Punct: -
a. XI ?
b. Mormânt
c. Descoperire întâmplătoare
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 461

XXIII. Sântion (com. Borş), jud. Bihor
1. Punct: -
a. sf. sec. XI
b. mormânt
c. Descoperire întâmplătoare
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 461

XXIV. Sebeş, jud. Alba
1. Punct: *pe malul Sebeşului, între Sebeş şi Petreşti*
a. IX-X
b. 2 morminte
c. descoperire izolată
d. RepJudAB, p. 167

XXV. Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyorgy), jud. Covasna
1. Punct *Dealul fragilor*, la est de oraş în apropierea gării CFR
a. X-XI
b. Un mormânt de călăreț
c. Descoperire întâmplătoare
d. RepJudCV, p. 126
e. MSN, nr. inv. 8175-8177
2. Punct *pe raza municipiului*
a. XI-XIII
b. Posibil mormânt (?)
c. Descoperire întâmplătoare
d. RepJudCV, 128

XXVI. Vrani, jud. Caraş-Severin
1. Punct: *Dealul Morişchii*
a. medievală timpurie (?)
b. necropolă
c. semnalare
d. RepJudCS, p. 144

XXVII. Vurpăr (com. Vințu de Jos), jud. Alba
8. Punct: -
a. sf. sec. IX – început sec. XI ?
b. mormânt
c. descoperire fortuită
d. A. M. Velter, *Transilvania în sec. V-XII*, 2002, p. 485

Tabel 1. Numărul mormintelor de inhumație din Transilvania – sec. IX-XII

Nr.rep	Localizare necropolă	Sec. IX-X	Sec. X	Sec. X-XI	Sec. XI	Sec. XI-XII
A I.	1. Alba Iulia – Spitalul Veterinar			5		
	2. Alba Iulia				35	
	4. Alba Iulia – Str. Arh. I. Hossu			89		
	5. Alba Iulia – Biserica catolică					315
	6. Alba Iulia – Stadion				20	
	8. Alba Iulia – Izvorul Împăratului		22			
B I.	Almaș				1	
A II.	2. Arad – Pădurea Vrăbiilor					13
	3. Arad – Pădurea Ceala		1			
A III	1. Arad-Vladimirescu					200
B II.	1. Beba Veche			1		
A V.	1. Biharea - Cărămidărie					524
	2. Biharea – Dealul Șumuleu		8			
	3. Biharea - Cetate		11			
A VI	1. Blandiana – La Brod	8				
	2. Blandiana – În vii		22			
B V.	1. Căpeni				2	
A VIII.	1. Ciumbrud	32				
A X.	1. Cluj-Napoca - Calvaria					159?
	3. Cluj-Napoca – Str. gen. T. Moșoiu		11			
	5. Cluj-Napoca – Str. Plugarilor		26			
B VII.	1. Curtuiușeni		1			
	2. Curtuiușeni		1			
A XII.	1. Dăbâca – Cetate					500?
	2. Dăbâca – Grădina lui Tamaș					60
B X.	1. Dîrjiu				1	
A XIV.	1. Deva – Micro 15			5-6?		
A XVIII.	1. Foieni – jud. Satu Mare				31	
A XIX.	1. Galoșpetreu – Dâmbul Morii		4			
A XX.	1. Gâmbaș - Măguricea			10?		
A XXIII.	1. Gherman					8
A XXIV.	1. Gornea – Căunița de Sus					100
A XXV.	1. Hodoni - Pocioroane				16	
A XXVI.	1. Hunedoara – Dealul Comorilor				114	
A XXVII.	1. Ilidia – La funii					17
B XI.	1. Irina	1				
A XXX.	1. Lopadea Nouă – La Râpe				11?	
A XXXII.	1. Mehadia – Zidină					10
A XXXIII.	1. Moftinu Mic – Pe deal		13			
B XIII.	1. Moldova Veche				1	
A XXXIV.	1. Moldovenești					63
	2. Moldovenești					5
A XXXVI.	1. Noșlac			18		
B XIV.	1. Oarba de Mureș		4			
A XXXVIII.	1. Oradea – Salca Ghețărie		7			
A XXXIX.	1. Orăștie – Dealul Pemilor X2			57		
	2. Orăștie – Dealul Pemilor X8	10				
	3. Orăștie – Cetate					40?
A XLI.	1. Pâclișa – La izvoare				17	
B XVII.	1. Răpsig	1				

A XLII.	1. Pecica – La şanţul mare					140
B XVIII.	1. Salonta – Insula uscată			2		
	2. Salonta – Dealul Trupului		1			
B XIX.	1. Santăul Mic		1			
B XX.	1. Săcuieni	1				
AXLVI.	1. Sălacea – Dealul Vida	12				
A XLVIII.	1. Sânpetru German			8		
B XXII.	1. Sântandrei				1	
B XXIII.	1. Sântion				1	
B XXIV.	1. Sebeş	2				
A XLIX.	1. Simeria Veche – În vii			33?		
B XXV.	1. Sfântu Gheorghe			1		
	2. Sfântu Gheorghe					1
A LII.	1. Şeitin		4			
A LIII.	1. Şiclău – Gropoaie		12			
A LV.	1. Şirioara					74
A LVII.	1. Tărian – Dâmbul lui Ciordaş			12		
B XXVII.	1. Vurpăr	1				
A LIX.	1. Vărşand – Movila dintre vii			58		
A LXI.	1. Zalău – Palvar		12			
	2. Zalău – Cetate				35	
A LXII.	1.Zăbala					198
TOTAL		**68 +?**	**171 +?**	**295 +?**	**286 +?**	**2427 +?**

TOTAL + Alba Iulia – *Staţia de Salvare*	**3247 + 1200**

Grafic 1. Repartiţia pe secole a mormintelor de inhumaţie

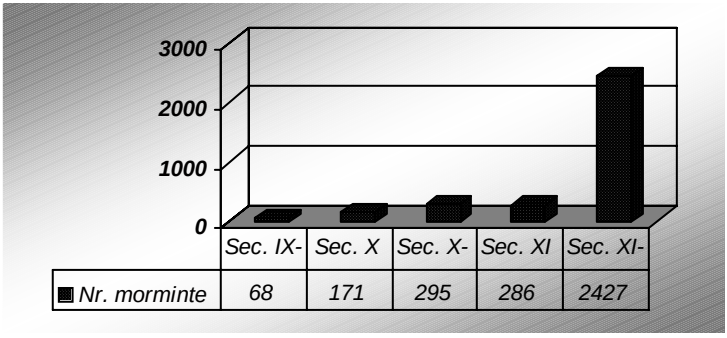

ASPECTE FUNERARE LA ALBA IULIA ÎN SECOLELE X – XI

Aurel DRAGOTĂ

FUNERAL ASPECTS AT ALBA IULIA BETWEEN 10th–11th CENTURIES

Abstract

The current phase presents som pretty complex aspects connect to the city of Alba Iulia at the millenium balance. In our opinion archeological research done at Alba in the last decae, support the existance of an important political centre, as well as the influence exoutit by the Byzantine enviormment. The diversification of the funeral areas, starting with the X th century determines to declare this. Because of the fact that some cemetieres that we consider „key" have intered the touristic route, some ideas has been launched that do not reflect a real image. Without being subjective I support the thesis of an important political centre at Alba Iulia, why not even that of "the principality from Bălgrad".

At the current stage of research we have at least three cemeteries going back to the Xth century – Alba Iulia – Brînduşei Street, Alba Iulia – Emperor's Spring and Alba Iulia – Salvation Station. Probably, starting with the Xthcentury, after the coming of the first nomad communitis in the area, each human community would iter their defuncts separately. In R. R. Heitel's opinion, at Alba Iulia there are four necropole noticeable, numbered from I to IV. Necropolis I is believed to be from the II-III century. The second necropolis belongs to the Balcanic-Danubiancivilisation, wich was dated to be from the IXth or Xth century. A paralel may be made with the Blandiana cemetery, with the addition that this necropolis misses the Roman tegument reused at the brick sarcophagus.

The IIIth necropolis is simultanous with the 2nd phase, in the opinion of H. Ciugudean, may be framed in the Xth century. The characteristics of this phase have been meet with in the cemetery that stands on Brînduşei Street and King's spring as well, wich indicates synchronism, at least partialyy. The use of fragments or limestone blocks that cover some of the tombs is noticeable or board the hole sometimes. A single ceramic bowl of smaller dimensions is put in three different areas: by the head, pelvis or foot. It seems that at this cronological landing the use of brick cassets. It is probable that necropolis IV is set on Hunter's Street – Alba Iulia, a cemetery that goes back to the second half of the XIth century. A partial synchronism for this cemetery may be acceptable in regard to Alba Iulia – Brînduşei Street and Pîclişa – At the Springs. It is interesting that in the XIth century the tradition of boarding the hole with lithic material, as well as covering it with Roman shaped blocks of considerable dimensions. This sort of happening has been enconntered at Alba Iulia – Brînduşei Street at tombs for children and adults.

The use of some funeral different spaces at Alba Iulia in the Xth century is noticeable for the next as well. The XIth century is represented by the cemeteries from Pîclişa – At the Springs, Alba Iulia – Hunter's Street and Brînduşei Street. The discovery of a tomb on the Forks Hill, from wich a ceramic bowl has been recovered, completes the present archaeological situation. At the current state, following the researches there is no doubt that the old Bălgrad used to be a real power center at the and of the Xth, begining of the XIth century.

Archeological researches on Brînduşei Street lead to the uncovering of 92 tombs. The defunct (men, women and children) had been laid down in dorsal decubitus, with the skull

fallen on the left or the right side. The skeleton orientation is most of the teines from West (head) to East but some deviations VNV – ESE do exist. As compared to the 10 th century inhumations, we now observe a row alignement. The position of the arms differs: both forearms are laid on the pelvis, the left forearm along the body and the right one on the pelvis. There are also some customs presderved, such as side plating the grave with formless lithic material (pseudo – cyst) and covering the grave with pieces of limestone (5 cases).

The graves covered with lithic material are children' s graves and just one of them belongs to an adult. We have also identified superposed graves (M. 59 and M. 89). There are also cases when the lithic material protects the head, the pelvis or the lower limbs. A more particular situation presented M. 63 wich had a piece of wood the skullcap. The remains of burned wood are freqvently seen in most of the graves. There are very clear traces of burns in MN. 89 where on can see them all along the grave.

The totality of the funeral rite and ritual pleads for dating the necropolis at the edges of the 1 st and 2 nd Bjelo Brdo phases. The phase before the last third of the 11th century may be considered a terminus post quem for this necropolis.

Rolul politic al acestui oraş în perioada migraţiilor este susţinut atât de izvoarele scrise ale vremii cât şi de complexitatea descoperirilor arheologice. În speţă, la stadiul actual al cercetărilor, descoperirile arheologice au devenit indiscutabil un element probatoriu al izvoarelor scrise ale vremii, completând unele lacune, sau chiar nuanţând informaţiile cunoscute. Informaţiile despre Alba Iulia sunt legate de menţionarea lui Gylas (Gylas I / Geula), la mijlocul secolului al X - lea. Informaţii despre Geula, întâlnim şi în *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, care este destul de explicit: *„… Tuhutum uero genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor, Geula genuit duas filias, quarum una uocabatur Caroldu et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor uero genuit minorem Geulam, patrem Biie et Bucne, tempore cuius sanctus res Stephanus subiugauit sibi terram Ultrasiluanam, et ipsum Geluam uinctum in Hungariam duxit, et per omnes dies uite sue carceratum tenuit eo, quod in fide esset uanus et noluit esse christianus, et multa contraria faciebat sancto regi Stephano, quamuis fuisset ex cognatione matris sue. / Iar Tuhutum a dat naştere lui Horca, Horca a dat naştere lui Geula şi Zubor. Geula a avut două fete, dintre cari una se chema Caroldu şi cealaltă Saroltu. Sarolt a fost mama regelui Ştefan cel Sfânt. Iar Zumbor a dat naştere lui Geula cel Mic, tatăl lui Bue şi Bucne, în timpul căruia regele Ştefan cel Sfânt a subjugat ţara Ultrasilvană. Pe Geula chiar l-a dus în Ungaria şi l-a ţinut în închisoare toată viaţa, fiindcă era păgân şi n-a voit să se încreştineze şi lucra împotriva regelui Ştefan cel Sfânt, cu toate că i-a fost rudă după mamă ”* [1].

În *Chronicon Hungaricum* a lui Simon de Keza, este amintit între căpitanii lui Arpad şi Jula – *„Tertiii quidem exercitus Jula fuit capitaneus: hic cum aliis in Pannoniam introisset in partibus Erteuelu tandem habitauit. / Căpitanul armatei a treia a fost Jula; acesta, după ce a intrat, împreună cu alţii în Pannonia, a locuit mai târziu în părţile Erteuelu.”* [2]. *Chronicon Pictum Vindobonense,* relatează că: *„Acest Gyula era un prinţ mare şi puternic care găsise într-o vînătoare a sa în Ardeal o mare cetate, ce fusese construită mai de mult de Romani”* [3]. *Chronicon Posoniense*, semnalează că oraşul găsit de Gyula în Transilvania, cu ocazia unei

[1] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Bucureşti, 1934, 46, 96; Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum*, Editura Mentor, Bucureşti, 2001, cap. XXVII, 48, 105.
[2] *Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum,* după G. Popa – Lisseanu, Tipografia Bucovina, Bucureşti, 1935, 39, 88, Cap. I / 7.
[3] *Chronicon Pictum Vindobonense*, XV, 21 ; *Rusu 1979,* 59; *Rusu 1982*, 379.

vânători, se numea *„…civitas Alba in Erdeuel”* [4]. Numele acestui oraş construit de romani şi descoperit de Gyula în timpul unei vânători, precum şi conflictul din anul 1002, sunt confirmate şi în *Chronicon Monacense*[5]. *Chronicon Henrici de Mügeln*, menţionează oraşul *Weissenpurg*, şi conflictul dintre Ştefan şi Gyula[6].

O altă menţiune a oraşului, apare cu ocazia luptelor pentru succesiunea la tronul Ungariei, după moartea lui Géza. Chronicon Pictum Vindobonense, menţionează conflictul dintre Ştefan I şi Koppány, principele de Somogy: *„ Commisso itaque prelio inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed diuine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit victoriam. In eodem prelio Vencillinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam, in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam in Erdelw. / Şi dându-se astfel lupta, s-au bătut mult timp vitejeşte din ambele părţi, şi, cu ajutorul milostivirei divine, fericitul duce Ştefan a obţinut o victorie strălucită. În aceeaşi luptă, comitele Vencellinus a ucis pe ducele Cupan şi a fost răsplătit cu mare dărnicie de fericitul Ştefan, pe atuncia numai duce. Iar pe Cupan fericitul Ştefan a pus să-l taie în patru părţi: prima parte a trimis-o la poarta Strigoniului, a doua la cea a Vesprimului, a treia la cea a Jaurinului, a patra în Ardeal.”* [7]

Koppány, principele de Somogy, care avea sub autoritatea sa un ţinut din sudul Lacului Balaton, s-a prevalat de principiul leviratului, dorind să se căsătorească cu Sarolta, văduva lui Géza. Mai mult, pentru a-şi legitima succesiunea, considera că succesiunea revenea celui mai vârstnic membru al neamului. În schimb, fiul lui Géza, invoca îndeosebi principiul primogeniturii. Dacă acceptăm pasajul din *Chronicon Pictum Vindobonense*, după bătălia de la Veszprém (998), trupul principelui Koppány a fost împărţit în patru părţi, din care trei au fost pironite pe porţile oraşelor Veszprém, Győr, Székesfehérvár, iar a patra expediată la Gyulafehérvár, unchiului său, drept avertisment[8]. Aceeaşi cronică, precizează nominal căpeteniile germane care l-au sprijinit pe Ştefan I, respectiv, Vencellinus, Hunt şi Paznan, recompensaţi ulterior cu numeroase domenii[9].

Indiscutabil, un episod cu conotaţii importante pentru istoria Transilvaniei, îl reprezintă creştinarea în jurul anului 950 a prinţului Gylas (*Gyla*, *Gyla I*) la Constantinopol[10]. Evenimentul a fost relatat şi de către scriitorii bizantini Skylitzes[11], Kedrenos şi Zonaras[12]. Împăratul Constantin al VII - lea Porfirogenetul, i-a acordat titlul de patricius şi ia dat un însoţitor în persoana episcopului Hierotheus, ce fusese hirotonisit de către patriarhul Theophilactos[13]. M. Rusu identifică în prinţul Gyula creştinat la Constantinopol, pe ducele Gyula (*dux magnus et potens*) sau *rex Iulus*, respectiv Geula, nepotul lui Tuhutum. Al doilea Gyula, în privinţa căruia cronicile nu sunt foarte exacte, ar putea să fie identic cu Dobuca. Este foarte probabil ca acesta, să fi fost fiul Caroltei, a doua fiică a lui Gyula I. Probabil că, acesta s-a numit Gyula de Dobuca, pentru a nu fi confundat cu bunicul şi unchiul său,

[4] *Rusu 1979*, 59; *Rusu 1982*, 379.
[5] *Pascu 1972*, 67sq.
[6] *Pascu 1972*, 68 ; *Rusu 1979*, 59; *Rusu 1982*, 379.
[7] *Chronicon Pictum Vindobonense*, XXXVI, 31.
[8] *Lendvai 2001*, 38sq.
[9] *Chronicon Pictum Vindobonense*, XXII, XXIII, 24sq.
[10] *Pascu 1972*, 72; *Kristó 1998*, 83. Menţionează între statele tribale, şi pe cel al lui Gyula, iar misiunea episcopului Hierotheus a fost considerată un succes.
[11] Skylitzes, *Historiarum Compendium*, Bonn, 1939, 328.
[12] Zonaras, *Epitomae Historiarum*, III, Leipzig, 484.
[13] *Popescu 1956*, 104; *Rusu 1978 b*, 167sq; *Rusu 1979*, 59; *Rusu 1982*, 372; *Pop 1996*, 142.

respectiv Gyula I şi Gyula II. După M. Rusu, o problemă mai spinoasă o reprezintă explicarea legăturii între thema sau provincia pecenegă Gyla, respectiv Gyla de Jos (*Quabuxigyla*) şi demnitatea *gylas* din ierarhia turcă, menționată de Constantin al VII - lea Porfirogenetul[14]. În descrierea țării pecenegilor, împăratul bizantin, consemnează următoarele: *„ Toată ţara pecenegilor se împarte în opt ţinuturi (teme), stăpînite de conducători mari şi puternici. Ţinuturile (temele) sînt acestea: primul ţinut se numeşte Irtim, al doilea Tzur, al treilea Gyla, al patrulea Culpei, al cincilea Harovoe, al şaselea Talmat, al şaptelea Hopon şi al optulea Tzopon. ”* În altă parte, precizează că unul dintre ultimele patru triburi, care locuia în *„ţinutul Gyla – de - Jos, se mărgineşte cu ţara turcilor (= ungurilor) …”*[15]

Alte referiri, le datorăm tot împăratului Constantin al VII - lea Porfirogenetul care precizează următoarele : *„ Dincoace de fluviul Nipru, înspre partea Bulgariei, lîngă malurile fluviului, există cetăţi părăsite: prima este cetatea numită de pecenegi* ***Aspron*** *(= Albă), deoarece pietrele sale par albe; a doua cetate se numeşte Tungate, a treia Cracnacate, a patra Salmacate, a cincea Saracate şi a şasea Gieucate. În clădirile acestor cetăţi vechi se găsesc urme de biserici, cruci tăiate şi piatră poroasă; de aceea unii cred că romanii au avut cîndva locuinţe în locurile acelea”*[16].

M. Rusu, consideră că locurile din Pecenegia, la care face trimitere basileul bizantin, se aflau în Transilvania. În acest sens, le identifică cu oraşele Apulum, Napoca, Potaissa, Porolissum, Sarmizegetusa, etc[17]. Locul episcopiei, precum şi zona în care şi-a desfăşurat activitatea de misionar episcopul Hierotheus, a generat mari controverse. O parte dintre cercetătorii care au abordat chiar şi tangenţial acest subiect, înclină să considere oraşul Alba Iulia, drept locul episcopiei lui Hierotheus[18]. Un argument forte pentru această opţiune, îl reprezintă şi rotonda din Catedrala Romano -Catolică, care este atribuită *„ momentului Hierotheus ”*. În legătură cu acest monument, R. R. Heitel avansa ca datare fie a doua jumătate a secolului al IX - lea, fie după anul 948, în contextul misiunii episcopului Hierotheus[19]. Iniţial, nu a exclus o posibilă reactivare a monumentului după anul 948, datorită acestei misiuni religioase [20].

În opinia lui Alexandru Madgearu, activitatea misionară a lui Hierotheus, s-a derulat în regiunea actualelor comitate Csongrád şi Békés, în nord - vestul Banatului şi Câmpia Aradului. Cu acest prilej, coboară şi datarea rotondei de la Alba Iulia, în a doua jumătate a secolului al IX-lea[21]. Analiza circulaţiei monetare bizantine, din spaţiul confluenţei Mureşului cu Tisa, au determinat-o pe Ana - Maria Velter, să se ralieze punctului de vedere exprimat destul de recent de către Alexandru Madgearu[22]. Existenţa unei formaţiuni politice prestatale, un posibil *voievodat la Bălgrad*, a fost susţinută pentru prima dată în anul 1954 de către Kurt Horedt[23]. Ştefan Pascu, considera Alba Iulia, drept unul dintre centrele politice de seamă, ale voievodatului transilvănean[24].

---

[14] *Rusu 1982*, 373sq.
[15] *FHD II*, 664sq.
[16] *FHDR II*, 666sq.
[17] *Rusu 1979*, 59; *Rusu 1982*, 379sq.
[18] *Pop 1996*, 143sq.
[19] *Heitel 1983*, 102sq.
[20] *Heitel 1979*, 110 – 112.
[21] *Madgearu 1994*, 154.
[22] *Velter 2002*, 80sq.
[23] *Horedt 1954*, 504. Admite că, după anul 830, bulgarii stăpânesc şi zona din jurul oraşului Alba Iulia.
[24] *Pascu 1972*, 74; *Pascu 1981*, 14 - 18.

Un alt aspect al acestei dispute, la constituit identificarea acelui *Gylas* sau *rex Iulius*. R. R. Heitel, identifica în primul Gyula, pe unul dintre cei şapte căpitani ai triburilor maghiare, căruia i se poate atribui şi incendiul de la Alba. Al doilea personaj, ar fi acel *„dux magnus et potens”*, botezat la Constantinopol, a cărui fiică Sarolta se va căsători cu Geza şi va naşte în anul 969 pe viitorul rege Ştefan I. Ultimul Gyula a fost considerat unchiul regelui Ştefan I şi fratele Saroltei[25].

În legătură cu bătălia din anul 1002, *Chronicon Pictum Vindobonense*, ne precizează : *„Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggrauatus ; per sanctum Stephanum regem in Pannoniam et deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius. / În cele din urmă, fiindcă Gyula a fost duşman al Ungurilor ce locuiau în Pannonia şi şi-a făcut o situaţie grea în multe privinţe, a fost trecut de regele Ştefan cel Sfânt în Pannonia. Totuşi nu acest comandant Gyula, ci al treilea după acesta”* [26].

Zona în care s-a desfăşurat bătălia din anul 1002, este încă destul de incertă. Ipotetic, s-a avansat un perimetru cuprins între Orăştie – Blandiana, avand în vedere atât configuraţia terenului cât şi importantele descoperiri arheologice de la Orăştie – *Dealul Pemilor X2* [27]. Locul lui Gyula, a fost oferit de către regele Ştefan I, unei rude ale sale, pe nume Zoltan Ardeleanul. Alte ştiri despre soarta lui Bua şi Bucna, aflăm în timpul domniei lui Petru I (1038 -1046), când au fost implicaţi într-o mişcare cu accente păgâne şi politice[28]. După părerea noastră, cercetările arheologice din ultimul deceniu efectuate la Alba Iulia, susţin existenţa unui centru politic important, precum şi influenţa exercitată de mediul bizantin. Diversificarea zonelor funerare, începând cu secolul al X-lea, ne determină să afirmăm acest lucru. Din cauza faptului că, unele cimitire pe care le considerăm *„ cheie ”*, nu au intrat în circuitul ştiinţific, s-au lansat unele consideraţii, care nu reflectă o imagine veridică.

Fără a fi părtinitor, susţin teza unui centru politic important la Alba Iulia, de ce nu chiar *„voievodatul de la Bălgrad*” ! Unele întrebări, continuă să persiste, însă răspunsul lor se lasă întârziat datorită complexităţii situaţiei arheologice. Mai mult, la Alba Iulia se întâlnesc elemente caracteristice pentru fiecare grup cultural din Transilvania secolelor VIII – XI. La stadiul actual al cercetărilor, avem cel puţin trei cimitire databile în secolul al X-lea – Alba Iulia - *Str. Brîndușei*[29], Alba Iulia - *„Izvorul Împăratului”*[30] şi Alba Iulia - *„Staţia de Salvare”*[31] (Pl. I). Probabil că, începând cu secolul al X-lea, după pătrunderea primelor comunităţi nomade în zonă, fiecare comunitate umană îşi înhuma separat defuncţii.

Din punct de vedere arheologic, în faza I din necropola de la Alba Iulia - *„Staţia de Salvare”*, se evidenţiază elementele grupului cultural Blandiana A. La finalul acestei faze, plasat la începutul secolului al X-lea, sau chiar la începutul fazei II, s-au produs înhumările cu piese de armament, harnaşament şi resturi de animale. În faza a II-a, se disting şi alte tipuri de morminte – acoperite cu pietre şi fragmente de cărămizi, cu blocuri de calcar fasonate sau

---

[25] *Heitel 1975*, 349.
[26] *Chronicon Pictum Vindobonense*, XV, 21sq.
[27] *Ţiplic 1999*, 150-153.
[28] *Pop 1996*, 146.
[29] *Drâmbărean – colab. 1998a*, 3sq; *Drâmbărean – colab. 1998 b*, 187 – 205; *Dragotă – Brânda 2000*, 10sq; *Dragotă – Brânda 2001*, 289 – 318; *Ciugudean – Dragotă 2002*, 49sqq, Fig. 111- 118; *Dragotă – colab. 2002 c*, 34sq; *Dragotă – colab. 2002 d*, 38 – 57; *Dragotă – Brânda 2001-2002*, 131-158.
[30] *Blăjan 2002*, 33.
[31] *Blăjan 1980*, 197-202; *Pascu 1981*, 14 -18; *Blăjan - Popa 1981*, 375-380; *Heitel 1986*, 245, nota 47; *Heitel 1987*, 77; *Heitel 1994 – 95*, ; *Moga - Ciugudean 1995*, 43; *Ciugudean 1996*, 2 – 28; *Anghel 1993*, 13; *Anghel 1994*, 286; *Anghel 1999*, 599 – 6094, *Blăjan – Botezatu 2000*, 453 – 470; *Szalontai 2000*, 263 – 286; *Şerban 2001*, 345 – 352; *Ciugudean – Dragotă 2002*.

pseudo-ciste. La acestea, se mai adaugă sicriele, sau doar amenajarea gropilor cu lemn. Inventarul funerar este destul de diversificat, şi constă din piese de podoabă şi vestimentaţie (şiraguri de mărgele din sticlă, agat sau chihlimbar, zurgălăi, butoni, cercei, inele de buclă, inele cu un capăt în – S, inele digitale, brăţări şi colane), piese de uz casnic (amnare, cremene, cuţite), piese de harnaşament (scărieţe de şa, zăbale) armament (plăci din os aplicate pe arcuri, tolbe din lemn cu săgeţi şi topoare de luptă) şi ceramică[32].

O altă comunitate etnică sau religioasă (autohton) începe să-ţi înhumeze defuncţii pe *Str. Brînduşei*[33]. Aici, am surprins o situaţie parţial contemporană cu faza a II - a de la *„ Staţia de Salvare ”*. S-au putut identifica următoarele tipuri de morminte: în groapă simplă, ovală sau de formă patrulateră, săpată în solul steril , cu groapa bordată de fragmente de calcar informe (zona calotei, bazinului sau a membrelor inferioare) sau acoperită cu bucăţi de calcar, uneori chiar cu blocuri fasonate, de dimensiuni apreciabile . Din inventarul funerar, lipsesc cu desăvârşire piesele de armament şi harnaşament. S-a depus câte un singur vas ceramic, de dimensiuni mult mai mici, în trei zone distincte: lângă cap, bazin sau membrele inferioare[34].

Intervine acum un element nou în această ecuaţie – necropola din punctul *„Izvorul Împăratului”*, plasată la acelaşi orizont cronologic. Pe lângă gropile simple, de formă patrulateră, cu colţurile rotunjite, au existat şi cazuri în care, defunctul era înconjurat de bucăţi de piatră (calcar, gresie) şi cărămizi fragmentare, reutilizate sau era depus în sicriu de lemn[35].

În opinia lui R. R. Heitel, în zona NV a oraşului Alba Iulia se disting patru necropole, numerotate I – IV. Necropola I este atribuită secolelor II – III. Civilizaţiei balcano-danubiene îi corespunde necropola II, ce a fost datată în secolele IX – X. Se poate admite o paralelă cu cimitirul Blandiana A, cu observaţia că în această necropolă lipsesc tegulele romane reutilizate la cistele de cărămidă [36].

În opinia S. Tettamanti, pentru mormintele cu cărămidă, semnificative sunt descoperirile din zona Tisa – Mureş -Crişuri şi Dunăre - Tisa. Cu excepţia celor de la Alba Iulia, restul apar doar în jurul bisericilor[37]. Problema mormintelor cu ţiglă şi cadru de ţiglă, a fost reluată de către Pap Ildikó Katalin. Pe lângă descoperirile din necropola II de la Alba Iulia, acest tip de morminte mai apare doar în sud-estul Alföld – ului (Békés şi Csondrád). Mormintele cu cadru de cărămidă sunt frecvente în perioada secolelor X – XV, iar apariţia lor se datorează, influenţei bizantine. S-a considerat că, scopul acestora era acela de protejare a trupului defunctului, provenit dintr-o familie privilegiată. Pe fund era un pat de cărămizi, iar pereţii erau realizaţi din cărămizi aşezate în muchie, pentru a susţine acoperişul, realizat orizontal sau în două ape[38]. Această necropolă II este sincronă cu faza I propusă de H. Ciugudean [39]. Pentru Csaba Szalontai, prima perioadă a cimitirului de la Alba Iulia - *„Staţia de Salvare”* (faza I Ciugudean) poate fi legată de bulgari (secolul IX), iar a doua, ce corespunde secolelor X – XI, se poate atribui maghiarilor[40].

---

[32] *Ciugudean 1996*, 4sqq; *Heitel 1994 –95*, 418.
[33] *Dragotă-colab. 2004*, 217-220. Ipotetic, s-ar putea avansa ideea că această separare a comunităţii de pe *Str. Brînduşei* la începutul secolului al X – lea, coincide cu pătrunderea în zona oraşului a primelor comunităţi nomade.
[34] *Dragotă - Brânda 2001*, 289 - 318.
[35] *Blăjan 2002*, 33.
[36] *Ciugudean – Anghel 1983*, 361-364; *Anghel – Ciugudean 1987*, 179-196.
[37] *Tettamanti 1975*, 95sq.
[38] *Pap 2002 b*, 177 – 190.
[39] *Ciugudean 1996*, 6sqq; *Ciugudean – Dragotă 2002*, 10sq.
[40] *Szalontai 2000*, 271.

Necropola III este paralelă cu faza II după H. Ciugudean şi se poate încadra în secolul al X-lea. Această necropolă, constituie un *teminus ante quem* pentru datarea primei pătrunderi a maghiarilor în spaţiul intracarpatic al Transilvaniei. O parte considerabilă dintre mormintele acestei necropole, mai mult de jumătate, erau acoperite cu material litic, iar vasul ceramic constând dintr-un singur exemplar era depus în cele mai multe cazuri lângă craniul defunctului. S-a observat la unele morminte, un strat de pământ amestecat cu material ceramic din acea perioadă, între două straturi de piatră. Ipotetic, nu s-a exclus o posibilă spargere rituală a vaselor ceramice[41]. Caracteristicile acestei faze, s-au întâlnit şi în cimitirul de pe *Str. Brînduşei* fapt ce indică un sincronism cel puţin parţial. S-ar părea că, la acest palier cronologic se renunţă la utilizarea casetelor din cărămidă [42].

În secolul al X–lea a fost încadrat şi mormântul descoperit în zona Catedralei Romano – Catolice din Alba Iulia. A fost identificat în C. XIV , H 10/1975 , în stare parţială. Din mormânt s-au mai recuperat câteva resturi osteologice, un fragment de craniu de cal şi o aplică cordiformă cu decor constând dintr-o semipalmetă stilizată[43]. Acest mormânt a fost considerat şi un *terminus ante quem* pentru aşezarea de la Alba Iulia, incendiată cel târziu în al doilea deceniu al secolului al X-lea [44].

Probabil că, necropolei IV îi corespunde Alba Iulia - *Str. Vînătorilor*, cimitir datat după a doua jumătate a secolului al XI-lea[45]. Un sincronism parţial pentru acest cimitir, se poate accepta cu Alba Iulia - *Str. Brînduşei* şi Pîclişa - *La Izvoare*. Este interesant că, în secolul al XI-lea se mai întâlneşte obiceiul bordării gropii cu material litic , precum şi acoperirea ei cu blocuri romane fasonate, de dimensiuni considerabile. Această situaţie s-a surprins la Alba Iulia - *Str. Brînduşei*, în cazul mormintelor de copii şi de adulţi[46]. Utilizarea unor spaţii funerare distincte la Alba Iulia pe parcursul secolului al X-lea, se constată şi pentru secolul următor. Secolul al XI – lea este reprezentat de cimitirele de la Pîclişa - *La Izvoare*, Alba Iulia - *Str. Vînătorilor* şi *Str. Brînduşei*.

Pe Dealul Furcilor (Podei), s-a descoperit în anul 2003 un mormânt de inhumaţie, încadrat în secolul al XI-lea. Săpăturile de salvare, au fost realizate cu ocazia amplasării unei antene de retransmisie a Companiei Orange România. Defunctul a fost identificat într-o groapă de formă rectangulară, orientată E – V. În mormânt a fost depus un vas ceramic de formă globulară cu decor şi semn[47]. Este greu de acceptat o asemenea încadrare a mormântului, având în vedere modificările ce survin în inventarul funerar al secolului al XI-lea.

Din punct de vedere a ritului şi ritualului funerar, cred că există un paralelism între aceste necropole, cel puţin la anumite secvenţe cronologice. La stadiul actual al cercetărilor, această opţiune este discutabilă până la publicarea integrală a inventarului. S-ar părea că, mormântul de la Alba Iulia - *Staţia de Salvare*, care avea în inventar inele de păr cu o extremitate în – S, asigură un *terminus post quem*, şi din acel moment să fie utilizat cimitirul de pe *Str. Vânătorilor*. Ofranda depusă în mormintele din secolul al X-lea constă din ouă de pasăre şi cabaline. Resturi de coji de ouă se cunosc din descoperirile de la Alba Iulia - *Staţia*

[41] *Heitel 1994-95*, 407- 418, nota 50; *Ciugudean 1996*, 9sq; *Ciugudean – Dragotă 2002*, 11sq.
[42] *Dragotă-Brânda 2001 – 2002*, 131-158.
[43] *Heitel 1985*, 225; *Heitel 1986*, 240sq, fig. 4 / 4; *Heitel 1994 – 95*, 407, Fig. 10 / b; *Madgearu 2001*, 154.
[44] *Heitel 1994 – 95*, 407.
[45] *Blăjan 1983*, 375-380; *Blăjan – colab. 1990*, 35-40; *Blăjan – colab. 1990-93*, 273-292.
[46] *Dragotă-colab. 2004*, 217-220.
[47] *Ciobanu 2004*, 25sq.

de Salvare[48] , Alba Iulia - *Izvorul Împăratului*[49] şi Alba Iulia - *Str. Brînduşei* (M. 15 şi M. 17)[50]. În schimb, resturile osteologice de cabalină s-au descoperit doar la Alba Iulia - *Staţia de Salvare* şi constau din craniu şi membre[51]. Analizând modul de depunere a scheletelor de cabaline în morminte, Csanád Bálint a considerat că se pot distinge cel puţin cinci grupuri[52]. Mormintele cu sacrificiu de cal, sunt mai frecvente la cumpăna dintre milenii şi au un inventar funerar mult mai bogat[53]. Având în vedere poziţia depunerii, cât şi părţile anatomice de cabalină se poate admite ipotetic o încadrare în grupul II. Acest grup atribuit unor persoane de rang superior, fapt indicat de piesele de harnaşament şi de vestimentaţie. El se caracterizează prin depunerea pielii jupuite, lângă picioarele defunctului. Craniul calului, este în general îndreptat către cel uman. Membrele calului se află grupate sub sau lângă craniul de cal. Resturile de cal, sunt poziţionate în majoritatea cazurilor pe partea stângă a defunctului.

Obiceiul depunerii pielii şi oaselor calului lângă membrele defunctului sau între morminte, a apărut probabil în secolul al V-lea în Caucaz şi în sudul Rusiei. În secolul următor, prin intermediul avarilor, a pătruns şi în regiunea dintre Tisa şi Dunăre, subzistând însă şi în bazinul mijlociu al Volgăi. Atestat şi în bazinul superior al Volgăi, obiceiul va dispare din Orient, odată cu stabilirea maghiarilor în Câmpia Pannonică[54]. Grupele I şi II, se aseamănă prin proporţia pieselor de armament. Din punct de vedere cronologic, mormintele din grupul al II-lea sunt plasate într-o perioadă cuprinsă între secolul al X-lea şi până la răspândirea creştinismului. La stadiul actual, în urma cercetărilor nu există nici un dubiu că vechiul Bălgrad a constituit un adevărat centru de putere la cumpăna secolelor X-XI. Această diversificare funerară care începe în secolul al X-lea, se constată şi pentru secolul următor. Foarte probabil că, aceste zone diferite în care se înhumează, ne indică prezenţa unor comunităţi religioase distincte.

IZVOARE

Anonymus, Gesta Hungarorum. *Izvoarele Istoriei Românilor. Ed. G. Popa - Lisseanu, Bucureşti, 1934.*

Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum*. Trad. G. Popa -Lisseanu, Editura Mentor, Bucureşti, 2001.

[48] *Blăjan 1980*, 200; *Blăjan –Popa 1983*, 377.

[49] *Blăjan 2002*, 33.

[50] *Drâmbărean - colab. 1998 a*, 4; *Drâmbărean - colab. 1998 b*, 188sq. Coji de ouă s-au identificat în M. 15, în interiorul unui vas de ofrandă şi în M. 17 (adult), lângă membrul inferior stâng al defunctului.

[51] *Ciugudean 1996*, 10; *Ciugudean – colab. 2003*, 6. O situaţie diferită s-a surprins în faza a I - a, unde ofranda de carne, era reprezentată din resturi de ovi - caprine, depuse lângă cap sau membrele inferoare ale defunctului.

[52] *Bálint 1969*, 107 - 114 ; *Bálint 1971*, 85 - 108. Propune următoarele grupuri : I. – cu harnaşament, II. – cu pielea calului pusă lângă picioarele defunctului, III. – calul împăiat depus lângă defunct, IV. – cu pielea adunată (membrele calului apropiate sau suprapuse) şi V. – pielea calului depusă în poziţie întinsă.

[53] *Bálint 1971*, 87.

[54] *Bálint 1971*, 95sqq. Se admite prezenţa în stepă, a acestui obicei (de origine turcă), în secolele X - XI, în asociere cu elemente culturale pecenege. La comunităţile pecenege, se depunea tot calul sau doar pielea împăiată (?).

Fontes Historiae Dacoromaniae II. *De la anul 300 pînă la anul 1000*, Bucureşti, 1970. I. 4512.

Simon de Keza

Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum*. *Izvoarele Istoriei Românilor*. Ed. G. Popa - Lisseanu, Bucureşti, 1935.

BIBLIOGRAFIE

Anghel 1993

Gh. Anghel, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Editura Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, 1993.

Anghel 1994

Gh. Anghel, *Despre evoluția teritorială a oraşului antic, medieval şi modern Alba Iulia*. *Apulum* XXXI, 1994, 283 -302.

Anghel 1999

D. Anghel, *Restaurarea şi propuneri de reconstituire a unor accesorii metalice aparținând unei tolbe pentru săgeți*. *Apulum* XXXVI, 1999, 599 - 604.

Anghel – Ciugudean 1987

Gh. Anghe, H. Ciugudean, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (Jud. Alba). Apulum* XXIV, 1987, 179-196.

Blăjan 1980

M. Blăjan, *Descoperirile arheologice de la Alba Iulia, dovezi incontestabile ale continuității românilor în Transilvania. Poarta Inimii,* Alba Iulia, 1980, 197 – 202.

Blăjan 2002

M. Blăjan, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Izvorul Împăratului*, în: CCA. Campania 2001, Buziaş 22 mai – 1 iunie 2002, 33.

Blăjan-Popa 1983

M. Blăjan, Al. Popa, *Cercetările arheologice de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”*. *MCA* XV, 1983, 375 - 380.

Blăjan – Oproiu - Popa 1990

M. Blăjan, T. Oproiu, D. Popa, *Orientation of the graves in the early medieval cemetery (II - th. Century), in Alba Iulia. Archaeometry in Romania. 2 - nd romanian conference on the application of physics methods in archaeology,* Cluj Napoca, february 17 - 18, 1989, vol. 2, 35 - 40.

Blăjan - Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993

M. Blăjan, E. Stoicovici, D. Botezatu, *Monedele descoperite în cimitirul feudal timpuriu (sec. XI) de la Alba Iulia - Str. Vînătorilor (1979 - 1980). Studiu metalografic, numismatic şi etnologic. Apulum* XXVII - XXX, 1990 - 1993, 273 - 292.

Ciobanu 2004

R. Ciobanu, *Alba Iulia (Jud. Alba). Punct: Dealul Furcilor. Cod sit: 1026. 03. CCA* XXXVIII, 2004, 25 sq.

Ciugudean - Anghel 1983

H. Ciugudean, Gh. Anghel, *Necropola feudal - timpurie de la Blandiana (jud. Alba). MCA* XVII, 1983, 361 - 364.

Ciugudean 1996

H. Ciugudean, *Anul 1000 la Alba Iulia. Între istorie şi arheologie. Catalogul expoziției.* Alba Iulia, 1996.

Ciugudean - Dragotă 2001 a

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Pâclişa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „ La Izvoare ”. Cod sit: 1062.01. CCA* XXXV, 2001, 176.

Ciugudean - Dragotă 2001 b

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Cercetări arheologice la Alba Iulia - Pîclişa: descoperirile hallstattiene şi medievale timpurii (Campania din anul 2000). Apulum* XXXVIII / 1, 2001, 269 -288.

Ciugudean - Dragotă 2002

H. Ciugudean, A. Dragotă, *Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar (secolele IX - XI). Catalogul expoziţiei*, Alba Iulia, 2002.

N. S. VII, 1963, 413 - 438.

Dragotă - Brânda 1999

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Unele observaţii asupra unei piese de podoabă medieval timpurie. Corviniana* V, 1999, 81 - 96.

Dragotă - Brânda 2000

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Alba Iulia - Str. Arhim. Iuliu Hossu. CCA* XXXIV, 2000, 10sq.

Dragotă - Brânda 2001

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Necropola medieval - timpurie de la Alba Iulia- Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brînduşei). Săpăturile de salvare din anul 1999. Apulum* XXXVIII/1, 2001, 289 - 318.

Dragotă - Brânda 2001-2002

A. Dragotă, D. S. Brânda, *Ein frühmittelalterliches Gräberfeld in Karlsburg / Alba Iulia. Die Rettungsgrabungen aus dem Jahre 1999. FVL* 44 – 45, 2001 – 2002, 131 – 158.

Dragotă - colab. 2002 a

A. Dragotă, A. Niţoi, I. Băbuţ, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloş, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ştefu, D. Trif, C. M. Urian, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brânduşei). Cod sit: 1026.09. CCA* XXXVI, 2002, 34sq, Pl. 10.

Dragotă-colab. 2002 b

A. Dragotă, A. Niţoi, I. Băbuţ, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloş, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ştefu, D. Trif, C. M. Urian, *Pîclişa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „ La Izvoare ”. Cod sit: 1062. 01. CCA* XXXVI, 2002, 228sq.

Dragotă - colab. 2002 c

A. Dragotă, C. M. Urian, V. Deleanu, A. Niţoi, I. Băbuţ, C. Cioancă, D. S. Brânda, *Necropola medieval timpurie de la Pîclişa, mun. Alba Iulia (secolul al XI - lea). In memoriam Nicolae Branga. PA* II, 2002, 58 - 95.

Dragotă - colab. 2002 d

A. Dragotă, V. Deleanu, C.- M. Urian, I. Băbuţ, A. Niţoi, V. Ştefu, D. S. Brânda, *Săpături de salvare în cimitirul de la Alba Iulia – Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brânduşei). In memoriam Nicolae Branga. PA* II, 2002, 38 - 57.

Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003
A. Dragotă, G. Rustoiu, D. S. Brânda, *Alba Iulia (Jud. Alba). Punct: Apulum II – Profi. Cod sit: 1026. 19. CCA* XXXVII / 2003, 35, Pl. 10.
Dragotă - colab. 2004
A. Dragotă, G. T. Rustoiu, V. Deleanu, C. Cordoş, M. Crişan, C. M. Urian, A. Kudler, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia –Str. Brînduşei (III). PA* IV, 2004, 217 - 220.
Drâmbărean - colab. 1998 a
M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia – Str. Brînduşei. CCA* XXXIII, 1998, 3sq.
Drâmbărean - colab. 1998 b
M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, V. Moga, D. Anghel, *O nouă necropolă medieval timpurie descoperită la Alba Iulia. Apulum* XXXV, 1998, 187 - 205.
11, 2000, 46 - 54.
Heitel 1975
R. R. Heitel, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în Transilvania în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia, MN* II, 1975, 343 - 352.
Heitel 1979
R. R. Heitel, *Arheologia continuității și problema eclesiilor bizantine de pe valea Mureşului. Îndrumător Pastoral* III / 1979, Episcopia Ortodoxă Română de la Alba Iulia, 110 - 112.
Heitel 1983
R. R. Heitel, *Unele considerații privind civilizația din bazinul carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice, SCIVA* 34, 2, 1983, 93 - 115.
Heitel 1985
R. R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1971) (I), SCIVA* 36, 3, 1985, 215 - 232.
Heitel 1986
R. R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1977). II. Piesele de metal. SCIVA* 37, 1986, 233 - 248.
Heitel 1987
R. R. Heitel, *Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică, SympThrac* V, 1987, 77 - 79.
Heitel 1994 - 1995
R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindrigens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien, Dacia N. S.* XXXVIII - XXXIX, 1994 - 1995, 389 - 439.
Horedt 1954
K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad - Alba Iulia, SCIV* V, 3 - 4, 1954, 487 - 512.
Horedt 1986
K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
Kristó 1998
Gy. Kristó, *Magyarország története 895 - 1301*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
Lendvai 2001
P. Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrîngeri*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2001. I. 8620.

Madgearu 1994
Al. Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuţii la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X - lea, RevIst* V, 1 - 2, 1994, 147 - 154.
Madgearu 2001
Al. Madgearu, *Românii în opera Notarului Anonim.* Centrul de Studii Transilvane. Fundaţia Culturală Română. Bibliotheca Rerum Transsylvaniae XXVII, Cluj Napoca, 2001.
Marcu – Istrate 2003
D. Marcu – Istrate, A. Istrate, *Alba Iulia, Jud. Alba. Punct: Str. Mihai Viteazul, Nr. 21 (Palatul Episcopiei Romano – Catolice). Cod sit: 1026. 08. CCA* XXXVII, 2003, 33sqq.
Moga - Ciugudean 1995
V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, Alba Iulia, 1995.
Pascu 1972
Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 1972.
Pascu 1981
Ştefan Pascu, *Semnificaţiile unor recente descoperiri arheologice. Voievodatul românesc al Albei. MI* XV / 9, 1981, 14 - 18.
Pop 1996
I. - A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX - XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*. Centrul de Studii Transilvane. Fundaţia Culturală Română, Cluj Napoca, 1996.
Rusu 1978
M. Rusu, *Cetăţile transilvănene din secolele IX – XI şi importanţa lor istorică. Ziridava* X / 1978, 159-171.
Rusu 1979
M. Rusu, *Castrul roman Apulum şi cetatea feudală Alba Iulia, AIIA* XXII, 1979, 47 - 70.
Rusu 1982
M. Rusu, *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie, RRH* XXI, 3 - 4, 1982, 351 - 386.
Szalontai 2000
Csaba Szalontai, *Kritische Bemerkungen zur Rolle der Bulgaren im 9. Jahrhundert in der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen. / Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldén és Erdélyben. MFMÉ - StudArch* VI, 2000, 263 - 286.
Şerban 2001
S. Şerban, *Fluxul tehnologic de restaurare a unor piese de harnaşament din fier (sec. IX - X d. Chr.) descoperite la Alba Iulia - „ Staţia de Salvare ”. Apulum* XXXVIII / 2, 2001, 345 - 352.
Tettamanti 1975
S. Tettamanti, *Temetkezési szokások a X - XI. Sz. - ban a Kárpát - medencében./Begräbnissitten im 10 - 11. Jh. Im Karpatenbecken. StudCom* 3, 1975, 79 - 123.
Ţiplic 1999
I. M. Ţiplic, *Necropola medieval-timpurie de la orăştie – Dealul Pemilor X2 (Hunedoara) şi bătălia dintre Ştefan I şi Gyla – Gyula. ANTIM* 1999, 150 – 160.

Velter 2002

A. M. Velter, *Transilvania în secolele V - XII. Interpretări istorico - politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic secolele V - XII.* Editura Paideia, Bucureşti, 2002.

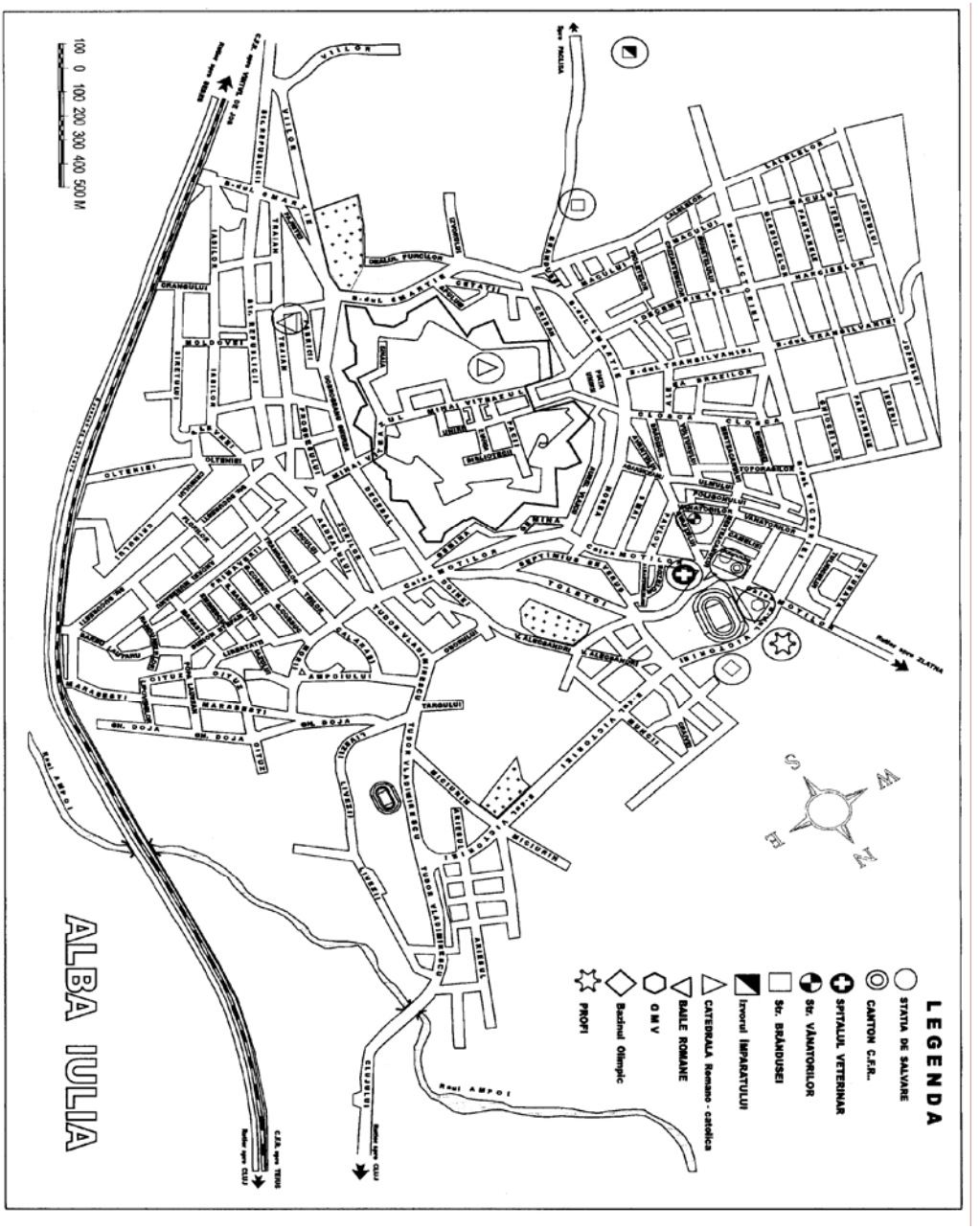

Pl. I. Alba Iulia. Necropole romane şi medievale (după *Dragotă – colab. 2003*).

NECROPOLELE DIN ORIZONTUL SUD-DUNĂREAN-2 DE PE TERITORIUL BANATULUI
(sfârşitul secolului al XI-lea – secolul al XIII-lea)

Silviu OŢA

NECROPOLISES OF THE SOUTH-DANUBIAN HORIZON-2 ON THE TERRITORY OF HISTORICAL BANAT (END OF THE XITH-XIIITH CENTURIES
Abstract

At the end of the XIth century, a new funerary horizon emerges in the south-eastern area of Banat and along Danube (Caransebeş-Măhala, Cuptoare-Sfogea, Gornea-Căuniţa de Sus, Şopotu Vechi-Mârvilă, Sviniţa-Km. Fluvial 1004, Moldova Veche-Ogaşul cu spini, Malul Dunării şi Rât, Drencova, Nicolinţ-Râpa Galbenă, Banatska-Palanka, Vojlovica-Humka Azotara). The South-Danubian horizon-2 has some distinct features.

The first one consists in the great number of adornments of Byzantine influence (PL.1). The typical Bielo Brdo adornments are few and associate seldom with the southern-danube ones. A second distinct feature consists in the presence of great number of graves in wich the deceased were buried with the arms bent from the elbow, with one or both palms on the shoulders. The graves are disposed in rows, grouped together on families. There are also graves without any particular order. Taking into account the funerary rite and ritual and the typology of inventory, one can conclude that the previous mentioned necropolises belong to a mixed population. The material culture of this population betrays a strong Byzantine influence. At the same time, in the plain-area of Banat were in use necropolises of Bielo Brdo type.

Cronologically, the southern-Danube horizon-2 disappeared at the beginning of the XIIIth century.

În spaţiul actual al României, la nordul Dunării, pe teritoriul Olteniei[1], în sud-estul Banatului şi pe linia Dunării (în Banatul iugoslav) se observă prezenţa unui orizont funerar aparte, sesizabil prin ritualul funerar şi prin piesele fastuoase de tradiţie sud-dunăreană (Fig.1). Astfel de cimitire sau grupuri de morminte au început să fie descoperite încă de la începutul secolului XX, dar nu au fost în acel moment integrate unui orizont funerar anume. Aceasta s-a datorat faptului că astfel de descoperiri erau relativ izolate, iar cercetarea arheologică a fost doar în faza sa incipientă. În decursul timpului, în special începând din anii '70 numărul cimitirelor sau al grupurilor de morminte cercetate a crescut (*Caransebeş*-Măhala, *Cuptoare*-Sfogea, *Gornea*-Căuniţa de Sus, *Şopotu Vechi*-Mârvilă[2], *Sviniţa*-Km. fluvial 1004, *Moldova Veche*-Ogaşul cu spini, Malul Dunării şi Rât, *Drencova*, *Nicolinţ*-Râpa Galbenă, *Banatska-Palanka*, *Vojlovica*-Humka Azotara). Lor li se adaugă şi un număr de piese de aceeaşi tradiţie descoperite în aşezările contemporane necropolelor (*Berzovia*-

[1] *Ostrovul Mare*, *Izvoarele*, Com. Gruia, Jud. Mehedinţi, *Ferigele*, Com. Costeşti, Jud. Vâlcea, *Orlea*, Com. Orlea, Jud. Olt, *Drobeta Turnu Severin*, Jud. Mehedinţi.
[2] Ţeicu 2003, 23-60.

Pătruieni[3], *Ilidia*-Funii[4], *Gornea*[5]) şi descoperiri de piese din contexte neprecizate (*Banatska Palanka*[6]). De asemenea şi piese similare au fost descoperite izolat în necropole (*Reşiţa*-Ogăşele[7]) sau în complexe funerare (*Ilidia*-Obliţa[8]) care nu au neapărat aceleaşi caracteristici. Tipologia şi cronologia pieselor demonstrează că, în anumite situaţii, necropolele şi-au avut începuturile probabil mai devreme, dar complexele funerare au fost distruse în urma intervenţiilor antropice (ca de exemplu la *Reşiţa*-Ogăşele şi *Ilidia*-Obliţa[9]).

Ceea ce frapează la aceste necropole şi aşezări este faptul că ele se concentrează doar pe un spaţiu relativ restrâns la nordul Dunării, care cuprinde teritoriul Banatului estic, şi linia Dunării între Belgrad şi vărsarea Oltului în fluviu. Ele sunt foarte bine reprezentate în Balcani, unde o mare parte a necropolelor au caracteristici comune. În mod normal, şi acolo se pot observa unele mici diferenţieri de la o regiune la alta, în funcţie de ponderea diverselor populaţii.

Arheologia sârbă a considerat aceste tipuri de necropole ca aparţinând orizontului funerar de tip Bielo Brdo, probabil cu scopul de a demonstra unitatea slavă în sud-estul Europei. Astfel de aprecieri nu pot avea decât un caracter naţionalist şi nu rezolvă în mod real problemele legate de orizontul funerar avut în discuţie. Cred că este mai important în acest stadiu de aflat care sunt caracteristicile celor două orizonturi funerare (Bielo Brdo şi cel sud-dunărean), care este aria lor de difuziune şi în ce măsură s-au influenţat unul pe celălalt. De asemenea, ar fi relevant de discutat fluctuaţia graniţei bizantino-maghiare, iar mai apoi cea bulgaro-maghiară la Dunărea mijlocie în secolele XI-XIII. Doar în acest mod, prin corelarea tipurilor de informaţii şi prin nuanţări mai precise în cadrul orizonturilor funerare putem distinge ceea ce s-a întâmplat între populaţii în spaţiul studiat, la nivelul influenţelor culturii materiale. Chiar dacă admitem o prezenţă masivă slavă în Pannonia şi Balcani, este evident că este vorba de cel puţin două mari grupe de populaţie slavă, cu tradiţii culturale diferite, fiecare cu influenţe materiale şi culturale distincte, venite în mare parte dinspre alte etnii decât cea slavă. Dacă în sud avem de-a face cu o puternică influenţă bizantină, extinsă şi în unele teritorii de la nordul Dunării, în Pannonia este sesizabilă influenţa populaţiei maghiare, măcar până la mijlocul secolului XI. După această dată, anumite piese de podoabă bizantine, uşor de executat, au fost preluate masiv în Ungaria medievală. Interesant ar fi de remarcat însă că ele nu sunt tipice regiunilor unde întâlnim podoabe bizantine fastuoase, sau dacă ele au fost în uz , au un caracter doar sporadic (poate fi însă şi doar un anumit stadiu al cercetării) şi erau confecţionate în special din aur sau argint de bună calitate.

Arheologii români au considerat, asemeni celor din Iugoslavia, că aceste cimitire sunt tot de tip Bielo Brdo, dar fără a aduce argumente solide în sprijinul afirmaţiilor lor. Mai mult decât atât aici s-au creat confuzii între unele piese de podoabă întâlnite în necropolele de tip Bielo Brdo şi cele sud-dunărene (brăţările din sârme torsionate)[10]. Acestea se datorează lipsei tipologiei pieselor pe arii largi de răspândire.

[3] Informaţie D. Ţeicu (cercetări din 1987).
[4] Uzum 1989, 39-44.
[5] Ţeicu, Lazarovici 1996, 59, 61, Fig.31/1-3.
[6] Barački, Brmbolić 1997, 211.
[7] Ţeicu 1998, 162, Fig.45/4.
[8] Mulţumesc domnului D. Ţeicu pentru informaţie.
[9] Numărul mare de morminte distruse, precum şi semnalarea unor secţiuni mai vechi, vin să confirme acest lucru.
[10] S. Oţa, *Câteva observaţii privind brăţările executate din sârme de bronz torsionate*. Articol sub tipar.

În Ungaria, piesele de tradiție sud-dunăreană descoperite la nordul Dunării au fost considerate ca fiind importuri[11], fără a se lua în considerare faptul că sunt teritorii care la acea dată nu au fost înglobate Regatului maghiar şi care deci nu au fost organizate administrativ de acest stat. Nu s-a avut în vedere că podoabele se concentrează masiv doar în anumite regiuni, iar aceasta ar putea indica faptul că sunt piese specifice unui anumit port şi nu importuri. O altă deficiență a arheologiei maghiare constă în faptul că nu a făcut o departajare între piesele databile până la începutul secolului XI şi cele care pot fi datate de la sfârşitul acestui veac şi până la începutul secolului XIII. În mod evident, unele dintre piese sunt descoperite şi în Pannonia, dar nu se precizează faptul că prezența lor are doar un caracter sporadic (*Örspuszta*[12], *Nosa*[13], *Petrovcsics*[14]). Tot aici, datările sunt foarte defectuos realizate, fie de arheologii din Vojvodina, fie de cei din Ungaria[15].

În aceste condiții, cred că este necesară o reluare a discuției asupra acestui tip de necropole, în special la nivelul ritului funerar, cronologiei pieselor de inventar, precum şi a legăturilor care s-au realizat între diversele populații de la nordul Dunării în spațiul avut în discuție şi care au fost orizonturile funerare care le-au precedat ori cele contemporane lor.

În cursul secolului X, pe teritoriul Banatului sudic se disting mai multe orizonturi funerare, fiecare legate de anumite etnii sau de amestecuri etnice. Un prim orizont, discutabil însă datorită faptului că există o singură descoperire clară (*Deta*), este cel de tip Köttlach. Piese care pot fi atribuite lui au mai fost găsite şi în alte cimitire, dar datorită faptului că nu sunt în asociere evidentă cu podoabe de tip Köttlach, nu pot aduce un plus de certitudine. Pe lângă aceasta, ele sunt întâlnite uneori şi în complexe funerare din orizontul Bielo Brdo. Durata sa de funcționare a fost probabil foarte redusă, în cursul secolului X.

Un al doilea orizont reprezentativ, care aparține tot secolului X, este cel stepic şi care apare pe linia Dunării şi în zona oraşului *Vršac*. Acesta nu trece din punct de vedere geografic de regiunea câmpiei, la limita primelor dealuri. El a fost atribuit populației stepice pătrunse în Pannonia la sfârşitul secolului IX. Problemele puse de arheologia maghiară, cum că în regiunea *Orşova* ar fi piese aparținătoare acestui orizont sunt false, datorită faptului că spada invocată este databilă abia la limita secolelor X-XI[16], iar ea nu este neapărat un atribut tipic populației maghiare. Centura cu aplici este o problemă care este la rândul său discutabilă, deoarece nu este sigur faptul că a fost descoperită aici[17]. Mai mult decât atât, sunt piese de centură care până de curând au fost considerate ca fiind un atribut tipic populațiilor de stepă, dar care cercetările din ultima vreme demonstrează că sunt de tradiție bizantină în mare parte, ele fiind preluate de către populațiile de stepă[18]. Descoperirea monedelor bizantine[19] nu certifică nici ea o prezență maghiară, iar cerceii de tradiție sud-dunăreană aparțin secolelor IX-X. Prezența podoabelor de acest tip în Banatul de sud în secolul X (*Vršac, Pančevo, Banatska Palanka, Orşova*) ridică mai multe probleme. Cea mai importantă este aceea că

[11] Mesterházy 1990, 87-115, Mesterházy 1991, 145-177.
[12] Fülöp, Jungbért 1983, 233-234.
[13] Stanojev 1989, 72, 80, Fig.379-380.
[14] Stanojev 1989, 97, Fig.514-515.
[15] Pentru exemplificare vezi datările pieselor publicate de Stanojev 1989 (nota 11) sau Mesterházy pentru cercelul cu trei muluri de la *Banatska Palanka*. O piesă similară a fost descoperită în aşezarea de la *Ilidia*-Funii, şi a fost datată cu monede bizantine din sec. XII.
[16] Kovács 1994-95, 170, Pl.11/5, 172.
[17] Fodor & colaboratorii 1996, 346.
[18] Vezi în acest sens descoperirile de la Ruse sau colecțiile Muzeului din Varna.
[19] Kovács 1989, 25, 51, 51/262, 43/62/214, Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 48,Velter 1997, Anexa II, 40, Velter 1997, vol.II, Repertoriul I, 13, nr. cat.116, nr. cat.117, 14, nr. cat.118, nr. cat.119, nr. cat.120, nr. cat.121 , nr. cat.122, nr. cat.123, Feneşan 1974, 108.

suntem în faţa unui orizont funerar aparte, diferit de cel stepic sau Köttlach, şi care cronologic este contemporan măcar parţial cu acestea. Interesant este faptul că el dispare la limita secolelor X-XI, când în Banat este atestată o masivă prezenţă a spadelor, în special în regiunile strategice (*Orşova, Zrenjanin, Sasca Montană, Vršac*) sau în mormintele din nord-vestul regiunii (*Jimbolia, Cheglevici, Kübekhaza*-Újtelep, *Novi Bečej, Novi Kneževac, Săcălaz*)[20]. Prezenţa acestor arme în special în zona montană poate fi pusă pe seama recuceririi teritoriului actual al Banatului la începutul secolului XI. Tot atunci se constată faptul că pentru câteva zeci de ani dispar anumite tipuri de necropole, ca de exemplu cele aparţinând orizontului sud-dunărean 1 (*Vršac, Pančevo, Banatska Palanka, Orşova*).

Paralel cu aceste orizonturi funerare, în cursul secolului X mai există grupuri de morminte lipsite de inventar specific, în care în anumite cazuri sunt descoperite monede bizantine depuse ca obol funerar[21]. Astfel de complexe funerare sunt tipice şi secolului XI (*Mehadia*-Zidină).

De la sfârşitul secolului X, teoretic, putem vorbi şi de orizontul funerar de tip Bielo Brdo. Pentru părţile sudice ale Banatului, cel mai probabil el poate fi datat din a doua jumătate a secolului XI. Începând cu ultimii ani ai veacului XI, în partea de sud a Banatului şi pe linia Dunării, este sesizabil un orizont funerar caracterizat în special prin prezenţa podoabelor fastuoase de tradiţie sud-dunăreană. Stilistic, ele sunt însă diferite de cele specifice secolelor IX-X. Tot atunci a pătruns masiv obiceiul flectării din cot a braţelor (unul sau ambele), şi aducerea palmelor pe umeri sau la gâtul defuncţilor. Cronologic, el este paralel cu cel de tip Bielo Brdo sau cu mormintele fără inventar funerar. Pentru acest studiu am ales un număr restrâns de necropole de inhumaţie (11, cuprinzând aproximativ 206 complexe funerare), care se caracterizează în principal prin prezenţa acestor podoabe de tradiţie bizantină şi obiceiuri funerare specifice. Scopul urmărit, este acela de a observa care sunt principalele lor caracteristici, care este durata de funcţionare (pe baza cronologiei relative şi absolute) şi ce analogii au în sud-estul Europei (în privinţa pieselor de inventar depuse şi a obiceiurilor funerare), pentru a înţelege de ce se diferenţiază de alte tipuri de necropole.

1. Amplasarea şi modul de amenajare a necropolelor

1.a. *Necropole amplasate lângă cursuri de apă, pe terenuri plane*. Sunt cunoscute patru de astfel de situri: *Drencova, Moldova Veche*-Ogaşul cu Spini, Malul Dunării, *Sviniţa*-Km. Fluvial 1004.

Problema monumentelor de cult este discutabilă, deoarece la *Sviniţa*-Km. Fluvial 1004, se menţionează existenţa unor urme de ziduri, fără a se face însă cercetări mai ample.

1.b. *Necropole amplasate pe telluri sau terasele înalte ale râurilor*. Sunt cunoscute doar câte una la *Nicolinţ*-Râpa Galbenă şi *Vojlovica*-Humka Azotara

1.c. *Necropole în monumente romane.* Au fost descoperite la Caransebeş-Măhala.

1.d. *Necropole amplasate pe dealuri* sunt cercetate la: *Cuptoare*-Sfogea, *Gornea*-Căuniţa de Sus, *Moldova Veche*-Rât, în total trei.

1.e. *Necropole în fortificaţii hallstattiene*. Se cunoaşte doar una, la *Şopotu Vechi*-Mârvilă.

2. Orientarea mormintelor

Este cunoscută pentru un număr limitat de morminte. Pentru cele mai multe, ea este relativă din două motive. Primul ar fi acela că nu există un plan, pentru a putea fi verificat fiecare mormânt în parte. Uneori chiar autorii săpăturii menţionează că mormintele au avut o anumită orientare generică, dar de fapt au observat deviaţii, în funcţie

[20] Vezi Kovács 1994-95.

[21] Morminte în care au fost depuse monede ca obol funerar sunt la *Uivar*, *Deta* şi posibil la *Orşova.*

de anotimpul în care s-au făcut înmormântările. În al doilea rând, chiar în cazul în care au fost publicate necropole cu plan, textul nu corespunde în toate situațiile cu ilustrația. Date fiind aceste particularități, voi prezenta mormintele așa cum le-au descris autorii săpăturilor. În altă ordine de idei, trebuie precizat faptul că o anumită orientare a mormintelor (cea pe direcția Vest-Est cu deviațiile spre NV sau SE) a fost considerată de regulă a fi tipică mormintelor creştine. În funcție de aceste devieri, s-au făcut şi anumite calcule pentru a determina anotimpul în care a avut loc decesul diverşilor indivizi. Conform datelor publicate de autorii cercetării, situația mormintelor cărora li se cunoaşte orientarea se prezintă astfel: a fost înregistrată în opt necropole la un număr de 147 morminte (este vorba de mormintele publicate)[22].

2.a. *Orientarea V-E* este cea mai răspândită, fiind atestată în şapte necropole, cuprinzând un număr de 81 morminte[23].

2.b. *Orientarea NV-SE* este cunoscută ca fiind utilizată în două necropole la un număr de 51 morminte[24].

2.c. *Orientarea SV-NE* a fost înregistrată în trei necropole la 15 morminte[25].

Orientarea mormintelor a fost considerată ca un indicator privind apartenența la o anumită credință sau alta. De regulă, pentru evul mediu timpuriu, orientarea *vest-est* (capul spre vest şi picioarele la est) a mormintelor a fost utilizată în literatura română de specialitate ca argument pentru a demonstra apartenența celui decedat la religia creştină. Orientarea pe direcția *vest-est* nu este relevantă pentru a face afirmații în sensul susținut de către unii cercetători din România, deoarece s-a observat faptul că şi mormintele cu ofrande de părți de cai, piese de harnaşament sau arme din bazinul carpatic au avut aceeaşi orientare. Mai mult decât atât, şi alte morminte aparținătoare orizontului stepic nomad, descoperite la nordul sau nord-vestul Mării Negre, au avut aceeaşi orientare[26].

3. Amenajarea mormintelor

În cadrul acestui punct am discutat mai multe aspecte: forma gropii, amenajări în interiorul gropii, arderea gropii pentru purificare şi marcarea mormântului la suprafață. Toate aspectele legate de amenajarea mormântului țineau de comanda făcută de familia decedatului sau de persoanele în a căror sarcină s-a aflat inhumarea.

3.1.În necropolele din acest lot se poate observa că toate înmormântările s-au făcut în *groapă simplă*, şi care poate avea mai multe forme. Formele sunt influențate de cel care o sapă, de solul în care a fost făcută groapa şi de modul de depunere a mortului, ori de eventuale amenajări în interiorul gropii. Pe teritoriul Banatului, forma gropii este cunoscută doar la 62 de morminte, din două necropole. În total au fost observate trei tipuri de gropi.

a. Gropi dreptunghiulare, cu colțurile drepte sau rotunjite au fost înregistrate la un total de 50 de morminte din două necropole[27]. O analiză antropologică sau pe baza inventarului funerar şi care ar putea sugera sexul sau vârsta celor inhumați, există doar pentru o parte a mormintelor.

---

[22] *Caransebeş*-Măhala-cinci, *Cuptoare*-Sfogea-16, *Gornea*-Căunița de Sus-59, *Moldova Veche*-Ogaşul cu spini-unul, *Svinița*-Km. Fluvial 1004-13, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-34, *Vojlovica*-Humka Azotara-nouă.

[23] *Cuptoare*-Sfogea-16, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-19, *Gornea*-Căunița de Sus-zece, *Vojlovica*-Humka Azotara-nouă, *Nicolinț-Râpa Galbenă*-Râpa Galbenă-opt, *Caransebeş*-Măhala-cinci, *Moldova Veche*-Ogaşul cu Spini-unul, *Svinița*-Km. Fluvial 1004-13.

[24] *Gornea*-Căunița de Sus-47, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-patru.

[25] *Şopotu Vechi*-Mârvilă-11, *Gornea*-Căunița de Sus-două, *Nicolinț-Râpa Galbenă*-Râpa Galbenă-două.

[26] Khalikova 1971, 178, Spinei 1985, 197, Fig.25/4, 5.

[27] *Gornea*-Căunița de Sus-38 morminte (M.3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 23, 29, 31, 34, 30, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 51, 53, 59, 60, 62, 63, 64, 65), *Svinița*-Km. fluvial 1004-12 morminte (M.1-12).

Dintre acestea, se ştie că au aparţinut unor copii sau adolescenţi 11 morminte (unul este dublu) din două necropole[28]. Schelete feminine au fost descoperite în două morminte dintr-o necropolă[29]. Se poate observa că forma gropilor nu depinde de vârsta sau sexul celui decedat. Acest tip de groapă este frecvent semnalat în toate necropolele din bazinul carpatic şi este irelevant pentru a putea fi legat de anumite practici sau de un anumit mod de depunere a defunctului în mormânt.

b. Gropi cu laturile lungi paralele, iar cele scurte semicirculare, au fost găsite într-o necropolă, la zece morminte[30]. Dintre acestea, că au fost depuşi copii în patru gropi[31]. Doar în cazul M. 52 de la *Gornea*-Căunița de Sus, autorul cercetării a presupus că este vorba de un bărbat. Sunt gropi ceva mai rar întâlnite, dar nu pot fi legate în vreun fel de o practică anume de inhumare. Apar în diverse tipuri de necropole, datate în intervale cronologice variate (în Ungaria la *Sered*-I-M.4-6[32], *Szalbocs*-M.321[33], *Majs*[34], în Crişana la *Biharia*-M.4[35], în nord vestul Mării Negre la *Holmskoe*[36], în Slovacia la *Nitra*-Şindolka-M.254[37]). Ponderea cea mai mare a utilizării acestui tip de groapă a fost în secolele X-XIII.

c. Gropi cu laturile lungi paralele, cea scurtă inferioară dreaptă, iar cea superioară semicirculară[38] au fost găsite într-o necropolă, la două morminte. În general, acest tip de gropi sunt destul de rare. Ca analogii pot fi enumerate necropolele de la *Szalbocs*-M.331[39], *Majs*[40] (Ungaria), *Nitra*-Şindolka-M.288[41] (Sovacia), *Primorskoe*[42] (în nord-vestul Mării Negre). Se pot data pe baza analogiilor în secolele X-XII (XIII).

Datorită numărului redus de forme ale gropii luate pe fiecare necropolă în parte, nu se pot face aprecieri privind dispunerea lor în planimetria siturilor.

3.2. *Amenajări în exteriorul gropii*. Au fost făcute cu scopul de a marca mormintele şi constau în pietre montate în partea lor superioară. S-au păstrat doar mormintele care au avut monumente funerare de piatră. Pentru marcarea lor s-au utilizat pietre simple (*Sviniţa*-Km. fluvial 1004-M.1).

3.3. *Arderea gropii în scop de purificare*. Este un obicei rar întâlnit şi a fost semnalat doar la *Cuptoare*-Sfogea şi *Sviniţa*-Km. fluvial 1004. La Dunărea de Jos, obiceiul a fost semnalat în necropola de la *Obârşia*[43], iar în NV Banatului la *Kiszombor*-B.

4. Depunerea defuncţilor

Este atestată în patru variante.

4.1. *Depunerea în groapă simplă, fără sicriu*, este majoritară.

4.2. *Depunerea în sicriu* este atestată într-o necropolă la un mormânt[44]. Faţă de intervalul cronologic precedent, putem vorbi de o estompare a obiceiului pe teritoriul

[28] *Gornea*-Căunița de Sus (M.4, 5, 10, 11, 15, 32, 50, 51), *Sviniţa*-Km. fluvial 1004 (M.2, 4 a, b şi 5).
[29] *Gornea*-Căunița de Sus (M.12, 44).
[30] *Gornea*-Căunița de Sus (M.6, 16, 19, 17, 20, 22, 27, 36, 52, 61).
[31] *Gornea*-Căunița de Sus (M.6, 16, 22, 61).
[32] Točík 1968, 46, Fig.17.
[33] Kovács 1994, 71, Fig.20/M.321, etc.
[34] Kiss 1983, 79, Fig.52, M.67
[35] Cosma 2001, 191, Pl. 3.
[36] Spinei 1985, 197, Fig. 25/6.
[37] Fusek 1998, 79, Fig.7/254, etc.
[38] *Gornea*-Căunița de Sus (M.56, 57).
[39] Kovács 1994, Fig.20/M.327, 73, Fig.21/M.331, etc.
[40] Kiss 1983, 81, Fig.53, M.53.
[41] Fusek 1998, 79, Fig.7/288.
[42] Spinei 1985, 198, Fig. 26/1.
[43] E.A.I.V.R. III, 2000, 213.
[44] *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.21).

Banatului. Înmormântări cu sicriu s-au descoperit în necropolele de la *Cenad*-Biserica catolică, *Mehadia*-Zidină, *Szőreg*-Homokbánya, *Nikolinci.* Pentru perioada timpurie, înmormântările în sicriu sau cutii de lemn au fost considerate ca un obicei caracteristic populațiilor bulgare de pe Volga mijlocie[45]. Dacă pentru perioada secolelor X-XI obiceiul înmormântărilor cu sicriu sau targă (pentru că în cele mai multe cazuri au fost semnalate mai degrabă cadre de lemn în jurul scheletului decât un sicriu propriu-zis) poate fi pus în legătură cu aceste populații, pentru perioada secolelor XII-XIII o astfel de atribuire este riscantă, şi, oricum, obiceiul a mai fost atestat doar foarte puțin.

5. Poziția defuncților

În necropolele studiate s-au înregistrat patru poziții în care au fost aşezați defuncții în groapă: a. decubit dorsal, b. culcat pe partea dreaptă sau stângă, c. cu fața în jos şi d. chirciți. Defuncții au avut în fiecare din pozițiile menționate anumite aranjări ale brațelor şi ale picioarelor.

5.a.În prima parte, voi analiza poziția brațelor şi apoi a picioarelor pentru scheletele care au fost depuse culcate pe spate.

5.a.1.*Poziția brațelor*

Poziția brațelor a fost mai puțin studiată în literatura arheologică de specialitate. S-a considerat, de regulă, că nu are o valoare deosebită în datarea mormintelor şi a necropolelor. Totuşi, se pot face analize statistice pe regiuni şi pe loturi de morminte, apoi acestea pot fi comparate şi se pot observa cum au evoluat în diverse zone.

Pentru mormintele cu defuncții depuşi în poziția decubit dorsal se observă cinci variante de bază ale poziției brațelor: varianta A-brațele depuse pe lângă corp, varianta B-brațele depuse pe lângă corp, dar cu palmele aduse pe bazin, varianta C-brațele depuse pe abdomen, varianta D-brațele depuse pe cutia toracică, varianta E-brațele flectate din cot, cu palmele aduse la gât, pe clavicule sau umeri. În afara acestor cinci variante de bază, există şi subvariante, rezultate din combinații ale variantelor. În cazul fiecărui mormânt însă, trebuie analizat dacă este vorba de subvariante sau dacă nu au fost cumva accidente produse la înmormântare. Pentru necropolele avute în vedere, elementul de noutate care le pune în evidență îl constituie varianta E şi derivatele sale, care au devenit obiceiuri frecvente în aceste cimitire.

Varianta A (brațele depuse pe lângă corp) este atestată în trei necropole, cuprinzând un număr de nouă morminte (un mormânt de la *Svinița*-Km. fluvial 1004 cu două schelete). A fost descoperită în necropolele de la *Gornea*-Căunița de Sus (M.5, 15, 16, 34), *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.11, 12, 16, 21). Au fost identificate ca fiind ale unor *copii* cinci morminte[46].

Această poziție a brațelor a avut o largă răspândire în special în Bazinul Carpatic la *Kistokaj*-sec. X[47], *Tiszaeszlár*-sec. X[48], *Sarkadkeresztúr*-sec. X-XI[49], *Vörs*-sec. X[50], *Majs*-Udvari Rétek[51], *Eperjes*-Takács-tábla-sec. X[52], *Szered, Komáromszentpéter, Szentes*-derekegyházi oldal[53] (Ungaria), *Nitra*-Râul Šindolka[54], *Bánov*[55], *Červeník*[56], *Dolný Peter*[57],

[45] Khalikova 1971, 179.
[46] *Gornea*-Căunița de Sus (M.6, 15, 16, 34), *Svinița*-Km. fluvial 1004 (M.5).
[47] Végh 1991-1992, 55-56, 84, Pl.11, 85. Pl.12, 86, Pl.13, 88, Pl.15.
[48] Csallány 1970, 261, 264, Fig. 3, 265-266, Fig.5, 267, 268, Fig.8.
[49] Pál 1993, 497, Pl.V/1.
[50] Költő 1993, 434, 439, Fig.1.
[51] Kiss 1983, 85, Fig.54, 90, 96, 99, Fig.56.
[52] Bálint 1991, 60, 61, 62, Pl.XVI.
[53] Bálint 1991, 68, Pl. XX.
[54] Fusek 1998, 74, 75, Fig.3/F95, 77, Fig.5/F225, 78, Fig.6/F292.

Chotín[58], *Sered* II[59], *Vojnice*[60] (Slovacia), şi mai puţin în Peninsula Balcanică, ca de exemplu în necropolele de la *Donićko Brdo*-sec. XII-XV[61], *Veliki Gradac*-sec.XI-XIII[62], *Niš*-sec. XI-XII[63], *Sremska Mitrovica*-sec. XI-XII[64], *Mačvanska Mitrovica*-sec. XI-XII[65], *Vajuga Pešak*-necropola II-sec. XI-XII[66] (fosta Iugoslavie), *Isaccea*-sec. XI-XII[67] (Dobrogea). Pentru necropolele sud-dunărene se constată că această poziţie a braţelor se concentrează în bazinul Dunării, fiind foarte rar întâlnită în sud. La est de Carpaţi, defuncţii inhumaţi cu braţele depuse pe lângă corp, au fost cercetaţi la *Tudora, Corjova*[68], *Selişte*[69], *Zărneşti*[70]. Acestea din urmă au fost atribuite, pe baza pieselor de inventar şi a ritului şi ritualului de înmormântare, nomazilor tiurcici.

Varianta B (braţele depuse pe lângă corp, cu palmele aduse pe bazin), a fost găsită la 16 morminte din patru necropole[71]. A apărut într-o necropolă dintr-o fortificaţie hallstattiană (*Şopotu Vechi*-Mârvilă), într-o necropolă pe tell[72]. Această poziţie a braţelor a fost larg răspândită în Bazinul carpatic şi în Peninsula Balcanică. În primul caz, morminte cu această variantă a poziţiei braţelor, se întâlnesc în aproape toate necropolele cercetate şi publicate, ca de exemplu la *Kistokaj*-sec. X[73], *Majs*-Udvari Rétek-sec. X-XI[74], *Szalbocs*-sec. X-XI[75], *Tiszabercel*-Ráctemető-sec. X[76] (Ungaria), *Bánov*[77], *Dvorníky*[78], *Červeník*[79], *Dolný Peter*[80], *Sered* II[81], *Vojnice*[82] (Slovacia). La sudul Dunării morminte cu această poziţie a braţelor s-au înregistrat în necropolele de la *Niš*[83], *Lukovit*-Mušat[84], *Vajuga-Pesac* II[85], *Brza Palanka*-

---

[55] Točík 1968, 9, 11, Fig.3/1.
[56] Točík 1968, 18, 19, Fig. 7, 3, 5, 6.
[57] Točík 1968, 22, 23, Fig.9/1, 3.
[58] Točík 1968, 28, 31, Fig.12/1.
[59] Točík 1968, 50, 51, Fig.18/2, 4 etc.
[60] Točík 1968, 61, Fig.25/6.
[61] Petrović 1962-1963, 275-291.
[62] Minić 1970, 233-248.
[63] Ercegović-Pavlović 1976, 83-100.
[64] Parović-Pešikan 1980, 190-191.
[65] Ercegović-Pavlović 1980, 22, Plan III, 26, Plan IV.
[66] Premk, Popović, Bjelajac 1984, 118-124.
[67] Vasiliu 1984, 127, 128.
[68] Spinei 1985, 111, 115, 197, fig. 25/1, 2.
[69] Spinei 1985, 116-117, 198, fig. 3, 5, 6.
[70] Spinei 1985, 118, 198, fig. 26/4.
[71] *Cuptoare*-Sfogea (M.213, 232, 241, 291, 332), *Gornea*-Căuniţa de Sus (M.19, 41, 43, 52, 65), *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.19, 30, 37, 40), *Vojlovica*-Humka Azotara (M.1, 6).
[72] *Vojlovica*-Humka Azotara.
[73] Végh 1991-1992, 55, 82, Pl.9 /18, 56, 85, Pl.12 /25, 87, Pl.14 /32, 57, 90, Pl.17/43
[74] Kiss 1983, 101, 103, Fig.57 /369
[75] Kovács 1994, p. 20, 23, Fig.4/15, p. 28, 29, Fig.6/61, 71, p. 30, 32, 33, Fig. 7/90, 95, p. 34, etc.
[76] Csalláni 1970, 272, 273, Fig. 12
[77] Točík 1968, 10, 11, Fig.3/3, 15, 16, Fig.5/4
[78] Točík 1968, 25, Fig.10/3, 5, 130, Pl. LXIV/2, 3, 4
[79] Točík 1968, 17, 18, 19, Fig.7/2
[80] Točík 1968, 22, 23, Fig.9/2
[81] Točík 1968, 56, Fig.21/2
[82] Točík 1968, 58, 59, Fig.24/2, 6, 60
[83] Ercegović-Pavlović 1976, 83-100
[84] Jovanović 1987, 111-132
[85] Premk, Popović, Bjelajac 1984, 118-124, Marjanović-Vujović 1986, 184-237

sectorul II-III[86], *Čezava*[87], *Boljetin*[88], *Braničevo*-Svetinja[89], *Deževo*[90], *Hajduca-Vodenica*[91], *Mačvanska Mitrovica*[92]. Se constată la fel ca la varianta A a poziției brațelor că la sudul Dunării, şi aceasta apare în acele situri în care sunt piese tipice orizontului funerar de tip Bielo Brdo amestecate cu cele de tradiție sud-dunăreană.

Varianta C (brațele depuse pe abdomen) este cunoscută în cinci necropole, din care una plană[93], două amplasate pe dealuri[94], una pe tell (*Vojlovica*-Humka Azotara-M. 2, 12) şi o alta în monument roman (*Caransebeş*-Măhala-M. 1, 2).

Varianta D (brațele depuse pe torace) este cunoscută în trei necropole, cuprinzând un număr de şase+x morminte[95]. Aceste morminte au fost găsite într-o necropolă plană[96], două amplasate pe deal[97].

Varianta E (brațele flectate din cot, cu palmele aduse în regiunea gâtului, pe umeri sau pe clavicule) a apărut în patru necropole, la opt morminte[98]. Asupra defuncților care au avut brațele flectate din cot cu palmele aduse pe clavicule sau la gât s-au emis două ipoteze. Prima dintre ele este aceea că este vorba de practici rituale de dinainte de înmormântare cu scopuri antivampirice, şi a fost legată în special de credințe ale slavilor[99]. O a doua teorie este aceea că mormintele amintite aparțin unor persoane de credință bogumilă, răspândită la nordul Dunării în special din secolul XI[100].

Subvariantele[101], datorită poziției diferite a brațelor, necesită o analiză specială pentru a demonstra dacă sunt practici sau accidente produse la înmormântare. Aceasta presupune studierea raportului cu mormintele din variantele posibile din care ar deriva, precum şi poziționarea în anumite cazuri în necropole.

Subvarianta AB (o mână pe lângă corp, iar cealaltă cu palma adusă pe bazin)

Variantele poziției brațelor A şi B sunt distincte. Pentru a vedea dacă poziția brațelor AB se constituie în subvariantă, voi face o analiză privind frecvența cu care apare ea în morminte, pe fiecare necropolă la care poziția brațelor a fost publicată. În cazul în care ea se constituie ca subvariantă, voi urmări şi zonele în care aceasta apare cu predilecție. Procedeul va fi acelaşi pentru toate subvariantele posibile.

Astfel raportul dintre mormintele cercetate dintr-o necropolă şi cele care au avut brațele în această poziție este următorul: *Şopotu Vechi*-Mârvilă-trei din 47 (M.6, 9, 42),

---

[86] Ercegović-Pavlović, Minić 1984, 171-174
[87] Marjanović-Vujović, 1982-1983, 123-126
[88] Ercegović-Pavlović 1982-1983, 228, Fig. 3
[89] Popović-Ivanisević 1988, 165, Fig. 35
[90] Kalić, Popović 1985, 115-149
[91] Ercegović-Pavlović 1982-1983, 336
[92] Ercegović-Pavlović 1980, 21, Plan III, 24, 26, 27, 28, 29, Plan IV, 31, Plan IV
[93] *Sviniţa*-Km. fluvial 1004
[94] *Cuptoare*-Sfogea (M.130-131, 173, 214, 260, 312, 332), *Gornea*-Căunița de Sus (M.3, 8, 35, 36, 57)
[95] *Cuptoare*-Sfogea (M.8, 293, 329), *Gornea*-Căunița de Sus (M.21, 30, 48), *Sviniţa*-Km. fluvial 1004-?. La *Sviniţa*-Km. fluvial 1004 nu este cunoscut numărul lor exact.
[96] *Sviniţa*-Km. fluvial 1004
[97] *Gornea*-Căunița de Sus, *Cuptoare*-Sfogea
[98] *Gornea*-Căunița de Sus-M.5, 23, 24, 44, 60, *Cuptoare*-Sfogea-M.209, *Nicolinț-Râpa Galbenă*-Râpa Galbenă-M.5, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.38.
[99] Hanuliak 2000, 140, 141, Fig. 3/1-3
[100] Cantacuzino 1979, 359-372, Glück 1978, 189-196, Oța 1998, 113-123
[101] Analiza subvariantelor, în ceea ce priveşte răspândirea lor, este oferită pentru teritoriul Banatului, ceea ce nu înseamnă că ele nu pot fi întâlnite în alte regiuni ale sud-estului Europei.

Sviniţa-Km. Fluvial 1004-unul din 12 (M.8). În aceste necropole pare a fi vorba mai degrabă de accidente produse la înmormântare.

La *Sviniţa*-Km. fluvial 1004 nu s-au descoperit morminte din varianta B, iar AB este doar unul, ceea ce mă pune în imposibilitatea de a face vreo apreciere.

La *Şopotu Vechi*-Mârvilă sunt două morminte cu poziţia AB a braţelor, dar au fost şi patru din varianta B. Conform planimetriei, aceste morminte (AB) ocupau zona centrală (M.9) şi cea sudică (M.6) a necropolei. Nici unul nu a fost lângă morminte din varianta B. În acest stadiu, este irelevant de afirmat dacă este vorba de o subvariantă sau nu. Cel mai probabil au fost accidente de înmormântare. Cazul de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă este singular în zona de sud, ceea ce ar putea indica faptul că în această zonă avem de-a face doar cu situaţii izolate provenite din accidente de înmormântare. Pe de altă parte nu este exclus să avem de-a face cu necropole de pe un spaţiu mai larg şi care au anumite trăsături comune la nivelul ritualului.

Subvarianta AC (o mână pe lângă corp, iar cealaltă pe abdomen). A apărut într-o necropolă, la un mormânt[102]. În aceste condiţii, poziţia AC a braţelor nu se poate constitui ca subvariantă.

Subvarianta AD (o mână pe lângă corp, iar cealaltă pe torace). Este atestată în două necropole, la un număr de două morminte[103]. Numărul redus de morminte cu poziţia braţelor AD nu se poate constitui ca subvariantă.

Subvarianta AE (o mână pe lângă corp, iar cealaltă flectată din cot şi adusă cu palma pe umăr sau la gât). Este cunoscut că a apărut în trei necropole la trei morminte (câte unul la *Sviniţa*-Km. fluvial 1004, *Vojlovica*-Humka Azotara şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă). În nici una dintre aceste necropole numărul mormintelor AE nu este relevant. Cel mai probabil sunt accidente de înmormântare, defuncţii aparţinând variantei E sau subvariantelor derivate din ea.

Subvarianta AX (o mână pe lângă corp, iar cealaltă lipsă, din cot sau din umăr). Astfel de morminte nu se întâlnesc în număr mare în fiecare necropolă, dar sunt frecvente în spaţiul studiat. Sunt cunoscute trei morminte din două necropole[104]. Lipsa unei mâini trebuie căutată în practicile rituale de împiedicare a revenirii mortului.

Poziţia în necropole a mormintelor AX este următorea:

La *Şopotu Vechi*-Mârvilă-cele două morminte ocupau poziţii periferice, unul în est, celălalt în vest. Orientarea a fost NV-SE, diferită de cea a majorităţii.

La *Gornea*-Căuniţa de Sus-este destul de dificil de stabilit dacă este vorba de o practică sau de o deranjare recentă a mormântului pentru a trage anumite concluzii[105].

Dacă avem în vedere poziţia în necropole a acestor morminte, în general marginală, am putea vorbi de un argument în plus în favoarea existenţei unor practici rituale de împiedicare a revenirii defunctului printre cei vii. Faptul că aceşti defuncţi sunt întâlniţi în toate zonele Banatului, în necropole din intervale cronologice diferite, cu practici funerare distincte, mă face să cred că este vorba de un fond de credinţe comun care trebuie căutat la populaţii probabil diverse etnic. Poziţia lor periferică în anumite situaţii, ar putea fi un argument în plus în demonstrarea faptului că este posibil să fi fost supuşi unor practici rituale aparte.

Subvarianta BC (o mână cu palma pe bazin, iar cealaltă pe abdomen). A fost înregistrată în două necropole, cuprinzând 13 morminte[106]. Subvarianta BC pare o subvariantă locală, tipică sudului Banatului, dar apare doar la *Gornea*-Căuniţa de Sus şi *Cuptoare*-Sfogea.

---

[102] *Cuptoare*-Sfogea (M.127)

[103] *Gornea*-Căuniţa de Sus (M.17), *Vojlovica*-Humka Azotara (M.11)

[104] *Şopotu Vechi*-Mârvilă-două, *Gornea*-Căuniţa de Sus-unul

[105] Mormântul aparţinea unui copil, iar posibilitatea de a fi deranjat în timpul cercetării este destul de mare.

Subvarianta BD (o mână cu palma depusă pe bazin, iar cealaltă pe torace). Este atestată în patru necropole, cuprinzând şapte morminte[107]. Numărul redus de morminte descoperit în fiecare necropolă, nu pledează pentru încadrarea acestei poziţii a braţelor la o subvariantă. Dacă se are în vedere faptul că apar şi acolo unde este atestată poziţia CB, se poate vorbi în principiu de două subvariante aproape identice, cel puţin pentru câteva necropole (*Cuptoare*-Sfogea, *Gornea*-Căuniţa de Sus, *Nicolinţ*-Râpa Galbenă).

Subvarianta BE (o mână cu palma depusă pe bazin, iar cealaltă flectată din cot cu palma la gât sau pe umăr). Au fost găsite patru astfel de morminte în două necropole[108]. Subvarianta BE are deci un caracter local, tipic necropolelor din zona sud-estică a Banatului.

Subvarianta BX (o mână cu palma depusă pe bazin, iar cealaltă lipseşte din cot sau din umăr). Este cunoscut doar un mormânt în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea. Această subvariantă poate fi întâlnită predominant în zona de câmpie a Banatului, în necropole timpurii. Cel mai probabil aceste morminte au fost supuse unor practici rituale înainte sau după înmormântare.

Subvarianta CD (o mână depusă pe abdomen, iar cealaltă pe torace). A apărut în patru necropole la 14 morminte[109].

În urma analizei poziţiei braţelor de la variantele C şi D se pot formula anumite concluzii.

În primul, rând nici o necropolă nu cuprinde morminte doar cu o variantă a poziţiei braţelor C sau D şi nici cu vreuna din subvariante. Subvariantele CX, respectiv DX se exclud din această analiză deoarece sunt nesigure. Ele pot însă semnala că punerea măcar a unei mâini în una din poziţiile menţionate era cunoscută sau se practica.

Varianta C aproape nu a fost utilizată la câmpie, în cimitire din intervalele cronologice precedente sau paralele.

Varianta D-a apărut în aproape toate tipurile de necropole din Banat.

Combinaţia CD a fost descoperită masiv doar la *Cuptoare*-Sfogea şi *Gornea*-Căuniţa de Sus. Trebuie spus că predomină în necropolele în care existau şi morminte cu poziţia C a braţelor.

Probabil că în esenţă variantele C, D şi combinaţia CD au în ritualul creştin aceeaşi semnificaţie, dar se constată totuşi o preferinţă pentru poziţia C a braţelor. Aceste morminte luate în ansamblul fiecărei necropole reprezintă un număr important, aceasta fără a se lua în calcul şi derivatele.

Subvarianta CE (o mână depusă pe abdomen, iar cealaltă flectată din cot, cu palma adusă pe claviculă) a fost surprinsă în două morminte dintr-o necropolă[110].

Subvarianta DE (o mână depusă pe torace, iar cealaltă flectată din cot cu palma pe umăr sau la gât) a fost surprinsă în patru necropole cuprinzând un număr de 11 morminte[111]. Cele două subvariante trebuie analizate împreună deoarece am precizat că poziţiile C şi D ale braţelor ar putea avea aceeaşi semnificaţie. De asemenea se va face o comparaţie cu mormintele din varianta E.

---

[106]*Gornea*-Căuniţa de Sus-opt *Cuptoare*-Sfogea-cinci

[107]*Gornea*-Căuniţa de Sus-trei, *Nicolinţ-Râpa Galbenă*-două, *Cuptoare*-Sfogea-unul, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-unul

[108]*Gornea*-Căuniţa de Sus-trei, *Cuptoare*-Sfogea-unul

[109]*Cuptoare*-Sfogea-şapte, *Gornea*-Căuniţa de Sus-cinci, *Caransebeş*-Măhala-unul, *Şopotu Vechi*-Mârvilă-unul

[110] *Cuptoare*-Sfogea-două

[111]*Cuptoare*-Sfogea-şase, *Nicolinţ-Râpa Galbenă*-două, *Gornea*-Căuniţa de Sus-două, *Vojlovica*-Humka Azotara-unul

Poziția DE pare a se fi practicat doar la *Cuptoare*-Sfogea, *Nicolinț*-Râpa Galbenă, *Gornea*-Căunița de Sus. La *Nicolinț*-Râpa Galbenă grosul mormintelor aparține variantei E (în stadiul actual al cercetării).

Subvarianta CX (o mână depusă pe torace, iar cealaltă lipsă de la cot sau de la umăr) a fost descoperită în două necropole la un număr de cinci morminte[112].

Subvarianta DX (o mână depusă pe torace, iar cealaltă lipsă din cot sau din umăr) a fost descoperită doar la trei morminte dintr-o necropolă[113].

Sunt morminte asupra cărora s-a intervenit înainte sau după înmormântare, amputându-li-se unul din brațe, probabil în multe cazuri în scop ritual. Se constată că şi la variantele AX şi BX obiceiul se concentrează în SE-ul Banatului, mai rar în necropolele de la câmpie. La o parte a acestor morminte nu este exclus să fie vorba de accidente produse la cercetarea lor.

Dacă legăm aceste practici de superstiții de împiedicare a revenirii mortului printre cei vii, atunci se poate spune că obiceiul era o caracteristică acestor comunități.

În analiza subvariantelor nu sunt reguli stricte. Acestea rezultă sau nu, în urma analizelor pe necropole, de la caz la caz (în funcție de frecvența cu care apar, poziția în cadrul planimetriei necropolelor, prezența sau absența variantelor din care ar fi putut deriva, etc).

Marea majoritate a poziției brațelor demonstrează câteva aspecte distincte ale practicării ritualului funerar:

În primul rând, biserica nu pare să fi impus un anumit stil în depunerea poziției brațelor celor decedați. Fiecare familie aranja sau nu brațele defuncților, probabil având în vedere şi alte credințe, de origine păgână sau eretice, pe care le-au păstrat sau le-au adoptat[114]. Un alt element este lipsa monumentelor de cult în marea majoritate a cazurilor, fapt care poate fi semnificativ pentru modul în care biserica s-a impus comunităților rurale la sfârşitul secolului XI şi până în secolul XIII, în special în zona de munte şi deal a Banatului, indiferent de apartenența persoanelor la religia catolică sau ortodoxă.

În cadrul fiecărei comunități luate în parte se constată diferențieri semnificative în practicarea ritualurilor, ceea ce demonstrează existența unor grupuri foarte eterogene din punct de vedere al păstrării unor credințe precreştine (depuneri de ofrande alimentare în teritoriul cimitirelor, intervenții asupra cadavrelor) sau chiar practicarea unor ritualuri considerate eretice, pătrunse aici din Balcani (poziția E a brațelor). Cu toate acestea,

---

[112] *Şopotu Vechi*-Mârvilă (trei), *Cuptoare*-Sfogea (două)

[113] *Nicolinț-Râpa Galbenă* (trei)

[114] Pentru această situație aş enumera câteva aspecte care mi se par relevante. De exemplu, în necropolele din sudul fostei Iugoslavii, unde ortodoxia s-a impus destul de dur, marea majoritate a mormintelor au avut brațele aşezate pe abdomen sau pe torace, încă destul de timpuriu. În aceste regiuni este de presupus că biserica a reuşit să impună anumite reguli de depunere a morților în groapă, lucru mai puțin reprezentativ pentru mediul rural, de exemplu cel de la nordul Dunării. În localitățile rurale din Banatul montan, se constată o mare diversitate a obiceiurilor de aşezare a brațelor morților. Situația este similară şi pentru zona de câmpie, excepție făcând mediul mănăstiresc. Aceasta mă face să cred că acolo au persistat o vreme mai îndelungată anumite practici din perioada anterioară creştinării (în cazul acesta ale populațiilor de stepă-maghiari, chazari, pecenegi, cumani, slavi), sau dintr-o vreme în care biserica nu a reuşit să se impună clar în fața diverselor comunități, în aşa fel încât să schimbe fundamental vechile practici. La aceasta se adaugă, de la sfârşitul secolului XI şi începutul secolului XII, pătrunderea masivă a unor alte obiceiuri de înmormântare în Banat, anume acelea legate de flectarea din cot a brațelor defuncților şi aducerea palmelor pe clavicule sau pe umeri. Acest obicei a fost considerat ca fiind în legătură cu practicile funerare ale ereticilor bogumili. Pentru perioada timpurie, în special secolele IX-X, în Slovacia, acest obicei rar întâlnit a fost considerat o practică antivampirică a populației slave. În Banat poziția E a brațelor şi eventual subvariantele sale a fost însă îndelung utilizată, ea fiind atestată arheologic până la sfârşitul secolului XV.

comunitățile nu par a fi legate în mod necesar de aspectele menționate, ci de cu totul alte motive, în primul rând de natură economică.

Punctele comune într-o astfel de societate sunt: o necropolă comună, nevoia de a respecta în principiu orientarea V-E cu anumite deviații (NV-SE sau SV-NE) a morților, în funcție de anotimpul în care se făcea înmormântarea (cazurile izolate trebuie puse în legătură cu alte practici decât cele creştine), frecventarea măcar în aparență a unei biserici acolo unde există, practicarea inhumației, persistența la nivelul unei comunități şi practicarea unor ritualuri necreştine pe care clerul le accepta tacit.

La nivelul ritualurilor de înmormântare, diferențierile dintre membrii unei comunități constau în modul de practicare a riturilor creştine, sau mai exact felul în care au reuşit să păstreze vechi obiceiuri de înmormântare şi să le combine cu cele impuse de către reprezentanții bisericii. Aici există mai multe aspecte discutabile: starea materială a celor inhumați (depunerea de piese de podoabă sau de port în morminte), influența bisericii asupra comunității credincioşilor care se inhumau într-un cimitir, starea socială a celor inhumați (manifestată în intervalul cronologic studiat prin depunerea de podoabe), pătrunderea unor erezii în rândul comunităților (poziția E a brațelor, care ar putea fi atribuită bogumililor), pătrunderea unor indivizi din alte comunități, cu obiceiuri de înmormântare diferite (posibil chiar o parte a bogumililor, prezența ofrandelor alimentare în mod izolat în necropole).

5.a.2. *Poziția picioarelor defuncților* este destul de puțin înregistrată, dar se poate observa că predomină picioarele *întinse şi paralele*. O poziție mai puțin întâlnită este cea cu *piciorul stâng întins, iar cel drept flectat din genunchi spre exterior,* care a apărut în două morminte dintr-o necropolă[115]. O altă variantă întâlnită este cu *piciorul drept întins, iar cel stâng flectat din genunchi spre exterior,* care a apărut la un mormânte dintr-o necropolă[116]. *Piciorul stâng întins, iar cel drept flectat de la încheietura femurului cu bazinul spre stânga, apoi din genunchi în jos* a apărut la un mormânt, la *Nicolinț*-Râpa Galbenă. Un mormânt similar a fost descoperit la Trnjane-M.230[117] (la sudul Dunării). *Piciorul stâng întins, iar cel drept depărtat de el în unghi*-un astfel de schelet a fost găsit în cazul unui mormânt la *Gornea*-Căunița de Sus.

Intervenții asupra picioarelor defuncților anterioare sau posterioare înmormântării sunt cunoscute într-un număr relativ limitat de necropole (trei)[118]. Cel mai probabil obiceiul a fost legat de împiedicarea revenirii celui decedat printre cei vii. Aceste intervenții pe fiecare necropolă din eşantion se manifestă diferit, dar sunt şi excepții (*Şopotu Vechi*-Mârvilă-două). Repertoriul de forme al poziției picioarelor, cu rol de împiedicare a revenirii celor morți, este destul de puțin variat pentru necropolele avute în vedere. Aceasta nu ține de o anumită variantă a poziției brațelor şi se manifestă în toate mediile sociale. În cadrul necropolelor, mormintele nu ocupau un loc aparte, ceea ce vine să confirme încă o dată că fenomenul era perceput ca ceva obişnuit ce nu merita o atenție specială, cum ar fi aceea de izolare față de ceilalți indivizi decedați, şi inhumați într-o anume necropolă. Depunerea defuncților cu unul sau ambele picioare flectate a fost considerată o dovadă a practicilor de prevenire a vampirismului. Flectarea picioarelor era preventivă şi se făcea la depunerea celui decedat în groapă[119].

Necropolele de la deal-munte au avut variante comune de aşezare a picioarelor, ca de exemplu necropolele de la *Gornea*-Căunița de Sus şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă.

---

[115] *Şopotu Vechi*-Mârvilă-două
[116] *Gornea*-Căunița de Sus-unul
[117] Marjanović-Vujović 1984, 39, Fig. 80
[118] *Şopotu Vechi*-Mârvilă, *Gornea*-Căunița de Sus, *Nicolinț-Râpa Galbenă*
[119] Hanuliak 2000, 140-141, Fig. 3/1-3

5.b.*Morți culcați pe partea dreaptă sau pe partea stângă*

Este cunoscut un mormânt la (M.342) de la *Cuptoare*-Sfogea (culcat pe parte stângă).

5.c.*Înmormântări duble*

Acestea sunt cunoscute în două variante:

Morții îngropați concomitent în aceeași groapă. Asemenea situații au fost înregistrate în necropolele de la *Svinița*-Km. Fluvial 1004 (M.4/a-b), *Cuptoare*-Sfogea (M.130, 131).

Schelet sau părți de schelet reinhumate lângă cel depus în groapă. Cel de-al doilea schelet provine de regulă de la o înmormântare mai veche deranjată. Asemenea situații sunt cunoscute la *Cuptoare*-Sfogea (M.8+x). Reinhumarea a fost constatată și în necropola de la *Nicolinț*-Râpa Galbenă, unde între M7 și 8 erau grupate oase provenite de la un alt schelet.

6. Ofrandele în recipiente de lut descoperite pe teritoriul necropolelor reprezintă o altă caracteristică a acestor cimitire. Mai rare sunt depunerea de vase în interiorul complexelor funerare. Acestea au fost găsite întregi sau doar fragmente.

În teritoriul necropolelor, ceramică a fost descoperită în două necropole[120]. Prin descoperirile de la *Svinița*-Km. Fluvial 1004 și *Nicolinț*-Râpa Galbenă a fost atestată distrugerea ceramicii. Nu trebuie exclusă nici varianta depunerii unor fragmente de oale scoase din uzul curent.

Prezența ceramicii în teritoriul necropolelor poate avea două explicații: fie provenea de la ospețe funerare din timpul îngropării vreunui defunct, fie se leagă de practicări ale cultului morților la anumite date, după înmormântare. Și în această situație recipientele au fost descoperite sparte, ca de exemplu la *Nicolinț*-Râpa Galbenă. Depunerea de recipiente ceramice a fost considerată ca fiind un obicei slav[121]. Cu toate acestea, ceramica se depunea și în mormintele nomazilor tiurcici de la nordul Mării Negre, obiceiul fiind semnalat și în Pannonia ori în Balcani[122]. În aceste condiții prezența ceramicii în morminte nu poate fi considerată un indicator etnic, așa cum a încercat să sugereze o parte a arheologiei sârbe.

7. Unelte. În morminte, a aceste piese sunt relativ puțin întâlnite.

7.1. *Seceră* a fost descoperită doar într-un singur mormânt de la *Vojlovica*-Humka Azotara (M.11), la mâna stângă. Depuneri de astfel de obiecte cu caracter agricol au fost semnalate și la *Obârșia*[123](la Dunărea de Jos) și *Vajuga*-Pesak necropola II[124] (la sudul Dunării). În Slovacia un mormânt care avea seceră în inventarul funerar a fost găsit la *Trnovec nad Váhom* (M.32)[125] (Slovacia). Obiceiul mai este semnalat și în necropole de tip Köttlach, ca de exemplu la *Zisterdorf* (M.3)[126].

8. Depuneri de monede. Constituie o altă practică rituală în acest lot de necropole. Poziția lor în interiorul complexelor funerare este diversă.

Monede depuse în zona craniului s-au întâlnit în opt morminte din patru necropole[127]. Ele au fost emise în timpul regilor Bela IV (1235-1270), Ladislau I (1077-1095), Bela III (1172-1196) și Ioan III Vatatzes. Monede depuse în gură-sunt cunoscute în două necropole cuprinzând un număr de cinci morminte[128]. Ele au fost emise în vremea regilor Coloman

---

[120] *Șopotu Vechi*-Mârvilă și *Nicolinț-Râpa Galbenă.*

[121] Premk, Popović, Bjelajac 1984, 118-124

[122] Khalikova 1971, 179-180, Živković 1997, 145-146

[123] E.A.I.V.R. III, 2000, 213

[124] Marjanović-Vujović 1986, 184-237

[125] Točík 1971, 216, Pl.II/1

[126] Korošec 1979 b, Pl.115/2

[127] *Cuptoare*-Sfogea (M.216, 230, 260, 276, 342), *Gornea*-Căunița de Sus (M.15), *Moldova Veche*-Malul Dunării (M.1), *Șopotu Vechi*-Mârvilă (M.25).

[128] *Gornea*-Căunița de Sus (M.10, 49, 54), *Șopotu Vechi*-Mârvilă (M.3, 23)

(1095-1116), Geza II (1141-1162) şi a împăratului Manuil I Comnenul (1143-1180). Fragmente de monede în gură s-au găsit într-o necropolă la un mormânt[129]. Depunerea monedei în zona craniului este utilizată cu intermitenţe, în a doua jumătate a sec. XI, în a doua jumătate a secolului XII şi în jurul mijlocului secolului XIII. Moneda găsită sub torace este cunoscută doar într-un singur caz, M.318 din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea. Moneda a fost emisă în timpul regelui Ştefan V (1270-1272). Poziţia în care a fost descoperită piesa demonstrează că se practica aruncarea de monede în groapă şi înaintea depunerii mortului. Monedă descoperită sub bazin a fost găsită doar într-un mormânt (M.60), de la *Gornea*-Căuniţa de Sus, fiind emisă în timpul lui Isaac II Angelos.

Depunerea sau aruncarea monedelor pe torace este un obicei relativ răspândit, fiind cunoscut în două necropole, la un număr de şase morminte[130]. Monedele au fost emise în timpul lui Isaac II Angelos (1185-1195), Alexios III Angelos (1195-1203). Monede găsite pe bazin sunt cunoscute doar în două morminte provenite din două necropole (*Cuptoare*-Sfogea-M.127). Cele două monede au fost emise în timpul despotului sârb Ştefan IV Dragutin (1276-1282; 1316).

Despre monedele găsite în umplutura gropii nu se poate spune dacă este vorba de un obicei sau sunt piese antrenate în timpul săpării gropii ori au ajuns acolo datorită unor factori naturali. Moneda în umplutura gropii este semnalată în două morminte de la *Cuptoare*-Sfogea (M.173, 266). O monedă a fost descoperită în zona mâinii stângi, în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea (M.329). În acest mormânt s-a mai găsit şi o monedă pe abdomen. Ambele piese sunt emisiuni bizantine de la sfârşitul secolului XII. Monede în regiunea mâinii drepte sunt cunoscute în două morminte în necropola de la *Cuptoare-Sfogea* (M.230, 306). Piesele sunt emisiuni Bernard II (M.306) şi Ioan III Vatatzes (M.230), deci ambele se datează în prima jumătate a sec. XIII.

Monede din secolul al XII-lea se împart din punct de vedere al emitentului în monede maghiare şi bizantine. Ele au fost descoperite în regiunea craniului-un caz-monedă Bela III (1172-1196) la *Şopotu Vechi*-Mârvilă, în gură-trei cazuri-monedă Coloman (1095-1116) la *Şopotu Vechi*-Mârvilă, Manuil Comnenul (1143-1180) la *Şopotu Vechi*-Mârvilă, Geza II (1141-1162) la *Gornea*-Căuniţa de Sus, sub bazin-un caz-Isaac II Angelos (1185-1195) la *Gornea*-Căuniţa de Sus, pe torace-două cazuri-Isaac II Angelos la *Cuptoare*-Sfogea şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă, la mâna stângă-un caz-Alexios III Angelos la *Cuptoare*-Sfogea.

Pentru sec. XII-XIII a fost descoperită doar o monedă emisă la Friesach, în Austria, la sfârşitul secolului XII sau începutul secolului XIII. Defunctul o ţinea în palma stângă. Piesa a fost descoperită la *Şopotu Vechi*-Mârvilă

Monede din sec. XIII: s-au găsit în regiunea craniului-cinci cazuri (patru morminte cu monede Bela IV-*Cuptoare*-Sfogea şi un caz cu monedă de aur Ioan III Vatatzes, conform lui D. Ţeicu, tot la *Cuptoare*-Sfogea), sub torace-un caz (monedă Ştefan V, *Cuptoare*-Sfogea), sub cotul drept-un caz (monedă Bernard II, la *Şopotu Vechi*-Mârvilă), pe bazin-un caz (monedă Ştefan V Dragutin, la *Cuptoare*-Sfogea), în groapă-un caz (monedă Ştefan V, *Cuptoare*-Sfogea), în palmă-un caz, conform lui I. Uzum (pentru moneda Ioan III Vatatzes, *Cuptoare*-Sfogea). În secolul XIII, regula depunerii de monede din secolul precedent nu s-a schimbat foarte mult. Excepţie fac doar două morminte datate în a doua jumătate a secolului, cu monede Ştefan V. Ambele sunt descoperite în aceeaşi necropolă.

9. Analiza planimetrică a necropolelor, ca urmare a lipsei publicării planurilor, este limitată la două cimitire, anume cele de la *Gornea*-Căuniţa de Sus şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă.

[129] *Gornea*-Căuniţa de Sus (M.10)
[130] *Cuptoare*-Sfogea (M.229, 262, 312, 329), *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.7, 40)

Necropola de la *Gornea*-Căunița de Sus cuprinde în general morminte dispuse în șiruri, acestea fiind împărțite în grupuri, dar sunt înregistrate și altele izolate. Cercetarea nefiind încheiată, în viitor mai pot apărea și anumite amendamente la observațiile următoare.

Un prim aspect observabil este acela că șirurile de morminte sunt dispuse în formă de arc de cerc, unele după altele. De la vest la est se observă trei astfel de șiruri succesive (numerotate cu I, II, III). Șirurile IV și V se împart fiecare în câte două suprafețe de înmormântare distincte, între care s-a lăsat un spațiu gol. În șirul al VI-lea se observă trei grupuri de morminte delimitate între ele prin spații libere. Șirul al VII-lea cuprinde două grupuri de morminte, dar este irelevant deoarece în acea zonă este limita săpăturii. Alte trei morminte așezate în linie au mai fost descoperite în nord-estul necropolei, dar nici această situație nu este relevantă, deoarece este vorba de o secțiune trasată izolat.

Din datele avute până în prezent,se poate spune, pe baza cronologiei absolute, că cimitirul a funcționat de la mijlocul secolului XII până la sfârșitul său. Conform cronologiei relative, probabil că începuturile sale pot fi plasate la sfârșitul sec. XI, pe baza verigilor de păr cu capătul îndoit în formă de S. Limita cronologică superioară nu pare a fi depășit cu mult începutul secolului XIII. Conform tipologiei pieselor și cronologiei lor, se poate deci încadra acest sit între sfârșitul secolului XI și începutul secolului XIII.

Din punct de vedere planimetric, necropola cuprinde două tipuri de ordonare a mormintelor. Primul constă în șiruri paralele, în care se disting grupuri mici (posibil familii). Această caracteristică se observă în special în partea de vest a porțiunii sitului cercetat. Conform tipologiei și cronologiei pieselor de inventar aparținătoare orizontului funerar de tip Bielo Brdo, în aceeași zonă se concentrează și cele mai timpurii morminte. Pe baza aceleiași tipologii, putem spune că necropola a avut de la început mai multe șiruri de morminte. Între ele există o relație de contemporaneitate. Al doilea tip de grupuri de morminte, dispuse destul de haotic, au fost descoperite în partea de sud și de nord a sitului. Ambele grupuri se caracterizează prin sărăcia inventarului. Din punct de vedere al frecvenței inventarului în morminte, se observă că cele mai bogate sunt în jumătatea de vest a cimitirului. Acestea cuprind atât piese de tip Bielo Brdo, cât și piese din orizontul de necropole dunărean 2.

Din punct de vedere al ritualului de înmormântare, se constată existența unui amestec de practici funerare. Din punct de vedere al dispunerii planimetrice, mormintele care au avut brațele pe lângă corp, cu palmele aduse pe bazin (varianta B), se concentrează în partea de vest a necropolei. Ele sunt totuși relativ puține, sunt distanțate între ele și amestecate în patru șiruri de morminte. Ele se regăsesc doar în familii diferite. Dacă facem abstracție de grupurile stabilite până acum, acest tip de morminte se regăsește pe trei linii paralele, dintre care cea mai bine reprezentată este cea centrală. Pe celelalte două s-a găsit doar câte un mormânt de acest tip. Cu o excepție (M.65), nici unul nu a avut piese de inventar. Mormintele cu măcar un braț flectat din cot și cu palma adusă pe claviculă se găsesc în număr variabil în aproape toate grupurile de morminte, mai puțin în cel din partea de est. Aceste morminte nu au avut ca inventar verigi de păr cu capătul îndoit în formă de S, podoabele lor fiind de factură sud-dunăreană. Limita lor cronologică superioară este dată de o monedă Isaac II Angelos. Mormintele care aveau brațele pe abdomen sau pe torace (ori variante derivate din acestea), sunt predominante și se găsesc în toate grupurile. Poziția A a brațelor a fost folosită în cele mai multe cazuri pentru mormintele copiilor din partea de sud și est a necropolei, deci acolo unde predomină mormintele cu brațele depuse pe abdomen, pe torace și subvariantele lor. În cadrul aceleiași familii pot fi întâlnite poziții diverse ale brațelor. Caracteristica menționată este tipică în special părții de vest a necropolei. În partea de sud și est se observă deja o unificare a modului de depunere a brațelor defuncților în cadrul familiilor. Această caracteristică, la care se adaugă lipsa inventarului funerar, confirmă faptul că necropola s-a dezvoltat de la nord-vest spre est. Se mai poate susține și faptul că în timp a avut loc o

unificare a practicilor rituale legate de depunerea braţelor. Pe de altă parte, în prima fază de utilizare a sitului, se observă că este vorba de populaţii cu obiceiuri diferite de înmormântare, inclusiv cu un port diferit. Se disting astfel morminte care au avut în inventar piese cu analogii în orizontul funerar de tip Bielo Brdo (M.26, M.50, M.51) şi pe de altă parte acele morminte în care predomină piesele de tradiţie sud-dunăreană (M.5, M.12, M.40, M.44, M.48, M.59). O altă parte a lor au avut inventar amestecat, sau irelevant (M.29, M.65).

Necropola de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă este o necropolă fără monument. Mormintele sunt aşezate fie în şiruri paralele, fie haotic.

În această necropolă se pot distinge mai multe grupuri, cu obiceiuri de dispunere a mormintelor diferite, dar cu piese de podoabă predominant de tradiţie bizantină. La nivelul ritualului surprindem patru tradiţii diferite, legate probabil de anumite credinţe. Inhumările par să cuprindă trei generaţii, cuprinse în intervalul cronologic dintre sfârşitul secolului XI şi începutul secolului XIII. Cauzele abandonării necropolei nu se pot stabili în acest stadiu al cercetării. În comunitatea aceasta, la un moment dat, în cursul secolului XII, par să fi intrat şi câteva persoane din exterior, cu alte piese de port (verigi de păr cu un capăt îndoit în formă de S) decât cele utilizate în mod curent.

O altă observaţie se leagă de faptul că, după toate aparenţele, au avut loc amestecuri ale grupelor de populaţie. Obiceiurile familiilor din care provin se păstrează. Se remarcă în acest sens că mormintele din a doua generaţie, cele fără inventar, sau care au piese de podoabă mai degrabă tipic masculine (inele), au păstrat tradiţia inhumării cu depunerea braţelor aşa cum o aveau cele feminine din generaţia precedentă (pentru poziţia braţelor cu o palmă adusă pe claviculă, sau ambele şi pentru cele cu palmele pe bazin). La a treia generaţie nu se mai poate spune că există o regulă clară din acest punct de vedere, păstrarea poziţiei braţelor putând să fie moştenită atât de la tată cât şi de la mamă. Tot la generaţia a două se observă că la unele familii poziţia braţelor era aceeaşi, sau asemănătoare la soţi, urmând ca la a treia generaţie să se abandoneze acest obicei. În lipsa unor cercetări antropologice sau a ADN-ului nu se pot face şi alte precizări.

10. Analiza inventarului funerar

Inventarul funerar al complexelor funerare este relativ limitat, şi constă în special în obiecte de podoabă. Nu toate piesele sunt însă neapărat relevante pentru a deosebi acest orizont funerar de celelalte contemporane lui. În acelaşi timp se poate observa o caracteristică, anume aceea a pătrunderii unor piese de podoabă din orizontul funerar vecin, anume cel de tip Bielo Brdo. Un alt element specific constă în faptul că nu au fost preluate depunerile de piese de armanent sau de harnaşament de la populaţiile tiurce vecine, din Banat, sau în cazul Olteniei, de la cele din Muntenia.

În analiza podoabelor, mă voi opri strict asupra celor specifice acestor necropole, limitându-mă doar la a le aminti pe cele pătrunse aici din orizontul funerar de tip Bielo Brdo.

Podoabe ale capului

I.1. *Diademe*-au fost descoperite în trei necropole din sud-estul Banatului: *Cuptoare*-Sfogea, *Nicolinț*-Râpa Galbenă şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă. Toate piesele au fost executate prin presarea unor plăcuţe de argint. Au fost utilizate pentru împodobirea capului, fiind fixate pe un suport textil. În morminte au fost descoperite în toate cazurile pe craniul defuncţilor. Aceste podoabe sunt tipic feminine şi au fost descoperite în special la sudul Dunării, mai ales în Serbia actuală.

I.1.1. Piese de formă cilindrică au fost executate din tablă de argint aurit. Provin din necropola de la *Cuptoare* (M.214)[131]. Au fost descoperite pe frunte, dispuse pe două rânduri

[131] Aceste tipuri de piese nu au fost publicate cu un desen, iar fotografiile din revista Banatica 9/1987 sunt irelevante.

paralele, în asociere cu piese având aceeaşi funcţionalitate, dar de formă semisferică[132]. Acestea au fost descoperite în asociere cu piese de diademă de tipul I.1.2.

I.1.2. Piese semisferice au fost confecţionate din tablă de argint aurit, prin presare. Au orificii de prindere pe un suport textil. Au fost găsite în M.214 de la *Cuptoare*, pe fruntea defunctului. În total au fost descoperite 16 piese[133]. Acest tip de plăcuţe de diademă, au mai fost descoperite în Ungaria[134] în necropola de la *Iasz* (M.89, 160, 152, 180, 175, 185, 230, 237, 251, 277, 285, 293, 353, 392, 397, 400, 440).

I.1.3. Plăcuţe de formă pătrată, din argint aurit, cu o protuberanţă centrală[135]. La colţuri au câte patru orificii de prindere pe un suport textil. Piesele au fost executate prin ciocănire sau presare. Au fost găsite în zona frontală a craniului lui M.225 de la *Cuptoare* (şase bucăţi). Se asociază cu un cercel de tâmplă decorat cu o montură sferică ornamentată cu granule şi un inel cu montură de piatră semipreţioasă pe chaton şi granule. În anul 1993, D. Ţeicu, republicând mormântul, nu mai aminteşte diadema şi nici cercelul, ci doar un inel[136]. Piese similare, din argint, provin din M. 63 de la *Vinča*, dar ca tehnică de execuţie este menţionată turnarea. Piesele au fost datate în secolele XI-XII [137]. Alte piese similare provin din necropola de la *Brestovik*[138].

I.1.4. Plăcuţe de formă dreptunghiulară, din argint, cu două protuberanţe, executate în tehnica ”au repoussé” (tehnicile sunt considerate diverse, inclusiv martelare şi ciocănire). A fost decorată cu două protuberanţe, iar în jurul lor este un chenar dreptunghiular împărţit în două registre din protuberanţe mai mici. La colţuri sunt patru orificii pentru prindere pe un suport textil. Astfel de piese au fost recuperate din M.232 (o piesă), M.327 (un fragment) de la *Cuptoare* (fără a se putea spune cu exactitate cărui mormânt aparţin piesele), M.2 de la *Nicolinț*-Râpa Galbenă (două piese)[139] şi M.2 (o piesă păstrată fragmentar) de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[140]. În toate cazurile piesele au fost recuperate din regiunea craniului[141] şi nu se asociază cu nici o altă piesă de inventar funerar. Piese similare au fost descoperite în necropolele de la *Vinča*[142], *Vajuga*-Pešak-M.7[143], *Ljubičevac*-M.270, datat şi cu monedă de la sfârşitul secolului XII şi începutul secolului XIII[144]. La *Hajdučka Vodenica*, au fost descoperite în M.15[145]. Datarea lor a fost destul de largă, din secolul XII până în XIV. Un fragment a fost recuperat şi de la *Araca*[146].

I.1.5. Plăcuţe de formă dreptunghiulară, din argint, cu trei protuberanţe, executate în tehnica ”au repoussé”. Astfel de piese (14 în total din care două sunt rupte) au fost descoperite în M.4 de la *Nicolinț*-Râpa Galbenă. Piesele au fost descoperite în asociere cu cele indicate la punctul I.1.4. Piesele au fost prinse pe un suport textil, iar între ele prinderea

---

[132] Uzum 1987, 392, 393, Fig.2, Ţeicu 1993, 233
[133] Uzum 1987, 392, 393, Fig.2, Ţeicu 1993, 233
[134] Selmeczi 1992, 105-121
[135] Uzum 1987, 292, 293, Fig. 2
[136] Ţeicu 1993, 233
[137] Marjanović-Vujović, Tomić 1982, 59 şi ilustraţia
[138] Ćorović-Ljubinković 1956, 135, Fig.4
[139] Radu, Ţeicu 2003, 213. Mulţumesc pe această cale Adrianei Radu şi lui Dumitru Ţeicu pentru materialul pus la dispoziţie provenit din necropola de la *Nicolinț-Râpa Galbenă*-Râpa Galbenă.
[140] Ţeicu 1993, 240, 242, 263, Fig.6/13, 264, Fig. 7/c, Ţeicu 1998, 156, Fig. 38/13
[141] Uzum 1987, 294, 293, Fig.2, Radu, Ţeicu 2003, 213
[142] Ţeicu 1993, 242
[143] Vukmanović 2001, 353, 354, 369, Fig. 11/8
[144] Radoslavjević-Krunić 1986, 328-341
[145] Ercegović-Pavlović 1979, 280, Pl. 4
[146] Minić 1995-96, 121, Pl.I/6

s-a realizat prin sârme mici îndoite circular şi introduse prin orificiile din plăcuțe. Piesele sunt decupate cu foarfeca de pe o tăbliță mai mare. Dimensiunile lor sunt variabile în jurul următoarelor valori: L.=30 mm, l.= 13,5 mm, Gr.=0,3 mm, H.=4 mm. Datarea lor este aceeaşi cu a pieselor precedente. La sudul Dunării plăcuțe de diademă similare au fost descoperite la *Hajdučka Vodenica*, în M.2. Datarea lor a fost foarte largă, din secolul XII până în XIV[147].

Din punct de vedere geografic, aceste piese, în teritoriul Banatului, ocupă zona montană, din partea de SE, dar poate fi vorba şi doar de un anumit stadiu al cercetării.

În nici unul dintre cazuri, piesele nu au fost descoperite în asociere cu monede. Datarea lor se poate face pe baza cronologiei relative.

Datarea acestor tipuri de piese este foarte largă. Ele sunt cunoscute atât în necropole avare, cât şi în cele iase târzii[148]. Aceasta mă face să cred că ar putea fi vorba de o modă răspândită la anumite populații de stepă care au pătruns în bazinul Carpatic la diverse momente. În cazul necropolei de la Cuptoare, apartenența pieselor la o necropolă avară este exclusă, de aceea ele trebuie datate cel mai probabil în secolul XIII, eventual la începutul secolului XIV. Piese similare de aceeaşi perioadă nu au mai fost descoperite în această regiune a bazinului Dunării.

I.2. *Verigile de păr* sunt podoabe care apar frecvent în morminte. Adeseori ele se confundă cu cerceii. Din această cauză, toate verigile le voi considera podoabe pentru prinderea părului, aceasta cu atât mai mult că ele au în multe cazuri o grosime mare a sârmei, iar în altele sunt realizate chiar din bară. Dacă avem în vedere că majoritatea pieselor sunt din bronz, cred că suntem îndreptățiți să le considerăm mai degrabă podoabe de păr. Acestea au fost descoperite în număr şi poziții diverse în morminte: în spatele craniului (probabil țineau strânsă o coadă), de o parte şi de alta a craniului (probabil tot pentru prinderea cozilor), pe piept, în diverse poziții în cadrul unui mormânt, începând din spatele craniului, gât şi pe piept (situație în care probabil defunctul avusese o coadă prinsă cu mai multe verigi). Ele nu sunt specifice unui orizont funerar anume. Au fost semnalate următoarele variante:

I.2.1.Verigile de păr simple au fost confecționate din sârmă şi se pot clasifica în funcție de tipul barei (bară circulară în secțiune, bară fațetată, bară lentiliformă în secțiune) sau de modul în care sunt capetele unele față de altele (despărțite, apropiate sau suprapuse). În aceste necropole ele sunt destul de rare.

Verigi din bară circulară în secțiune, cu capetele depărtate provin de la *Cuptoare*-Sfogea-M.317, o piesă din bronz[149], *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.21[150], două piese întregi, probabil din bronz, *Vojlovica*-Humka Azotara-M.12, o piesă de bronz [151]. Dat fiind faptul că au apărut în necropole precum *Cuptoare*-Sfogea[152], *Vojlovica*-Humka Azotara[153], putem considera că ele au fost în uz şi în decursul secolului XII.

Verigi din bară circulară în secțiune, cu capetele apropiate au mai fost găsite la *Cuptoare*-Sfogea-M.332, o piesă de argint[154], *Gornea*-Căunița de Sus-M.57, o piesă de bronz[155], *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.39, o piesă din argint, *Vojlovica*-Humka Azotara-M.14,

[147] Ercegović-Pavlović 1979, 279-280, Pl.2
[148] Vezi nota 17
[149] Uzum 1987, 300
[150] Piese inedite aflate la MBM Reşița. Mulțumesc pe această cale lui Dumitru Țeicu pentru materialul pus la dispoziție.
[151] Stanojev 1989, 40, 42/214
[152] Uzum 1987, 299, 300
[153] Stanojev 1989, 40, 42, Marjanović-Vujović, Tomić, 1982, 50
[154] Uzum 1987, 290
[155] Țeicu, Lazarovici 1996, 85, 86, Fig.51

verigă din fier[156], Datarea lor s-a realizat pe baza pieselor din necropole. Acest tip de piese este specific secolelor X-XII. Ele nu au avut o cronologie specială. Se poate observa că nu au mai fost utilizate în ritualurile funerare de pe la sfârşitul secolului XII (poate începutul secolului XIII). Piesele au fost descoperite în aproape toate zonele Banatului, dar frecvența cea mai mare a fost în necropolele de la câmpie.

Verigi din bară circulară în secțiune, cu capetele suprapuse sau petrecute provin de la *Gornea*-Căunița de Sus-M.54, o piesă de bronz[157], *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.21[158], una deformată, probabil din bronz.

Verigi de tip neprecizat au fost găsite în următoarele cimitire: *Cuptoare*-Sfogea-M.107, o piesă din material neprecizat[159], M. 338, verigă lată de fier[160], *Moldova Veche*-Malul Dunării-M.1, piesă din argint[161].

I.2.1.Verigă din bară pătrată în secțiune, torsionată a fost descoperită la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[162], în M.47, şi era deformată. Datarea necropolei este în secolele XII-XIII. Materialul din care a fost confecționată veriga, nu poate fi precizat, deoarece ea nu a fost curățată.

I.2.2.Verigi de păr cu capătul aplatizat şi întors în formă de "S"-sunt cunoscute mai multe variante (verigi fără decor- *Cuptoare*-Sfogea-o piesă din argint[163], *Gornea*-Căunița de Sus-o piesă din bronz din M.26, două piese din argint, din M.50 şi câte o piesă din material neprecizat din M.51 şi M.65[164], *Şopotu Vechi*-Mârvilă-două piese din material neprecizat din M.21[165] (probabil din bronz, piesele nu sunt curățate), şi două piese din M.39, *Vojlovica*-Humka Azotara-o piesă din bronz din M.13[166]; verigi cu granule lipite pe "S"-*Şopotu Vechi*-Mârvilă[167]; verigi cu descriere insuficientă-*Gornea*-Căunița de Sus-câte o piesă din material neprecizat, cu capetele rupte, provin din M.48, M.57(?) şi M.63[168]. Sunt considerate ca fiind piese tipice orizontului funerar de tip Bielo Brdo.

I.3.*Cerceii* sunt podoabele capului cel mai des întâlnite în morminte. Utilizarea lor ca inventar funerar a variat de la o perioadă la alta, în funcție de puterea economică a unei familii şi de modul de practicare a ritualului. Ei apar într-o mare varietate, în funcție de moda vremii şi de preferințe, nu în ultimul rând de veniturile celui care îi comanda.

I.3.1.Cercei cu astragali

Au fost executați dintr-o bară de fier îndoită circular şi învelită în foiță de argint sau din sârmă mai groasă de argint. Pe verigă, în jurul ei, au fost fixate granule de argint. De o parte şi de alta a mulurilor pot fi sau nu sârme de argint filigranat sau sârme simple de argint în formă de spirală. Acest tip de podoabe, în variante mai complicate (cu pandantiv uneori) a apărut în necropole de perioadă avarică[169], dar fără a le fi specifice doar lor. Acest tip de

---

[156] Stanojev 1989, 41
[157] Țeicu, Lazarovici 1996, 85, 86, Fig.51
[158] Piese inedite aflate la MBM Reşița. Mulțumesc pe această cale lui Dumitru Țeicu pentru materialul pus la dispoziție.
[159] Țeicu 1993, 232
[160] Uzum 1987, 290
[161] Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 54
[162] Materialul este inedit
[163] Uzum 1987, 294
[164] Țeicu 1998, 134, 154, Fig.36, 155, Fig. 37
[165] Țeicu 1993, 241
[166] Stanojev 1989, 40, 42
[167] Țeicu 1998, 158, Fig. 40/10
[168] Țeicu, Lazarovici 1996, 85, 86, Fig. 51, 87
[169] Vezi pentru aceasta Hampel 1897, 385, Pl.CCLXXII/M.27, 29, CCLXIV/M.2, CCXLVIII/27-29 etc sau Jelovina 1963

cercei s-a descoperit în special în teritoriile stăpânite de bizantini, precum coasta dalmată. Din secolul XI, odată cu revenirea bizantinilor la Dunărea mijlocie, cerceii cu astragali, în format mult mai mare, dar mai simpli, au revenit în modă. Se observă însă că pandantivul central, din partea inferioară a verigii nu mai a apărut pe acest tip de podoabe, cel puțin pe piesele de la nordul fluviului. Acest tip de piesă a apărut sporadic şi la nordul Mării Negre[170]. Se împart în trei mari grupe:

I.3.1.1. Cercei cu astragali simpli-fără excepție, sunt din argint şi au un singur rând de astragali în jurul verigii. Pentru fixare, de o parte şi de alta a verigii, a fost înfăşurată câte o sârmă de argint filigranat. Astfel de piese provin din necropolele de la *Cuptoare*-Sfogea-şapte piese[171], *Gornea*-Căunița de Sus-două piese[172], *Şopotu Vechi*-Mârvilă-trei piese (M.27, 33 şi 37)[173]. Exemplarul din M. 33 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă are montat la o distanță de 4 mm de granule un fir în spirală, de jur-împrejurul verigii. Din punct de vedere al repartiției teritoriale, în Banat au fost descoperiți doar în necropolele din regiunea de deal şi de munte. Astfel de piese au fost descoperite în necropolele din fosta Iugoslavie de la *Dobraca*-M.58[174], *Trnjane*-M.319, 355[175]. În ambele cazuri se datează în secolului XII. Asemenea cercei au mai fost descoperiți şi la *Donićko Brdo, Braničevo*-Rudine şi au fost datați în secolele XII-XIII [176] la *Brestovik*[177], *Mirijevo, Vinča, Dobraka, Rogojevac, Veliki Izvor, Prahovo, Korbovo, Niš, D. Toponica*[178], *Mačvanska Mitrovica*[179]. În general au fost considerate ca fiind podoabe care au fost în uz în secolele X-XII.

I.3.1.2. Cercei cu două rânduri de astragali-sunt podoabe de argint. Pentru fixarea astragalilor, în jurul verigii s-a înfăşurat sârmă simplă, filigranată sau spiralată, de argint. Astfel de piese au fost descoperite în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea-patru piese[180] şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă-o piesă (din M.30). Una dintre piesele de la *Cuptoare*, cea din M.291, are între muluri două discuri din foiță de argint crestată. Cercei similari provin din necropolele de la *Korbovo* (M.18), *Prahovo* (passim, M.32, 34)[181]. Pe baza descoperirilor din Peninsula Balcanică, în special din necropolele din vecinătatea Dunării, au fost atribuiți secolului XII şi eventual începutului secolului XIII, ca de exemplu în situl *Braničevo*-Svetinje. La *Visoka Ravan,* lângă *Brestovik*, au fost datați în secolele XI-XII[182]. În Bulgaria, la *Loveč*, piesele se datează în secolele XIII-XIV.

I.3.1.3. Cercei cu trei rânduri de astragali-a fost semnalat un exemplar la *Banatska Palanka*[183]. O piesă similară a fost descoperită în aşezarea de la *Ilidia*-Funii[184] şi a fost datată cu monede bizantine emise în timpul împăraților Manuil I Comnen (1143-1180), Isaac II Angelos (1185-1195), Alexios III Angelos (1195-1203) şi maghiare (Bela III-1172-1196) din

[170] Korzuhina 1954, Pl.L/3
[171] Țeicu 1998, 160, Fig. 42/1-2, 4-6, 9
[172] Țeicu 1998, 160, Fig.42/3
[173] Țeicu 1998, 160, Fig.42/10
[174] Ercegović-Pavlović 1972, 54, Fig.4
[175] Marjanović-Vujović 1984, 51, 57
[176] Popović-Ivanisević 1988, Fig.10/9
[177] Ćorović-Ljubinković 1956, 135, Fig.4
[178] Ercegović-Pavlović 1972, 43, 54, Pl.4
[179] Ercegović-Pavlović 1980, 20, Pl. XX, M. 51, datat la sf. sec. X şi începutul celui următor.
[180] Țeicu 1998, 160, Fig.42, 7, 11-13
[181] Minić 1987, 74, Pl. I/11, 78
[182] Marjanović-Vujović 1976, 102-103, Pl. II/2
[183] Mesterházy 1990, 98
[184] Uzum 1989, 41, Fig. 6/a, 43, Pliant, D/1, fără an

secolele XII-XIII. În vestul Serbiei, la *Bela Crkva*, o piesă asemănătoare a fost datată în secolul XI [185].

În Banat, aceste piese au fost descoperite strict în necropolele orizontului sud-dunărean-2. La sudul Dunării, verigile de păr decorate cu două rânduri de astragali au fost descoperite în necropola de la *Trnjane*-M.10, 308, 334, 307, 308, 224, 83[186]. În cazul lui M.307, cercelul a fost descoperit în asociere cu o verigă de păr cu capătul îndoit în formă de S simplu, ceea ce mă face să cred că este vorba în acest caz de piese tipice secolului XI, eventual început de secol XII. Pe de altă parte descoperirea în M.239 a unei verigi de păr de acelaşi tip, în asociere cu monede Manuil I Comnenul, împinge spaţiul cronologic de circulaţie al acestor piese în a două jumătate a secolului XII. Faptul că un astfel de cercel în asociere cu brăţări torsionate cu bucle la capete, care au apărut şi ele la rândul lor în asociere cu cercei biconici decoraţi cu cercuri din fir filigranat pe montură (aceştia daţi cu monedă Alexios III Anghelos), lărgesc aria lor cronologică de circulaţie până la sfârşitul secolului XII. Aceste piese sunt considerate de tradiţie bizantină, fiind produse ale atelierelor sud-dunărene din secolele XI-XII şi probabil, pe alocuri şi de la începutul secolului XIII. Datarea lor cea mai corectă se poate face în funcţie de piesele cu care au fost găsiţi în asociere, în cazul în care nu dispunem de monede[187].

I.3.2. Cercei cu montură biconică pe verigă sunt podoabe de dimensiuni relativ mari şi au fost descoperiţi în regiunea craniului. Veriga, în cele mai multe situaţii, este foarte groasă, şi a fost confecţionată din argint. Mai rare sunt exemplarele cu verigă din sârmă subţire, care se puteau purta şi la urechi. În partea inferioară a verigii sunt fixate monturi din câte două conuri de foiţă de argint sau bronz, decorată sau nu cu sârmă filigranată şi granule. Anumite exemplare au de o parte şi de alta a monturii, înfăşurate în jurul verigii, câte două sârme de argint spiralate. Acest tip de piese se întâlneşte cu predilecţie la sudul Dunării şi la nordul Mării Negre[188], în regiunea de influenţă bizantină. Aceasta poate demonstra faptul că originea lor este bizantină. Cercei asemănători, înrudiţi cu aceştia se întâlnesc şi în cimitirele de epocă avară din Pannonia[189]. Cuprind mai multe variante:

I.3.2.1. Cercei cu veriga subţire, cu montura din două conuri metalice pe care au fost lipite cerculeţe din sârmă de argint filigranată. Între cele două conuri este o bandă de argint pe care au fost fixate granule. Pandantivul a fost fixat cu sârmă de argint răsucită în jurul verigii. O astfel de piesă a fost descoperită în necropola de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă-M.27[190]. Podoabe similare, în necropola de la *Trnjane*[191], se datează cu monede emise în timpul lui Alexios III Angelos, deci la sfârşitul secolului XII (M.349). Tot acolo au apărut (M.274) în asociere cu brăţări torsionate, cu bucle la capete[192]. Piese identice au fost descoperite la *Humska Čuka*, dar nedatate[193], *Mirijevo, Vinča*[194], *Brestovik*[195].

---

[185] Garašanin, Garašanin 1956, 33, Pl.11/b, 35

[186] Marjanović-Vujović 1984, 14, 21, 37, 38, 49, 53-54

[187] În Banat datarea se poate face diferenţiat de la sit la sit. În general se poate observa că aici au circulat în special în cursul secolului XII şi începutul celui următor. O datare mai timpurie, asemeni unor necropole sau aşezări din sudul Dunării, în acest moment este riscantă. Pătrunderea acestui tip de podoabă în colţul de sud-est al Banatului şi pe linia Dunării trebuie pusă pe seama revenirii Bizanţului la Dunăre.

[188] Korzuhina 1954, Pl.LIV/1-2, 4-5 (*Пивцы* şi *Пишкі*)

[189] Hampel 1894, Pl.LX/8, Pl.CXVI/19, 17

[190] Ţeicu 1993, 267, Fig. 10/1

[191] Marjanović-Vujović 1984, 56

[192] Marjanović-Vujović 1984, 44-45

[193] Marjanović-Vujović 1985, 109, 110, Fig. 8

[194] Ţeicu 1993, 244

I.3.2.2. Cercei cu veriga subțire, cu o montură biconică pe care au fost fixate granule metalice la capete şi pe centru (două brâuri de granule distanțate). Montura a fost fixată pe verigă cu sârmă. Starea avansată de degradare nu permite alte observații. Piesa provine de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[196].

I.3.2.3. Cercei cu veriga groasă, din argint, pe care a fost fixată o montură biconică, din foiță de argint. Spre vârfurile conurilor sunt granule de argint, dispuse una lângă alta. La baza conurilor sunt alte două rânduri de granule, iar între ele, două sârme de argint, spiralate. Montura a fost fixată pe verigă cu fir de argint spiralat. Alte două sârme de argint spiralat au fost lipite distanțat unele față de altele, două la stânga, două la dreapta monturii. Piesele (două), provin din M.8 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[197] şi sunt mai puțin cunoscute.

I.3.2.4. Cercei cu veriga groasă, din argint, pe care a fost fixată o montură biconică din foiță de argint. La baza şi la vârful conurilor sunt granule de argint distanțate. Între ele a fost lipită sârmă de argint filigranat. La baza conurilor sunt două sârme de argint spiralat. Pentru fixarea monturii pe verigă s-au folosit sârme de argint simple. Piesele provin din M.12 şi M.23 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă (câte o pereche în fiecare mormânt)[198], *Cuptoare*-Sfogea[199] şi *Gornea*-Căunița de Sus. La sudul Dunării, acest tip de cercei a fost descoperit în M.11 de la *Korbovo*[200].

I.3.2.5. Cercei cu montura biconică, nedecorată. Au montura fixată cu sârme răsucite în jurul verigii. A fost descoperită o piesă distrusă la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[201] în M.18. Pe baza analogiilor de la *Trnjane* provenite din inventarul M.72, 5, 318[202], piesa se poate data în secolul XII. La *Mala Vrbica*, lângă *Prizren*, astfel de podoabe sunt datate larg, în secolele X-XII, iar la *Braničevo*-Svetinje în secolul XII şi începutul secolului XIII[203]. În Bulgaria, la *Loveč*, piese similare au fost datate în secolele XIII-XIV. Acest tip de piese a fost semnalat şi în Ucraina la *Пивцьі* şi *Пишкі*[204].

I.3.3. Cercei cu montura globulară au fost executați dintr-o bară îndoită circular, iar în partea inferioară a fost fixat un pandantiv sferic. Diferențierile între aceşti cercei constau în special în modul de execuție al pandantivului: din foiță de argint, din sârme filigranate şi cu granule, din foiță de argint perforată sau decorată cu mici granule. Acest tip de piese a fost descoperit în special în provinciile bizantine, sau în cele în care Imperiul a avut o anumită influență, ca de exemplu în Ucraina sudică. Ei au cunoscut în timp o largă circulație, fiind atestați în diverse variante până în secolul XIV[205]. Sunt cunoscuți în mai multe variante:

I.3.3.1. Cercei cu o montură sferică pe verigă, decorată cu mici proeminențe dispuse în şiruri. Astfel de piese provin din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea şi au fost datate în secolul XII[206]. În total au fost recuperate şapte astfel de piese. La *Trnjane* (M.248, 275, 278) au fost datați tot în secolul XII[207]. În necropola de la *Ljubičevac* au fost găsiți în M.10. Cimitirul îşi are începutul în secolul XII şi a funcționat până la începutul secolului XIV. Piese similare au

---

[195] Ćorović-Ljubinković 1956, 135, Fig. 4
[196] Piesa este inedită.
[197] Țeicu 1993, 263, Fig.6/1-2
[198] Țeicu 1993, 263, Fig.6/3-4
[199] Uzum, Pliant, Podoabe pentru cap, Fig. D/4
[200] Janković 1975, 232, Pl. XI/5
[201] Piesa este inedită
[202] Marjanović-Vujović 1984, 13, 19-20, 50-51
[203] Popović-Ivanisević 1988, 164, Fig.34/3
[204] Korzuhina 1954, 132, Pl.LIV/1-2, 4-5
[205] Pentru tipologia şi cronologia acestor piese vezi Ryabsteva 2000
[206] Țeicu 1993, 244, 266, Fig.7, 9-12, Țeicu 1998, 161, Fig. 43/1-7
[207] Marjanović-Vujović 1984, 40, 41, 45, 46

mai fost descoperite la *Dobrača, Klinci, Prahovo* (sec. XII-XIII), *Kurjač* (sec. XI-XIII), *Biserica Albă*-Bandera (datat în sec. X-XI)[208], *Popovac* (sec. XI-XII), *Vinča*-M.548 (sec. XI-XII)[209]. Din Bulgaria astfel de cercei au fost descoperiți la *Kovacevo* şi *Koprinka* şi au fost datați începând cu a doua jumătate a secolului XI până în secolul XIV[210], dar în necropole sunt semnalați în secolele XI-XII.

I.3.3.2. Cercei cu montura sferică, executată în tehnica granulației şi filigranului, fixată pe o verigă cu urechiuşă de prindere. Piesa a fost recuperată din necropola de la *Vojlovica*-Humka Azotara[211]. Datarea a fost realizată după cea generală a necropolei, deci în secolele XI-XII.

I.3.3.3. Cercel cu montura ajurată provine din M.228, *Cuptoare*-Sfogea. A fost executat din argint în tehnica granulației şi filigranului. Montura este formată din două emisfere, fiecare având forma unei flori cu patru petale. Ele au fost lipite cu un brâu de sârmulițe de argint, ornamentate cu granule distanțate. Montura a fost fixată pe verigă cu două sârme de argint, de-o parte şi de alta a ei[212]. O piesă asemănătoare, dar nu identică provine din M.9 de la *Čezava*[213] şi se poate data în secolul XII.

I.3.3.4. Cercel cu montura ajurată, decorat cu mici cerculețe. Pentru fixarea pe verigă simplă, s-a utilizat o sârmă simplă, înfăşurată pe aceasta, de o parte şi de alta a sferei. A fost descoperită o singură piesă la *Vojlovica*-Humka Azotara, executată din bronz[214]. Este datată în secolele XI-XII, pe baza celorlalte podoabe descoperite în necropolă.

I.3.3.5. Cercel cu două sfere pe verigă, executat din argint aurit. Sferele au fost fixate pe veriga din argint aurit cu două sârme din aur. Monturile au avut aceeaşi dimensiune şi au fost ornamentate cu câte opt orificii marcate cu două cercuri concentrice de sârmă de argint aurită fiecare. Sferele, executate fiecare din două emisfere, au fost lipite între ele cu sârmă de aur filigranat. Veriga este ruptă . Piesa este un passim, provenit din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea. Aceste podoabe au fost datate în secolul XI şi sunt de tradiție bizantină[215]. O piesă asemănătoare a fost descoperită la *Biserica Albă*, în Serbia vestică unde este datată similar[216].

I.3.3.6. Pereche de cercei din argint, având ca pandantivi două sfere identice ca formă şi dimensiuni. Veriga este din bară de argint laminată, cu o urechiuşă de prindere la capăt. Sferele au perforații şi au fost fixate de verigă prin fir de argint. Între ele este o mulură de granule. Piesele provin din M.252 de la *Cuptoare*-Sfogea[217]. Aceste piese, ca mod de execuție, pot fi considerate podoabe care se încadrează secolelor XII-XIII. Până în acest moment, nu se cunosc piese similare în regiunea balcanică şi nici în bazinul mijlociu al Dunării. Încadrarea lor se poate face doar pe baza tipului de montură utilizat şi a verigii cerceilor. Acest tip de montură se întâlneşte în special la cercei de tip Tokay, iar în Banat apare pe cerceii de la *Reşița*-Ogăşele, *Vojlovica*-Humka Azotara şi *Cuptoare*-Sfogea. Pe baza acestor analogii se poate asigura doar o datare orientativă, din veacul XII până la începutul secolului XIII. Firul de argint în spirală care asigură fixarea monturilor a fost utilizat şi el în special în aceeaşi perioadă. Bara pe care au fost montate cele două sfere ale fiecărui cercel, nu

[208] Garašanin, Garašanin 1957, 33, Pl.11/c
[209] Marjanović-Vujović, Tomić 1982, 59
[210] Gatev 1977, 33, 35
[211] Stanojev 1989, 40, 42/208, Marjanović-Vujović, Tomić 1982, 50
[212] Uzum 1987, 287, 297, Fig.4/a, 298
[213] Marjanović-Vujović 1982-83, 125, 126, Fig.6
[214] Stanojev 1989, 39
[215] Uzum 1987, 300, 297, Fig.4/e
[216] Garašanin, Garašanin 1956-57, 33, Pl.11/a
[217] Uzum 1987, 298-299

a mai fost utilizată însă mai mult de sfârşitul secolului XIII[218], ceea ce mă face să cred că limita cronologică superioară nu poate fi împinsă după sfârşitul secolului amintit. Singura regiune unde au fost descoperiţi cercei de tâmplă cu doi pandantivi sferici pe verigă este cea de la nordul Mării Negre, dar fără a fi identici ca mod se execuţie[219].

I.3.4. Cerceii de tip Tokay (cu trei monturi inegale pe verigă)[220] sunt piese de tradiţie bizantină, care au avut o largă circulaţie în timp. Cele mai timpurii exemplare de la nordul Dunării, din Pannonia, au fost datate la mijlocul secolului XI[221]. Aceşti cercei de tâmplă au fost lucraţi din argint. Cele mai vechi exemplare au avut veriga executată dintr-o bară de argint îndoită circular. Pe aceasta, în partea inferioară, se monta un pandantiv mai mare, care era compus din două conuri de foiţă de argint, lipite bază în bază. În zona de îmbinare între cele două conuri se fixau sârme de argint filigranat şi granule de argint, pe toată circumferinţa pandantivului. Acelaşi tip de granule de argint erau fixate şi la vârfurile conurilor, de jur împrejurul verigii. Pentru o fixare mai bună a pandantivului pe verigă, de o parte şi de alta a sa, în jurul ei se înfăşura o sârmă de argint filigranat. De o parte şi alta a pandantivului central se fixau fie alte două monturi sferice mai mici, fie câte un rând sau două de astragali. Variantele mai târzii, cele din a doua jumătate a secolului XIII din Banat, şi nu numai, au veriga dintr-o sârmă de argint pusă în două şi torsionată (*Vršac, Sviniţa, Cuptoare*-Sfogea), iar uneori, printre aceste sârme groase se introducea o alta de argint filigranat. Montura centrală mai era uneori executată din sîrmă de argint filigranat şi granule de argint (*Reşiţa*-Ogăşele). Sunt cunoscuţi în mai multe variante:

I.3.4.1. Cercel cu veriga simplă cu o montură din două conuri de foiţă de argint, decorate la vârf şi la bază cu granule de argint lipite una lângă alta, flancate de astragali. Conurile au fost lipite între ele prin două sârme de argint filigranat. Montura centrală a fost fixată pe verigă cu sârmă de argint înfăşurată în jurul ei. De o parte şi de alta a sa se află două monturi de astragali. Piesele provin din necropolele de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[222], din M.25 şi *Cuptoare*-Sfogea (M.17, dar descrierea este sumară şi fără desen)[223]. La *Şopotu Vechi*-Mârvilă, cercelul a fost găsit în asociere cu o monedă emisă în timpul regelui Bela al III-lea (1172-1196). Piese similare au fost descoperite în necropola de la *Vinča*, în M.518 şi au fost datate în veacurile XI-XII[224]. Tot în sudul Dunării, cercei asemănători provin din zona *Skopje*, însă piesele nu au fost datate decât generic[225]. Ele pot fi atribuite şi secolului XI, cel puţin cele din sudul Dunării.

I.3.4.2. Cercei cu veriga simplă, cu o montură centrală executată din foiţă de argint pe care au fost lipite granule la bază şi spre vârfuri. Între granulele de la bază şi cele de la vârf a fost lipit fir de argint filigranat. Cele două conuri au fost lipite între ele printr-un brâu de argint filigranat. De o parte şi de alta a monturii centrale se află câte două grupuri de astragali

---

[218] Ćorović-Ljubinković 1954, 81-93
[219] Korzuhina 1954, Pl.XXIX/7-8, Pl.XXX/3, XXXIII/10, XXXIV/8 (Kiev)
[220] Mesterházy 1994, 193-242
[221] Giesler 1981, 19
[222] Inedită
[223] Ţeicu 1993, 244. Nu pot spune care sunt elementele definitorii ale acestui tip de piesă descoperit la Cuptoare, analogiile oferite putând plasa piesa în secolele XII-XIII. O piesă asemănătoare celei de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă a fost publicată într-un pliant cu podoabe medievale tipărit de către M.J. Caraş-Severin. Diferenţa vizibilă între cele două piese, este aceea că cercelul de la *Cuptoare*-Sfogea are lipite pe sfera centrală granule mari, la baza şi la vârful conurilor, iar între ele este o sârmă de argint filigranat (Uzum, Pliant, Podoabe pentru cap Fig. E/3 şi F/1).
[224] Marjanović-Vujović, Tomić 1982, 59
[225] Ćorović-Ljubinković 1954, 83, Pl.3. Aceste piese sunt foarte asemănătoare cu o parte a celor din tezaurul descoperit la Tokaj, databil în secolul XI.

distanțați între ei prin sârmă de argint filigranat răsucită în jurul verigii. Piesele provin din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea, din M. 17[226].

I.3.5. Cercel cu pandantiv monedă a fost descoperit doar într-un exemplar în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea. Constă dintr-o verigă de sârmă pe care a fost introdusă o monedă perforată. Moneda este romană[227].

II. Podoabe ale gâtului

II.1. *Mărgele* au fost fost descoperite fie singulare, fie coliere în care se combină mai multe tipuri de piese. În Banat sunt cele mai răspândite podoabe ale gâtului. Conțin în cele mai multe cazuri piese diverse, din pastă de sticlă, lut pictat, scoici kauri sau de râu, vertebre de peşte, pandantivi clopoțel, pietricele şlefuite, biluțe sau tuburi de metal, etc. Datorită faptului că cele mai multe piese au fost publicate defectuos, fără o descriere amănunțită (dimensiuni, culoare, material) este foarte greu de realizat o tipologie foarte strictă a lor[228].

Cuptoare-Sfogea-M.218-a fost găsit un colier de mărgele compus din trei şiruri paralele de mărgele dispuse alternativ în următoarea ordine coloristică: negre, galbene, roşii şi verzi. Piesele sunt din pastă de sticlă, de formă tubulară, subțiri, cu lungimi variabile de 10-15 mm[229].

Cuptoare-Sfogea-M.328-a fost descoperit un colier de câteva zeci de mărgele. Acestea au fost din pastă de sticlă portocalie (2), pastă de sticlă verde (13+câteva zeci sparte), lut ars, pictat cu ochiuri de culoare albă şi galbenă pe fond negru[230].

Cuptoare-Sfogea-M.343-s-a găsit o mărgea de sticlă albastră şi una de lut pictată, de culoare galbenă. Mormântul a fost deranjat[231]. Este posibil şi să fie vorba de mărgele cu rol de amuletă (?).

Cuptoare-Sfogea-în necropolă au mai fost descoperite cinci mărgele fără context clar. Două au fost confecționate din sticlă de culoare mov[232].

Gornea-Căunița de Sus-M.44-a avut un colier de scoici kauri, pandantiv clopoțel din bronz şi mărgele de sticlă de culoare verde şi albastră, perle din bronz argintat, mărgele din ceramică şi pietricele şlefuite[233]. Un colier asemănător a fost recuperat din necropola de la *Trnjane* (M.273) şi se poate data în secolul XII[234].

Gornea-Căunița de Sus-M.48 a avut ca inventar şi un colier din scoici kauri, mărgele de lut de tip pepene, din pastă de sticlă şi din lut colorate cu albastru, galben etc[235].

Moldova Veche-Malul Dunării-M.1 avea în inventar şi două mărgele de sticlă, ceea ce mă face să cred că ar putea fi vorba de o amuletă[236].

II.2. *Medalioanele* sunt podoabe ale gâtului, de regulă rar întâlnite. În acest tip de necropole a fost descoperit un singur exemplar în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea, dar nu în context stratigrafic clar. Piesa, de formă ovală, executată din argint, are fixată pe ea, în caboşon, o piatră de cuarț ametistizat. În partea superioară a fost prevăzut cu o verigă pentru a

[226] Țeicu 1993, 244, 268, Fig.11/1-2, Țeicu 1998, 136, 163, Fig. 45/1-2
[227] Uzum 1987, 297, Fig.4/d, 299
[228] Mă voi rezuma la a enumera complexele sau cimitirele de unde au fost recuperate asemenea piese şi la a le reda chiar şi descrierea lor sumară acolo unde am dispus de ea.
[229] Uzum 1987, 301
[230] Uzum 1987, 302
[231] Uzum 1987, 302
[232] Uzum 1987, 302
[233] Uzum 1981, 185, 210, Fig.16/a
[234] Marjanović-Vujović 1984, 44-45
[235] Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, 297
[236] Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 54, 92

putea fi atârnată[237]. Acest tip de piese sunt rare şi nu putem oferi analogii pentru ea în acest moment. Nu este exclus să fie o piesă romană reutilizată.

II.3. *Cruciuliţă pectorală* a fost descoperită la *Moldova Veche*-Ogaşul cu spini. Acest tip de piese, de regulă, sunt descoperite foarte rar în morminte. Obiceiul depunerii lor nu este specific neapărat unui anume interval cronologic sau unei anume regiuni. La nordul Mureşului, o piesă a fost găsită la *Arad*-Câmpul din afara cetăţii, şi se poate data în secolele X-XI. O altă piesă, tot dintr-un complex funerar, provine din M.454 de la *Jasz*[238].

III. Podoabe ale braţelor sunt reprezentate de brăţări şi inele. Moda purtării lor a avut probabil un caracter permanent, dar depunerea în morminte cunoaşte diferenţieri de la un interval cronologic la altul. În lotul de necropole avut în vedere aici, moda inhumării cu brăţări era frecventă.

III.1. *Brăţări*. În funcţie de materialul utilizat (bară metalică, sticlă, platbandă, fire metalice) brăţările se împart în mai multe grupe şi subgrupe.

III.1.1. Brăţări din bară de bronz sau argint

Sunt confecţionate prin turnare, apoi în anumite cazuri, decorate prin incizie. Au fost descoperite atât în morminte de femei cât şi de bărbaţi ori de copii. Aria lor de răspândire este foarte largă în sud-estul Europei, dar se întâlnesc în special în Pannonia, la est de Carpaţi[239] şi în Ucraina[240].

III.1.1.1.Brăţară din bară, ovală în secţiune, cu capetele despărţite-a fost descoperită o piesă în M.332 de la *Cuptoare*-Sfogea. Nu a fost datată de către autorul cercetării[241]. În lipsa unei descrieri mai amănunţite nu mă pot pronunţa asupra datării ei. Acest tip de piese a apărut deja doar în morminte ale unor persoane de sex feminin, asemeni celor cu secţiunea triunghiulară şi cu terminaţiile lăţite, cele cu secţiunea dreptunghiulară sau cele lenticulare în secţiune (tot cu terminaţiile lăţite). Faţă de piesele precedente, la care se observă că au apărut în morminte indiferent se sex sau de vârstă, acestea, prin faptul că nu le găsim decât în morminte ale unor femei sau fetiţe, ar putea indica faptul că avem de-a face cu două grupe de populaţie cu obiceiuri diferite de port.

III.1.1.2. Brăţări cu corpul lenticular în secţiune, cu capetele lăţite şi rotunjite-este descoperită o piesă la *Gornea*-Căunița de Sus (M.12)[242]. La sudul Dunării, ca de exemplu la *Trnjane* (M.270)[243], au fost datate în secolul XII.

III.1.1.3.Brăţări cu corpul triunghiular în secţiune, cu capetele lăţite şi rotunjite, decorată pe corp cu trei registre de linii incizate, iar pe capete cu incizii rombice-o astfel de piesă a fost descoperită la *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.12)[244]. O brăţară similară a fost descoperită la *Trnjane* (M.217) şi se datează în secolul XII[245].

III.1.1.4. Brăţară cu corpul dreptunghiular în secţiune, cu capete despărţite şi uşor aplatizate, decorul constă din grupuri de crestături (câte 3-4) transversale, plasate la distanţe de câte 2 cm. provine din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea[246]. Acest tip de piese este specific

[237] Uzum 1987, 302
[238] Selmeczi 1992, 108, Pl.IV/M.87/1, 110, Pl.VI/M161/43, 113, Pl.IX/M.236/55, 121, Pl.XVII/M.454/21
[239] Vezi notele de la fiecare tip
[240] Korzuhina 1954, Pl.II/2, Pl.X/1-2, Pl.XII/1, Pl.XXXIV/1 (*Угодичи, Киев, Хайча, Софийского соьора*)
[241] Uzum 1987, 307
[242] Uzum 1985, 189
[243] Marjanović-Vujović 1984, 44, Pl. XVII, M. 270
[244] Ţeicu 1993, 263, Fig. 6
[245] Marjanović-Vujović 1984, 36
[246] Uzum 1987, 307

mediului sud-dunărean. Brățările cu secțiunea dreptunghiulară, în Bulgaria, au fost datate foarte larg, în secolele X-XIV[247]. La sudul Dunării, în regiunea vecină Banatului, brățările din bară dreptunghiulară în secțiune, iar capetele aplatizate, sunt atribuite în special secolului XII şi începutul celui următor.

III.1.2. Brățările din sârme torsionate sunt confecționate în marea lor majoritate din sârme de bronz, în diverse moduri.

III.1.2.1. Brățări din sârme torsionate, cu două ochiuri la capete; în fiecare ochi au fost lăsate capetele sârmei. Se confecționau din două sârme, fiecare pliată în două, care se uneau în aşa fel încât în cele două bucle rezultate ca urmare a îndoirii sârmelor să rămână puțin din capetele celeilalte sârme. Apoi urma torsionarea şi îndoirea piesei în formă de "C". Astfel de piese au fost descoperite în necropolele de la *Cuptoare*-Sfogea, *Gornea*-Căunița de Sus şi *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.10, 12, 16, 27, 28)[248]. Pe baza analogiilor din necropolele din bazinul mijlociu al Dunării au fost datate în secolele XI-XII, chiar începutul secolului XIII. La *Trnjane* ele pot fi datate în secolul XII, chiar începutul secolului XIII (M.278, 309, 318, 276, 277, 275, 274, 268, 234, 252, 224, 227, 230, 217, 221, 217, 216, 178, 149, 129, 127, 83, 91, 72, 80, 61, 70, 58, 60)[249], *Djerdap-Brza Palanka* (passim şi în M.19)[250], *Kurjača*, lângă *Požarevac* (în mormânt a apărut o monedă emisă în timpul lui Manuel I Comnen)[251], *Braničevo*-Svetinje (sec.XII-începutul sec. XIII)[252] şi Rudina[253], *Vajuga*-Pesac (Necropola 2, M.1, 65), *Popovac* (sec. XI-XII), *Brestovik*[254]. În actualul spațiu bulgar, la *Hisar*, aceste piese sunt considerate ca fiind specifice secolelor X-XI[255]. O piesă similară se află şi la Muzeul din *Dălgopol*, dar datarea sa lasă de dorit, ea fiind încadrată în cursul secolelor X-XIV[256].

III.1.2.2. Brățări din sârme torsionate, cu două ochiuri la capete, în fiecare ochi au fost lăsate capetele sârmei, iar printre sârme au fost introduse altele mai subțiri, filigranate. Sunt piese mai luxoase, care au fost descoperite la *Şopotu Vechi*-Mârvilă, în M. 46[257].

Aceste ultime două tipuri de piese se întâlnesc doar în necropolele de la sudul Dunării. În nordul fluviului sunt întâlnite doar în colțul de sud-est al Banatului şi în Oltenia.

III.1.3. Brățări din platbandă

III.1.3.1. Brățară din platbandă, cu terminațiile rotunjite. Este o simplă tablă de bronz, îndoită în formă de "C". Terminațiile sunt mai înguste decât restul piesei. A fost descoperită la *Vojlovica*-Humka Azotara; decorul constă într-o linie în val, incizată. Ea a fost datată în secolele XI-XII[258].

III.1.3.2. Brățări din platbandă cu capetele rotunjite, perforate şi decorate pe tot corpul prin incizii punctate. Pe teritoriul Banatului, au fost găsite în necropolele de la *Svinița*-Km. Fluvial 1004 (un exemplar din secolele XII-XIII)[259] şi *Vojlovica*-Humka Azotara[260]. În cel de

[247] Gatev 1977, 40
[248] Țeicu 1998, 165, Fig.47, 166, Fig.48, 167, Fig.49
[249] Marjanović-Vujović 1984
[250] Ercegović-Pavlović 1966, Pl.IV, Fig. 6, 7, Pl.V, Fig.1-4
[251] Jovanović 1977, 149, 172, Pl. VIII/1, 1a, 2 a-e, Marjanović 1967, 217-220
[252] Popović-Ivanisević 1988, 164, Pl.34/12, 13
[253] Popović-Ivanisević 1988, 139, Pl.10/4
[254] Ćorović-Ljubinković 1956, 135, Fig. 4
[255] Džambov 1977, 58, Fig. 2/?
[256] Lazarov 2001, 72, 167, nr. cat. 172
[257] Piese inedite. Pentru analogii vezi Korzuhina 1954, Pl.LXII/1.
[258] Stanojev 1989, 40, 42
[259] Boroneanț 1985, 112, pl.1. Cronologia acestor piese pentru teritoriul de la nord de Dunăre nu depăşeşte începutul secolului XIII, când acest tip de necropole a încetat să mai funcționeze.
[260] Stanojev 1989, 40, 42

al doilea caz, datarea a fost realizată după tipologia pieselor de inventar descoperite în necropolă, în secolele XI-XII. Piese asemănătoare au fost descoperite la sudul Dunării în necropola de la *Vajuga*-Pesak[261].

III.1.4. Brățări din pastă de sticlă

Sunt considerate ca fiind podoabe specifice secolelor XI-XII, însă marea majoritate, la nordul Dunării, aparțin secolului XII.

Trebuie precizat faptul că, probabil, o parte a lor se produceau în secolul XII la *Popovica*, în sudul Dunării[262]. Cele mai simple exemplare au fost confecționate din bare de pastă de sticlă (cu secțiuni diverse, circulare, ovale etc.) îndoite și lipite la cald. O altă parte a lor sunt din benzi de pastă de sticlă pe care au fost realizate incizii la cald. Unele exemplare au fost decorate și cu baghete subțiri (una sau mai multe), din același material, lipite de-a lungul corpului piesei, dar de altă culoare. În Banat gama de culori este limitată, cele mai multe fiind negre, albastre, verzi, decorate sau nu cu pastă roșie.

III.1.4.1. Brățări din pastă de sticlă, circulare în secțiune provin din descoperirile de la *Caransebeş*-Măhala (piesă de culoare albastră închis)[263] și *Cuptoare*-Sfogea[264]. Piesele au fost datate în secolele XI-XII. La *Hisar,* în Bulgaria actuală, aceste piese se consideră că au circulat în secolele X-XI[265]. Piese de culoare albastră, asemenea celor din Banat, au fost datate cu monede emise în timpul domniei lui Bela II (1131-1141), în M.6 de la *Lešje*, lângă *Paraćin*[266].

III.1.4.2. Brățări din pastă de sticlă, cu secțiune ovală provin din descoperirile de la *Cuptoare*-Sfogea[267] și *Șopotu* Vechi-Mârvilă (M.17)[268]. Și acest tip de piese are aceeași datare ca și precedentul.

III.1.4.3. Brățări din pastă de sticlă, cu secțiunea ovală, ornamentată în relief cu o nervură au fost descoperite în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea[269].

III.1.4.4.Brățări din pastă de sticlă cu secțiunea ovală ornamentată în relief cu două nervuri provin din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea[270].

III.1.4.5.Brățări din partă de sticlă ornamentată cu două caneluri au fost descoperite în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea.

III.1.4.6. Brățări din pastă de sticlă ornamentată cu patru caneluri au fost găsite în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea[271].

III.2. *Inelele* sunt podoabe ale brațelor şi sunt cantitativ cele mai utilizate pe întreg intervalul cronologic avut în vedere (secolele XI-XIII). Toate piesele descoperite sunt din bronz și din argint. Tehnicile de execuție diferă (ciocănire și turnare). Tehnicile de decorare sunt diferite, fiind întâlnite în special incizia, granulația, filigranul, dar și montarea de pietre semiprețioase sau geme antice în caboșoane. Alte piese au rămas cu decorul inițial din turnare. Motivele decorative utilizate și întâlnite pe teritoriul Banatului sunt și ele foarte diverse: geometrice, cruci, animaliere, antropomorfe, scut, vegetale sau combinate, dar sunt și

[261] Marjanović-Vujović 1986, 216, Fig.16/M.65, 211, Fig.27/M.109/3
[262] Janković 1983, 99-118
[263] Iaroslavski 1975, 361, 363
[264] Uzum 1987, 308, Fig.8/d, 309, Fig.9/a-d, 310, 311
[265] Džambov 1977, 56, 57, Fig.1
[266] Jovanović 1977, 155, Milošević 1961, 143
[267] Țeicu 1998, 169, Fig.51/2
[268] Țeicu 1998, 156, Fig.38/12
[269] Uzum 1987, 309-310
[270] Uzum 1987, 309
[271] Uzum 1987, 310

piese nedecorate. Un număr foarte mic de piese a avut monograme (*Cuptoare*-Sfogea, un inel roman de la *Gornea*-Căunița de Sus). Toate inelele descoperite până acum în spațiul studiat sunt din metal.

III.2.1. Inele simple bandiforme. Au fost confecționate fără excepție din platbandă.

III.2.1.1. Inele simple, fără decor sunt descoperite în trei exemplare din necropolele de la *Cuptoare*-Sfogea (M.5/1983 sau M213/1983 şi în cercetările din 1981). Aceste inele, au fost lucrate din bară lenticulară în secțiune şi au avut capetele petrecute[272]. În primul caz, piesa este lucrată din bară de argint laminat, iar la al doilea exemplar provenit din aceeaşi necropolă nu se poate preciza materialul din cauza faptului că inelul nu a fost curățat.

III.2.1.2. Inele simple, cu decor. Este un exemplar din bandă de bronz, lată, cu capetele despărțite. Marginile benzii au fost pe toată lungimea piesei ridicate uşor în sus. Partea superioară a inelului are incizate două puncte, unul lângă celălalt. Acest inel a fost descoperit în necropola de la *Gornea*-Căunița de Sus, în M. 38[273]. O piesă similară, însă fără decor, a fost găsită la *Braničevo*-Svetinje şi se poate data în secolul XII[274].

III.2.2. Inele cu chaton care au corpul comun cu veriga

Au fost executate în tehnica ciocănirii şi a turnării, din argint şi bronz. Decorul este foarte variat, rar întâlnindu-se două sau trei exemplare cu acelaşi motiv ornamental. Piesele, executate prin ciocănire, au capetele verigii suprapuse ori apropiate.

III.2.2.1. Inele cu chaton aplatizat au fost descoperite într-o multitudine de variante.

1.Inele cu chatonul circular, cu chenar circular în care au fost două figuri umane stilizate (*Sviniţa*-Km. fluvial 1004)[275]. O piesă care are un decor similar a fost descoperită în necropola de la *Trnjane* (M.94)[276]. Acest tip de inel s-a considerat că face parte din categoria inelelor amuletă, cu reprezentarea împăratului protector Constantin şi a împărătesei Elena. În ceea ce priveşte interpretarea motivului celor două figuri umane, întâlnit pe inele de la *Sviniţa* şi *Isaccea*, L. Dumitriu consideră că este vorba de sfinți militari[277]. Exemplarul de la *Sviniţa*, deşi cu figuri umane, nu este totuşi relevant pentru această interpretare, deoarece le lipsesc atributele, anume armele. La *Požarevac* a fost datat cu monedă din secolul XII. Descoperirea din acest din urmă punct este foarte importantă, pentru că asigură încă o dată datarea unor piese (printre acestea sunt brățările din sârme torsionate, cu câte un ochi la fiecare capăt) în decursul secolul XII, cu monedă emisă în timpul împăratului Manuel I Comnenul (1043-1180)[278].

2. Inel cu chatonul rotund, cu chenar circular pe margine. În chenar este un "X" în aşa fel încât se formează patru sferturi de cerc, fiecare haşurat cu linii oblice, perpendiculare pe cele din sfertul de cerc pe care îl flanchează. Piesa a fost executată prin ciocănire, din bronz, iar veriga are capetele suprapuse. Pe umerii verigii au fost incizate linii oblice, de o parte şi de alta a chatonului. O asemenea piesă a fost descoperită în M. 12 de la *Vojlovica*-Humka Azotara[279]. Motivul decorativ al inelului a mai fost întâlnit pe o brățară de la *Trnjane* (M.249), care mai avea ca inventar funerar verigi de păr simple şi o verigă cu un capăt îndoit în forma literei S[280].

---

[272] Uzum 1987, 303-304
[273] Uzum 1981, 191
[274] Popović-Ivanisević 1988, 164, Fig.34/10
[275] Boroneanț 1985, 114
[276] Marjanović-Vujović 1984, 22-23
[277] Dumitriu 2001, 54
[278] Marjanović 1967, 217-220
[279] Stanojev 1989, 40, 42
[280] Marjanović-Vujović 1984, 41, 95, Pl.XVI, M.249

3. Inel cu chatonul circular, cu chenar pe margine. A fost decorat cu motivul frânghiei, dispus perpendicular pe verigă. Motivul a fost intersectat de o linie incizată, perpendiculară, care are la fiecare capăt câte două incizii semicirculare, de o parte şi de alta a liniei. Piesa, lucrată din bronz prin ciocănire, cu capetele verigii suprapuse, a fost recuperată din M. 6 de la *Vojlovica*-Humka Azotara[281].

4. Inel cu chatonul circular, decorat cu un "X" punctat şi alte puncte incizate, fără o anume regularitate. Spre umerii verigii este câte o linie punctată, incizată pentru a face delimitarea de chaton. Această piesă a fost descoperită în necropola de la *Vojlovica*-Humka Azotara, în M. 7 şi a fost executată din bronz, prin ciocănire[282].

5. Inel cu chaton rombic, executat din argint, prin ciocănire. A fost decorat printr-o cruce înscrisă într-un cerc. Piesa provine din M. 2 de la *Vojlovica*-Humka Azotara[283].

6. Inele din bronz executate prin ciocănire, cu chatonul oval, decorate cu motivul câinelui, au fost descoperite la *Cuptoare*-Sfogea (două piese: M.29/1977-executată prin ciocănire; 1980, S.43, caroul 9-executată prin ciocănire)[284]. Inele similare provin din necropola de la *Trnjane* (M.178, 186, 212, 268) şi se pot data în secolul XII[285]. Acest motiv decorativ este întâlnit cu predilecţie pe piese de la sudul Dunării.

7. Inel cu chatonul oval, cu inscripţie, a fost descoperit la *Cuptoare*-Sfogea. Piesa a fost confecţionată prin ciocănire[286].

8. Inel cu chatonul oval, nedecorat. Capetele verigii sunt petrecute. Piesa provine din M.65 de la *Gornea*-Căuniţa de Sus[287]. O altă piesă de acelaşi tip a fost descoperită la *Şopotu Vechi*-Mârvilă în M.37.

9. Inel cu chatonul hexagonal, nedecorat, executat prin ciocănire. A fost descoperit în M. 38 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[288].

10.Inel cu chatonul circular, cu chenar circular, lucrat din argint prin turnare, decorat pe chaton cu o floare de crin stilizată, flancată de două cruci. Pe umerii verigii, de o parte şi de alta a chatonului au fost gravate două registre de linii perpendiculare pe acesta. Piesa a fost descoperită în M. 217 de la *Cuptoare*-Sfogea[289].

11. Inel cu chatonul circular, cu chenar circular, lucrat din argint prin turnare, decorat în partea dreaptă cu o cruce ale cărei braţe au fost intersectate de câte o linie, în centru o semilună, iar în stânga două steluţe. Piesa provine din M.241 de la *Cuptoare*-Sfogea[290].

12. Inel cu chatonul circular, decorat pe umerii verigii. Pe chaton a fost decorat cu o cruce cu braţele egale dispusă în interiorul unui chenar circular. Între braţele crucii sunt patru raze. A fost descoperit în M.264 de la *Cuptoare*-Sfogea[291].

13. Inel cu chatonul circular, lucrat din argint, decorat cu puncte incizate şi două "bastoane" cu mânerele spre exterior. Deasupra fiecărui manşon este câte o incizie semicirculară, cu deschiderea în sus. Piesa a fost găsită la *Cuptoare*-Sfogea[292].

---

[281] Stanojev 1989, 40, 42
[282] Stanojev 1989, 40, 42
[283] Stanojev 1989, 40, 42
[284] Ţeicu 1998, 170, Fig.52/5, 6
[285] Marjanović-Vujović 1984, 31, 33, 36, 44
[286] Ţeicu 1998, 170 Fig.52/7
[287] Lazarovici, Maxim, Ţeicu, Oprinescu 1993, 299
[288] Piesă inedită aflată la M.B.M. Reşiţa. Mulţumesc lui Dumitru Ţeicu pentru piesa pusă la dispoziţie.
[289] Uzum 1987, 304
[290] Uzum 1987, 304
[291] Uzum 1987, 304
[292] Pliant, B/10

14.Inel cu chatonul circular, lucrat din argint, decorat cu o floare cu şase petale înscrise în cerc. Pe umerii verigii sunt două registre de linii paralele, perpendiculare pe chaton. Piesa a fost descoperită la *Cuptoare*-Sfogea[293].

15.Inel cu chatonul circular. Pe umerii verigii, de o parte şi de alta a chatonului, este incizat motivul crenguței de brad. Chatonul este parțial distrus şi nu se poate spune dacă a avut decor sau nu. Provine din M.13 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă[294].

16.Inel cu chatonul oval, executat prin turnare, din bronz. Chatonul a fost decorat cu patru raze. Piesa provine din M.40 de la *Gornea*-Căunița de Sus. Piese similare au fost descoperite în necropola de la *Dobraca* (M.16, 21, 42, 47, 35, 22)[295]. Acestea au fost datate în secolele X-XII. La *Kovačevo*, în Bulgaria se consideră că au fost în circulație în secolul XII[296]. În alte necropole din aceeaşi țară, la *Hvoina, Koprinka, Loveć* şi *Madara* au fost în circulație din secolul X până spre sfârşitul secolului XII[297].

17.Inel cu chatonul oval, executat prin turnare, din bronz. Chatonul a fost împărțit în două registre printr-o linie transversală. În fiecare registru este câte un romb, împărțit în două jumătăți printr-o linie punctată. Piesa provine din M.40 de la *Gornea*-Căunița de Sus[298]. O piesă similară dar decorată cu două cercuri provine de la *Hisar* (Bulgaria) şi a fost datată în secolele X-XI[299].

III.2.3.Inele cu chaton supraînălțat, fără pietre ornamentale

III.2.3.1.Inele cu chaton supraînălțat, de formă circulară, care au fost executate prin turnare şi cuprind mai multe variante de decor:

1.Inel cu motive vegetale dispuse în cruce în jurul unui mic romb central. Piesa a fost descoperită în necropola de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă, în M.37[300]. O piesă aproape identică provine din M.187 de la *Trnjane*, datată în secolul XII[301].

2.Inel cu motivul scutului, tăiat oblic de o linie. Piesa provine din necropola de la *Cuptoare-Sfogea*[302].

3.Inel decorat cu patru litere ”T”, dispuse în cruce, în jurul unui cerc cu un punct în interior. Între “T”-uri este câte un punct înscris în cerc. Piesa provine din necropola de la *Svinița*-Km. Fluvial 1004[303].

4.Inel decorat cu figură antropomorfă cu brațele ridicate în sus. În mâna dreaptă este un fel de cârjă. Piesa provine din M. 20 de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă şi a fost executată din argint prin turnare. De o parte şi de alta a chatonului, pe verigă sunt incizate romburi[304]. Piese decorate cu figuri antropomorfe în diverse poziții sunt specifice regiunii de la sud de Dunărea mijlocie (*Trnjane*)[305]. Aceste imagini s-a considerat că pot fi atribuite unor sfinți militari[306].

---

[293] Pliant B/11
[294] Țeicu 1993, 263, Fig.6/10
[295] Garašanin, Garašanin 1956, 201, Fig.14
[296] Gatev 1985, 149, Fig. 64/6
[297] Gatev 1977, 42-43
[298] Uzum 1981, 192
[299] Džambov 1977, 56, 58, Fig.2/M
[300] Piesă inedită aflată la M.B.M. Reşița. Mulțumesc lui Dumitru Țeicu pentru piesa pusă la dispoziție.
[301] Marjanović-Vujović 1984, 33
[302] Piesă inedită aflată la M.B.M. Reşița. Mulțumesc lui Dumitru Țeicu pentru piesa pusă la dispoziție.
[303] Boroneanț 1985, 114
[304] Țeicu 1993/I, 263, Fig. 6/14
[305] Marjanović-Vujović 1984, 88, Pl.188, 89, Pl.191, 192, 193, 194
[306] Dumitriu 2001, 54

5.Inel pe al cărui chaton a fost montată o plăcuță circulară turnată, decorată cu motiv zoomorf, deasupra căruia este o cruce flancată de două linii paralele. Plăcuța are de jur-împrejurul său o sârmă filigranată. Piesa provine din M.44 de la *Gornea*-Căunița de Sus[307].

III.2.3.2.Inel cu chaton supraînălțat, de formă ovală nedecorat, de o parte şi de alta a monturii cu doi mici pinteni laterali. Pe umerii verigii există câte o incizie care delimitează montura de verigă. Veriga are capetele despărțite. Această piesă provine din M.40 de la *Gornea*-Căunița de Sus)[308].

III.2.3.3.Inel cu chaton supraînălțat, de formă hexagonală decorat cu o figură antropomorfă cu brațele ridicate, iar în fiecare mână are câte o cruce. Provine din M.65 de la *Gornea*-Căunița de Sus[309]. Asemenea exemplare cu motive antropomorfe în diverse poziții provin în număr mare din necropola de la *Trnjane*, şi se datează în secolul XII[310].

III.2.4.1.Inele cu chatonul în formă de casetă circulară, decorată în tehnica granulației şi a filigranului

Acest tip de piese a avut o largă circulație în timp, fiind cunoscute în mai multe variante. Constau într-o verigă pe care a fost montat chatonul. Acesta, în cele mai multe cazuri, constă dintr-o casetă de argint sau bronz în interiorul căreia a fost montată o piatră semiprețioasă. De jur-împrejurul casetei au fost lipite granule sau grupuri de granule de argint.

1.Piesă decorată pe margini cu granule dispuse în jurul monturii, iar în exteriorul plăcuței care formează chatonul sunt grupuri de granule. Provine din necropola de la *Cuptoare*-Sfogea[311].

2.Piesă decorată pe marginea plăcuței care constituie baza chatonului, cu granule care formează un brâu în jurul monturii. Inelul a fost descoperit la *Cuptoare*-Sfogea[312].

3.Piesă cu o mică piatră centrală pe chaton. În jurul monturii sunt două brâuri de sârmă filigranată dispuse concentric, iar pe marginea chatonului sunt lipite granule distanțate. Inelul provine de la *Cuptoare*-Sfogea[313].

4. O piesă, sumar descrisă, a avut încastrată o bucată de sticlă (?) albastră, şi este găsită în M.1 de la *Moldova Veche*-Malul Dunării[314].

III.2.4.2.Inele cu veriga din bandă metalică imitând sârmele filigranate alăturate. La îmbinarea capetelor benzii a fost lipită o granulă de bronz. Piesa provine din M.5 de la *Vojlovica*-Humka Azotara[315].

III.2.5.Un inel roman refolosit este cunoscut din necropola de la *Gornea*-Căunița de Sus, în M.29. Piesa a fost executată prin turnare, din bronz şi are pe chaton inscripția "OPR"[316].

Observații generale

Principala caracteristică a acestor necropole o constituie prezența în cantități destul de mari a pieselor de podoabă de tradiție sud dunăreană, precum şi poziția E în număr mare a brațelor defuncților într-un număr mare. Dispunerea mormintelor în cadrul planimetriei

[307] Uzum 1981, 192
[308] Uzum 1981, 192
[309] Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, 299
[310] Marjanović-Vujović 1984, 39, 92
[311] Țeicu 1998, 170, Fig.52/1
[312] Țeicu 1998, 170, Fig.52/2
[313] Țeicu 1998, 170, Fig.52/3
[314] Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 54
[315] Stanojev 1989, 40, 42
[316] Uzum 1981, 190-191

necropolelor, din ceea ce s-a putut observa[317], este în şiruri paralele care se divid în alte grupuri mai mici, probabil pe familii, precum şi în grupuri de morminte dispuse haotic[318]. Cronologic, aceste necropole îşi au începuturile la sfârşitul secolului XI sau începutul celui următor, şi au durat până în primii 15-20 de ani ai veacului XIII. Sunt şi excepţii, ca de exemplu necropolele de la *Cuptoare*-Sfogea şi *Sviniţa*-Km. Fluvial 1004, care au fost utilizate şi după această dată, dar caracteristicile lor ca necropole care au aparţinut acestui grup s-au schimbat, în special din punct de vedere al inventarului funerar. Un alt caz aparte îl constituie necropola de la *Banatska Palanka*, unde s-au descoperit şi piese mai timpurii. Între acest tip de necropole şi precedentele, se pot observa anumite puncte comune. În primul rând, se observă că, asemeni unor necropole din orizontul stepic, mormintele sunt dispuse în şiruri (*Şopotu Vechi*-Mârvilă, *Gornea*-Căuniţa de Sus). De asemenea, unele poziţii ale braţelor unei părţi a defuncţilor sunt similare cu a mormintelor din necropolele din orizontul Bielo Brdo, dar fără a fi un argument hotărâtor[319]. Spre deosebire însă, de aceleaşi necropole, armele şi piesele de port orientale lipsesc. Acelaşi lucru se poate spune şi asupra depunerii de ofrande alimentare în recipiente, excepţie făcând doar un mormânt de la *Sviniţa*-Km. Fluvial 1004, în care a fost descoperit un fragment de căldare de tip peceneg. Comparativ cu necropolele de secol X cu podoabe bizantine sau imitaţii ale lor, se poate spune că, din punct de vedere al tipologiei acestora, ele nu mai au vreo legătură. Podoabele şi piesele de port, deşi tot de origine sud-dunăreană, sunt de cu totul altă factură, fapt care poate însemna fie o transformare a culturii materiale, fie că este vorba de o populaţie care avea sau şi-a schimbat piesele de port sub influenţa bizantină. Ceea ce mai aduc nou aceste tipuri de necropole, este o schimbare destul de mare la nivelul practicilor rituale. În primul rând, este vorba de atestarea unei noi poziţii a braţelor faţă de corpul defunctului (varianta E, cu mâinile flectate din cot, şi palmele aduse pe clavicule, gât sau umeri, şi subvariantele ei), ca de exemplu la *Vojlovica*-Humka Azotara, unde M.13 a avut o mână flectată din cot şi cu palma adusă pe claviculă[320]. Asemenea morminte au mai fost descoperite în situl amintit. Din ceea ce s-a săpat şi publicat până în prezent, se poate spune doar că în această necropolă sunt elemente de populaţie amestecate. Piesele sunt fie de influenţă sud-dunăreană (cercel decorat cu o montură sferică, din fir filigranat şi granule), fie cu însemne creştine (inel de deget, cu o cruce cu braţe egale, incizată pe chaton), dar foarte puţine amintesc de orizontul funerar de tip Bielo Brdo (o verigă de păr cu un capăt îndoit în formă de S). Din punct de vedere al ritualului, situaţia este similară, doar mormintele 1 (cu palmele aduse pe bazin) şi 6 sugerând prezenţa unor alte elemente de populaţie, care aveau obiceiuri funerare diferite[321]. Situaţii similare sunt în majoritatea necropolelor aparţinînd acestui orizont funerar.

---

[317] Pentru necropolele de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă şi *Gornea*-Căuniţa de Sus

[318] Ambele situaţii, în paralel, au fost întâlnite în aceste cimitire.

[319] Aceste poziţii ale braţelor sunt tipice şi orizontului funerar de tip Bielo Brdo, în care fie că este vorba de o preluare a practicii din orizontul stepic, fie erau obiceiuri comune la cele două populaţii.

[320] Această poziţie a braţelor a fost extrem de rar surprinsă în necropolele de tip Bielo Brdo, iar în cele ale orizontului stepic nici nu apare. În necropolele dunărene şi din Balcani, ea este destul de des întâlnită, deci originea ei trebuie căutată în acest tip de cimitire. M. Hanuliak a considerat această poziţie a braţelor ca fiind o practică antivampirică, specifică slavilor şi practicată înaintea inhumării. În România s-a încercat atribuirea acesteia ereticilor bogumili (Cantacuzino, Oţa, Glück).

[321] Despre această poziţie a braţelor, în urma unor studii pe un lot mai mare de morminte din Slovacia, s-a ajuns la concluzia că a început să fie practicată odată cu pătrunderea populaţiilor de stepă de la sfârşitul secolului IX în Pannonia, până atunci ea fiind doar rar utilizată. În cimitirele din Slovacia este sesizabilă începând din jurul anului 915.

La nivelul practicilor funerare ulterioare, în anumite situri, precum cele de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă şi *Nicolinț*-Râpa Galbenă, s-a constatat prezența unor recipiente ceramice în teritoriul cimitirului.

Sunt necropole de diverse dimensiuni, ale unei populații amestecate din punct de vedere al ritualului de înmormântare. În urma analizei planimetrice, coroborat cu tipologia şi cronologia pieselor de inventar, s-a observat că, spre ultimele faze de funcționare, piesele de tradiție bizantină sau sud-dunăreană au devenit din ce în ce mai rare. Faptul că este vorba de populații diferite care se inhumau în aceleaşi necropole este demonstrat de piesele tipice orizontului funerar de tip Bielo Brdo, cele bizantine (nu reproduse după modele), poziția diversă a brațelor (mai multe variante şi subvariante utilizate decât în mod obişnuit în necropolele din orizonturile precedente) şi modul de dispunere al mormintelor unei familii. Diferențele cronologice, absolute şi relative, care se observă între piesele de tradiție bizantină din diverse regiuni ale Peninsulei Balcanice, rezultă din faptul că la sudul Dunării o parte a siturilor a fost utilizată o perioadă mai îndelungată de timp, fără să fie afectate de pătrunderea unei alte populații sau de influența bisericii catolice. În Banat, portul tipic acestor comunități a continuat şi este atestat prin descoperiri de piese de această factură în diverse tezaure (*Dubovac, Orşova* şi *Macovişte*), chiar şi în anumite necropole, precum şi prin anumite tipare descoperite în regiunea oraşului *Vršac*. Practicile funerare ale acestor comunități au suferit însă anumite modificări după mijlocul secolului XIII, ele mai fiind sesizate doar sporadic, la *Cuptoare*-Sfogea, *Vršac, Sviniț*a şi la *Reşiț*a-Ogăşele.

Populația care se inhuma în aceste necropole, avea practici rituale legate de împiedicarea revenirii defunctului printre cei vii. Acesta era un obicei funerar anterior creştinării, întâlnit la mai multe populații (slavi dar şi la populațiile de stepă nomade). Modul său de manifestare este însă asemănător. Depunerea de ofrande alimentare în interiorul mormintelor, în recipient, sau fără, a fost semnalată doar într-un singur caz, la *Sviniț*a-Km. fluvial 1004. Acest obicei, considerat a fi legat de slavi, dar întâlnit şi în mediul nomad stepic, lipseşte deci în aceste morminte, ceea ce reprezintă un argument în plus în favoarea faptului că între aceste comunități sunt diferențieri semnificative la nivelul desfăşurării practicilor funerare.

Pentru regiunea Banatului montan, la nivelul populației care se inhuma în aceste necropole, nu putem vorbi de o schimbare a tradiției culturii materiale față de perioada precedentă. Dacă acest fenomen a avut loc, atunci el s-a produs doar pentru acele elemente care au pătruns aici mai degrabă sporadic decât masiv. Un alt argument îl constituie faptul că acest tip de necropole a funcționat în paralel cu cele de tip Bielo Brdo din regiunea de câmpie, iar abandonarea obiceiurilor funerare (de inhumare a defunctului cu un anumit tip de piese de podoabă sau port) la ambele tipuri de populație s-a petrecut concomitent. La aceasta se adaugă faptul că, în zona de câmpie, tipurile de piese de port şi de podoabă au rămas şi în secolul XII şi la începutul lui XIII aceleaşi, cele de tradiție sud-dunăreană fiind o raritate. Pentru zona de munte, raritățile constau în prezența pieselor de tip Bielo Brdo. Aceasta înseamnă că, în linii generale, între cele două regiuni, portul indică două populații diferite (privind prin prisma podoabelor din mormintele de femei). Acest orizont funerar (pe baza cronologiei absolute şi relative a pieselor de port, podoabă şi a depunerii de monede ca obol funerar) poate fi surprins de la sfârşitul secolului XI până la începutul sec. XIII.

Elemente de legătură între necropolele de tip Bielo Brdo şi cele din orizontul dunărean

Un grup de necropole, în care sunt întâlnite elemente ale acestui orizont funerar (verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S), este constituit de cimitirele de la *Cuptoare*-

Sfogea, *Gornea*-Căunița de Sus, *Şopotu Vechi*-Mârvilă, *Banatska Palanka*[322] şi *Vojlovica*-Humka Azotara[323], dar ele nu mai pot fi atribuite lui. Acestea sunt concentrate în zona de munte a Banatului, cu o excepție. Singurele elemente care le marchează prezența sunt verigile de păr cu capătul îndoit în forma literei S. În aceste situri, amestecul de piese este foarte redus. Doar două morminte (M.48 de la *Gornea*-Căunița de Sus şi M.291 de la *Cuptoare*-Sfogea) au avut piese în asociere cu podoabe sud-dunărene, sau mai exact, caracteristice Dunării de Jos.

Din punct de vedere al ritualului, există câteva morminte care ar putea trăda elemente ale unei populații stepice (poziția B a brațelor, des întâlnită la mormintele din regiunea de câmpie a Banatului, datate în secolele X-XI). În afara celor cu palmele depuse pe bazin şi care au avut verigi de păr cu capătul întors în forma literei S, au mai fost găsite şi alte morminte cu brațele pe lângă corp şi palmele aduse pe bazin. Acestea au avut fie alt tip de piese de podoabă în inventar (tipice în special pentru Bazinul Dunării de Jos), fie nu au avut deloc. Se constată că, în regiunea de deal/munte, mormintele care au avut ca inventar verigile de păr menționate doar în puține cazuri au avut brațele cu palmele aduse pe bazin. Aceasta este încă o dovadă a faptului că, între populațiile de stepă şi purtătorii culturii Bielo Brdo, în Banat, relațiile la nivelul culturii materiale şi al practicilor funerare au fost pe ansamblu reduse. Totuşi trebuie făcute diferențieri de la o comunitate la alta şi evidențiate cazurile particulare. Nu acelaşi lucru se poate spune despre influența culturii materiale sud-dunărene asupra mormintelor care pot fi din fazele târzii ale orizontului stepic. Se observă că acestea au preluat piese de port de tradiție bizantină pe de o parte, iar pe de alta se inhumau în număr mare fără inventar. În ceea ce priveşte prezența verigilor de păr cu un capăt îndoit în formă de S, în acest stadiu al cercetării, este mai greu de spus dacă sunt piese de import în acest mediu sau se poate vorbi de pătrunderea unei alte populații dinspre regiunea de câmpie în cea de deal şi munte. Cea mai plauzibilă ipoteză pare a fi cea din urmă, importul unor piese de port sau podoabă inferioare calitativ într-un mediu unde piesele de tradiție sud dunăreană erau în circulație în cantități apreciabile, fiind mai greu de justificat. În această ordine de idei, putem crede că elementele de populație care au purtat verigi de păr cu capătul întors în formă de S au suferit influențe la nivelul culturii materiale (în acest sens ar fi relevante asocierile de piese din mormintele care conțin astfel de verigi), cât şi la nivelul practicilor de înmormântare (prezența pozițiilor C, D, E a brațelor) din partea populației din regiunea Dunării de Jos. Pentru toate grupele de populație se observă utilizarea unor practici comune privind împiedicarea încercării de revenire a defunctului printre cei vii (diverse poziții ale picioarelor, intervenții asupra cadavrelor înainte de înmormântare sau la un anumit interval de timp după acest eveniment). Conform credințelor slave, depunerea de alimente în morminte se făcea cu scopul de a păstra hrana pentru defunct, ca acesta să nu revină printre cei vii[324]. Lipsa depunerii de ofrande alimentare în recipiente poate demonstra că este vorba de o altă populație, sau de abandonarea vechilor practici funerare. Aici se poate ridica o altă problemă, anume aceea a atribuirii etnice a populațiilor aparținătoare orizontului Bielo Brdo şi cele din

[322] În acest sit, mai degrabă se poate spune că sunt observabile piese de tip Köttlach în amestec cu cele din orizontul dunărean, dar stadiul cercetărilor mă împiedică să fac alte aprecieri. Singurul element de legătură pare a fi perechea de cercei cu pandantiv tip măciucă, decorat cu patru rânduri de spini.

[323] Această necropolă constituie până în prezent, pentru teritoriul Banatului, un alt caz particular, aici fiind întâlnite piese şi obiceiuri de înmormântare specifice mai multor orizonturi funerare, anume piese de tip Bielo Brdo, dar în număr foarte redus, depunerea de seceră (tipică şi pentru orizontul funerar de tip Köttlach), inele, brățări şi cercei care se întâlnesc în orizontul sud-dunărean, precum şi poziția E a brațelor sau subvariantele ei.

[324] Premk, Popović, Bjelajac 1984, 118-124, Minić 1978, 87-95

regiunea sud-dunăreană. În general s-a încercat acreditarea ideii că purtătorii civilizației Bielo Brdo sunt slavi în amestec cu maghiari[325]. La sudul Dunării, s-a încercat demonstrarea faptului că avem de-a face tot cu o populație slavă[326], și, chiar mai mult, că și acolo avem de-a face cu același orizont funerar, aparținător slavilor. O astfel de interpretare este greu de demonstrat datorită unor argumente simple. Primul este acela că orizontul stepic, la nivelul culturii materiale și al practicilor funerare, se diferențiază puternic de cel de tip Bielo Brdo. Aceste două orizonturi nu se întrepătrund decât pe alocuri, și doar atunci când orizontul nomad stepic începuse să se altereze. Relațiile între cele două populații au fost reduse. Influența pe care au suferit-o populațiile de stepă a fost în special de factură bizantină, nu dinspre elementele slave din Pannonia care nu au avut o cultură materială superioară lor. Elementele slave cel mult au reprodus la comandă piese de port și podoabă bizantine, nu au creat ceva nou. La sudul Dunării, populațiile de acolo, aflate sub influența culturii materiale bizantine, au adoptat-o și au adaptat-o. La nordul Dunării, în Banatul montan, se poate vorbi de difuziune a acestei culturi materiale, pe diverse căi. La nordul Dunării, în Banatul montan, cultura materială sud-dunăreană, superioară celei din aria orizontului funerar de tip Bielo Brdo, s-a impus acesteia, eventualele elemente de civilizație fiind asimilate.

Aceasta demonstrează creștinarea masivă a acestor elemente nou pătrunse în zona montană și preluarea unui inventar, care în secolele IX, X și început de XI nu îi era specific. Pe de altă parte, aceasta și-a păstrat elemente specifice de ritual, precum anumite poziții a brațelor. Un fenomen similar s-a constatat și în Slovacia, unde din anii ‘30 ai secolului X, mormintele atribuite maghiarilor aveau pe ansamblu un anumit tipic de poziționare a brațelor în raport cu corpul defunctului[327]. Restul sunt deja morminte ale unei populații creștinate, iar altele aparțin unor grupuri care se inhumau după ritualuri eretice.

Piesele de inventar, însă, nu mai atestă același lucru. Aceasta poate fi și dovada că deja la sfârșitul secolului XI, în secolul XII și începutul celui următor populațiile din zona de munte erau într-o fază avansată de omogenizare la nivelul culturii materiale. Influența sau difuzarea pieselor caracteristice orizontului funerar de tip Bielo Brdo este minoră și nu afectează în mod special caracteristicile de bază ale acestor necropole.

Exceptând mormintele cu caracteristici ale orizontului funerar de tip Bielo Brdo, practicile funerare utilizate la mormintele din aceste necropole denotă un amestec de populații și de credințe aparte în ceea ce privește viața de după moarte. Acest amestec de practici funerare și tipurile de piese de port sau de podoabă utilizate (predominanța pieselor de podoabă bizantine) sunt o caracteristică a necropolelor din regiunea de deal și munte a Banatului. Prezența masivă a pieselor de tradiție sud-dunăreană le particularizează în raport cu cele Bielo Brdo clasice, contemporane lor pe anumite segmente cronologice. Faptul că există în paralel determină existența a două tipuri de necropole. Din acest grup de necropole mai fac parte cele de la *Caransebeș*-Măhala, *Nicolinț, Moldova Veche*-Malul Dunării, *Svinița*-Km. Fluvial 1004 și probabil cele de la *Caransebeș*-Centru (mormintele din jurul bisericii), *Drencova, Moldova Veche*-Rât. Piese similare sau de aceeași tradiție au mai fost descoperite la *Banatska Palanka, Vojlovica*-Humka Azotara și în așezarea contemporană necropolei de la *Ilidia*-Funii. Despre cele de la *Drencova, Moldova Veche*-Rât, *Caransebeș*-Măhala, *Nicolinț, Caransebeș*-Centru, *Moldova Veche*-Malul Dunării și *Svinița*-Km. Fluvial 1004 se știe, până în acest stadiu al cercetării, că nu au conținut piese din orizontul funerar de tip Bielo Brdo.

[325] Vezi Ercegović-Pavlović 1972, 41-58, Vana 1954, 51-104, Bálint 1991, Szöke 1962, etc.

[326] Toate articolele apărute în Serbia, precum și diversele monografii din spațiul amintit cu privire la problema necropolelor subliniază fără excepție acest lucru.

[327] Pentru aceasta vezi Hanuliak 2000, 133-147, unde sunt explicate transformările la nivelul ritualului funerar care au avut loc în zona slovacă după venirea ungurilor și comparația cu perioada anterioară.

Faptul că sunt cunoscute în număr ridicat astfel de cimitire şi au aceleaşi caracteristici cu cele de la sudul Dunării pune câteva probleme legate atât de tipul de inventar, cât şi de ritualul de înmormântare. Prima este aceea că piesele bizantine, în marea lor majoritate sunt de import. A doua se referă la probleme de ritual funerar. Prezența mormintelor cu brațele flectate din cot şi cu palmele aduse pe claviculă sau în regiunea gâtului, este atestată doar în anumite situri, preponderent în cele din sudul Dunării. Situația este identică şi în zona montană a Banatului. Ambele elemente pledează în favoarea faptului că în regiunea Dunării s-a dezvoltat într-o anumită porțiune o cultură materială şi spirituală relativ unitară. Faptul că morminte care prezintă anumite caracteristici de ritual (depunerea brațelor într-un anumit fel) se circumscriu cronologic unor evenimente politice şi ecleziastice le poate lega de ele. Probabil că o parte a complexelor funerare de un anume tip pot fi atribuite unei alte populații, care s-a deplasat dintr-o regiune în alta, ca urmare a unor evenimente de natură politică sau religioasă. Aceste deplasări de populație, pentru Banat pot fi sesizate din două direcții, în valuri succesive. O primă direcție poate fi urmărită dinspre nord-vest şi a fost reprezentată de către populațiile de stepă. În urma lor au pătruns elemente de populație care se exprimă la nivelul culturii materiale prin necropole de tip Bielo Brdo. Dinspre sud, au pătruns grupe de populație din Imperiul Bizantin. Din păcate, alte necropole din secolul X, diferite de cele ale orizontului stepic, nu au fost cercetate sistematic în Banat şi nu mă pot raporta din punct de vedere al caracteristicilor față de cele de la sudul fluviului. De aceea, abundența de piese de factură bizantină de la sfârşitul secolului XI, din secolele XII şi XIII a fost considerată ca un import masiv de piese. Consider că şi puținele obiecte de tradiție sau chiar de producție bizantine, descoperite în Banat şi datate în secolul X, sunt dovada existenței unei culturi materiale comune între populația de pe ambele maluri ale Dunării. Abundența de piese din secolele amintite trebuie pusă doar pe seama revenirii Bizanțului în aceste regiuni, până la linia fluviului. Faptul că avem de-a face cu aceeaşi cultură materială pe ambele maluri demonstrează existența unei populații cu aceleaşi tradiții la nivelul portului. Prezența elementelor orizontului funerar de tip Bielo Brdo şi la sudul Dunării trebuie pusă pe seama infiltrării acolo şi în zona de munte a Banatului a unei noi populații venită din Regatul maghiar ca urmare a luptelor dintre cele două state. Situația s-a perpetuat în acelaşi mod şi în veacul XIII, cu deosebirea că statul bizantin a fost înlocuit cu cel de-al doilea Țarat bulgar. Cultura materială a rămas în linii mari aceeaşi, la fel şi ritualurile de înmormântare.

În cadrul acestor necropole se diferențiază mai multe tipuri de practici rituale legate de depunerea defunctului în mormânt. Aceste practici se observă în special la modul de aşezare a brațelor în raport cu corpul. Mormintele care au avut brațele pe lângă corp, de regulă sunt sărace în inventar, excepție făcând un mormânt de la *Şopotu Vechi*-Mârvilă (M.12). Mormintele cu brațele având poziția B (cu palmele aduse pe bazin) sunt printre cele mai bogate, însă doar în necropola de la *Cuptoare*-Sfogea. Piesele pe care le conțin sunt amestecate ca tradiție. Mormintele inhumate cu brațele pe abdomen sunt într-o situație similară variantei precedente.

Din punct de vedere al dispunerii planimetrice se observă două practici diferite. Pe de o parte sunt morminte dispuse în şiruri, iar pe de alta, există grupuri în care mormintele sunt haotice. Primul tip de dispunere a mormintelor, în şiruri, se poate observa în primul rând la necropolele din orizontul stepic (*Timişoara*-Cioreni), dar şi în cele mai târzii de la sudul Dunării (*Niš*). Ideea că aceste necropole, din secolele XI-XIII aparțin unui anume tip de populație, trebuie abandonată. Aceste secole, şi mai ales XI şi XII, pentru Banat, trebuie văzute exact ca fiind perioada de amestec a unor populații cu un etnic şi religii diverse. Din punct de vedere al culturii materiale, se observă acelaşi lucru. Revenirea Bizanțului în regiunea dunăreană a avut o mare influență asupra culturii materiale şi spirituale a acestei populații. Se observă o influență masivă la nivelul ritualului de înmormântare, prin apariția pe

scară largă a depunerii unui braț sau a ambelor pe clavicule, obicei extrem de rar semnalizat în necropole până la acea dată.

ANEXE

Lista necropolelor (pentru Banat)

1. Caransebeș-Măhala (Jud. Caraș-Severin)
2. Cuptoare-Sfogea (Jud. Caraș-Severin)
3. Drencova (Com. Berzeasca, Jud. Caraș-Severin)
4. Gornea-Căunița de Sus (Com. Sichevița, Jud. Caraș-Severin)
5. Moldova Veche-Rât (Jud. Caraș-Severin)
6. Moldova Veche-Malul Dunării (Jud. Caraș-Severin)
7. Moldova Veche-Ogașul cu Spini (Jud. Caraș-Severin)
8. Nicolinț-Râpa Galbenă (Com. Ciuchici, Jud. Caraș-Severin)
9. Svinița-Km. fluvial 1004 (Com. Svinița, Jud. Mehedinți)
10. Șopotu Vechi-Mârvilă (Com. Dalboșeț, Jud. Caraș-Severin)
11. Vojlovica-Humka Azotara (Opšt. Pančevo)

Lista așezărilor în care s-au găsit obiecte de tradiție sud-dunăreană

1. Berzovia-Pătruieni (Com. Berzovia, Jud. Caraș-Severin)
2. Gornea (Com. Sichevița, Jud. Caraș-Severin)
3. Ilidia-Funii (Com. Ciclova Română, Jud. Caraș-Severin)

Lista necropolelor cu piese izolate sau morminte cu piese de tradiție sud-dunăreană

1. Reșița-Ogășele (Jud. Caraș-Severin)
2. Ilidia-Oblița (Com. Ciclova Română, Jud. Caraș-Severin)

Lista punctelor cu piese de tradiție sud-dunăreană, din descoperiri neclare

1. Banatska Palanka (opšt. Bela Crkva)

Lista punctelor cu necropole sau piese izolate (pentru Oltenia)[328]

2. Drobeta Turnu Severin (Jud. Mehedinți)
3. Ferigele (Com. Costeşti, Jud. Vâlcea)
4. Izâmşa (Com. Obârşia de Câmp, Jud. Mehedinți)
5. Izvoarele (Com. Gruia, Jud. Mehedinți)
6. Orlea (Com. Orlea, Jud. Olt)
7. Ostrovul Mare (Com. Gogoşu, Jud. Mehedinți)

BIBLIOGRAFIE

Bálint 1991 – Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta, 1991

Boroneanț 1985 – V. Boroneanț, *Cimitirul feudal timpuriu de la Svinița Km. fluvial 1004*, în *Drobeta*, 6, 1985, 111-118

Cantacuzino 1979 – G. Cantacuzino, *Renseignements nouveaux concernant les tombes de bogomiles découvertes in Roumanie et leur rituel funéraire*, în *ZNM*, Beograd, IX-X, 1979, 359-372

Cantacuzino, Trohani 1981 – Gh. Cantacuzino, G. Trohani, *Cercetările arheologice de la Cernica-Mănăstire*, în *Cercetări Arheologice*, IV, 1981, 200-239

Ćorović-Ljubinković 1956 – M. Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik. Rapport préliminaire des fouilles en 1953-1954*, în *AI*, II, 1956, 131-137

Cosma 2001 – C. Cosma, *Necropole, morminte izolate şi descoperiri funerare cu caracter incert din secolele al IX-lea şi al X-lea din vestul şi nord-vestul României*, în *Ephemeris Napocensis*, XI, 2001, 165-269

Csallány 1970 – D. Csallány, *Weiblicher Haarflechteschmuck und Stiefelbeschläge aus der Ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken*, în *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.*, XXII, 1-4, 1970, 261-299

Dumitriu 2001 – L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert*, Bucureşti, 2001

Džambov 1977 – I. Džambov, *Parures médiévales de Hisar*, în *Arheologia*, Sofia, XIX, 3, 1977, 56-59

Ercegović-Pavlović 1966 – S. Ercegović-Pavlović, *Contribution à l'étude des nécropoles médiévales en Serbie*, în *Starinar*, XVII, 1966, 143-152

Ercegović-Pavlović 1972 – S. Ercegović-Pavlović, *Contribution à l'étude des boucles d'oreilles en Serbie du IXe au XIIIe siécle*, în *Starinar*, XXI, 1972, 41-58

Ercegović-Pavlović 1976 – S. Ercegović-Pavlović, *Nécropole médiévale à Niš*, în *Starinar*, XXVII, 1976, 83-100 şi T.I-XVI

Ercegović-Pavlović 1979 (apărut 1977) – S. Ercegović-Pavlović, *Bijoux médiévaux à plaquettes ornamentales*, în *ZNM*, Beograd, IX-X, 1979, 279-283

Ercegović-Pavlović 1980 – S. Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles romaines et médiévales de Maćvanska Mitrovica*, în *Sirmium*, XII, Beograd, 1980

[328] Pe teritoriul Olteniei, piese de tradiție sud-dunăreană, au continuat să fie depuse frecvent în complexele funerare şi în a doua jumătate a secolului XIII, precum şi în sec. XIV (*Turnu Severin, Craiova*). Din sec. XIV astfel de piese au început să fie utilizate şi în Muntenia, spre deosebire de Banat unde mai sunt depuse doar izolat. Descoperirile de piese din Banat demonstrează că ele se utilizau frecvent (*Macovişte*, *Vršac*, *Orşova*, *Cuptoare*-Sfogea, *Sviniţa*-punct necunoscut, *Dubovac*), dar nu se mai depuneau în complexele funerare

Ercegović-Pavlović 1982-1983 – S. Ercegović-Pavlović, *Boljetin, agglomeration et nécropole médiévales*, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV, 1982-1983, 227-230
Ercegović-Pavlović, Minić 1984 – S. Ercegović-Pavlović, D. Minić, *Brza Palanka.Secteur II-III.Fouilles de 1980 (Moyen Age)*, în *Cahierd des Portes de Fer*, II, 1984, 171-174
Ercegović-Pavlović, Minić 1986 – S. Ercegović-Pavlović, D. Minić, *Le site d'habitation et la necropole de Pozamište*, în *Cahierd des Portes de Fer*, III, 1986, 346-361
Fehér, Éry, Kralovánszky - G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánszky, *A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori Sírleletei. Leletkataszter*, în *Reg. Tan.*, II, 1962
Feneşan 1974 - C. Feneşan, *Câteva consideraţii privind circulaţia monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu*, în *Crisia*, 4, 1974, 107-111
Fodor & colaboratorii 1996 – I. Fodor & colaboratorii, *The Ancient Hungarians*, Budapesta, 1996
Fülöp, Jungbert 1983 - Gy. Fülöp, B. Jungbert-Őrspuszta-ein Gräberfeld aus der Landnahmezeit und der Frühen Arpadenzeit, în „Alba Regia", 20/1983, 233-234
Fusek 1998 – G. Fusek, *Gräber mit Arpademünzen aus dem Gräberfeld von Šindolka in Nitra*, în *Slov. Arch.*, XLVII, 1, 1998, 71-118
Garašanin, Garašanin 1956 – M. Garašanin, D. Garašanin, *La nécropole serbe médiévale de Dobrača*, în *Starinar*, V-VI, 1956, 191-204
Garašanin, Garašanin 1956-1957 – M. Garašanin, D.Garašanin, *Les tertres funéraires de Belotić et de Bela Crkva (Serbie de l'ouest)*, în *ZNM*, Beograd, I, 1956-1957, 17-50
Gatev 1977 – P. Gatev, *Parures de sépultures des XIe-XIIe s.*, în *Arheologia*, Sofia, XIX, 1, 1977, 30-46
Gatev 1985 – P. Gatev, *Agglomeration médiévale et nécropole du XIIe s. aux environs du village de Kovačevo, département de Pazardžik*, în *Fouilles et recherches*, XII, 1985, Sofia
Giesler 1981 – J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 56, 1, 1981, Bonn
Glück 1978 – E. Glück, *Câteva consideraţii preliminare privind lucrarea "Deliberatio" (sec. al XI-lea)*, în *Ziridava*, X, 1978, 189-197
Halikova 1976 – E.A. Halikova, *Ősmagyar temető a Káma Ménten*, în *A.É.*, 103, 1, 1976, 53-78
Hampel 1894 - J. Hampel, *A régibb középkor (IV-X. század) Emleké Magyarhonban*, vol. I, Budapest, 1894
Hampel 1897 - J. Hampel, *A régibb középkor (IV-X. század) Emleké Magyarhonban*, vol. II, Budapest, 1897
Hanuliak 2000 – M. Hanuliak, *Burial Grounds-Source of Knowledge about the Great Moravian Period*, în *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century*, Bratislava, 2000, 133-147
Iaroslavschi 1975 – E. Iaroslavschi, *O villa rustica la Caransebeş*, în *Banatica*, 3, 1975, 355-363
Janković 1975 – M. Janković, *Deux nécropoles médiévales en Serbie de l'est*, în *Starinar*, XXIV-XXV, 1975, 227-241

Janković 1983 – M. Janković, *Some Informations on Production of Objects of Non-ferrous Metals in the Region of Ključ in the Danube Valley from 9th to 11th Century*, în *ZNM*, Beograd, 1, 1983, 99-118 şi planşele
Jelovina 1963 – D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole. Na području između rijeka zrmanje I cetine*, Split, 1963
Jovanović 1977 – V. S. Jovanović, *Contribution à la chronologie des necropoles médiévales de Yougoslavie et de Bulgarie (I)*, în *Balcanoslavica*, Prilep, 6, 1977, 141-187
Jovanović 1987 – V. Jovanović, *Considération sur la nécropole médiévale Lukovit-Mušat près de Loveč en Bulgarie*, în *Starinar*, XXXVIII, 1987, 111-132
Kalić, Popović 1985 – J. Kalić, M. Popović, *L'eglise de Deževo*, în *Starinar*, XXXVI, 1985, 115-149
Khalikova 1971 - A. E. Khalikova, *Composant éthnique commun dans les populations de la Bulgaire de la Volga et de la Hongrie de Xe siècle*, în *Mitt.Arch.Inst.*, Budapesta, 1, 1971 (apărut 1972), 177-194
Kiss 1983 – A. Kiss, *Baranya megya X-XI. századi sírleletei*, Budapest, 1983
Költő 1993 - L. Költő, *Honfoglalás kori tegeyes sír Vöröson*, în *Évkönyve*, A Herman Ottó Múzeum, XXX-XXXI, 2, 1993, 433-445
Korzuhina 1954 - G. F. Korzuhina, *Русские кладьі IX-XIII вв.*, Moscova-Leningrad, 1954
Kovács 1989 - L. Kovács, *Münzen aus der Ungarischen Landnahmezeit*, în *Fontes Archaeologici Hungariae*, 1989, 7-189 şi planşele
Kovács 1994 – L. Kovács, *Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs*, în *V.A.H.*, VI, 1994
Kovács 1994-1995 – L. Kovács, *A Kárpát-medence kételû kardjai a 10. század 2. felébõl*, în *CAH*, 1994-1995, 153-189
Lazarov 2001 – L. Lazarov, *Historical museum-Dalgopol. Ancient Bronze. Katalog*, Varna, 2001
Lazarovici, Maxim, Ţeicu, Oprinescu 1993 – Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Ţeicu, A. Oprinescu, *Şantierul arheologic Gornea 1989*, în *Banatica*, 12, I, 1993, 295-319
Marjanović 1967 – G. Marjanović, *Un tombeau médiéval des environs de Požarevac*, în *Starinar*, XVIII, 1967, 217-220 şi pl. 1-2
Marjanović-Vujović 1976 – G. Marjanović-Vujović, *La diffusion des boucles d'oreille granulées en Serbie*, în *Starinar*, XXVII, 1976, 101-109 şi T.I-IV
Marjanović-Vujović 1982-1983 – G. Marjanović-Vujović, *Čezava-Nécropole médiévale*, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV, 1982-1983, 123-126
Marjanović-Vujović 1984 – G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th-13th century)*, Beograd, 1984
Marjanović-Vujović 1985 – G. Marjanović-Vujović, *Contribution à l'etude des résultats des fouilles des nécropoles médiévale en Serbie*, în *Starinar*, XXXVI, 1985, 105-114
Marjanović-Vujović 1986 – G. Marjanović-Vujović, *Vajuga-Pešac. La nécropole médiévale II*, în *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, 184-237
Marjanović-Vujović, Tomić 1982 – G. Marjanović-Vujović, G. Tomić, *Jewellery on the Territory of Serbia. From Mediaeval Necropolises from the 9th to the 15th centuries*, Beograd, 1982
Mesterházy 1990 – K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I*, în *F.A.*, XLI, 1990, 87-115

Mesterházy 1991 – K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II*, în *F.A.*, XLII, 1991, 145-177
Mesterházy 1994 – K. Mesterházy, *Azún. Tokaji kinks revíziója*, în *F.A.*, XLIII, 1994, 193-242
Milošević 1961 – D. Milošević, *Les fouilles de conservation d'une nécropole du Moyen-âge dans le village Lešie prés Paraćin*, în *ZNM*, Beograd, III, 1961, 141-163 şi planşele
Minić 1970 – D. Minić, *La nécropole médiévale de Veliki Gradac, près de Doni Milanovac*, în *Starinar*, XX, 1970, 233-248
Minić 1982-83 (1984) – D. Minić, *Ribnića, site prehistorique et antique, agglomeration médiévale avec necropole*, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV, 1982-1983 (apărut 1984),
Minić 1987 – D. Minić, *Le fil tordu en spirale dans les bijoux médiévaux de Serbie*, în *Starinar*, XXXVIII, 1987, 73-81
Minić 1995-1996 – D. Minić, *Decorative Plateles from the Vrcalo's Water-Mill near Ruma*, în *RAD, Muzeja Vojvodine*, Novi Sad, 37-38, 1995-1996, 113-121
Oța 1998 – S. Oța, *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII-XV)*, în *AM*, II, 1998, 113-123
Pál 1993 - M. Pál, *10-11. századi temető Sarkadkerestúr határában (előzetes jelentes)*, în *Évkönyve*, A Herman Ottó Múzeum, XXX-XXXI, 2, 1993, 487-511
Parović-Pešikan 1980 – M. Parović-Pešikan, *Nécropole médiévale à Sremska Mitrovica*, în *Starinar*, XXXI, 1981, 179-191
Petrović 1962-63 – D. M. Petrović, *Nécropole médiévale dans la localite Donićko Brdo à Gradac*, în *Starinar*, XIII-XIV, 1962-1963, 275-291
Popović-Ivanisević 1988 – M. Popović-Ivanisević, *Braničevo, cité médiévale*, în *Starinar*, XXXIX, 1987, 125-179
Premk, Popović, Blelajak 1984 – A. Premk, P. Popović, L.Blelajak, *Vajuga-Pesac. Fouilles de sondage de 1980*, în *Cahiers des Portes de Fer*, II, 1984, 118-124 şi ilustrația
Radoslavljević-Krunić 1986 – S. Radoslavljević-Krunić, *Une nécropole médiévale à Ljubičevac*, în *Cahiers des Portes de Fer*, III, 1986, 329-341
Radu, Țeicu 2003 –A. Radu, D. Țeicu, *127.Nicolinț, com. Ciuchici, jud. Caraş-Severin, punct Daia Parte, Crăguieț, Râpa Galbenă*, în *CCA*, campania 2002, Bucureşti, 2003, 212-213
Ryabsteva 2000 – S.S. Ryabsteva, *Three Bead Rings from Vistula to Volga*, în *Stratum plus*, 5, 2000, 161-182
Selmeczi 1992 – L. Selmeczi, *A Négyszállási I. Számú Iasz Temető*, Budapesta, 1992
Spinei 1985 – V. Spinei, *Realități etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985
Stanojev 1989 – N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Novi Sad, 1989
Szőke 1962 – B. Szőke, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarország régészeti emlékei*, în *Rég. Tan.*, 1, 1962
Točík 1968 – A. Točík, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslovakei*, Bratislava, 1968
Točík 1971 – A. Točík, *Flachgräberfelder aus dem IX. Und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei*, în *Slov. Arch.*, XIX, 1, 1971, 135-276
Țeicu 2003 – D. Țeicu, *Necropola de la Şopotu Vechi*, în *Studii istorice*, Reşița, 2003, 23-60

Țeicu 1993 – D. Țeicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, 12, I, 1993, 229-272
Țeicu 1998 – D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timişoara, 1998
Țeicu, Bozu 1982 – D. Țeicu, O. Bozu, *Crucea engolpion descoperită la Moldova Veche*, în *AMN*, 19, 1982, 393-395
Țeicu, Lazarovici 1996 – D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa, 1996
Uzum 1981 – *Necropola feudal timpurie de la Gornea-Căuniţa de Sus (jud. Caraş-Severin)*, în *Banatica*, 6, 1981, 181-210
Uzum 1987 – I. Uzum, *Consideraţii pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraş-Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, 281-315
Uzum 1989 – I. Uzum, *Ilidia, o reşedinţă puţin cunoscută a cnezilor români din sudul Banatului*, în *RMM-MIA*, 2, 1989, 39-44
Vasiliu 1984 – I. Vasiliu, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Isaccea*, în *Peuce*, IX, 1984, 107-141, 521-540
Vaña 1954 – Z. Vaña, *Les Magyars et les Slaves à la lumière des fouilles archéologiques du X-XIIe siècle*, în *Slov. Arch.*, II, 1954, 51-104
Végh 1991-1992 – K. Végh, *A Kistokaji honfoglalás kori temető*, în *Évkönyve*, A Herman Ottó Múzeum, XXX-XXXI, 1991-1992, 53-103
Velter 1997 – A. M. Velter, lucrare de doctorat, *Descoperirile monetare din Transilvania şi Banat din secolele VI-XII. Importanţa lor istorică şi numismatică*, 1997
Vukmanović 2001 – M. Vukmanović, *Medieval Settlements and Necropolises at Vajuga-Pesak*, în *ZNM*, Beograd, XVII, 1, 2001, 349-370
Živković 1997 – J. Živković, *Some New Discoveries in South Banat*, în *RAD, Muzeja Vojvodine*, Novi Sad, 39, 1997, 143-154

Rit funerar: înhumație	**Datare**: sf. sec. XI – înc. sec. XIII

Monede: Coloman (1095-1116), Geza II (1141-1162), Manuel I Comnen (1143-1180), Bela III (1172-1196), Isaac II Angelos (1185-1195), Alexios III Angelos (1195-1203), monede central europene din sec. XII-XIII.

Inventar:

Fig. 1. Orizontul funerar sud-dunărean 2

MORMINTELE CU GROPI ANTROPOMORFE DIN TRANSILVANIA ŞI RELAȚIA LOR CU PRIMUL VAL DE COLONIZARE GERMANĂ

Adrian IONIȚĂ

THE ANTHROPOMORPHIC GRAVES IN TRANSYLVANIA AND THEIR RELATION WITH THE FIRST WAVE OF GERMAN COLONIZATION

Abstract

The author reinitiates the discussion concerning the anthropomorphic graves, specifying the terminology used in the specialized literature. This type of graves has its origins in Western Europe in the time of Merovingians. The tombs with fosse anthropomorphe *discovered in Europe are a variety of types and they are dated as follows: the stone and wooden sarcophagus in the 6th – 15th centuries; the graves built of stone slabs or bricks, with or without mortar, in the 10th – 14th centuries; the ones digged in rocks or in stony soil in the 10th – 12th centuries and the ones digged in earth 10th – 13th centuries. Most of the discoveries, of any type, are dated beetwen the 10th and the 12th centuries, for which reason they have been generally called „romanesque".*

Anthropomorphic graves digged in earth have only been discovered in 7 locations in Transylvania so far, all of them being situated in the German colonization area: Feldioara (Marienburg), Drăuşeni (Draus) in Braşov county, Sibiu (Hermannstadt), Mediaş (Mediasch), Moşna (Meschen), in Sibiu county, Orăştie (Broos), in Hunedoara county, Sighişoara (Schässburg) in Mureş county. From a chronological point of view, the graves belong to the second half of the 12th century, starting with Geza II (1141-1161). This ritual does not prove the imitation of o funeral trend from West, but it rather marks the settlement of some groups of colonists coming from the German world, thus the fosse anthropomorphe *becoming a relevant chronological and even ethnic indicator for the area in which they established.*

Starting from these discoveries and colligating them with others in which such anthropomorphic graves are not to be found, one may propose an earlier dating (the first phase of the Evangelic Church in Mediaş), as well as another assignment, related to the Saxons, not to the Szekler to some monuments (the hall-church from Drăuşeni, the first phase of the Church from Viscri) from this geographical area.

To conclude with, it is considered that the settlement of the colonists that we generally call Saxons occured in the second half of the 12th century, being very well organized and controlled by the Hungarian Royalty. According to the archeological discoveries, the region in which they settled included, not only the territory „from Orăştie to Baraolt along with the Szeklers' land from Sebus and terra Daraus", mentioned in the 1224 diploma, but also the region of Sighişoara and Țara Bârsei. It did not include the Bistrița region where anthropomorphic graves have not been found until now.

Mormintele săpate după conturul corpului uman cu spațiul destinat capului bine individualizat sunt desemnate în literatura de specialitate sub denumiri diverse. Terminologia cea mai uzitată este de: morminte cu groapă antropomorfă sau morminte cu nişă pentru cap: *fosse anthropomorphe, logette pour l'emplacement du crâne, alvéole céphaloïde, encoche*

céphalique, a niche céphalique, logement céphaloïde, reserve céphalique (Franța), *a fosse antropoidi, logette* (Italia), *Antropomorpher Grab, Kopfnische, Nische für den Kopf, Kopflage, Grab mit separater Ausbuchtung für den Kopf, - mit ausgehauener Kopfnische, - mit antropomorpher Aussparung, - mit ausgemeisselter Körperform, - mit ausgestochener Körperform, - mit antropomorphen Grabgruben* (Germania), *mumia alaku, mummy shaped grave pit* (Ungaria), *aberrant forms* (Olanda).

Mormintele cu nișă pentru cap descoperite în Europa sunt de diverse tipuri și se datează astfel: sarcofagele din piatră sau lemn în secolele VI–XV; mormintele construite din dale de piatră sau cărămizi cu sau fără mortar în secolele X–XIV; cele săpate în stâncă sau în sol pietros (rupestre) în secolele X–XII; iar cele săpate în pământ în secolele X–XIII[1]. Limitele respective nu trebuie privite ca bariere stricte, pentru cele mai multe datarea s-a făcut în lipsa inventarelor funerare, prin raportare la fazele constructive ale monumentelor unde au fost descoperite, în funcție de relația cu alte morminte din aceeași necropolă sau chiar prin analogii dintr-un anume teritoriu. Astfel, nu este exclus ca unele morminte să depășească granițele stabilite de noi sau chiar să-și restrângă datarea în cadrul acestora. Mai constatăm că majoritatea descoperirilor, indiferent de tip, se plasează în secolele X–XII, ceea ce a făcut ca aceste morminte să fie numite în general „romanice".

Forma nișei nu constituie un argument în stabilirea cronologiei, ori a vreunei diferențieri sociale sau de sex, nișe rectangulare, trapezoidale și circulare întâlnindu-se în mod egal, atât la mormintele persoanelor din ierarhia laică și religioasă, cât și la mormintele persoanelor obișnuite.

În Transilvania până în prezent s-au descoperit morminte antropomorfe săpate în pământ în șapte localități: Feldioara (Marienburg), Drăușeni (Draus) (jud. Brașov), Sibiu (Hermannstadt), Mediaș (Mediasch), Moșna (Meschen) (jud. Sibiu), Orăștie (Broos) (jud. Hunedoara), Sighișoara (Schässburg) (jud. Mureș).

Cercetările desfășurate la Feldioara între 1990–1995 au scos la iveală în piațeta situată între casa parohială și biserica evanghelică o necropolă din care au fost dezvelite 109 morminte (cuprinzând 118 indivizi)[2]. În anii 1998[3] și 1999[4] în urma unor sondaje executate în curtea bisericii evanghelice au mai fost descoperite zece morminte cu nișă făcând parte din aceeași necropolă, numărul acestora ajungând astfel la 119. Fără îndoială suntem încă departe de numărul total al mormintelor cu nișă, care trebuie să fie de ordinul sutelor. Principala caracteristică o reprezintă prezența nișei pentru cap în cazul mormintelor de adulți. Ca inventare, în afara monedelor romane care nu ne ajută însă la datare, s-au găsit șase denari anonimi maghiari atribuiți lui Geza II (1141–1161) și Ștefan III (1162–1172), precum și trei cercei de buclă cu capătul în formă de „S" (M.86, M.113), ceea ce încadrează necropola în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

La Drăușeni, în jurul bisericii fortificate, cercetările din anii 1993–1996 au scos la iveală un prim cimitir ce gravita la început în jurul bisericii sală pusă în evidență de săpăturile din anii 1973–1976, extinându-se apoi, după construirea bazilicii, aproape în toată incinta. Cele câteva zeci de morminte cu nișă pentru cap au ca inventar cercei de buclă cu capătul în formă de „S" și monede de la Geza II (1141–1161), Ștefan III (1162–1172) și Bela III (1172–1196). Un singur mormânt a fost înconjurat cu blocuri de piatră parțial fasonată delimitând o

[1] A. Ioniță et al. 2004, 55, 226, fig. 60.
[2] A. Ioniță et al. 2004, 29–63; 93–129.
[3] A. Ioniță 1999, 41.
[4] A. Ioniță 2000, 36–37.

nişă rectangulară. După observaţiile din teren se pare că practicarea nişei în jurul capului a continuat şi în secolul al XIII-lea[5].

La Sibiu, în Piaţa Huet, în urma unui sondaj care viza identificarea urmelor bazilicii romanice, anterioare actualei biserici lutherane, s-a surprins limita de est a unui cimitir conţinând morminte cu nişă în primul nivel de înmormântări[6]. Deşi mormintele nu au inventar, ele au fost datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

Morminte asemănătoare, tot fără inventar, au apărut şi la Biserica „Sf. Margareta" din Mediaş şi au fost considerate ca aparţinând cimitirului corespunzător primei capele, ale cărei temelii suprapun morminte mai vechi, ce au ca inventar inele de buclă cu capătul în formă de „S". Deşi capelei îi lipsesc elementele pentru o cronologie precisă, fiind datată vag, prin argumente stilistice, spre sfârşitul secolului al XIII-lea, şi mormintelor le-a fost atribuită aceeaşi datare[7].

La Moşna, în imediata apropiere a bisericii evanghelice, pe partea de sud a acesteia, s-au descoperit mai multe morminte cu nişă pentru cap[8]. Cercetările fiind inedite nu putem face precizări în legătură cu numărul şi inventarele acestora.

În interiorul cetăţii din Orăştie s-au descoperit cinci morminte de acelaşi tip, dintre care unul avea ca inventar două monede de la Geza II (1141–1161)[9].

La Sighişoara au fost găsite morminte antropomorfe în trei puncte: pe platoul ocupat de Biserica din Deal[10], la Biserica Mânăstirii[11] cercetări deocamdată inedite şi în „Cartierul Viilor", două morminte cu nişă fără inventar, în cadrul unei necropole datată, printr-o serie de monede, în a doua jumătate a secolului al XII-lea[12].

După cum se poate observa, toate descoperirile se plasează în zona de colonizare germană din sudul Transilvaniei, majoritatea aparţinând celei de-a doua jumătăţi a secolului al XII-lea. Se pare că pe parcursul secolului al XIII-lea (nu avem nici o descoperire datată cert în acest timp) se renunţă la gropile antropomorfe în necropolele săteşti, înhumările făcându-se, cu sau fără sicriu, în gropi rectangulare.

Există opinii potrivit cărora originea acestui tip de mormânt trebuie căutată în antichitate, în nordul Africii, în epocă romană, feniciană sau egipteană[13], dar ni se pare hazardată ideea unei legături între acestea şi cele medievale. În era creştină, obiceiul practicării unei nişe în dreptul capului apare documentat arheologic odată cu epoca merovingiană. Sarcofagele cu nişă cioplită în dreptul capului sunt primele ce apar documentate arheologic în Franţa la: Giberville (Calvados) – „Le Martray"[14] şi „Saint-Martin"[15], Chinon – „Saint-Mexme"[16], Arpajon-sur-Cère (Cantal) – „La République"[17], etc. Utilizarea nişei pentru cap ca element al unui ritual funerar apare deci încă din zorii evului mediu. Odată cu epoca carolingiană şi mai ales cu perioada numită romanică mormintele cu nişă se diversifică tipologic şi cresc numeric, răspândindu-se într-o mare parte a Europei –

[5] D. Marcu 1994, 23; D. Marcu 2002, 43, 45–46.
[6] P. Munteanu Beşliu 1995, 81.
[7] H. Fabini, M. Beldie-Dumitrache 1977, 92–93.
[8] D. Marcu 2002, 47.
[9] Z. Pinter et al. 1995, 63.
[10] D. Marcu 2002, 47.
[11] Cercetări Angel Istrate 2005.
[12] R. Harhoiu et al. 1995, 83.
[13] J. Raspi Serra 1974, 73; F. Benoit 1959, 29–30. Vezi şi S. Frede 2000 şi K. Lembke 2001.
[14] C. Pilet et al. 1990, 46, fig. 28.
[15] C. Pilet et al. 1990, 47, fig. 29, pl. 30, 35.
[16] P. Husi, et al. 1990, 138, 140, fig. 10.
[17] A. Usse et al. 1990, 25–28, fig.10.

Franța, Germania, Elveția, Belgia, Olanda, Anglia, Danemarca, Suedia, Spania, Italia, Polonia, Ungaria, Bosnia-Herțegovina și România.

Morminte antropomorfe săpate în pământ, similare celor din necropolele transilvănene mai sus amintite, s-au găsit în: Franța la: Serris[18], Saint-Cloud (Commune Lachapèlle, Lot-et-Garonne)[19], Chalons sur Marne (Marne)[20], Voué (Aube)[21], Capendu (Aude)[22], Bussiere-Boffy[23], Saint Vincent de Pertignas și Bassens[24]; în Olanda la: Alphen (N. Br.) R.K. Kerk[25]; în Italia la: Canne (Apulia)[26]; în Danemarca la: Tirup[27]; în Suedia la: Löddeköpinge[28]; în Germania la: Ballstedt (Ldkr. Weimar), Beesenstedt (Saalkr.), Bösenburg (Kr. Eisleben), Gerlebogk (Kr. Berbburg), Gorsleben (Saalkr.), Halle (Weinberg), Höhnstedt (Saalkr.)[29], Gerbstedt (Kr. Mansfeld), Helfta (Kr. Eisleben)[30], Morken (Kr. Bergheim)[31], Glasbach am Rennsteig[32], Liesborn[33], Soest[34], Neuruppin[35] și Tilleda (Kr. Sangerhausen)[36]; în Ungaria la: Eger[37] și Kaposvár[38].

În Europa Apuseană prezența mormintelor antropomorfe în diverse necropole este un fapt banal care nu suscită un mare interes din partea cercetătorilor. Răspândirea lor însă către Europa Centrală și Răsăriteană nu este doar o modă preluată ci jalonează chiar deplasarea unor persoane sau grupuri. Fenomenul este sesizabil în Germania estică, în Polonia și în Ungaria unde nu există morminte cu gropi antropomorfe anterioare secolului al XII-lea.

Revenind la necropolele comunităților rurale transilvănene din secolul al XII-lea, în care întâlnim morminte antropomorfe, acestea reprezintă, dincolo de păstrarea unei tradiții funerare și o subliniere a identității culturale. Originea occidentală a ritualului respectiv nu mai trebuie demonstrată, descoperirile din acest spațiu fiind elocvente ca număr și anterioritate. Epoca romanică, în limitele sale general acceptate secolele X–XII, reprezintă perioada comună pentru toate tipurile de morminte cu nișă și totodată punctul de maximă intensitate al acestei practici funerare. Analogiile cu cimitirele din vestul Europei ne îndreptățesc să credem că necropolele amintite au aparținut primului val de colonişti germani veniți în Transilvania după mijlocul veacului al XII-lea.

---

[18] B. Foucray, F. Gentili 1991, 57.
[19] J. Lapart, J. P. Noldin 1986, 7, fig. 7. Vezi și 14 notele 28 și 29 unde sunt citate ca analogii: La Turraque, Saint-Maur (Gers), L'Escaledieu (Hautes-Pyrénées), Cazeaugrand près Mèzin (Lot-et-Garonne), Bergerac, Contras, Cocumont, Cieuse (Gironde), Mouzeuil-Saint-Martin (Vendée).
[20] Chronique 1995, 328–329, Chronique 1996, 331.
[21] Chronique 1992, 522.
[22] J. Zammit 1989, 97–103.
[23] N. Raynaud 1987, 40–42, fig. 3; 50.
[24] B. Bizot f.a., 166, 168.
[25] J. Ypey 1953, 44–45, 49.
[26] E. Riemer 2000, 24, 26 și catalog.
[27] A. J.Kieffer-Olsen 1990, 102–103, fig.12.
[28] J. Boldsen, H. Cinthio 1988.
[29] B. Schmidt, W. Nitzschke 1972, 68; W. Hoffmann, B. Schmidt 1955, 239.
[30] H. Größler 1902, 169–170; tabel XIX; A. Götze et al. 1909, 27, 29.
[31] A. Herrnbrodt 1957, 456, fig. 44.
[32] R. Feustel et al. 1961, 229, 231, tab. 15.
[33] H. Peine 1993, 48, fig. 29.
[34] G. Isenberg 1986, 34–35; E. Linnhoff 1984, 13–15, fig. p. 14 jos.
[35] F. Falkenstein, H. Peter-Röcher 1997, 43 (cu fig.).
[36] P. Grimm 1968, 131–132, tabel 52 c.
[37] K. Kozák 1979, 161–162, 176, fig. 8, 179, fig. 11 și K. Kozák 1986, 7–8, 25, fig. 6.
[38] E. Bárdos 1978, 189, 191, fig. 4 și E. Bárdos 1987, 10, fig. 6; 35.

Coloniştii germani vin în Transilvania la o epocă în care în Occident practicile funerare creştine erau riguros respectate şi sosesc într-o regiune în care regalitatea maghiară încă se mai străduia să impună reglementări de natură religioasă, chiar în rândul unei populaţii considerate a fi fost de mult creştinate, dar care refuza sau neglija să se înmormânteze în locuri sfinţite, adică în jurul bisericilor. Avem în vedere orizontul înmormântărilor Bjelo Brdo şi repetatele ordine ale regilor maghiari, ultimul fiind se pare al lui Andrei II (1205–1235). Distincţia între mormintele coloniştilor şi celelalte este operantă doar în prima fază, pe parcursul câtorva generaţii producându-se o serie de influenţe de o parte şi de alta. Astfel se explică prezenţa inelelor de tâmplă cu capătul întors în formă de „S" în mormintele de la Viscri (Weisskirch), Drăuşeni şi Feldioara. În urma reidentificării monedelor descoperite la Viscri, cea mai veche monedă datează din vremea lui Geza II (1141–1161)[39] şi nu de la Koloman (1095–1116), cum fusese atribuită anterior[40]. Este foarte probabil, aşadar, ca şi primul orizont funerar de aici, chiar dacă nu au fost observate morminte cu nişă pentru cap, să aparţină coloniştilor germani şi nu secuilor. Nu este exclus ca cercetările viitoare să scoată la iveală morminte cu gropi antropomorfe, datorate contactului avut cu coloniştii germani şi în necropolele populaţiilor de altă etnie[41].

Ţinând seama de cronologia stabilită pentru mormintele cu nişă, care – cel puţin în Transilvania – nu depăşesc începutul secolului al XIII-lea, credem că prima fază a bisericii evanghelice din Mediaş, căreia îi aparţin înmormântările cu nişă, nu mai poate fi datată la sfârşitul secolului al XIII-lea, după cum au considerat autorii[42], ci mai degrabă spre sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul celui următor. De asemenea ridicarea bisericii-sală de la Drăuşeni s-ar datora tot coloniştilor germani[43] şi nu secuilor, după cum considera autoarea primelor cercetări[44]. Trebuie să precizăm că Mariana Dumitrache a făcut excelente observaţii arheologice, de pildă a sesizat la Drăuşeni în câteva cazuri poziţii ale scheletelor ce sugerau folosirea giulgiului. În ciuda propriilor semne de întrebare care răzbat în legătură cu datarea aşa de târzie a primei faze a bisericii din Mediaş, a fost influenţată însă de teoria potrivit căreia în secolul al XII-lea partea de sud a Transilvaniei nu putea fi ocupată decât de secui. Această teorie, care reflectă în bună măsură stadiul cercetării de atunci, părea să-şi fi găsit un suport arheologic, indus de câteva descoperiri în care anterior aşezării saşilor fusese semnalată prezenţa secuilor – la Ungra (Ugra, Galt), jud. Braşov, de pildă – dar şi de identificările monetare eronate (în cazul de la Viscri) din cauza utilizării unor cataloage mai vechi. Tot aceste descoperiri au stat şi la baza încercării explicării termenului de *desertum*, care apare într-o serie de documente, prin aceea că ar fi un teritoriu părăsit de secui şi în care urmau să se aşeze saşii[45]. Schema aceasta se verifică din ce în ce mai puţin şi trebuie să reconsiderăm astăzi dimensiunea colonizării germane, încă din vremea lui Geza II, dovedită de numărul mare al mormintelor cu nişă din necropole şi de primele monumente de piatră care le aparţin.

Este de presupus că primii colonişti germani care se stabilesc în Transilvania provin din rândul unei categorii nu foarte avute, existând un anume egalitarism, cel puţin în primele

[39] A. Velter 2002, 186, 352.
[40] M. Dumitrache 1981, 264.
[41] Conform informaţiilor primite de la R. Harhoiu, necropola din a doua jumătate a secolului al XII-lea de la Sighişoara „Cartierul Viilor", încă în curs de cercetare, dar în care au fost descoperite două morminte cu nişă, ar putea aparţine secuilor.
[42] H. Fabini, M. Beldie Dumitrache 1977, 92 şi nota 52.
[43] D. Marcu 2002, 47.
[44] M. Dumitrache 1979, 189.
[45] Th. Nägler 1974, 56–60.

decenii de după aşezarea lor, sugerat de lotizările efectuate la luarea în primire a noilor teritorii[46]. Este deci firesc ca nici în cadrul necropolelor din mediile ţărăneşti să nu distingem un anume tratament funerar care ar putea diferenţia nişte indivizi de restul colectivităţii, motiv pentru care regăsim acelaşi tip de mormânt antropomorf, săpat în pământ (cu excepţia unui singur mormânt înconjurat de blocuri de piatră la Drăuşeni), în cimitirele din secolul al XII-lea din localităţile în care s-au instalat coloniştii pe care, cu un termen generic, îi numim saşi. Diferenţieri vor apărea însă în mediile urbane şi ecleziastice care se vor reflecta aici prin prezenţa mormintelor amenajate din lespezi de piatră. Nu cunoaştem deocamdată nici un exemplar cu nişă, ci doar cu pietre sculptate în unghi sau două pietre înclinate, puse reazem sub cap[47], descoperite în câteva din mormintele de la Sebeş-Alba (Mühlbach), datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi la începutul secolului al XIII-lea[48]. Această modalitate de amenajare pentru cap, pe verticală, ne sugerează funcţia unei perne cioplite în piatră, fără a neglija însă nici simbolul unei anume diferenţieri sociale. Mormintele din necropolele coloniştilor sunt în general lipsite de inventar, cu excepţia unor monede şi a câtorva inele de buclă cu capătul întors în formă de „S", care de altfel nu le sunt caracteristice. Se pare că aceeaşi austeritate se regăseşte în veacurile XI–XII şi în cimitirele din locurile lor de origine.

Importanţa evidenţierii acestui ritual – în cazul de faţă un excelent indicator cronologic şi chiar etnic – rezidă în implicaţiile istorice privind colonizarea germană în general în Răsăritul Europei. Ritualul identificat în aceste necropole, circumscris segmentului cronologic reprezentat de cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, permite stabilirea mult mai exactă a primei faze de colonizare germană în Transilvania şi de asemenea, permite o datare mai bună a primelor monumente ridicate de aceştia.

După cum este ştiut informaţiile documentare nu ne ajută întotdeauna, ba în cazul nostru sunt chiar contradictorii. Diploma din 1224, acordată de Andrei II coloniştilor germani din teritoriile „începând de la Orăştie până la Baraolt, împreună cu pământul secuilor din Sebus şi cu terra Daraus"[49], prin care se restabileau obligaţiile şi privilegiile cu care fuseseră chemaţi de Geza II, a creat impresia că primul val de colonizare se restrângea la fâşia mărginită la vest de Orăştie, iar la est de Drăuşeni. Părerea a fost întărită şi de diploma din 1211, prin care Andrei II dona cavalerilor teutoni Ţara Bârsei[50], crezându-se că o dată cu aceştia a fost iniţiată şi prima colonizare în acest spaţiu. Cele două documente corelate au fost interpretate ca dovezi clare ale colonizării germane în două etape distincte[51].

Descoperirea necropolei de la Feldioara, care este totodată şi cel mai estic punct din Europa în care s-au găsit morminte cu nişă, a pus în evidenţă însă o etapă a colonizării germane mult mai timpurie decât se credea până acum în Ţara Bârsei. Explicaţia pentru care, la 1224, *terra Daraus* apare ca limită estică a teritoriului locuit de saşi rezidă în faptul că la acea dată, Ţara Bârsei aparţinea teutonilor cu privilegiile lor specifice, coloniştii de aici fiind deci logic excluşi, neputând primi noi diplome atâta vreme cât erau în vigoare cele acordate Ordinului teuton[52]. Problema de fond o constituie faptul că regele acordă privilegii doar în acele teritorii („pământ regal") care îi mai aparţineau din punct de vedere juridic la acea dată. El nu intervine în teritoriile care făcuseră deja obiectul unor diplome dobândind astfel un alt statut, cum este cazul Ţării Bârsei, intrată în posesia teutonilor, sau a altora, de pildă, zona

[46] P. Niedermaier 1996, passim.
[47] Astfel de morminte se întâlnesc şi la abaţia din Tholey (Saarland), (A. Kolling 1973, 41, tab.18).
[48] R. Heitel 1964, 8–10.
[49] DIR, C, I, 208–210; Ub. I, 32–35.
[50] DIR, C, I, 150–151; Ub. I, 11.
[51] Th. Nägler 1979, 144, Taf. 19; Th. Nägler 1981, 185, pl. 19.
[52] A. Ioniţă 1994, 276–277.

Sighişoarei, intrate în posesia nobilimii („pământ nobiliar"), chiar dacă acestea erau locuite şi de coloniști. De altfel, nu întâmplător, în 1211, teutonii se instalează în interiorul cetății de pământ de la Feldioara, punând astfel capăt practicării înmormântărilor din acest loc, nu doar din rațiuni strategice, ci şi pentru a avea în preajmă o comunitate de aceeaşi limbă şi religie, ca sprijin important în viitoarea activitate constructivă.

Colonizarea saşilor în a doua jumătate a secolului al XII-lea în Transilvania se petrece într-un cadru organizat de către regalitatea maghiară. Chiar dacă lipsesc documentele scrise din vremea lui Geza II referitoare la teritoriile în care coloniştii se aşează, este clar că faptul nu se petrece la întâmplare. Luarea în primire a noii *Heimat* se produce înt-un cadru instituționalizat sub protecția şi în beneficiul Regatului maghiar. Prin sublinierea acestui fapt aş dori să repun în discuție opinia formulată într-o lucrare recentă care, minimalizând importanța descoperirilor arheologice, aduce ca argument faptul că „în nordul Europei, după afirmațiile lui Charles Higounet, germanii penetrează în zone pe adâncimi de 300 Km fără suportul instituțional pe care îndeobşte îl presupunem"[53]. Dacă în nordul Europei în anumite perioade penetrarea germană, în multe cazuri, s-a făcut la inițiativa unor *Grafi* locali, uneori şi cu forța armelor, nu acelaşi lucru se petrece în Transilvania. Nu credem că-şi închipuie cineva că aduşi cu mare efort de la circa 2000 de kilometri, saşii ori flandrensii vor fi fost lăsați la o margine a regatului într-o ambiguitate ce le-ar fi permis imediat după sosire să ocupe alte teritorii decât cele controlate de regalitate. Coloniştii vin în Transilvania la chemarea regelui, fără îndoială în urma unor promisiuni şi obligații ferme şi sub protecția acestuia se aşează într-o regiune stabilită, în vreme ce în zonele nordice comunități întregi se deplasează chiar şi la câteva sute de kilometri, aşa cum s-a menționat deja, din liberă inițiativă şi în propriul beneficiu, fără a avea un acord pentru teritoriile în care urmau să se aşeze.

Această discuție a pornit de la analiza termenului *terra deserta* într-un articol mai vechi al meu, în care printre altele enumeram şi principalele teorii din istoriografia română, exprimându-mi şi propriul punct de vedere. Spuneam atunci că: „existența coloniştilor, cu mai bine de o jumătate de veac înainte de acordarea diplomei cavalerilor teutoni, repune în discuție şi termenul de *terra deserta et inhabitata*, sub care este desemnată Țara Bârsei, eliminând de la început ideea, tot mai puțin susținută, de teritoriu pustiu, gol de orice populație. Nu mai pot fi acceptate nici explicațiile potrivit cărora *desertum* ar reprezenta teritoriul situat în fața liniei de prisăci (lat. *indagines*, ung. *gyepú*) servind scopurilor de apărare[54], deci în imediata vecinătate a graniței, urmând într-un viitor apropiat să fie înglobat şi nici interpretarea ca teritoriu părăsit de secui, în care urmau să se aşeze saşii[55]. Fără a intra în amănunte, trebuie văzut în această expresie mai degrabă o formulare de cancelarie, care încearcă să preîntâmpine, din punct de vedere juridic, prin declararea oficială a unor teritorii ca fiind „deserta", conflictele ce ar putea izbucni între noii veniți şi mai vechii locuitori, pe tema drepturilor asupra pământului. Probabil că formularea „juriştilor" medievali ascunde şi anumite sensuri care astăzi nouă ne scapă"[56].

Consider nepotrivită acceptarea numai a primului sens al cuvântului deşert, aceea de pustiu, şi afirmația că: „într-un mod oarecum forțat se încearcă asocierea unor descoperiri arheologice aparținând coloniştilor germani ideea unei penetrări maghiare în zonă înainte de venirea teutonilor", sau că: „numai simplele cercetări arheologice, fără a fi întărite de alte mărturii, nu sunt suficiente pentru a contura o astfel de ipoteză", ba chiar că: „de altfel, după

[53] Ş. Turcuş 2001, 226.
[54] K. Horedt 1958, 127; K. Horedt 1986, 169.
[55] T. Nägler 1974, 56–60.
[56] A. Ioniță 1994, 277.

cum se constată toate celelalte date contrazic categoric prezența instituțională maghiară în zonă“[57].

În accepțiunea din lucrarea menționată *desertum*, „dincolo de a fi un clișeu diplomatic uzat pe scară largă în epocă, preluat din Deuteronom, 32, 10, are o relevanță politico-instituțională potrivit căreia, după Paul Zumthor, deșertul este un spațiu căruia nu îi sunt conexe drepturi, de fapt un *no man‘s land*“[58], adică al nimănui. Nefiind un specialist în hermeneutica textului medieval nu doresc să contrazic această teorie rezultată pe baza analizei documentelor; este rolul altora să o facă dacă vor crede de cuviință. Ca arheolog însă nu pot crede că o serie de monumente din secolul al XII-lea erau în „țara nimănui“. Cercetările arheologice scot la iveală morminte, biserici, cetăți, așezări, arme, unelte, podoabe și monede ale celor care au trăit în trecut și nu chitanțe de plată a impozitelor, sau ordine de recrutare pentru a dovedi fără dubiu existența ori lipsa jurisdicției regale. Nu văd nici o dată care să contrazică prezența instituționalizată a regatului, există necropole, biserici, cetăți, acestea sunt argumentele arheologice; a le plasa în țara nimănui de dragul unei teorii nu este profesional. În cazul Țării Bârsei avem cel puțin trei descoperiri arheologice din secolul al XII-lea: necropola de la Feldioara, cetatea de pe dealul Lempeș[59] – situată în hotarul satelor Sânpetru (Petersberg) și Hărman (Honigberg) și prima fază a bisericii din Prejmer (Tartlau). Menționarea celor patru biserici, Feldioara, Sânpetru, Hărman și Prejmer, în dania acordată cistercienilor de către Bela IV (1235–1270) în anul 1240[60], ne face să credem că acestea au fost primele localități în care s-au așezat coloniștii germani în Țara Bârsei încă din a doua jumătate a secolului al XII-lea. Afirmația este certificată în cazul Feldioarei de prezența necropolei, iar în cazul Prejmerului de descoperirea în nivelul constructiv al primei faze a unei monede brakteate atribuită lui Bela III (1172–1196)[61] și decurge ipotetic pentru Sânpetru și Hărman ca urmare a alăturării lor, deloc întâmplătoare, de primele două în documentul amintit.

Pentru a completa imaginea asupra habitatului colțului de sud-est al Transilvaniei, mai adăugăm că la nord de Țara Bârsei se află necropolele de la Zăbala[62] (Zabola) și Peteni[63] (Petőfalva) și așezarea de la Sâncrăieni[64] (Csikszentkirály), toate datate începând cu mijlocul secolului al XII-lea, care pot fi atribuite secuilor. Indiferent de sensul termenului *desertum*, nu credem că toate aceste descoperiri pot fi ignorate de dragul unei teorii sau alteia, ele se situau în cadrul organizării instituționale regale și nu în „țara nimănui“.

Foarte probabil habitatul din sud-estul Transilvaniei a suferit destul de mult de pe urma repetatelor incursiuni cumane, posibil și a expediției bizantine din 1166, unul din traseele acesteia fiind se pare prin Țara Bârsei. Nu întâmplător unul din scopurile mărturisite, ale donației către teutoni din 1211 era de a stopa raidurile cumanilor. Nu este exclus nici ca pentru scurte intervale de timp, ca urmare a deselor incursiuni, acest colț de țară să fi „scăpat“ de sub controlul administrației regale, însă a aprecia că acest spațiu era fără drepturi conexe în

[57] Ș. Turcuș 2001, 226.
[58] Ș. Turcuș 2001, 225–226.
[59] A.D. Alexandrescu et al. 1973, 231–234.
[60] DIR, C, I, 319–320; Ub. I, 68.
[61] Cercetările arheologice la biserica din Prejmer, rămase din păcate nepublicate, au fost efectuate de către regretatul Radu Heitel, moneda fiind însă publicată de E. Isăcescu (1965, 371, nr. 584). Vezi și: L. Huszar 1979, nr. 200, 53–54.
[62] Z. Szekely 1994, 277–305.
[63] Z. Szekely 1990, 97–110.
[64] C. Preda 1959, 845–853.

momentul venirii cavalerilor teutoni este greu de acceptat. Ideea unei ieşiri temporare de sub jurisdicţia regală este sugerată de asocierea în câteva morminte (de pildă, la Feldioara M.98) a unor monede care teoretic n-ar fi circulat în paralel, datorită politicii de a retrage la scurte intervale de timp monedele de pe piaţă şi a le înlocui cu altele cu un conţinut de argint mai mic, dar care prin autoritatea statului erau impuse forţat la aceeaşi valoare, monetăria regală încasând evident diferenţa de argint.

În concluzie, datorită prezenţei mormintelor cu nişă pentru cap, apreciem că aşezarea coloniştilor germani s-a petrecut pe o arie care includea încă din vremea lui Geza II, pe lângă teritoriul menţionat în diploma din 1224, Ţara Bârsei precum şi zona Sighişoarei. În plus, indirect, prin prezenţa sau absenţa mormintelor cu nişă, am putea răspunde unei mai vechi întrebări din istoriografia săsească şi anume cea privind anterioritatea saşilor din Ţara Bârsei faţă de cei din zona Bistriţei. Până în prezent nu se cunosc morminte cu gropi antropomorfe în zona Bistriţei, ceea ce ar însemna că saşii de aici ori nu practicau acest tip de înmormântare, ori s-au aşezat aici ceva mai târziu, după renunţarea la acest obicei. Nu este exclus însă ca această imagine să fie datorată doar stadiului actual al cercetării arheologice.

BIBLIOGRAFIE

A. D. Alexandrescu et al. 1973 – Al. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961–1970)*, MCA 10, 1973, 231–259.

E. Bárdos 1978 – E. Bárdos, *Középkori templom és temetö Kaposvár határában*, Somogyi Muz. Közleményei 3, 1978, 187–234.

E. Bárdos 1987 – E. Bárdos, *Középkori templom és temetö Kaposvár határában II*, Somogyi Muz. Közleményei 8, 1987, 5–82.

F. Benoit 1959 – F. Benoit, *Le sarcophage de Lurs en Provence. Situation dans l' art géométrique barbare*, Cahiers Arch. Fin de L' Antiqu. et Moyen Âge 10. 1959, 27–70.

B. Bizot f.a. – B. Bizot, *Eléments pour une topographie et une typologie des inhumations et de leur rites*. Mém., Arch. des églises et des cimetieres en Gironde I (Bordeaux), 163–171.

J. Boldsen, H. Cinthio 1988 – J.L. Boldsen, H. Cinthio, *The Löddeköpinge Investigation VII: An analysis of the occurence of stone graves in the Early Medieval cemetery in Löddeköpinge, Scania*, Meddel. Lund Univ. Hist. Mus., N.S. 7, 1987–1988, 145–150.

Chronique 1992 – *Chronique des fouilles médiévales en France*, Arch. Médiévale 22, 1992, 394 –558.

Chronique 1995 – *Chronique des fouilles médiévales en France*, Arch. Médiévale 25, 1995, 191–365.

Chronique 1996 – *Chronique des fouilles médiévales en France*, Arch. Médiévale 26, 1996, 201–366.

DIR, C, I – *Documente privind Istoria României, sec. XI–XIII, C, Transilvania, I (1075–1250)*, Bucureşti, 1951.

M. Dumitrache 1979 – *M. Dumitrache, Cetatea sătească din Drăuşeni, Jud. Braşov, Ansamblu de arhitectură medievală. Cercetări arheologice 1973–1977*, Cerc. Arh. 3. 1979, 155–198.

M. Dumitrache 1981 – *M. Dumitrache, Evoluţia cetăţii ţărăneşti de la Viscri, Jud. Braşov, în lumina cercetărilor arheologice şi de arhitectură*, Cerc. Arh. 4. 1981, 253–285.

H. Fabini, M. Beldie-Dumitrache 1977 – H. Fabini, M. Beldie-Dumitrache, *Die Restaurierung der evangelischen Stadtpfarrkirche in Mediasch*, Forsch. Volks- u. Landeskde. 20. 1, 1977, 85–102.

F. Falkenstein, H. Peter-Röcher 1997 – F. Falkenstein, H. Peter-Röcher, *Kathe von Treskow lokalisiert*, Arch. Deutschland 13. 4, 1997, 43.

R. Feustel et al. 1961 – R. Feustel, K. H. Herrmann, W. Schade, A. Suhle, *Die Wüste Kapelle Glasbach am Rennsteig*, Alt-Thüringen 5, 1961, 223–279.

B. Foucray, F. Gentili 1991 – B. Foucray, F. Gentili, *Serris (Seine-et-Marne) Un village carolingien au lieu-dit „Les ruelles". Les fouilles du TGV Nord et de L' Interconnexion, Catalogue d' exposition, Premier bilan des recherches archéologiques (1988–1991)*, 56–58.

S. Frede 2000 – S. Frede, *Die phönizischen anthropoiden Sarkophage, Teil 1: Fundgruppen und Bestattungskontexte. Forschungen zur Phönizisch-Punischen und Zyprischen Plastik I.1*, Mainz, 2000.

A. Götze et al. 1909 – A. Götze, P. Höfer, P. Zschiesche, *Die vor und frühgeschichtlichen Altertümer Thüringens*, Würzburg, 1909.

P. Grimm 1968 – P. Grimm, *Tilleda Eine Königspfalz am Kuffhäuser, Teil I. Die Hauptburg*, Berlin, 1968.

H. Größler 1902 – H. Größler, *Geschlossene vorgeschichtliche Funde aus den Kreisen Mansfeld (Gebirge und See), Querfurt und Sangerhausen*, Jahresschr. Vorgesch. Sächs.-Thüring. Länder 1, 1902, 125–244.

R. Harhoiu et al. 1995 – R. Harhoiu, N. Boroffka, R. Medinceanu, A. Lukacs, *Sighişoara „Cartierul Viilor", jud. Mureş*, Cronica 1994, A XXIX-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11–14 Mai 1995, 83.

R. Heitel 1964 – R. Heitel, *Monumentele medievale din Sebeş-Alba*, Bucureşti, 1964.

R. Heitel 1972 – R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen*, Rev. Roumaine d' Hist. de L' Art 9, 1972, 2, 139–160.

A. Herrnbrodt 1957 – A. Herrnbrodt, *Die Ausgrabungen auf dem Kirchberg von Morken, Kreis Bergheim*, Erft. Bonner Jahrb. 157, 1957, 446–457.

W. Hoffmann, B. Schmidt 1955 – W. Hoffmann, B. Schmidt, *Die wichtigsten Neufunde des Jahres 1954*, Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 39, 1955, 214–239.

K. Horedt 1958 – K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV–XIII*, Bucureşti, 1958.

K. Horedt 1986 – K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Ph. Husi et al. 1990 – Ph. Husi, E. Lorans, Ch. Theureau, *Les pratiques funéraires à Saint-Mexme de Chinon du Ve au XVIIIe siècle*, Rev. Arch. Centre France 29, 2, 1990, 132–168.

L. Huszar 1979 – L. Huszar, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg, 1979.

A. Ioniţă 1994 – A. Ioniţă, *Date noi privind colonizarea germană în Ţara Bârsei şi graniţa de est a Regatului maghiar în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea*, Rev. Ist. 5, 1994, 3–4, 273–281.

A. Ioniţă 1999 – A. Ioniţă, *Feldioara/Marienburg, Biserica evanghelică, jud. Braşov*, Cronica 1998, A XXXIII-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Vaslui, 1999, p. 41.

A. Ioniţă 2000 – A. Ioniţă, *Feldioara (jud. Braşov)*; Cronica 1999, A XXXIV-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Deva, 24–28 mai 2000, p. 36–37.

A. Ioniță et al. 2004 – A. Ioniță, D. Căpățână, N. Boroffka, R. Boroffka, A. Popescu, *Feldioara / Marienburg – Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei / Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*, Bucuresti, 2004.
E. Isăcescu 1965 – E. Isăcescu, *Creşterea colecţiilor. Caiet selectiv de informare*. Cabinetul num. al Bibl. Acad. Române 12, 1965.
G. Isenberg 1986 – G. Isenberg, *Soest im Mittelalter Kirchengrabungen – Beitrag zur Stadtgeschichte*, Arch. Deutschland 3, 1986, 32–39.
A. Kieffer-Olsen 1990 – A. J. Kieffer-Olsen, *Middelalderens gravskik i Danmark – en arkaeologisk forskningsstatus*, Hikuin 17, 1990, 85–112.
A. Kolling 1973 – A. Kolling, *Grabungen im Römischen und Mittelalterlichen Tholey*, Ber. Staatl. Denkmalpf. Saarland 20, 1973, 5–50.
K. Kozák 1979 – K. Kozák, *Az Egri vár Arpád-kori temetöjének feltárása I*, Agria 16–17, 1978–1979, 157–182.
K. Kozák 1986 – K. Kozák, *Az Egri vár Arpád-kori temetöjének feltárása III*, Agria 22, 1986, 5–34.
J. Lapart, J. P. Noldin 1986 – J. Lapart, J. P. Noldin, *Nécropole et site de Saint-Cloud à Lachapèlle (Lot-et-Garonne)*, Arch. du Midi Médiéval 4, 1986, 3–20.
K. Lembke 2001 – K. Lembke, *Phönizische anthropoide Sarkophage*, Damaszener Forsch. 10 (Mainz 2001).
E. Linnhoff 1984 – E. Linnhoff, *St. Patrokli in Soest. Nikolaikapelle und Dommuseum*, Königstein im Taunus, 1984.
D. Marcu 1994 – D. Marcu, *Drăuşeni, biserica evanghelică, jud. Braşov*, Cronica 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare 12–15 Mai 1994, 23.
D. Marcu 2002 – D. Marcu, *Biserica fortificată de la Drăuşeni, jud. Braşov*, A.A. Rusu, P.L. Szöcs (Ed.), Arhitectura religioasă medievală din Transilvania / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania II, (Satu Mare 2002), 41–78.
P. Munteanu Beşliu 1995 – P. Munteanu Beşliu, *Sibiu, jud. Sibiu, A. Centrul istoric*, Cronica 1994, A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11–14 Mai 1995, 81–83.
T. Nägler 1974 – T. Nägler, *Zum Gebraucht des Ausdrucks „terra deserta" in einigen Urkunden des 12.–13. Jahrhunderts*, Stud. şi Comun. (Sibiu) 18, 1974, 51–60.
T. Nägler 1979 – T. Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Bukarest, 1979.
T. Nägler 1981 – T. Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Bucureşti, 1981.
P. Niedermaier 1996 – P. Niedermaier, *Die mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet, Teil I. Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241*, Heidelberg, 1996.
H. Peine 1993 – H. W. Peine, *Ausgrabungen in der Abtei Liesborn. Ein Beitrag zur Baugeschichte des ehem. Kanonissenstiftes und Benediktinerklosters von der Karolingerzeit bis zur Aufhebung 1803. Ausgrabungen in der Abtei Liesborn. Eine Dokumentation des Westfälischen Museum für Archäologie im Museum Abtei Liesborn Heimathaus des Kreises Warendorf 4. Juli – 15. August*, Münster/ Westfalen 1993, 33–105.
C. Pilet et al. 1990 – C. Pilet, A. Alduc-Le Bagousse, J. Blondiaux, L. Buchet, G. Grévin, J. Pilet-Lemiere, *Les nécropoles de Giberville (Calvados) Fin du Ve siècle – fin du VIIe siècle après J.C.*, Arch. Médiévale 20, 1990, 3–140.

Z. Pinter et al. 1995 – Z.K. Pinter, Gh. Petrov, M. Țiplic, *Orăştie, jud. Hunedoara, C. Cetate*, Cronica 1994, A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11–14 Mai 1995, 62–65.

C. Preda 1959 – C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni (r. Ciuc)*, MCA 6, 1959, 825–869.

N. Raynaud 1987 – N. Raynaud, *Le site antique et médiéval de la Chapelle Saint-Jean a Bussiere-Boffy (Haute-Vienne)*, Travaux d' Arch. Limousine 8, 1987, 39–49.

J. Raspi Serra 1974 – J. Raspi Serra, *Rinvenimento di necropoli barbariche nei pressi di Bomarzo e di Norchia*, Boll. Arte Ministero P. Istruzione 5. 1–2, 1974, 70–78.

E. Riemer 2000 – E. Riemer, *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien*, Internationale Arch. 57 (Rahden/ Westf. 2000).

B. Schmidt, W. Nitzschke 1972 – B. Schmidt, W. Nitzschke, *Mittelalterliche Gräber im Naumburger Dom*, G. Leopold, E. Schubert, Die frühromanischen Vorgängerbauten des Naumburger Doms, Berlin, 1972, 67–69.

Z. Székely 1990 – Z. Székely, *Necropola medievală de la Peteni (com. Zăbala, jud. Covasna)*, SCIVA 41, 1990, 1, 87–110.

Z. Székely 1994 – Z. Székely, *A Zabolai (Zăbala – România) Kora-Középkori temetö*, Veszprém Megyei Múz. Közl. 19–20. 1993–1994, 277–305.

Ş. Turcuş 2001 – Şerban Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001.

Ub I. – F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I*, Hermannstadt, 1892.

A. Usse et al. 1990 – A. Usse, J.-Ph. Usse, C. Scherding, M. Scherding, J.-M. Sauget, *Découverte d' un sarcophage paléochrétien et de sépultures médiévales en sarcophage à Arpajon-sur-Cére (Cantal)*, Rev. Arch. Centre France 29. 1, 1990, 20–30.

A. Velter 2002 – A.M. Velter, *Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic, secolele V–XII*, Bucureşti, 2002.

J. Ypey 1953 – J. Ypey, *R. K. Kerk te Alphen (N-Brabant)*, Ber. ROB 4. 1, 1953, 43–49.

J. Zammit 1989 – J. Zammit, *Méthodologie en anthropologie médiévale, un exemple: le cimetière St. Etiènne de Mairac à Capendu (Aude)*, Paris, 1989.

MORMINTE CU NIŞĂ CEFALICĂ DESCOPERITE LA ALBA IULIA (SEC. XII-XIII). CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA OASPEȚILOR OCCIDENTALI ÎN TRANSILVANIA.

Daniela MARCU ISTRATE,
Angel ISTRATE

GRAVES WITH „FOSSE ANTHROPOMORPHE" DISCOVERED IN ALBA IULIA (12TH AND 13TH CENTURIES). CONTRIBUTIONS CONCERNING THE HISTORY OF THE WESTERN VISITORS IN TRANSYLVANIA

Abstract

The archeological excavations performed during the last years outside the Roman-Catholic Cathedral in Alba Iulia pemitted the identification and study of a number of 106 medieval burial graves, belonging, with all probabilities, to some different horizons. Among them, the graves with fosse anthropomorphe *horizon can be distinguished, including 3 graves: M8 with stone sarcophagus from which only the niche has been preserved; M88 with the hole digged in the ground; M91 with a sarcophagus built of bricks and covered with a tombstone and having a Hungarian anonymous coin from the 12th century as inventory (see drawings 2-3). The later one is added to a group of 11 identical graves discovered during the previous excavations coordinated by Radu Heitel and published partially in 1985 and 1986; two of these graves included coins from Andrew II in their inventory. The author of this study have developed on approximate charting of the graves, based on the few known information. They concluded that the graves are grouped mostly on western side, in front of the actual cathedral, only a few of them being spread on the southern side of the church (see drawing 1).*

The matter of the graves with fosse anthropomorphe *is briefly presented and the main discoveries of this type in Transylvania are mentioned (see drawing 4). It has been noticed that the graves which have the hole digged in the ground are the most frequent ones (Mediaş, Orăştie, Feldioara, Drăuşeni, Sighişoara – Biserica de pe Deal, Sighişoara – Dealul Viilor, Sighişoara – Biserica Mănăstirii, Moşna şi Sibiu – Piața Huet; the stone sarcophagus are very rare (Drăuşeni and possibly Sebeş) and bricks ones have only been discovered in Alba Iulia so far.*

Acording to the present stage of the investigations, these graves can be dated in the second half of the 12th century and the first half of the next century.

All in all, there been discovered 14 graves with fosse anthropomorphe *in Alba Iulia, aut of a total of 432 graves revealed by the excavations from 1953 coordinated by D. Protase and those from 1963 coordinated by R. Heitel and resumed by a new staff starting with the year 2000. Both the inventory objects and their stratified position indicate that we deal with on horizon situated at the superiour limit of the 12th century graveyard, which was formed at the end of this century and the beginning of the next one. In what the assignment of these graves with* fosse anthropomorphe *is concerned, they reveal the presence of some people coming from the western part of Europe, who were either passing through or spending a longer or shorter perioud of time in Alba Iulia, and who was found their death somewhere*

close to the Cathedral. The authors think that it is possible for these graves to belong to the opening of its site at the end of the 12th and the beginning of the 13th century. Thus, the group of 9 graves with bricks sarcophagus in front of the Cathedral could be the remains of a grouo of people who found their death because of the Tartar invazion. On the other hand, the thesis according to which M91 had belonged to a strange clergyman is not excluded.

The list of illustrations:

1. *Graves with* fosse anthropomorphe *discovered in Alba Iulia (after R. Heitel, partially completed with the result of the 2000 and 2002 excavations and the charting of all the* fosse anthropomorphe. *MI-XI = graves discovered by R. Heitel)*
2. *1. The partial plan of S35 with the two* fosse anthropomorphe *graves; 2. The transversal section (a) and the longitudinal one (b) through M91.*
3. *1-3. M91 during the investigations.*
4. *Graves with* fosse anthropomorphe *in Transylvania*

În cursul săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani în exteriorul Catedralei romano-catolice din Alba Iulia[1] au fost identificate şi cercetate un număr de 106 morminte de inhumaţie medievale, aparţinând, după toate probabilităţile, unor orizonturi diferite. Întrucât inventarul arheologic este modest, decelarea acestor orizonturi se bazează pe observaţiile stratigrafice şi pe detaliile de ritual. Umplutura gropilor este şi ea irelevantă, deoarece în toate epocile de după construirea castrului roman întâlnim aproximativ aceleaşi ingrediente (pigment de mortar, fragmente de piatră şi cărămidă) amestecate într-un pământ de culoare închisă.

Din punctul de vedere al ritualului putem deosebi trei grupe de morminte: în groapă, cu sau fără sicriu din lemn; în cistă din cărămidă; morminte cu nişă pentru cap. În cele ce urmează ne vom ocupa de această ultimă grupă, căreia îi aparţin 3 morminte amplasate pe partea de sud a bisericii.

Descrierea mormintelor

M 8/S 1/2000: matur, - 1,63/-1,83 m profil vest (- 1,80 – 2 m W[2]; adâncimea reală a gropii a fost de aproximativ 0,50 m). Groapă cu formă nedeterminată, umplutura din pământ negru cleios cu mult pigment de mortar, cărămidă şi piatră. Scheletul a fost încadrat de lespezi de piatră care urmăreau forma corpului; a fost distrus complet, se păstrează doar vagi urme din craniu şi nişa formată din două pietre nefasonate aşezate pe cant. Orientare: VNV-ESE.

M 88/S 35/2003: matur, - 1,46 m profil est (- 1,96 m W, cu un nivel de săpare a gropii estimat la – 1,50-1,60 m. Rezultă o adâncime originală de 0,40-0,50 m). Groapă cu nişă cefalică, contur vizibil în partea superioară, în jurul capului şi al umerilor. Nişa circulară foarte largă, face ca lăcaşul pentru umeri să fie abia perceptibil. Oase friabile. Scheletul a fost cercetat parţial, din zona bazinului intrând sub profilul estic. Nu pare să fi suferit deranjamente ulterioare. Orientare: V-E. Poziţie: culcat pe spate, capul cu bărbia în piept, umerii ridicaţi. Mâinile sunt întinse pe lângă corp, uşor pliate din coate cu palmele pe bazin. Observaţii stratigrafice: groapa este mai superficială decât cea a M 91 (vezi mai jos), dar este

[1] Începând din anul 2000 în exteriorul catedralei romano-catolice şi al palatului episcopal se desfăşoară cercetări arheologice cu caracter de salvare, în cadrul programului de restaurare a complexului. Suprafeţele cercetate sunt limitate strict la zonele de interes pentru beneficiar, în funcţie de lucrările subterane ce se execută anual.

[2] Cota 0,00 se află la nivelul pragului portalului vestic al catedralei.

săpată în aceleaşi straturi, foarte probabil de la limita superioară a aceluiaşi strat castaniu. În jumătatea inferioară a fost parțial suprapus de un alt mormânt, care a fost observat doar în profilul secțiunii, astfel că nu putem preciza dacă a avut nişă.

M. 91/S 35/2003[3]: matur, - 1,30 m profil N (medie) (W: - 1,98 m; – 2,24 m la limita superioară a cărămizilor, + 0,40 m până la fundul gropii; groapa a fost săpată de la – 1,60 m W la limita de vest, probabil în jur de – 1,80 m spre est; rezultă o adâncime originală a gropii de 0,78 m). Groapa mormântului, parțial vizibilă în profilul de nord, a fost săpată într-un strat de umplutură, un pământ negru amestecat cu fragmente de piatră, cărămidă şi pigment de mortar. De formă neregulată, îngustându-se prin intermediul unei trepte inegale, groapa a intersectat 2 sau 3 morminte mai vechi. În interiorul ei a fost realizată o construcție din cărămidă de formă trapezoidală cu baza mare spre vest, şi partea interioară construită după forma scheletului, cu o nişă pătrată rezervată pentru cap. Forma exterioară, uşor neregulată, are următoarele dimensiuni: 2,18 m lungime, 1,15 m (estimat) lățime la cap, respectiv 0,80 m lățime la picioare. Forma interioară, regulată, are dimensiunile: 1,88 m lungime, 0,55 m lățime la umeri, 0,30 m lățime la picioare, cu o nişă pentru cap cu dimensiunile 0,25x0,25 m. Grosimea construcției este în medie de 40 cm. Întreaga amenajare a fost realizată din fragmente de cărămizi romane cu grosimi diverse (între 3,5 şi 5,5/6 cm), legate cu lut galben nisipos în cantități variabile. În interior, cista a fost podită pe toată suprafața de asemenea cu fragmente de cărămidă, şi, după depunerea scheletului, a fost acoperită cu o lespede de piatră cu dimensiunile 49 x 125 cm, grosime 8-9 cm, ulterior spartă în două datorită presiunii pământului. Pentru a acoperi toată suprafața în zona picioarelor capacul a fost completat cu o piatră mai mică, dislocată apoi de intervenții ulterioare. Construcția a fost realizată în pantă, cu o diferență de nivel de 25 cm, respectând foarte probabil înclinația naturală a terenului. După înhumare, peste lespedea de piatră au fost aşezate oasele a două schelete deranjate, apoi a fost aruncat un strat de pământ negru amestecat cu oase, fragmente de piatră şi cărămidă şi rar pigment de mortar. Deasupra gropii terenul a fost nivelat printr-un strat de moloz grosier cu multă cărămidă, ce trebuie să fie destul de târziu. *Starea de conservare*: bună. Mormântul nu a fost deranjat. *Orientare*: NV-SE. *Poziția*: decubit dorsal cu picioarele mai jos decât toracele şi capul. Capul, plasat într-o nişă cefalică, are bărbia în piept; brațele au fost întinse pe lângă corp, iar umerii ridicați indică faptul că înmormântarea s-a realizat în giulgiu, mortul fiind depus înainte de rigidizare. În zona genunchiului stâng a fost plasat un craniu aparținând unui schelet mai vechi, în timp ce lângă partea de jos a piciorului drept se afla un femur aşezat paralel cu piciorul defunctului. La partea stângă a toracelui, aproape de claviculă a fost descoperită o monedă. *Inventar*: monedă – denar anonim sec. XII. *Contextul stratigrafic*: în partea de nord a S 35 a fost identificat un complex pe care, datorită limitelor săpăturii, nu suntem în măsură să-l definim cu claritate, dar cel mai probabil avem de-a face cu un fragment dintr-o locuință semi-adâncită, care a folosit drept latură de sud o ruină (romană?). Pe suprafață a fost surprinsă o amenajare cu bolovani mari de piatră într-un strat de pământ negru afânat cu frecvente aşchii de calcar, realizată cu o pantă destul de accentuată dinspre N spre S. Acest nivel este suprapus de un strat compact de lut ars la roşu amestecat cu pigment de cărbune, o lentilă de mortar şi de straturi afânate de pământ negru sau roşcat din care au fost recuperate constant fragmente ceramice databile în sec. XI-XII, inclusiv fragmente de căldări din lut. În umplutura acestui complex s-au adâncit 3 morminte, aparținând probabil aceluiaşi orizont: M 89, M 90 şi M 93, toate cercetate parțial, aparținând necropolei din secolul al XII-lea.

[3] Scurtă descriere a mormântului în CCA 2004, pag. 32 şi pl. 5.

Groapa M 91 a tăiat şi ea toate aceste straturi spre est, în vreme ce spre vest s-a adâncit într-un strat de umplutură compactă de pământ negru amestecat cu fragmente de piatră, mortar şi fragmente ceramice din secolele XI-XIII. Deşi nu a fost surprinsă integral pe grund, observaţiile efectuate pe profilul nordic al secţiunii ne permit să afirmăm că groapa nu a fost cu mult mai largă decât cista, iar pentru susţinerea pereţilor laterali până la încheierea operaţiunilor de zidărie au fost folosiţi bolovani de piatră de dimensiuni mari. Nivelul de călcare în această etapă poate fi estimat în jurul cotei de – 1,60 m. După încheierea înmormântării cista a fost acoperită, peste lespezi a fost aşezat un pachet din oasele recuperate de la scheletele deranjate, apoi groapa a fost umplută şi nivelată cu pământ negru amestecat cu oase, fragmente de piatră şi cărămidă, rar pigment de mortar; această umplutură a rămas afânată şi nu pare să fi fost deranjată ulterior.

Umpluturile din partea superioară a zonei cercetate, între nivelul de călcare aflat la – 0,73 m şi o cotă maximă de – 2 m (cote la limita nordică a secţiunii), aparţin în cea mai mare parte epocii moderne – sau cel puţin au fost răscolite în această perioadă, posibil cu ocazia diferitelor sistematizări verticale operate succesiv în jurul catedralei. Spre palatul princiar aceste depuneri se rezumă la o grosime de 0,25-0,30 m.

Acest tip de înmormântare a fost semnalat deja de Radu Heitel, responsabilul săpăturilor desfăşurate la Alba Iulia între 1963-1976, care menţionează 11 morminte "în cistă de cărămidă cu nişă pentru cap"[4], săpate în aria unei necropole mai vechi (datată de autor în secolul al XII-lea), deranjând mai multe morminte ale acesteia, de la o adâncime mică, situată se pare în jurul a – 0,70 m. Mormintele sunt rarefiate, la câţiva (?) metri unul de altul, şi par a forma şiruri din 10 în 10 m. Din cele 11 morminte este descris unul singur, M II din C VIII-a (1973), ca fiind cel mai bine conservat. Într-o groapă cu dimensiunile 2,40x1,20 m a fost construită o cistă, cu o înălţime de 0,40 m, din cărămizi romane legate cu lut; partea de est se rezumă la o nişă în juriul craniului, închisă de o cărămidă aşezată vertical[5]. Decedatul a fost întins pe spate cu mâinile pe lângă corp, având în mâna stângă o monedă de argint de la Andrei al II-lea (1205-1235). Un alt mormânt a avut de asemenea o monedă din acelaşi interval. Însumând toate aceste date, Radu Heitel consideră cele 11 morminte ca fiind contemporane, din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Deşi la vremea respectivă acest tip de înmormântare era puţin cunoscut, autorul îl atribuie, cu o remarcabilă intuiţie, coloniştilor germani "aduşi la Alba Iulia în momentul iniţierii şantierului noii catedrale"[6]. Cercetările ulterioare au confirmat faptul că mormintele cu nişă aparţin oaspeţilor sosiţi în regatul maghiar în principal cu statut de colonişti

Cele 11 morminte nu au fost niciodată publicate, ci doar menţionate în cadrul unor rapoarte cu caracter general referitoare la săpăturile de la Alba Iulia. Totuşi, autorul indică în ce secţiuni au fost descoperite, şi pe această bază am realizat o cartare a lor, care este desigur doar orientativă (planşa 1). Am păstrat numerotarea cu cifre romane folosită de descoperitorul lor, în timp ce pentru mormintele apărute după anul 2000 am folosit cifrele arabe. Se observă astfel că 9 morminte sunt grupate în piaţeta din faţa catedralei, la limita vestică a cimitirului din secolul al XII-lea. M II se află aproximativ în axul intrării, iar M I pe latura se sud, cu

[4] R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetăţii de la Alba Iulia (1968-1977).I.*, SCIV, 36, 3, 1985, pag. 228 (Heitel 1985). R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetăţii de la Alba Iulia (1968-1977).II.*, SCIV, 36, 3, 1986, pag. 244 (Heitel 1986).
[5] Heitel 1985, pag. 229.
[6] Heitel 1985, pag. 229.

siguranță în jumătatea sudică a secțiunii CX/1973[7]. Mormântul similar descoperit de noi se află de asemenea pe latura de sud, în zona altarelor. Semnificația faptului că 9 morminte sunt grupate, iar alte 3 răspândite la mare distanță unul de celălalt, rămâne pentru moment nedescifrată. În ceea ce priveşte celelalte două morminte, cu groapă simplă (M88) şi cu cistă din piatră (M8), ele se află de asemenea pe partea de sud a bisericii.

Analogii

Evidențiate relativ recent în Transilvania, mormintele cu nişă cefalică sunt de fapt frecvente în Europa occidentală şi centrală, folosite cu intensități variabile pe parcursul a aproape un mileniu, din sec. V până în sec. XVI[8]. Cele mai vechi amenajări de acest gen sunt sarcofage, puse în legătură cu obiceiurile funerare ale merovingienilor. Perioada de maximă răspândire a mormintelor cu nişă este însă aceea a secolelor X-XII, ceea ce a sugerat unor autori denumirea de "morminte romanice"[9]. Ele par să domine pe teritoriul actual al Franței şi Germaniei, dar sunt atestate de asemenea în Belgia, Olanda, Elveția, Italia, Anglia, Danemarca, Austria, Polonia, Ungaria şi Bosnia.

Apariția lor în țările Europei central-estice este interpretată, aproape fără excepție, ca fiind manifestarea funerară a unor "străini", în majoritatea situațiilor colonişti laici[10]. Mult mai rar astfel de morminte par a avea un caracter selectiv, fiind rezervate unor personalități laice sau religioase[11]. Principalele forme ale acestui ritual sunt:

1. Sarcofagul.
2. Cista din piatră (a), cărămidă (b) sau mixtă (c).
3. Groapa simplă, cioplită în stâncă (a) sau săpată în pământ (b)[12].

Desigur, în cadrul fiecăruia dintre acestea apar o serie de variante, asupra cărora nu vom insista aici.

Semnificația acestui tip de mormânt încă nu a fost descifrată, diferitele ipotezele propuse fiind nesatisfăcătoare. Astfel, prezența nişei a fost interpretată ca o trimitere la învierea lui Lazăr sau la imaginea Sfântului Mormânt. S-a formulat şi ipoteza potrivit căreia această formă ar reflecta o tradiție germanică a păturii conducătoare, ale cărei ecouri se simt până la sfârşitul evului mediu[13]. A. Ioniță crede că sarcofagul cu nişă reflectă un anumit statut social, forma fiind preluată în sec. IX-X de către comunitățile sătești ca o modă şi adaptată la

---

[7] În jurul bisericii a fost realizată, în cadrul restaurărilor de la începutul secolului XX, o coborâre drastică a nivelului de călcare, creându-se un fel de şanț pavat cu piatră de râu. Prin această intervenție nivelul a fost coborât în orice caz sub nivelul de construcție al catedralei II, iar mormintele din sec. XII se află la 0,15-0,20 m sub pavajul respectiv. Orice cistă existentă în acest spațiu ar fi fost distrusă. Sistematizarea exterioară a ocolit zona sacristiei baroce, unde coborârea nivelului ar fi lăsat această construcție modernă în aer. Aşa se explică faptul că mormintele din jurul sacristiei încă se păstrează.

[8] Adrian Ioniță, Dan Căpățână, Nikolaus Boroffka, Rodica Boroffka, Adrian Popescu: *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei/Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*. Bucureşti, 2004, pag. 46-56, discuție amplă ilustrată cu numeroase analogii de pe tot cuprinsul Europei. (Ioniță et al. 2004).

[9] Ioniță et al. 2004, pag. 55.

[10] Heitel 1986, pag. 244. Ioniță et al. 2004, pag. 55.

[11] O clasificare de acest gen la: Ioniță et alia, 2004, pag. 55.

[12] În tipologia pe care o propune, Adrian Ioniță încadrează în tipuri separate mormintele săpate în stâncă şi pe cele săpate în pământ. După părerea mea o astfel de separare nu se justifică, ea fiind determinată de condițiile naturale în care se desfăşoară procesul înhumării. Într-un teren stâncos groapa nu poate fi săpată în pământ şi invers. De aceea considerăm că principala caracteristică a acestui tip este aceea că mortul se aşează pe fundul gropii, fără să fie necesară o construcție specială.

[13] O sinteză a acestor opinii şi interpretări la: Ioniță et al. 2004, pag. 55-56.

posibilitățile lor, cel mai frecvent transpusă în pământ[14]. Astfel, pentru o lungă perioadă de timp această formă este folosită de unii membrii ai comunității ca semn de prestigiu, iar de către alții ca o modă – evident cele două variante fiind imposibil de decelat în majoritatea situațiilor. În general, se consideră că pe parcursul sec. XIII gropile cu nișă pentru cap dispar din mediul rural, fiind înlocuite cu gropi simple, cu sau fără sicriu. Nișa ca semn al unui anumit palier social va fi înlocuită treptat de sarcofagul cu gisant, tranziție ce poate fi urmărită în paralel cu evoluția stilului gotic[15].

Dacă analizăm aceste descoperiri, este uşor de observat că nu se cunoaşte nici o necropolă realizată exclusiv din acest fel morminte, ele reprezentând fără excepție procente sub 50% din totalul mormintelor. Dacă ne referim doar la datele însumate de Adrian Ioniță, este evident că necropola de la Feldioara reprezintă una dintre cele mai consistente descoperiri de acest gen, cu un procent sigur de 35%, dar posibil de extins până la 59,6%. De regulă aceste cifre sunt mult mai mici. Nici una dintre teoriile formulate până acum nu poate să explice satisfăcător această statistică. De ce pe acelaşi palier cronologic, în aceeaşi comunitate şi aproape sigur şi în aceeaşi familie, unii membri preferă o groapă cu nişă iar alții o groapă simplă? Răspunsul aparține viitorului. O asemenea configurație pare să indice mai degrabă apartenența la un grup definit prin criterii ce nu au legătură cu apartenența familială sau comunitară. Pe de altă parte, este greu de crezut că nişa avea o rațiune strict practică, de a fixa capul într-o anumită poziție, acest scop fiind mai uşor de atins prin două pietre aşezate de o parte şi de alta a craniului. Realizarea unei nişe era o operațiune mai complicată, care necesita şi anumite unelte, altele decât cele folosite pentru a săpa groapa propriu-zisă. Pe de altă parte, cele mai multe dintre nişele pe care am avut ocazia să le vedem sunt superficiale ca adâncime şi nu oferă prea multă stabilitate capului.

Mormintele cu nişă cefalică, sunt cunoscute în ultimele decenii şi pe teritoriul Transilvaniei. După o primă semnalare a acestora prin descoperirile de la Alba Iulia, publicate sumar în 1985[16], începând din anul 1991 a fost cercetată necropola de la Feldioara, în care aproximativ jumătate din morminte aparțin tipului 3a şi pot fi datate în a doua jumătate a sec. XII. Ulterior, morminte de acest fel au fost publicate sau descoperite şi în alte situri, astfel că în momentul de față numărul lor este destul de mare. În stadiul actual al cercetărilor sunt atestate în acest teritoriu ultimele două tipuri[17], respectiv morminte în cistă şi morminte cu gropi săpate în solul natural, cu variante asupra cărora nu vom insista în acest studiu.

[14] Ioniță et al. 2004, pag. 56.
[15] Ioniță et al. 2004, pag. 56-57.
[16] Heitel 1985, pag. 228-229.
[17] În ceea ce priveşte primul tip, pe teritoriul României se cunoaşte un singur sarcofag cu nişă, aparținând domnitorului muntean Mircea cel Bătrân, realizat deci la începutul secolului al XV-lea. A. Ioniță, *Observații asupra sarcofagului lui Mircea cel Bătrân*, Arheologia medievală II, 1998, pag. 125-128.

Mormintele în cistă[18] din piatră sunt rare. Un singur exemplar a fost descoperit la Drăuşeni, plasat stratigrafic în orizontul gropilor cu nişă săpată în pământ, databil în a doua jumătate a sec. XII şi prima jumătate a sec. XIII. La Cluj Mănăştur au fost descoperite patru morminte cu cistă din piatră, dintre care două au capul încadrat de cărămizi romane (M 92 şi M 94)[19], manieră ce poate fi asimilată, după părerea noastră, unei nişe. Ele sunt datate în secolul al XIII-lea pe baza contextului stratigrafic, şi formează un grup distinct faţă de necropola din secolele XI-XII. Alte câteva morminte sunt susceptibile a intra în această grupă, dar din păcate publicarea lor este sumară. La Sebeş au fost descoperite morminte descrise astfel: "locul unde se depunea mortul (….) era în prealabil înconjurat cu lespezi masive de piatră aşezate pe verticală; în unele cazuri se puneau reazem pentru cap pietre sculptate în unghi sau două pietre înclinate"[20]. Cistele, amenajate la o adâncime medie de 0,80 m faţă de nivelul de săpare, nu erau acoperite, iar scheletele totdeauna aveau braţele întinse pe lângă corp. Mormintele au fost datate în a doua jumătate a sec. XII, iar Radu Heitel consideră că sistemul dispare în sec. XV. În lipsa obiectelor de inventar, datarea este asigurată de condiţiile stratigrafice şi de suprapunerea acestor morminte de către fundaţiile bazilicii, astfel că ele sunt atribuite primei biserici ridicate de colonişti, biserică ce nu a fost identificată. Autorul trimite la morminte asemănătoare descoperite la Cricău şi Săcădate[21], dar acestea au rămas nepublicate.

[18] Avem în vedere doar acele ciste prevăzute cu nişă pentru cap. Cistele simple, de formă dreptunghiulară, sunt mai frecvente în Transilvania, şi par să fi fost folosite o perioadă mai lungă, pe care în linii mari o putem defini între secolele IX-XIV. Cele mai timpurii dintre acestea aparţin unor medii de puternică influenţă sudică, precum cele de la Alba Iulia, din necropolele datate în secolele IX-XI. (Aurel Dragotă, Horia Ciugudean, în *Civilizaţia medievală timpurie din Transilvania: rit şi ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia 2002, catalog de expoziţie, pag. 9-15). Cistele ale căror purtători sunt occidentali apar cel mai devreme în sec. XII, dar probabil că cele mai multe aparţin totuşi secolelor XIII-XIV. În general, Radu Heitel consideră că cistele apar în cele mai vechi faze ale cimitirelor coloniştilor, fiind databile în secolele XII-XIII. R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Siebenbürgen*, RRHA 9, 2, 1972, pag. 149 (Heitel 1972). Literatura noastră de specialitate nu s-a ocupat în mod special de acest subiect. Câteva consideraţii privind fenomenul la: Petre Iambor, Ştefan Matei, A. Halasu, *Consideraţii privind raportul cronologic dintre aşezarea şi cimitirul de la Cluj Mănăştur*, AMN, XVIII, 1981, pag. 491-501 (Iambor, Matei, Halasu 1981). Fără a avea pretenţia de a fi făcut un inventar exhaustiv al acestui tip de mormânt, după cunoştinţa noastră în prezent cel mai amplu cimitir de ciste a fost descoperit la Pâncota, jud. Arad.
Morminte cu cista simplă din piatră atribuite coloniştilor saşi sunt cunoscute la Cricău (R. Heitel, Al. Bogdan, *Contribuţii la arheologia monumentelor transilvane.I. Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate la complexul medieval din Cricău (jud. Alba)*, Apulum VII/I, 1968, pag. 486-488, fig. 2 (Heitel, Bogdan 1968): cista aparţine primei faze a necropolei, datate în ultima parte a secolului al XII-lea şi prima jumătate a veacului următor. Ea este contemporană cu mai multe morminte săpate în pământ şi, se pare după planul general de săpătură, cu o criptă (?). În cista pe jumătate distrusă au fost descoperite oasele a patru schelete, fără ă se precizeze dacă erau în poziţie anatomică.). O cistă din blocuri de piatră nefasonate, fără capac, a fost descoperită şi la Drăuşeni. Susceptibile a fi incluse în această grupă sunt şi unele morminte de la Sebeş, Cricău şi Săcădate, rămase din păcate nepublicate în detaliu. Heitel, Bogdan, 1968, pag. 494; Heitel 1972, notele 25-27.

[19] Iambor, Matei, Halasu 1981, pag. 143-145, fig. 3.

[20] R. Heitel, *Monumentele medievale din Sebeş-Alba*, Bucureşti, 1964, pag. 8. Idem, *Monumentele medievale din Sebeş-Alba*, Bucureşti, 1969 (ediţia II revizuită), pag. 6. (Heitel 1969).

[21] Heitel 1969, pag. 6-7.

Morminte în cistă zidită din cărămidă[22] nu sunt cunoscute pe teritoriul Transilvaniei în altă parte decât la Alba Iulia. Ele au o frecvență mai redusă și în Europa, dar totuși nu sunt necunoscute. În Ungaria, mormintele amenajate cu cărămizi sunt cunoscute în epoca arpadiană în câteva variante, iar cele mai multe dintre acestea supraviețuiesc până în sec. XV[23]. Ele sunt considerate de influență bizantină și ca purtători sunt indicați în primul rând călugării. Între acestea, mormintele cu nișă pentru cap reprezintă însă un procent infim, de aproximativ 2%. O analogie perfectă ne oferă un mormânt de la mănăstirea din Dombó (Rakovac, Iugoslavia)[24], datat de asemenea în sec. XII.

Gropile săpate după forma corpului, cu nișă pentru cap, sunt cu mult mai frecvente, fiind atestate la: Mediaș[25], Orăștie[26], Feldioara[27], Drăușeni[28], Sighișoara-Biserica din Deal[29], Sighișoara-Dealul Viilor[30], Sighișoara-Biserica Mănăstirii[31], Moșna[32] și Sibiu-Piața Huet[33]

---

[22] O cistă din cărămidă a fost identificată la Cricău, în fața portalului de vest, dar nu a fost cercetată. Pentru ea se indică o analogie la Sebeș, dar nu știm dacă aceste amenajări erau prevăzute cu nișă pentru cap. Raportul publicat asupra săpăturilor de la Cricău sugerează o datare a cistelor din cărămidă în sec. XIII. Heitel, Bogdan, 1968, pag. 488.

[23] Pap Ildiko Katalin, *Téglás és téglakeretes temetkezések*, Com.Arh.Hung, 2002, pag. 177-190.

[24] Nebojša Stanojev, *A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői*, în vol. *A középkori dél-alföld és Szer*, Szeged 2000, pag. 383-429, fig. 10.

[25] H. Fabini, M. Beldie-Dumitrache, *Die Restaurierung der evangelischen Stadtpfarrkirche in Mediasch*, Forschungen zur Volks-und Landeskunde, 20, 1, 1977, pag. 92-93. Morminte datate contextual în sec. XIII.

[26] Z.K.Pinter, Gh.Petrov, M. Țiplic: *Orăștie, jud. Huendoara*, în CCA, campania 1994, pag. 63. 5 morminte datate cu monede de la Geza II.

[27] A. Ioniță, *Date noi privind colonizarea germană în Țara Bârsei și granița de est a Regatului maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea*, Revista Istorică, 5, 3-4, 1994, pag. 273-281. Idem, *Das Gräberfeld von Marienburg und die deutsche Siedlung in Siebenbürgen. Ein archäologischer Beitrag zur Geschichte des Burzenlandes im 12. Und 13. Jahrhundert*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 19, 2, 1996, pag. 121-128. Idem, *Quelques considérations sur la nécropole de Feldioara (dép. de Braşov)*, în vol. Proceedings of the International Historical Conference: 900 years from the Saint Ladislas Death, Oradea 1996, pag. 24-27. Ioniță et al. 2004, pag. 29-59.

[28] Săpături în interiorul și exteriorul Bisericii evanghelice între anii 1993-1997 (D. Marcu Istrate) au pus în evidență numeroase morminte cu nișă cefalică săpate în pământ. Cimitirul complex, cu mai multe sute de morminte, permite urmărirea procesului de tranziție de la gropile cu nișă la gropile simple, cu sau fără sicriu din lemn. Cercetări parțial publicate: D. Marcu, *Biserica fortificată de la Drăuşeni, jud. Braşov* – în vol.: A.A.Rusu, P.L. Szőcs (coordonatori) Arhitectura religioasă medievală din Transilvania, II, 2000. Muzeul Județean Satu Mare, 2002, pag. 43, 45-46.

[29] Săpăturile în interiorul și exteriorul actualei Biserici evanghelice (Biserica din Deal) efectuate în anii 1998-2001 (D. Marcu Istrate), au dus la descoperirea mai multor morminte de acest fel, aparținând fără îndoială primilor colonişti occidentali din acest areal. Cercetări încă inedite. Informații generale: D. Marcu, I. F. Pascu, B. Andriescu *Sighişoara – Biserica evanghelică, jud. Mureş*, în CCA 1999, pag. 107. D. Marcu, I. F. Pascu, *Sighişoara, jud. Mureş. Punct: Biserica evanghelică*, în CCA 2000, pag. 96.

[30] R. Harhoiu, N. Boroffka, R. Medinceanu, A. Lukács, *Sighişoara – "cartierul Viilor"*, jud. Mureş, CCA 1995, pag. 83. Două morminte fără inventar, încadrate contextual în sec. XII.

[31] Sondaje în exteriorul bisericii, realizate în 2005 de Angel Istrate, au dus la descoperirea a 3 morminte cu nișă care preced clădirea actuală. Unul dintre acestea a fost acoperit cu un planșeu din lemn, situație pe care o cunoaștem de asemenea din necropola de la Feldioara.

[32] Cercetări parțiale în interiorul și exteriorul Bisericii evanghelice în anii 1999-2000 (D. Marcu Istrate). Mai multe morminte de acest fel evidențiate pe latura de sud a monumentului. Cercetări inedite. Informații generale: D. Marcu, C.C. Rusu, Szőcs P.L., Iosefina Postăvaru, Adriana Câmpean: *Moşna, com. Moşna, jud. Sibiu. Punct: Biserica evanghelică și cetatea țărănească*, în CCA 2000, pag. 64.

(planşa 4). Cel puțin în stadiul actual al prelucrării acestui material, mormintele de acest fel par să aparțină secolului al XII-lea, cu extensii maxime până la jumătatea secolului al XIII-lea, dar nu totdeauna ele dispun de o cronologie argumentată, datarea fiind stabilită mai degrabă pe baza ritualului. Mormintele cu nișă par să constituie un orizont bine definit, cu prezențe constante în zona de colonizare din sudul Transilvaniei, și este probabil că numărul lor va crește[34] direct proporțional cu extinderea cercetărilor arheologice în arealul respectiv. După cum am mai spus, aceste morminte reprezintă un procent redus în cuprinsul necropolelor medievale, cu excepția situației de la Feldioara, unde procentul poate fi extins până la 59%, iar această situație nu poate fi încă interpretată. Tipologia gropilor și a nișelor încă nu a fost realizată, dealtfel doar o mică parte dintre aceste morminte sunt publicate. În linii mari deosebim două tipuri de gropi, cele care se adâncesc în trepte, și cele dreptunghiulare simple pe fundul cărora este amenajată nișa. Forma nișelor este variabilă: rotundă, pătrată, dreptunghiulară, trapezoidală – dar acest detaliu nu pare să aibă o anumită semnificație sau o cronologie specifică.

Cronologie

În apropierea catedralei romano-catolice din Alba Iulia au fost descoperite în total 14 morminte cu nișă, dintr-un total de 432 de morminte identificate în decursul timpului (106+291+11+24). Dintre acestea, 315 (291+24) morminte descoperite în săpăturile mai vechi sunt datate exclusiv în sec. XII, considerându-se că ele aparțin cimitirului unitar dezvoltat în jurul catedralei I. Radu Heitel a descoperit 291 de morminte, dintre care 9 tăiate de fundațiile catedralei II. Topografia necropolei cât și faptul că nu există morminte deranjate, i-a sugerat autorului existența unor parcele familiale[35], iar monedele descoperite asigură eșalonarea înhumărilor în intervalul 1095-1196. Autorul consideră că necropola încetează a fi folosită la sfârșitul sec. XII și începutul secolului al XIII-lea, în contextul deschiderii șantierului actualei biserici, iar următorul orizont îl constituie mormintele cu nișă cefalică. Alte 24 de morminte provin din săpăturile efectuate de Dumitru Protase, datate cu ajutorul monedelor și al unui bogat inventar în secolul al XII-lea, cea mai târzie monedă fiind o emisiune a lui Emeric (1196-1204). Spre deosebire de R. Heitel, D. Protase subliniază faptul că mormintele se deranjează frecvent[36].

Săpăturile de după anul 2000 s-au concentrat pe partea de sud a catedralei și în interiorul turnului de nord-vest și al capelei Lászai. Fiind vorba despre alte amplasamente decât cele investigate de predecesorii noștri, și rezultatele apar uneori diferite. Astfel, cele 106 morminte aparțin cu siguranță mai multor orizonturi, fapt dovedit de numeroasele

---

[33] P. Munteanu-Beșliu, *Sibiu, jud. Sibiu. A. Centrul istoric*. CCA campania 1994, 1995, pag. 81. Câteva morminte datate contextual în a doua jumătate a sec. XII. În 1998 Petre Munteanu Beșliu menționează la Biserica evanghelică "gropi cvasi antropomorfe*": Cecetări de arheologie medievală în perimetrul oraşului Sibiu efectuate în ultimul deceniu*, Arheologia Medievală II, 1998, pag. 91. Nu este foarte clar dacă autorul are în vedere același grup de morminte.

[34] Identificarea acestor morminte depinde de pământul în care au fost săpate. Dacă diferența de culoare a pământului nu ajută, atunci ele pot fi pierdute cu ușurință. Este sugestiv în acest context exemplul săpăturilor făcute de M. Dumitrache la Drăușeni, în imediata apropiere a bisericii: deși forma gropilor nu a fost vizibilă, ele fiind săpate exclusiv în pământ negru, autoarea a observat un grup de schelete a căror poziție sugera că au fost înmormântate în giulgiu. M. Dumitrache, *Cetatea sătească din Drăuşeni, jud. Braşov, ansamblu de arhitectură medievală*. Cercetări Arheologice 3, 1979, pag. 155-198.

[35] Topografia necropolei nu este de fapt cunoscută. Informații vagi privind aceste morminte la: Heitel 1985, pag. 229. Heitel 1986, pag. 242. Alte câteva considerații generale la: Heitel 1972, pag. 141.

[36] D. Protase, *Cercetările arheologice din 1953 în Cetatea Alba Iulia*, în Studii și cercetări de istorie, Cluj-Napoca, VII, 1-4, 1956, pag. 15-19 (Protase 1956).

întretăieri şi suprapuneri observate pe partea de sud a catedralei, în special în zona sacristiei baroce. Diferenţierea acestora este însă deosebit de dificilă din cauza absenţei cvasi-totale a inventarului, astfel că relaţiile stratigrafice rămân singurele puncte de reper. În acest grup, mormintele cu cistă reprezintă în mod evident orizontul final, care închide necropola din jurul catedralei. Mormântul cu nişă din piatră a fost distrus cel mai probabil la construirea celui de-al doilea corp al palatului episcopal, datat cu monedă la finele secolului al XIII-lea. Mormintele cu cistă din cărămidă se datează în prima jumătate a sec. XIII, prin monede, cu excepţia M 91 care poate fi încadrat în secolul XII, foarte probabil spre sfârşitul acestuia. M 88 aparţine şi el aceluiaşi grup cronologic.

Cui aparţin mormintele cu nişă de la Alba Iulia?

Succesiunea şi tipologia construcţiilor religioase la Alba Iulia ridică încă numeroase semne de întrebare, în primul rând datorită faptului că numeroasele investigaţii efectuate nu au fost niciodată interpretate şi publicate în totalitate. În principiu se consideră că episcopia a fost înfiinţată de Ştefan I (1000-1038), dar cele mai vechi monede descoperite pe amplasamentul sediului acesteia îi aparţin abia lui Koloman (1095-1116)[37]. Primele două biserici sunt rotonda şi biserica sală cu absidă semicirculară aflată în partea de vest a catedralei. Dacă asupra primei planează numeroase neclarităţi şi datări oscilante începând din epoca romană şi până în secolul al XI-lea[38], pentru cea de-a doua majoritatea cercetătorilor admit o datare în prima jumătate a secolului al XI-lea[39].

Aşa cum au demonstrat cercetările arheologice din secolul XX, prima catedrală edificată la Alba Iulia a fost o bazilică cu 3 nave, nava centrală fiind încheiată spre est cu o absidă semicirculară[40]. Navele despărţite prin stâlpi se presupune că erau boltite[41], iar o uşoară îngroşare a laturii de vest a fost interpretată în sensul existenţei a două turnuri în faţada principală[42]. Pe partea de sud a acestei catedrale s-a aflat cunoscuta rotondă absidată, presupusă a fi funcţionat ca un baptisteriu. Aproape în unanimitate, cercetătorii sunt de acord că această biserică a fost construită la sfârşitul secolului al XI-lea, şantierul fiind iniţiat în

[37] O monedă descoperită în săpăturile din anul 2002 se află în primele straturi care atestă o activitate constructivă de proporţii în colţul de sud-vest al cetăţii. Monedă identificată de Monica Gogu, căreia îi mulţumim şi pe această cale. Monede Koloman în morminte sunt menţionate atât de Dumitru Protase (Protase 1956, pag. 19) cât şi de Radu Heitel (Heitel 1985, pag. 228).

[38] Nu este clar dacă absida a fost construită concomitent cu nava, sau este adăugată ulterior. Nu este cert ce relaţie există între rotondă şi catedrala I, dacă zidurile celor două sunt ţesute sau alăturate; de asemenea nu se poate concluziona dacă rotonda a funcţionat în paralel cu catedrala I sau a fost demolată la construirea primeia. Fără aceste precizări, o concluzie nu e posibilă, doar diferite extrapolări ale problemei. Monumentele au fost degajate complet în perioada restaurării Mőller, şi cercetarea lor s-a încheiat astfel în acea etapă. Ele sunt vizitabile sub podeaua catedralei actuale. Toţi cercetătorii ce au urmat, inclusiv Radu Heitel, nu au avut posibilitatea să vadă altceva decât ceea ce se vede şi astăzi, iar o concluzie este imposibil de formulat pe aceste baze. Heitel 1972, pag. 151-152. Heitel 1975. Kurt Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn 1986 pag. 136-137; V. Vătăşianu, *Studii de artă veche românească şi universală*, Bucureşti 1987, pag. 9.

[39] I. Bona (*Kurze Geschichte Siebenbürgens*, 1990, pag. 158) consideră că aceasta este prima biserică episcopală, construită în timpul lui Ştefan I. Vătăşianu doar o menţionează, cu o datare în prima jumătate a sec. XI, într-un moment când rezultatele săpăturilor încă nu fuseseră publicate: Vătăşianu 1987, pag. 10.

[40] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările române*, I, 1959, pag. 22-23 (Vătăşianu 1959).

[41] Vătăşianu 1959, pag. 23.

[42] Vătăşianu 1987, pag. 10.

timpul regelui Ladislau I (1077-1095)[43]. Cimitirul descoperit în jur pledează în acelaşi sens, cele mai vechi morminte fiind datate cu monede de la Koloman, iar majoritatea înhumărilor eşalonându-se pe parcursul secolului al XII-lea.

Catedrala actuală (numită în general în literatură catedrala II) este o bazilică în sistem legat, cu 3 nave, transept şi două turnuri în faţada de vest încadrând un atriu. Navele se încheiau cu abside semicirculare, iar peste careul corului se înălţa altădată un turn[44]. Cronologia acestui monument a suscitat mai multe discuţii şi constituie încă un subiect controversat. În principal deosebim două opinii. Istoriografia maghiară consideră în general că şantierul s-a deschis la finele veacului al XII-lea, clădirea fiind în linii mari încheiată la mijlocul secolului al XIII-lea, în momentul invaziei tătare. Entz Géza, principalul autor al subiectului, argumentează deschiderea şantierului la sfârşitul secolului al XII-lea[45], corespunzător perioadei episcopilor Petru (1181-1185) şi Adrian (1187-1202) (rezident la Paris între 1183-1184), şi dezvoltarea acestuia în timpul episcopilor Guillaume (1204-1221) (probabil străin) şi Raymond (1222-1241) (normand). Această succesiune în fruntea episcopiei explică legăturile profunde ale catedralei II cu arhitectura franceză a epocii. În afara argumentelor de ordin stilistic şi istoric, autorul face apel, pentru susţinerea teoriei sale, şi la o fină analiză a semnelor lapidare: 35 de semne au fost inventariate de I. Mőller iar distribuirea lor indică fără îndoială o anumită evoluţie a şantierului. Semne identice se regăsesc pe teritoriul regatului sau aiurea la sfârşitul secolului al XII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIII-lea[46]. Invazia tătară a găsit catedrala în construcţie (dar aproape de final), provocând distrugeri în special în partea de est şi determinând oricum o întrerupere a şantierului[47]. Construirea catedralei II în prima jumătate a secolului al XIII-lea este susţinută şi de alţi istorici maghiari, dintre care menţionăm aici doar opinia lui Marosi Ernő [48]. Cea de-a doua teorie aparţine specialiştilor români, care plasează deschiderea şantierului catedralei II după invazia tătară, în cea de-a doua jumătate a sec. XIII. V. Vătăşianu, principalul autor român al problemei, susţine această teorie cu numeroase argumente de ordin stilistic şi arhitectonic[49], şi identifică 3 ateliere de pietrari care s-au succedat între 1247 şi 1277[50]. Această datare este susţinută şi de Kurt Horedt[51].

Cercetările arheologice destul de ample din interiorul catedralei nu au fost niciodată publicate în detaliu. În diferitele sale rapoarte, Radu Heitel nu a comentat niciodată în mod explicit cronologia catedralei II, dar putem pune acest lucru pe seama faptului că săpătura nu a fost de fapt prelucrată integral. Indirect, autorul pare a fi de acord cu deschiderea şantierului în cea de-a doua jumătate a sec.

---

[43] Vătăşianu 1959, pag. 22. Ghe. Arion, *Date noi referitoare la prima catedrală catolică de la Alba Iulia*, SCIA, 14, 2, seria Artă plastică, 1967, pag. 155 şi urm. Horedt 1986, pag. 136-138. Vătăşianu 1987, pag. 11 reia această datare, de această dată confirmată de recent încheiatele cercetări arheologice. Bona 1990, pag. 159, consideră clădirea încheiată în timpul lui Koloman.

[44] Descriere detaliată a clădirii la: Vătăşianu 1959, pag. 43-44. Entz Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapest, 1958. *La cathédrale de Gyulafehérvár* (Alba Iulia), Acta Histriae Artium V/1-2, 1958, pag. 1-40. (Entz 1958,)

[45] Entz 1958, pag. 20, 34-35.

[46] Entz 1958, pag. 31-32.

[47] Entz 1958, pag. 21.

[48] Marosi Ernő, *A középkor művészete I. 1000-1250*, pag. 193.

[49] Vătăşianu 1959, pag. 44-48, 52.

[50] Anul 1277 este un reper important în istoria catedralei, datorită atacului devastator al saşilor din Sebeş şi Ocna Sibiului, care au provocat daune serioase clădirii. Pentru renovarea acesteia s-au adus din nou meşteri francezi, al căror contract din 1287 se păstrează. Entz 1958, nota 36.

[51] Kurt Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, pag. 36-138.

XIII[52], deşi în legătură cu mormintele cu nişă se referă clar la prima jumătate a secolului al XIII-lea[53]. În această ultimă direcţie îndeamnă dealtfel şi cele două monede din timpul lui andrei al II-lea descoperite în itneriorul catedralei[54] În acest context uşor confuz, Vătăşianu a susţinut, şi după încheierea cercetărilor, datarea şantierului în a doua jumătate a sec. XIII[55]

În oricare dintre teorii, planimetria şi stilul construcţiei monumentale de la Alba Iulia sunt fără îndoială operele unor meşteri străini sosiţi din Europa centrală, deseori cu popasuri mai mult sau mai puţin consistente pe şantiere aflate pe traseu, în principal în Austria şi Ungaria. Cercetătorii disting mai multe ateliere, a căror structură era elastică, într-o continuă mişcare: unii meşteri au petrecut aici o perioadă mai lungă, alţii erau dor în trecere[56]. Ei reprezentau forţa de muncă specializată, lucrările brute şi munca necalificată fiind asigurate de supuşii episcopiei, după cum rezultă din contractul încheiat în 1287 între episcopie şi meşterii din Saint-Dié[57].

În stadiul actual al cercetărilor, ne raliem opiniei lui Radu Heitel, potrivit căreia mormintele cu nişă pentru cap, indiferent de variantă, aparţin unor astfel de străini, şi pledează pentru deschiderea şantierului catedralei II la sfârşitul secolului al XII-lea - începutul secolului al XIII-lea. Este greu de spus dacă cele 3 variante aparţin unor grupe diferite, dar probabil că da. Spre deosebire de mormântul simplu şi de cista din piatră, care sunt apariţii singulare, cistele din cărămidă reprezintă în orice caz un grup unitar, şi ele sunt probabil "rămăşiţele" unui atelier care a petrecut o perioadă mai lungă la Alba Iulia, a deschis şantierul şi l-a urmărit pe parcursul primelor decenii ale secolului al XIII-lea. Grupul de 9 morminte din faţa catedralei formează practic un mic cimitir, ce suprapune cimitirul catedralei I, la data respectivă abandonat deja de câteva decenii. Au murit oare aceşti meşteri cu ocazia dezastrului din 1241, ceea ce explică numărul lor mare pentru un interval atât de mic? Faţă de acestea, M 91 ocupă o poziţie privilegiată, el fiind cel mai aproape de sanctuar, la nici un metru distanţă de absida sudică[58]. El pare dealtfel să fie şi cel mai vechi. Fără îndoială avem de-a face cu o persoană extrem de importantă, poate unul dintre şefii atelierului. Teoretic, nu putem însă să ignorăm posibilitatea ca acest mormânt să aparţină unui înalt prelat al bisericii catolice, al cărui loc de origine îi permitea o cistă cu nişă pentru cap, acoperită cu o lespede din piatră.

Desigur, această ultimă ipoteză poate fi luată în calcul pentru toate mormintele cu nişă pentru cap de la Alba Iulia, un răspuns ferm în acest sens aparţinând viitorului. Ceea ce rămâne o certitudine este faptul că aceste morminte aparţin unor oaspeţi occidentali care au trecut prin Alba Iulia, au contribuit într-un fel sau altul la înălţarea catedralei II, şi tot aici şi-au încheiat existenţa pământeană, rămăşiţele lor fiind încredinţate acelui sfânt pământ episcopal.

[52] Heitel, Bogdan 1968, pag. 490.
[53] Heitel 1972, pag. 141. Heitel 1986, pag. 244.
[54] Heitel 1985, pag. 222.
[55] Vătăşianu 1987, pag. 18.
[56] Entz 1958, pag. 30-31.
[57] Entz 1958, nota 36.
[58] Din păcate nici un fel de relaţie stratigrafică nu poate fi stabilită între ele, din cauza canalului de aerisire din etapa Mőller.

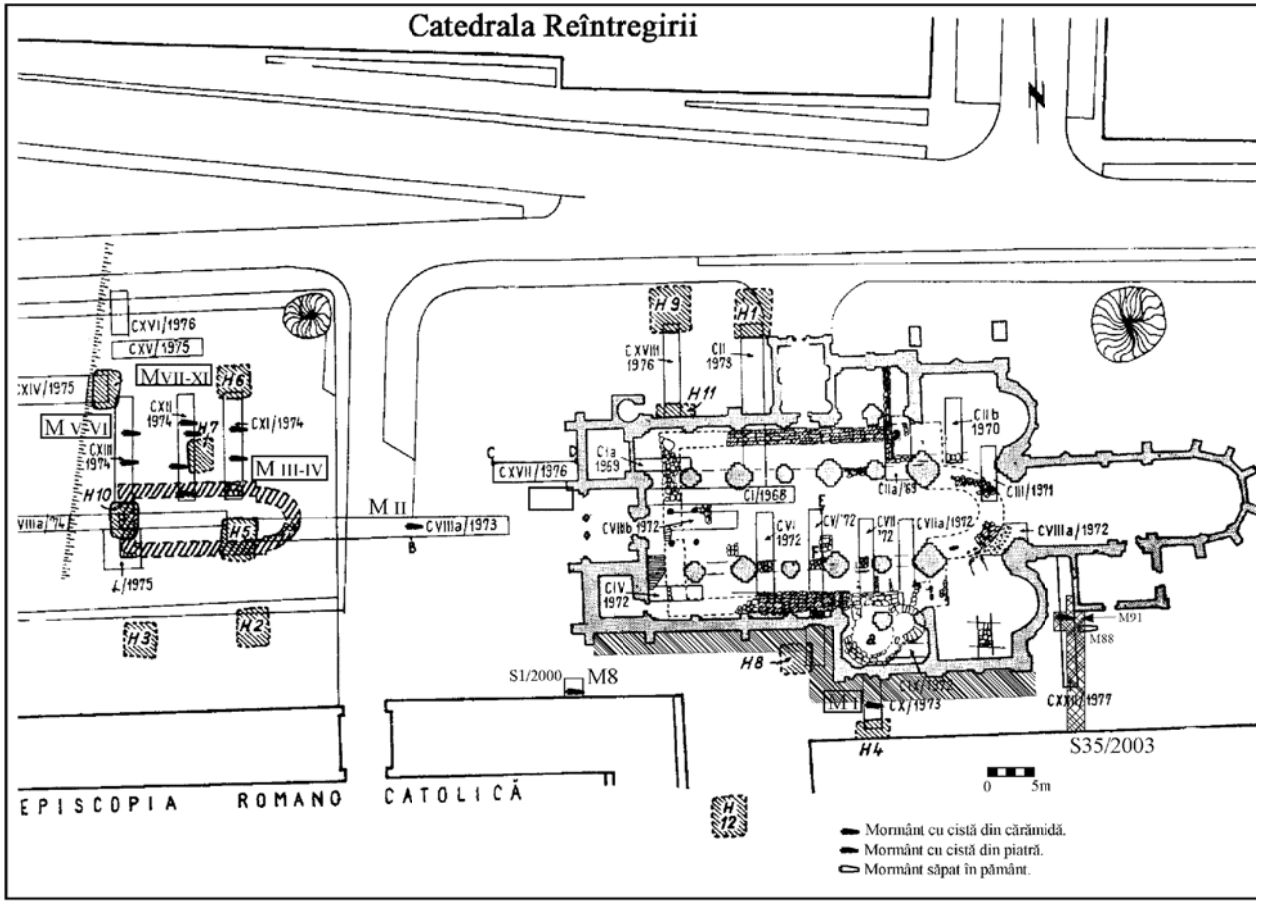

Planşa 1: Morminte cu nişă cefalică descoperite la Alba Iulia (după Radu Heitel, cu adăugarea parţială a săpăturilor din anii 2000 şi 2002, şi cartarea tuturor mormintelor. MI-XI: morminte descoperite de Radu Heitel)

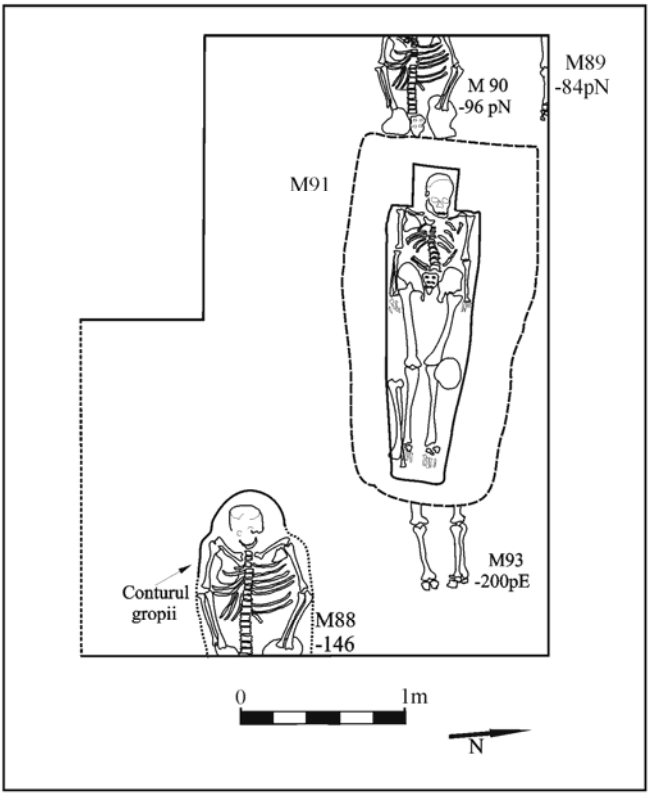

1

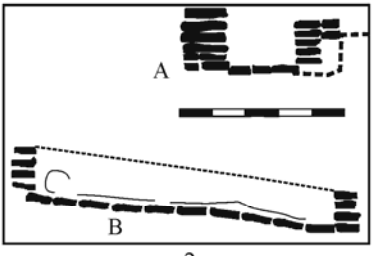

2

Planşa 2: 1. Planul parțial al S 35, cu cele două morminte cu nișă. 2. Secțiune transversală (a) şi longitudinală (b) prin M 91.

1

2

3

Planşa 3: 1-3: M 91 în cursul investigaţiilor.

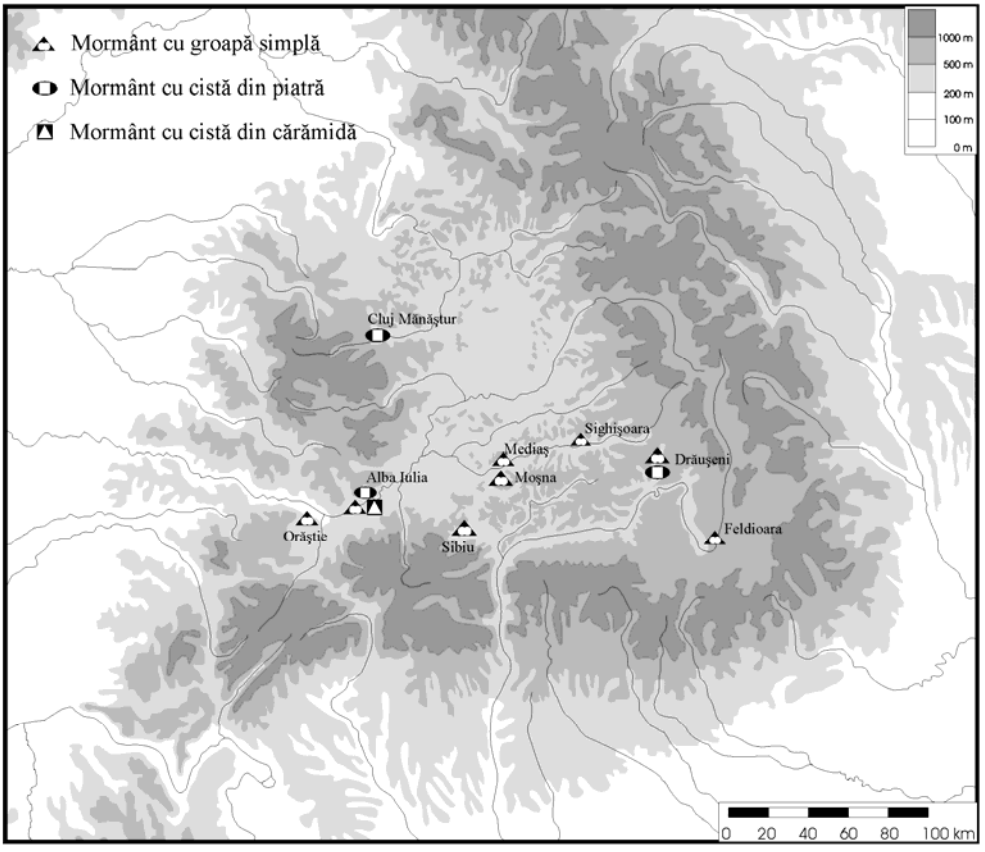

Planşa 4: Morminte cu nişă cefalică din Transilvania.

ELEMENTE DE CULTURĂ MATERIALĂ A SAŞILOR TRANSILVĂNENI (SEC. XII-XIII). I. OBIECTE LITURGICE

Maria-Emilia CRÎNGACI ŢIPLIC

ELEMENTE DER MATERIELLEN KULTUR DER SIEBENBÜRGER SACHSEN IM 12. BIS. 13. JAHRHUNDERT. I. ALTARGEGENSTÄNDE
Zusammenfassung

Durch die vorliegende Studie möchten wir eine Bestandsaufnahme jener Altargegenstände des 12. bis 13. Jh. bringen, die eine abendländische Prägung aufweisen und im Raum Siebenbürgens zum Vorschein gekommen sind. Dieses Altargerät belegt das Vorhandensein und die Tätigkeit der Eisenschmiede, aber auch der Bronze- und Silbergießereien des 13. Jh. Aufgrund unserer Recherchen konnten wir 15 solcher Kultgegenstände ausfindig machen (von denen einer wohl eine Nachahmung ist), und durch eine erneute Untersuchung der Aquamanile aus Schellenberg / Şelimbăr konnte nachgewiesen werden, dass sie nach abendländischer Vorlage in einer siebenbürgischen Werkstatt gefertigt worden ist. Den Fertigungsort der anderen Kultgegenstände festzulegen, ist bei dem jetzigen Forschungsstand leider nicht möglich. Mit Sicherheit kann jedoch behauptet werden, dass ein Teil des untersuchten Altargeräts nach abendländischen Vorlagen im Siedlungsraum der deutschen Kolonisten in Siebenbürgen gefertigt wurde, wobei der Raum von Hermannstadt / Sibiu sicherlich dazu gehört. Diese Gegenstände (z.B. das Taufbecken aus Oderhellen / Odorheiul Secuiesc) könnten in jedwelcher der katholischen Kirchen Siebenbürgens im Gebrauch gewesen sein. Zudem kann man aus dem untersuchten Sachverhalt schließen, dass es vorwiegend die Siebenbürger Sachsen gewesen sind, die im Siebenbürgen des 12. bis 13. Jh. diese Art von Gegenständen in Umlauf gebracht haben. Sicherlich muss die Anzahl des im 13. Jh. genutzten Altargeräts viel größer gewesen sein, zieht man die Zahl der damals im genannten Raum vorhandenen romanischen Kirchen in Betracht.

La o analiză atentă a bibliografiei cu referire la obiectele de metal de secol XII-XIII descoperite în zonele sau în apropierea zonelor de colonizare cu populaţie germană, am constatat că unele dintre piesele descoperite în Transilvania sunt frecvent menţionate în literatura de specialitate, însă descrierea lor a fost realizată fie foarte sumar, fie nu a fost redată cu toate detaliile. Orice amănunt omis poate duce la o interpretare subiectivă, ştiut fiind faptul că artefactele de metal sunt mai edificatoare în soluţionarea problemelor cronologice şi istorice. Astfel, noi ne-am propus să realizăm o repertoriere a pieselor de metal de secol XII-XIII descoperite în zonele de colonizare cu populaţie germană şi acolo unde este cazul la o reinterpretare istorică. În prima fază ne vom opri doar asupra obiectelor de altar, iar asupra uneltelor, armelor şi vaselor militare de campanie vom reveni într-un alt studiu.

Cele mai importante realizări ale obiectelor de metal realizate de coloniştii veniţi din occident şi care s-au păstrat aparţin obiectelor de cult şi armelor, care sunt în acelaşi timp şi cele mai elocvente elemente de cultură materială. Din categoria podoabelor din păcate

materialul este foarte sărac, am putea zice că lipseşte cu desăvârşire. Aproape toate aceste materiale provin din descoperiri întâmplătoare. Desigur numărul pieselor de cult nu este mare, însă sugestiv. *Vastitatea redusa* a acestor obiecte se datorează pe de o parte insuficientelor cercetări arheologice, a lipsei de interes pentru valorificarea şi publicarea colecţiilor muzeale, iar pe de altă parte din punct de vedere istoric se datorează jafurilor[1] sau furturilor de-a lungul vremii, şi a introducerii reformei religioase care a sacrificat multe din obiectele liturgice cu care se mândriseră până atunci bisericile catolice.

Cu privire la activitatea unor atelierelor de fierărie şi de turnare a bronzului sau argintului documentele scrise lipsesc pentru perioada care ne interesează. Absența documentelor nu confirmă şi lipsa activității acestor ateliere, ca dovadă descoperirile arheologice realizate în această privință, descoperiri ce sunt susținute şi de câteva vagi indicii documentare[2]. Printre primele informații care confirmă existența indirectă a unor asemenea activități în prima jumătate a secolului al XIII-lea sunt relatările lui Rogerius în a sa *Carmen miserabile*: *Regele Cadan, după ce a făcut un drum sau o cale de trei zile printre pădurile dintre Ruscia şi Comania, a ajuns la bogata Rodna, o cetate a teutonilor, situată între nişte munți înalți, la mina de argint a regelui* (s. n.)*, unde se găsea o mulțime nenumărată de popor. Dar, fiindcă aceştia sunt oameni războinici şi nu duceau lipsă de arme, când au auzit despre sosirea tătarilor, le-au ieşit în cale prin păduri şi munți, afară din oraş. Cadan însă observând mulțimea celor înarmați, a întors spatele, prefăcându-se că fuge dinaintea lor. Atunci poporul întorcându-se victorios, a depus armele şi a început să se îmbete cu vin, după cum pretindea furia teutonică. Dar Tătarii, întorcându-se repede, fiindcă nu existau nici şanțuri nici ziduri şi nici alte întărituri, întrară în oraş deodată prin mai multe părți. Şi cu toate că s-a făcut pe ici pe colo un mare măcel, poporul văzând că nu poate să se împotrivească se lăsară cu totul în voia Tătarilor. Dar Cadan, după ce primi oraşul sub protecția sa, s-a unit cu Aristaldus, comitele oraşului şi împreună cu şase sute de soldați teutonici înarmați, şi a început să vină cu ei dincoace de pădure*[3]. Această localitate de pe lângă zăcămintele de metale nobile, existentă deja în secolul al XII-lea, s-a dezvoltat ca cel mai important centru de extragere a argintului ungar din perioada arpadiană. Conform descrierilor oferite de Rogerius, Rodna era deja un oraş înfloritor ai cărui locuitori ar fi fost în stare să opună rezistență mongolilor dacă nu ar fi căzut în plasa vicleşugului mimării retragerii şi al replierii inopinante, de altfel frecvent folosit de tătari. Pe lângă aceste indicații cu privire la demografia şi puterea economică şi militară a acestui important centru minier

[1] În acest sens amintim pentru secolul al XIII-lea doar jafurile realizate de mongoli şi atât de bine descrise de Rogerius. Amintim aici cazul cetății Oradea: *Tătarii însă deteră ordin ca soldații să predea armele şi prin chinuri grozave au stors de la canonici tot ce aveau. Şi fiindcă n'au putut să intre îndată în biserica lor catedrală, i-au pus foc şi au ars tot ce era în biserică. […] După aceea au răscolit cu totul mormintele sfinților şi au călcat în picioarele lor criminale moaştele şi au nimicit cădelnițele, crucile, potirele de aur şi vasele de aur şi alte lucruri consacrate serviciului altarului.* – Rogerius, *Carmen miserabile / Cântecul de jale*, ed. G. Popa-Lisseanu (*IIR*, V), Bucureşti, 1935, p. 86.

[2] În anul 1206 regele Andrei II îi numeşte pe locuitorii din apropierea Albei-Iulia – din satele Cricău, Ighiu şi Romos ca *saxoni* şi *primi hospites regni* (*Urkundenbuch* I, nr. 17, p. 9-10; *DIR.* I, nr. 54, p. 32-33). Interesant este de urmărit aici care a fost rolul inițial pe care trebuiau să-l joace în această zonă aceşti germani. Se pare că rolul lor nu a fost numai de a controla cele mai importante locuri de încărcare şi comercializare a producției de sare din Transilvania care se transporta pe Mureş spre vest. Există indicii conform cărora de la ei ar fi pornit inițiativa pentru deschiderea exploatării miniere aurifere în Munții Apuseni – K. Gündisch, *"Saxones" im Bergbau von Siebenbürgen, Bosnien und Serbien*, in *Die Deutschen in Ostmittel-und Südosteuropa*, hrsg. von G. Grimm u. K. Zach, Bd. 2, München, 1996, p. 124.

[3] Rogerius, *Carmen miserabile*, p. 72.

merită o atenție deosebită comitele Ariscaldus. Se pare că acest comite nu a colaborat cu mongolii după cum relatează Rogerius ci a căzut în timpul luptelor cu aceştia, căci altfel regele Bela IV nu l-ar fi comemorat în 1243 ca o victimă a tătarilor şi nu le-ar fi confirmat fraților lui Ariscaldus posesia unei localități, care poartă numele semnificativ de Sărata (Salz)[4]. Numele unuia dintre frații lui Ariscaldus, comes Hench[5], este amintit în documentul din 1268 care confirmă cumpărarea a mai multor bunuri, printre care şi a unor mine de argint, în valoare de 155 de mărci de argint curat cu greutate de Rodna[6]. Despre averea şi puterea acestei familii de întreprinzători din Rodna[7] oferă informații şi documentul de la cumpăna secolelor XIII-XIV, care certifică pe lângă existența unor mine de argint la Rodna şi existența unora de aur ce aveau instalații hidraulice cu anexe pentru sfărâmarea, spălarea şi topirea minereului[8].

Prima mențiune documentară cu privire la existența unor ateliere de fierărie datează din anul 1291[9] şi vorbeşte despre privilegiile regelui Andrei III oferite oaspeților din Rimetea, aduşi din Austria de Sus (Eisenwurzel), ce erau meşteri în prelucrarea minereului de fier (*ferri fabri, urburarii, carbonarii*) şi turnarea fierului (*ferri fusores*)[10]. Drepturile minerilor proveniți din Europa centrală constituiau o categorie deosebită şi aveau puține asemănări cu privilegiile aşezărilor săseşti. Minerii nu aveau nici un fel de relații administrative cu saşii din Transilvania şi ne sunt cunoscute doar câteva legături de natură economică, ca de exemplu aceea a negustorilor din Sibiu cu localitățile miniere din Munții Apuseni[11].

O altă dovadă din perspectivă arheologică, care validează existența şi activitatea atelierelor de turnătorie în Transilvania secolului XIII este descoperirea în 1879 la Şelimbăr a numeroaselor obiecte din fier, care formau utilajul unui atelier de fierărie datat în prima jumătate a secolului al XIII[12]. Printre obiectele descoperite s-a aflat şi o spadă şi bare de spadă, importante fiind mai ales bara şi aquamanila[13], care atestă clar faptul că erau în proces de făurire când atelierul a fost distrus probabil de către invazia mongolă din anii 1241-1242. O altă descoperire care certifică activitatea turnătoriilor este atelierul de prelucrare a bronzului de la Sibiu, care pare să fie printre primele centre de bronzieri medievali din

---

[4] K. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgiscger Städte im Mittelalter*, Köln, Weimar, Wien, 1993, p. 121 sqq; Idem, *"Saxones" im Bergbau*, p. 128.

[5] *Ibidem.*

[6] *Urkundenbuch* I, nr. 118, p. 99-100; *DIR* II, nr. 104, p. 115: *...a vândut aceste bunuri comitelui Henric, fiul lui Brendin şi moştenitorilor săi pentru o sută cincizeci şi cinci de mărci de argint curat cu greutate de Rodna [...]. Numele acestor bunuri sunt următoarele: mai întâiu un turn de piatră şi o casă de lemn lângă turn şi o curte întărită de jur împrejur, cu o moşie aşa cum a stăpânit-o odinioară răposatul comite Henchmann, de asemene moara de peste apa Someş, împreună cu toată folosința sa, aşa cum a fosta comitelui Henchmann, de asemenea, o casă de sat în întregime şi două curți şi toate ogoarele de sub cetate, ce ştim că sunt ale comitelui Henchmann; de asemenea jumătate din minele de argint oriunde s-ar afla ce ştim că sunt ale comitelui Rotho.*

[7] Pentru detalii vezi K. Gündisch , *Das Patriziat*, p. 121-133; Idem, *"Saxones" im Bergbau*, p. 128.

[8] *Urkundenbuch* I, nr. 276, p. 203-204.

[9] În legătură cu veridicitatea acestui document vezi K. Gündisch, *Das Patriziat*, p. 45 sqq; Idem, *"Saxones" im Bergbau*, p. 124.

[10] *DIR* II, nr. 414, p. 278.

[11] Th. Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Bucureşti, 1992, p. 169.

[12] K. Horedt, *Eine sächsische Schmiede des 13. Jahrhunderts*, în *Emlékkőnyv Kelemen Lajos*, Kloszvár, 1957, p. 349 sqq; Idem, *Archäologische Beiträge zur Herkunft der Siebenbürger* Sachsen, în *Archäologie als Geschichtswissenschaft*, Hsg. J. Herrmann, Berlin, 1977, p. 450 sqq.

[13] Vezi nr. cat. 3.

Transilvania[14]. Nu este exclus ca din acest centru să provină cristelnița din alamă descrisă de noi mai jos[15] sau clopotele menționate în literatura de specialitate[16]. Desigur alte turnătorii contemporane au existat și la Sighișoara, Brașov, Bistrița. Dacă în Ungaria secolelor XII-XIII preponderența producției pieselor de bronz turnate o dețineau atelierele mănăstirești[17], pentru Transilvania situația este diferită, ele aparțin atelierelor localităților colonizate de sași; desigur, aceasta nu exclude și posibilitatea existenței atelierelor din centrele comitatense sau de pe lângă episcopii. De asemenea prezența relativ numeroasă a spadelor descoperite în jurul Sibiului și în Țara Bârsei (Brașov-Cetatea Neagră, Codlea, Sânpetru, Vurpăr, Șeica Mică) atribuite populației germane[18] ar putea atesta existența și a altor ateliere de fierărie, altele decât cele de la Șelimbăr sau Rimetea.

Activitatea acestor ateliere locale este garantată și de prezența în spațiile de colonizare germană din Transilvania a unor piese din metal de dimensiuni mai mici – obiecte liturgice sau de uz comun laice sau militare realizate în stil occidental – care reprezintă, în același timp, un adevărat indicator al nivelului tehnologic, economic și cultural din perioada respectivă.

În încercarea de repertoriere și monografiere a obiectelor liturgice din metal realizate în secolele XII-XIII în turnătoriile din Transilvania am ajuns la concluzia că acestea sunt produsele atelierelor locale specializate în prelucrarea metalelor (bronz, argint, cupru, fier), și care în același timp constituie indicii clare pentru o circulației a mărfurilor pentru perioada în discuție, având în vedere locurile de descoperire ale acestor piese ce se întinde pe o suprafață destul de mare a Transilvaniei, chiar și în afara spațiului crăiesc. În ceea ce privește mobilitatea populației (negustori, comercianți sau meșteșugari) și circulația mărfurilor amintim aici doar două documente edificatoare, cel din 1204[19] și cel din 1224[20], care se referă la dreptul de a exercita negoț la mare distanță.

Numărul relativ mare al obiectelor liturgice de stil occidental, datate în secolele XII-XIII, descoperite pe teritoriul Transilvaniei, au pledat pentru întocmirea unui catalog al pieselor[21]. Catalogul cuprinde un număr de ordine, tipul de piesă, descrierea piesei cu eventuale analogii, detalii tehnice (materialului din care sunt realizate, modul de realizare, dimensiuni), datarea, locul descoperirii, zona de origine a tipului de piesă, publicări anterioare, locul actual de păstrare al piesei și eventual numărul de inventar. Din păcate, din cele 15 piese descrise doar pentru 10 am reușit să stabilim locul de descoperire. În cazul câtorva obiecte nu am reușit să aducem o descriere completă din cauza publicațiilor incomplete, dar am preferat să le amintim pentru a se ști de existența lor.

---

[14] La Sibiu, în curtea vechii primării a fost descoperită o groapă de turnat clopote (P. Munteanu Beșliu, *Primăria veche din Sibiu. Das alte Rathaus in Hermannstadt*, Sibiu, 2000, p. 18 sqq).

[15] Vezi nr. cat. 14.

[16] Pentru o repertoriere a clopotelor timpurii (secolele XIII-XIV) vezi Fr. Müller, *Zur ältern siebebürgischen Glockenstunde*, in *Archiv des Vereins*, IV, 2, 1860, p. 200-254; Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedenc*, Budapest-Kolszvár, 2002.

[17] Zsuzs Lovag, *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*, Budapest, 1999, p. 9.

[18] Conform tipologiilor, cele mai clare paralele pentru aceste spade se întâlnesc în NV Germaniei – Z. K. Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, Reșița, 1999, p. 130.

[19] La 1206, regele Ungariei Emeric îi acordă lui Johannes Latinus din *villa Ruetel* dreptul de a călători, cu mărfurile sale, liber prin tot regatul – *Urkundenbuch* I, nr. 16, p. 8-9, *DIR* I, nr. 54, p 32-33.

[20] Diploma andreană confirmă sașilor dreptul de a ține târguri scutite de taxe și să călătorească fără vamă prin regat cu mărfurile lor – *Urkundenbuch* I, nr. 43, p. 34-35, *DIR* I, nr. 157, p. 208-210.

[21] Pe această cale dorim să mulțumim Muzeului Brukenthal care ne-a pus la dispoziție 4 piese (nr. cat. 5, 9, 11, 14) descrise și ilustrate în catalogul nostru.

CATALOG

1. Potirul de la Beriu (pl. I-1): Piciorul este sub formă de trunchi de con uşor arcuit, talpa piciorului este îngustă şi tăiată vertical; cupa este eliptică, în forma unei jumătăţi de ou; nodul lipseşte şi avea forma sferică. Deteriorat: buza cupei este în unele locuri ruptă, iar din talpa piciorului lipsesc părţi importante.
Bronz, aurit, turnat. Dim.: î. 110 mm, D. cupei: 73 mm.
Datare: sfârşitul sec. XII – începutul sec. XIII.
Proveniența: Beriu, găsit printre ruinele bisericii romanice din Beriu (pl. I-2)
Expus în 1885 la Nürenberg şi în 1913 la Budapesta.
Bibliografie: V. Roth, *Kunstdenkmäler*, p. 8, nr. cat. 10, pl. 11; *Katalog der Kelchausstellung*, p. 44, nr. cat 157; Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, p. 176, fig. 159; *800 de ani*, p. 109, nr. cat 92.
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 16 /1320+T 17/1321.

2. Cruce procesională din Cisnădie (pl. II-1a, II-1b): braţele crucii se întâlnesc într-un pătrat central, iar capetele se termină în chip de frunză, decorate atât pe avers cât şi pe revers cu mărgele de sticlă colorată (alb, albastru, verde şi roşu) şi cu pandantivi în formă de discuri mici ce fixau câte o mărgea, atârnate cu lănţişoare, pe capetele braţelor orizontale. Pe avers, în relief uşor, apare figura încă disproporţionată a lui Isus, cu picioarele fixate încă separat, dar capul înclinat, văzut din profil; pe revers, mielul cu steagul Învierii.
Suport de lemn, îmbrăcat pe ambele feţe cu plăci de cupru ciocănit. Dim.: î. 380mm, l. 187 mm.
Datare: secolul XII.
Locul descoperirii: capela (fost osuar) cetăţii bisericii ev. din Cisnădie.
Zona de origine a tipului de piesă: spaţiul german.
Bibliografie: V. Roth, *Kunstdenkmäler*, pl. 1, nr. cat. 1, pl. 1 şi 2; *800 de ani*, p. 126; *Heltau – Geschichten und Kultur einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft*, coord. Konrad Gündisch, Oskar Schemmel, [Karlsruhe?], 2002, 231-233.
Muzeul bisericii ev. din Cisnădie.

3. Aquamanila din Şelimbăr (pl III-1): urciorul are forma unui cap de bărbat ce se prelungeşte cu o bază rotundă ce se sprijină pe trei picioare oblice înclinate spre exterior, din care două sunt rupte şi pierdute. În frunte este o ţeavă de turnare, iar în spatele capului se află un orificiu rotund folosit pentru introducerea apei. Sub această deschidere este prins un mâner curbat, care în partea de sus este terminat într-un cap de animal, iar partea de jos este prinsă de bază o tortiţă curbată; barba şi părul sunt marcate prin linii, iar faţa este încadrată de butoni ce reprezintă părul înnodat; baza este ornamentată cu bordură de romburi mari, gravate; fundul vasului prezintă o perforare de formă pătrată, perforare datorată defectelor de turnare[22], ce nu au mai ajuns să fie cârpite, ci să fie îngropat în pământ alături de alte piese ca urmare a invaziei mongole din 1241-1242. Pe baza acestui considerent considerăm această aquamanilă ca fiind produsul atelierului de la Şelimbăr, care a urmărit formele bine cunoscute

[22] Majoritatea aquamanilelor romanice descoperite pe fostul teritoriu al regatului arpadian prezintă pe fundul vasului, şi nu numai, găuri datorate defectelor de turnare, care după terminarea procesului de turnare erau cârpite. În acest sens cel mai bun exemplu este aquamanila de la Boarta sau aquamanila cu cap de femeie aflat astăzi în Muzeul Naţional al Ungariei din Budapesta – vezi Zsuzs Lovag, *op. cit.*, p. 73 sqq.

din spațiul german, vasul, ca și în cazul barei de spade din același atelier, ne mai ajungând să fie desăvârșit datorită invaziei mongole. Dubiile care au existat până acum cu referire la acest obiect, dacă a fost adus de coloniști din locurile lor de baștină sau era un produs local acum s-a lămurit după opinia noastră. Însă nu avem un răspuns ferm dacă această piesă indică originea unei comunități săseşti din Transilvania și dezvoltarea relațiilor lor pe baze tradiționale, sau prezența unui meșter ce a fost format în atelierul de la Magdeburg[23] și care poate a fost solicitat de comunitatea săsească din Transilvania, consumatorul principal al acestor bunuri liturgice.
Bronz turnat, gravat. Dim.: î. 215 mm., D. bazei 120mm, G. 1902 g.
Datare: prima jumătate a sec. XIII.
Proveniența: din hotarul localității Șelimbăr.
Zona de origine a tipului de piesă: Magdeburg.
Bibliografie: V. Roth, *Kunstdenkmäler*, p. 206, nr. cat. 535, pl. 165; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 171, fig. 154; K. Horedt, *Eine sächsische Schmiede*, p. 349 sqq; K. Horedt, *Archäologische Beiträge*, p. 450 sqq; *800 de ani*, p. 130, nr. cat 167; Th. Nägler, *Așezarea* saașilor, p. 90; Benkő Elek, *Note privind descoperirile*, p. 116-117.
Muzeul Brukenthal, nr. inv. T. 21 /1330.

4. Aquamanila din Boarta (pl. IV): vasul reprezintă un cap de femeie cu corp de leu (?), din mijlocul frunții pornind o țeavă oblică de turnare, îndreptată în sus. Mânerul de forma unui balaur este prins în partea de sus de capul femeii, iar partea de jos de spatele corpului, aproape de coadă. Părul femeii este marcat prin linii paralele ce cade pe ambii umeri. Capul este despărțit de corpul animalului printr-un fel de colan lat cu model de grilaj. Coada ce se mulează pe piciorul stâng din spate se termină cu un smoc de păr asemănător cozii de leu. Suprafața corpului este decorată prin gravare cu cercuri goale. Pe labele celor patru picioare nu se observă redarea ghiarelor. În zona abdomenului se observă un defect de turnare de formă dreptunghiulară, ce a fost ulterior cârpit.
Bronz turnat, gravat. Dim.: î = 235 mm.
Datare: a doua jumătate a secolului al XIII-lea.
Locul descoperirii: Boarta.
Zona de origine a tipului de piesă: Niedersachsen.
Bibliografie: V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 172, fig. 153; Zsuzsa Lovag, *Mittelalterliche*, p. 77, 206.
Muzeul Național al Ungariei: Nr. inv. 1855.49.1.

5. Crucifix din Dobârca (pl. II-2) (fragment): piesa reprezintă figura lui Christos în poziție frontală ce a fost fixată pe o cruce; se păstrează numai corpusul. Capul cu barbă este aplecat spre dreapta; brațele sunt întinse. Labele picioarelor sunt așezate una lângă alta, iar o parte din brațul drept lipsește.
Cupru aurit prin foliere la cald, puternic patinat. Dim.: î = 78 mm, l. = 60 mm
Datare: secolul XII-XIII.
Locul descoperirii: prezbiteriumul bisercii ev. din Dobârca
Zona de origine a tipului de piesă: necunoscută.
Bibliografie: K. Horedt, *Archäologische Beiträge*, p. 457.

[23] Cercetările mai noi consideră aquamanila de la Șelimbăr ca fiind ori produsul atelierului de la Magdeburg , ori o influență a acestui atelier celebru – vezi detalii Benkő Elek, *Note privind descoperirile de bronzuri medievale din Transilvania*, în *In memoriam Radu Popa: temeiuri ale civilizației românești în context european*, Cluj-Napoca, 2003, p. 117.

Muzeul Brukenthal, nr. inv. T 19R / 14.953. Din păcate nu am reuşit să realizăm o descriere şi o ilustrare mai bună a corpusului – imaginea din catalogul nostru fiind realizată după o fotografie veche –, întrucât piesa se află astăzi în depozitele Muzeului Național de Istorie a României din anul 1974, când împreună cu multe alte piese au fost duse la MNIR din Bucureşti.

6. Crucifix (fragment): tratarea nudului şi a draperiei e sumară şi pare arhaică, dar coroana de pe capul lui Iisus şi atitudinea uşor îndoită a braţului drept (braţul stâng lipseşte) sunt indicii ca acest corpus să fie datat în secolul al XIII-lea.
Datare: sec XIII
Locul descoperirii: necunoscut
Zona de origine a tipului de piesă: necunoscută.
Bibliografie: Posta B., *Kilényi Hugo régiséggyüiteménye*, în *Dolgozatok az Erddélyi nemzeti múzeum erem- és régiségtárából*, Cluj, IX, 1918, p. 159-161, nr. 314;. Vătăşianu, *Istoria artei feudale, p*. 174.
Muzeul de Artă din Cluj.

7. Sfeşnic antropomorf din bronz (Bathyaneum – Alba-Iulia), ca şi cel păstrat la Muzeul Brukenthal, reprezintă o figură de sălbatic păros, ridicând în mâna dreaptă ţăruşul pentru lumânare. Sfeşnicele sunt expresii ale romanicului târziu, animat de o imaginaţie în care se contopeşte fantasticul cu naturalismul naiv şi cu grotescul, capabil însă de a concretiza închipuirile sale cu mult simţ decorativ.
Datare: ultima treime a sec. XIII (?).
Locul de descoperire: necunoscut.
Zona de origine a tipului de piesă: spaţiul german.
Bibliografie: Pulszky, *Iparmüvészeti jegyzetek*, în *Archaeologiai Értesitö*, XIII, 1879, p. 270; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, p. 176.
Bathyaneum Alba Iulia.

8. Sfeşnic antropomorf din bronz (Muzeul Brukenthal) reprezintă o figură de sălbatic păros, ridicând în dreapta ţăruşul pentru lumânare. Sfeşnicul este o expresie a romanicului târziu, animat de o imaginaţie în care se contopeşte fantasticul cu naturalismul naiv şi cu grotescul, capabil însă de a concretiza închipuirile sale cu mult simţ decorativ. Probabil că aparţine ultimei treimi a sec XIII.
Datare: ultima treime a sec. XIII (?).
Locul de descoperire: necunoscut.
Zona de origine a tipului de piesă: spaţiul german.
Bibliografie: Pulszky K., *Iparmüvészeti jegyzetek*, în *Archaeologiai Értesitö*, XIII, 1879, p. 270; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, p. 176.
Muzeul Brukenthal Sibiu.

9. Sfeşnic animalier din bronz din Sibiu (pl. V): piesa este reprezentată sub forma unui leu şezând. În spatele capului este o gaură, unde probabil trebuia să fie spinul pentru fixarea lumânării. Coada leului este folosită ca şi mâner. Piciorul drept din faţă lipseşte. În zona abdomenului leului, piesa mai are o perforare de formă rotundă, fiind defect de turnare.
Bronz turnat, gravat. Dim: î. = 102 mm; l. = 43 mm, lungimea fără coadă 105 mm, lungimea cu coadă 118 mm.
Datare: sec. XIII.

Locul descoperirii: piesa a fost descoperită în Sibiu cu ocazia săpării unui canal pe str. Faurului (Schmidtgasse) în fața casei nr. 14-15 din Sibiu.
Zona de origine a tipului de piesă: zona renană.
Bibliografie: K. Horedt, K Horedt, *Archäologische Beiträge*, p. 457, pl. 11b.
Muzeul Brukenthal, nr. inv. M 411R / 2166.

10. Sfeșnic animalier din bronz (Muzeul din Cluj) (pl. VI-1): piesa reprezintă un dragon înaripat a cărui coadă se transformă într-o împletitură decorativă de vrejuri. De pe spatele dragonului, dintre cele două aripi pornește suportul pentru lumânare. Cea mai apropiată analogie din spațiul fostului regat arpadian avem la Hajdúhadház-Monostordülõ (Kom. Hajdú-Bihar) și reprezintă o femeie cu corp de pasăre și picioare de om – piesa cu influențe renane în realizare este datată în a doua jumătate a secolului al XII-lea[24] (pl. VI-2).
Bronz turnat, gravat.
Datare: jumătatea sec. XIII.
Locul descoperirii: necunoscut
Zona de origine a tipului de piesă: spațiul german.
Datare: jumătatea secolului al XIII-lea
Bibliografie: V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 176, fig. 158.
Muzeul regional din Cluj.

11. Cădelnița din bronz de la Șeica Mare (pl. VII-1a,b): partea superioară a cădelniței este realizată sub formă de acoperiș de turn, partea inferioară de formă semisferică ce se continuă cu o talpă circulară; este prevăzută cu 5 mânere perforate de prindere a celor două corpuri, care nu erau prinse prin intermediul unui lanț ci cu ajutorul unor bețișoare de fier, din care se mai păstrează câteva resturi. Partea inferioară prezintă imediat sub buza vasului găuri rotunde amplasate câte două între cele cinci mânere. Capacul de formă conică cu cruce de Malta în vârf are patru turnulețe aplicate. Între cele patru turnulețe și cele cinci mânere de prindere se află un rând orizontal de orificii rotunde. Peste acest rând de găuri se află încă un rând de opt orificii în formă de cruce, din care patru sunt așezate pe câte un turn, iar celelalte între turnuri.
Bronz turnat grosier. Dim.: î. 195 mm, D. 110, Gr. 1260 g.
Datare: sec XIII.
Locul descoperirii: biserica ev. din Șeica Mare. În registru inventar la rubrica observații mai era menționat: *în 7 aprilie 1914, profesorul Csaki a trimis un bilețel pe care era notat: "nr. 2149 găsit la demolarea zidului de incintă într-o groapă comună "*.
Zona de origine a tipului de piesă:
Bibliografie: V. Roth, *Kunstdenkmäler*, p. 207, nr. cat. 537; Zsuzsa Lovag, *op. cit.*, p. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, p. 179; *800 de ani*, p. 136, pl. 191.
Muzeul Brukenthal, nr. inv M. 741 / 2149.

12. Cădelnița din bronz de la Odorheiu Secuiesc (pl. VII-3): se păstrează parțial, doar partea inferioară care la rândul ei se păstrează fragmentar. Obiectul are un corp semisferic pe o talpă scundă, tronconică. Vasul prezintă ca décor pe latura vasului orificii triunghiulare iar deasupra acestora și imediat sub buză un model gravat în formă de zig-zag.
Bronz turnat. Dim: î = 6,1 cm, diametru la buză 10,3 cm.
Datare: XII-XIII (?).
Locul descoperirii: Odorheiu Secuiesc – Cetatea Bud.

[24] Zsuzsa Lovag, *op. cit.*, p. 68, 191.

Zona de origine a tipului de piesă: spațiul german.
Bibliografie: G. Ferenczi, *Cădelnița de bronz din perioada feudalismului timpuriu de la Odorheiu Secuiesc – „Cetatea Bud”*, în *Apulm*, XVIII, 1980, p. 185-193, Benkő Elek, *Note privind descoperirile*, p. 114-116.

13. Cădelnița din bronz de la Coşna (jud. Suceava) (pl. VII-2): descoperită la 60 km nord-est de Bistrița, pe drumul principal ce ducea peste pasul Tihuța în Moldova. Păstrată fragmentar reprezintă partea superioară a unei cădelnițe compuse din două părți, decorat cu orificii triunghiulare dispuse aleatoriu.
Bronz turnat.
Datare: XII-XIII sau X-XI.
Locul descoperirii: Coşna (jud. Suceava)
Zona de origine a tipului de piesă: spațiul german
Bibliografie: D. Gh. Teodor, *Elemente şi influenţe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în *SCIV*, 1970, p.114, 124; Benkő Elek, *Note privind descoperirile*, p. 115.

14. Cristelniță din Sibiu (pl. VIII): în formă de căzănel cu două țevi de scurgere, ambele fiind decorate la capete cu câte un cap de grifon sau şarpe, şi cu două anse din care s-a păstrat doar una având forma unui cap de bărbat, depășind buza vasului cu 37 mm.
Alamă turnat. Dimensiuni: î. = 130 mm, D. = 200 mm, gr. = 2887 g.
Datare: sec. al XIII-lea.
Proveniența: sacristia bisericii. ev. din Sibiu.
Bibliografie: *800 de ani*, p. 139.
Muzeul Brukenthal: nr. inv. 740 / 1314.

15. Statueta unei Madone - imitație Sibiu(?) (pl. IX): statueta care aparține tipului de Madonă, probabil nu este un produs original al evului mediu. Pe de o parte, veridicitatea ei este trădată de reprezentarea prea plastică a feței şi a cutelor hainelor, ca şi iconografia nesigură a figurilor gravate pe spatele tronului şi care sunt realizate prea simplu, iar pe de altă parte anumite caracteristici, precum realizarea mâinilor puțin prea stângace, coronița foarte dreaptă, scaunul cu acele găuri tipic pentru perioada romanică ar putea încadra piesa în perioada romanicului târziu. Ochii sunt redați prin email albastru închis.
Bronz turnat, gravat, aurit şi emailat. Dim: î = 17,1 cm, l = 6,9 cm, gr. peretelui = 0,25 cm.
Datare: XIII (imitație?)
Locul descoperirii: Sibiu. Piesa a fost cumpărată de un negustor dintre vechiturile unei fierării din Sibiu.
Zona de origine a tipului de piesă: Limoges.
Bibliografie: Zsuzsa. Lovag, *Mittelalterliche Bronzengegenstände*, p. 115-116, 251.
Muzeul Național al Ungariei: nr. inv. 1927.100.

Lista repertorierii acestor piese liturgice romanice de stil occidental rămâne deschisă, având în vedere că semnalări despre existența altor obiecte de altar de secol XIII am mai întâlnit în literatura de specialitate. Astfel, ar mai putea fi adăugate încă trei obiecte, însă, pentre că nu avem nici un fel de amănunt decât că ele încă mai existau la nivelul anilor '30, nu facem decât să le amintim separat de catalog:

- o cruce de cupru aurit de sec. XIII (biserica ev. din Braşov)
- o cană de secol XIII (biserica ev. din Braşov)

- un pahar de secol XIII (provenind din Râşnov)[25].

Situaţia expusă aruncă o situaţie mai reală asupra contextului istoric al obiectelor descrise de către noi. Doar într-un singur caz cunoaştem cu certitudine locul de producţie a piesei – aquamanila de la Şelimbăr, care se pare că este, totuşi, produsul atelierului local de la Şelimbăr ce aparţinea unor meşteri occidentali ajunşi în Transilvania şi care urmăreau formele bine cunoscute din teritoriile lor de origine. Problema care se ridică este dacă aceşti meşteri au ajuns în Transilvania direct prin procesul de colonizare a saşilor sau au ajuns la solicitarea unei comunităţi săseşti din jurul Sibiului, de altfel consumatorul principal al acestor bunuri liturgice. În această situaţie teza conform căreia aceste piese ar putea oferi informaţii cu privire la originea saşilor este puţin probabilă, cercetarea lingvistică rămânând domeniul ce ar putea oferi soluţii mai certe în această privinţă. În ceea ce priveşte stabilirea locului de producţie pentru celelalte piese liturgice este imposibil de concretizat în stadiul actual al cercetărilor. Dar se poate spune că o parte a obiectelor de altar au fost produse după modele occidentale, undeva în spaţiul de colonizare săsească din Transilvania – iar zona Sibiului fiind sigur unul dintre aceste centre – şi care puteau să fie în folosinţă în orice biserică catolică din Ardeal (de exemplu cădelniţa de la Odorheiu Secuiesc). Totodată situaţia expusă confirmă că saşii au fost propagatorul principal al acestor tipuri de piese pentru spaţiul transilvan din secolele XII-XIII. Oricum numărul obiectelor de altar trebuie să fi fost mult mai mare în secolul al XIII-lea având în vedere numărul bisericilor romanice existente în aceea perioadă.

LISTA PLANŞELOR

Planşa I: 1. Potir din bronz aurit din Beriu; 2. Ruinele turnului fostei biserici romanice din Beriu. Desen sec. XIX (după H. Fabini, 1998).

Planşa II: 1. Cruce de procesiune din Cisnădie: avers şi revers; 2. Corpus din Dobârca.

Planşa III: 1. Aquamanila din bronz din Şelimbăr; 2. Aquamanila din Riethnordhausen (Berlin).

Planşa IV: Aquamanila din bronz din Boarta.

Planşa V: Sfeşnic animalier din bronz din Sibiu (str. Faurului).

Planşa VI: 1. Sfeşnic animalier din bronz (Muzeul regional Cluj); 2. Sfeşnic din bronz din Hajdúhadház-Monostordülõ (Kom. Hajdú-Bihar).

Planşa VII: 1. Cădelniţă din bronz de la Şeica Mare; 2. Fragment cădelniţă din bronz (capac) de la Coşna (Jud. Suceava); 3. Fragment cădelniţă din bronz (partea inferioară) de la Odorheiu Secuiesc.

Planşa VIII: Cristelniţă din alamă turnată de la Sibiu.

Planşa IX: Statuetă Madona din bronz turnat aurit (imitaţie) (Sibiu?).

BIBLIOGRAFIE

800 de ani Biserica a germanilor din Transilvania (sic!), ed. Th. Nägler, Thaur bei Innsbruck.

Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedenc*, Budapest-Kolszvár, 2002.

Benkő Elek, *Note privind descoperirile de bronzuri medievale din Transilvania*, în *In memoriam Radu Popa: temeiuri ale civilizaţiei româneşti în context european*, Cluj-Napoca, 2003, 111-120.

[25] Csaki Michael, *Inventarul monumentelor şi obiectelor istorice şi artistice săseşti din Transilvania*, Cluj, 1923.

Csaki Michael, *Inventarul monumentelor şi obiectelor istorice şi artistice săseşti din Transilvania*, Cluj, 1923.
Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, Bucureşti, 1951; veacul XIII, II, Bucureşti, 1952.
H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsichen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Bd. 1, Hermannstadt, Heidelberg, 1998.
G. Ferenczi, *Cădelnița de bronz din perioada feudalismului timpuriu de la Odorheiu Secuiesc – „Cetatea Bud”*, în *Apulm*, XVIII, 1980, p. 185-193.
K. Gündisch, *"Saxones" im Bergbau von Siebenbürgen, Bosnien und Serbien*, in *Die Deutschen in Ostmittel-und Südosteuropa*, hrsg. von G. Grimm u. K. Zach, Bd. 2, München, 1996.
K. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgiscger Städte im Mittelalter*, Köln, Weimar, Wien, 1993.
Heltau – Geschichten und Kultur einer siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft, coord. Konrad Gündisch, Oskar Schemmel, [Karlsruhe?], 2002.
K. Horedt, *Eine sächsische Schmiede des 13. Jahrhunderts*, în *Emlékkőnyv Kelemen Lajos*, Kloszvár, 1957.
K. Horedt, *Archäologische Beiträge zur Herkunft der Siebenbürger Sachsen*, în *Archäologie als Geschichtswissenschaft*, Hsg. J. Herrmann, Berlin, 1977.
Fr. Müller, *Zur ältern siebebürgischen Glockenstunde*, in *Archiv des Vereins*, IV, 2, 1860.
P. Munteanu Beşliu, *Primăria veche din Sibiu. Das alte Rathaus in Hermannstadt*, Sibiu, 2000.
Th. Nägler, *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Bucureşti, 1992, p. 169.
Z. K. Pinter, *Spada şi sabia medievală în Transilvania şi Banat (secolele IX-XIV)*, Reşița, 1999.
B. Posta, *Kilényi Hugo régiséggyüiteménye*, în *Dolgozatok az Erddélyi nemzeti múzeum erem- és régiségtáraból*, Cluj, IX, 1918.
Pulszky, *Iparmüvészeti jegyzetek*, în *Archaeologiai Értesitö*, XIII, 1879.
V. Roth, *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens*, 1. und 2. Bd, Hermannstadt, 1922.
Rogerius, *Carmen miserabile / Cântecul de jale*, ed. G. Popa-Lisseanu (*IIR*, V), Bucureşti, 1935.
D. Gh. Teodor, *Elemente şi influenţe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în *SCIV*, 1, 1970, p.97-128.
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I, Hrsg. Fr. Zimmermann u. C. Werner, Hermannstadt, 1892.
V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959.
Zsuzsa Lovag, *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*, Budapest, 1999.

1

Planşa I

2

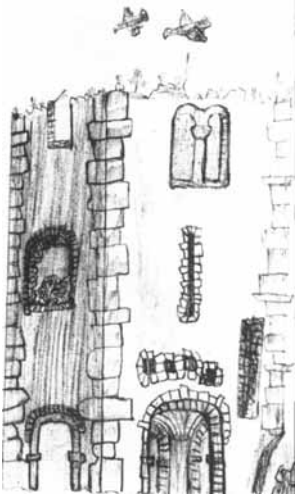

1a

1b

2

Planşa II

2

1

Planşa III

Planşa IV

Planşa V

1

2

Planşa VI

1a

1b

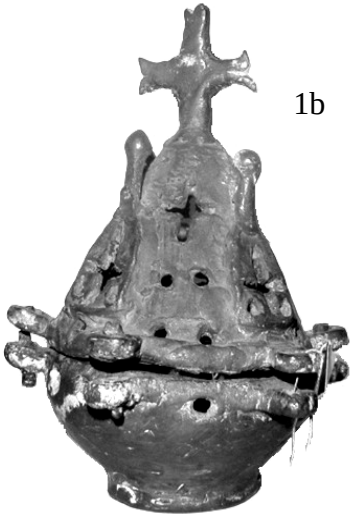

2

3

Planşa VII

Planşa VIII

Planşa IX

LISTA ABREVIERILOR BIBLIOGRAFICE

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia
AAASH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta
AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice, Bucureşti
AB	Analele Banatului, Timişoara
ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania, Cluj
ActaAntArch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
Acta MM	Acta Moldavie Meridionalis, Muzeul Județean Vaslui
ActaMN	Acta Mvsei Napocensis, Cluj Napoca
ActaMP	Acta Mvsei Porolissensis, Zalău
ActaTS	Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu
Acta Valahica	Acta Valahica, Târgovişte
Actes du…	Actes du IXe Congrès international d'études sur le frontières romaines, Mamaia, 6-13 septembrie, 1972, Bucureşti – Köln – Viena, 1974
AEMO	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn, Viena
AH	Archaeologia Historica, Brno
AHA	Acta Historia Artium, Budapesta
AICSUS	Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu
AIIAC	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca
AIIA-Iaşi	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca
Alvta	Alvta, Sfântu Gheorghe
AM	Arheologia Moldovei, Iaşi
Anale UCDC	Analele Universității Creştine «Dimitrie Cantemir», Seria Istorie, Bucureşti
Angustia	Angustia, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe
AnnuBritSchool Athens	The Annual of the British School at Athens, Londra
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
AOASH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte, Viena
APA	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin
APH	Acta Poloniae Historica, Cracovia
AP	Archeologia Polski, Varşovia
Apvlvm	Apvlvm. Acta Mvsei Apvlensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapesta
ArchIug	Archaeologia Iugoslavica, Belgrad.
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapesta
ArchPolona	Archaeologia Polona, Warszawa
ArchRozhledy	Archeologické rozhledy, Praha
ArchSlovFontes	Archaeologia Slovaca Fontes, Bratislava
Argessis	Argessis, Complexul Muzeal Județean Argeş, Piteşti
Археологія	Археологія, Kiyv

AŞUI	Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al.I.Cuza” Iaşi
AV	Archeologia Veneta
AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iaşi
Banatica	Banatica, Reşiţa
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BAHC	Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis, Hunedoara
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research, Baghdad.
BCŞS	Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti, Universitatea «1 Decembrie 1918», Facultatea de Istorie, Alba Iulia
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BHAB	Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timişoara
BMA	Bibliotheca Mvsei Apvlensis, Alba Iulia
BMI	Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti
BMG	Buletinul Muzeului Judeţean «Teohari Antonescu», Giurgiu
BMN	Bibliotheca Mvsei Napocensis, Cluj Napoca
BSNR	Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti
BSSRG	Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie, Bucureşti
BT	Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BullCorrHellénique	Bulletin de Correspondance Hellénique, Paris
Bull IA	Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London
CA	Cercetări Arheologice, Bucureşti
CAN	Cercetări arheologice în aria nord-tracă, Bucureşti, 1999
Carpica	Carpica, Bacău
CB	Caiete Banatica – seria arheologie, Reşiţa
CC	Codrii Cosminului, Suceava
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice, Bucureşti
CCDJ	Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi
ChG	Chateau Gaillard, Gent
CI	Cercetări istorice, Iaşi
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CIMEC	Institutul de Memorie Culturală, Ministerul Culturii şi Cultelor, Bucureşti
CISAE	Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques
CISPP	Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques
CN	Cercetări Numismatice, Bucureşti
Corviniana	Corviniana. Acta Mvsei Corvinensis, Hunedoara
Crisia	Crisia, Oradea
CSIR	Corpus signorum imperii Romani
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti
DaciaNS	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Nouvelle série, Bucureşti
Danubius	Danubius, Galaţi
DER	Din istoria Europei romane, Oradea
DIR	Documente privind istoria României, Bucureşti
DolgCluj	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Érem- és Régiségtárából, Klozsvár

	(Cluj).
DolgSzeged	Dolgozatok. Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
DRH	Documenta Romaniae Historica, Bucureşti
EAZ	Ethnographische-Archäologische Zeitschrift, Berlin
Eirene	Eirene. Studia Graeca et Latina, Praha
EN	Ephemeris Napocensis, Cluj Napoca
Erasmus	Erasmus. Revistă a Societății de Studii Istorice Erasmus, Bucureşti
ERAUL	Études et recherches archéologique de l'Université de Liège, Liège
ErdMúz	Erdélyi Múzeum, Cluj-Napoca.
ÉvkDebrecen	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen.
ÉvkNyíregyháza	A Nyiregyhazái Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.
ÉvkSzeged	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
ÉvkSzekszárd	A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve=A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
FAH	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest.
FolArch	Folia Archaeologica, Budapesta
ForVL	Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu
Germania	Germania. Anzeigen der Römisch–Germanischen Kommision des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
GodišnjakSarajevo	Godišnjak Centra za Balkanološka Ispitivanja Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
Hierasus	Hierasus, Botoşani.
HK	Hadtörténemi Közlemenyek, Budapesta
IDR	Inscriptiones Daciae Romanae, Bucureşti
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
IOSPE	B. Latischew, *Inscriptiones antiquae orae Septentrionalis Ponti Euxini*, St. Petersburg / Petrograd
IPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst, Berlin
IPH	Inventaria Praehistorica Hungariae, Budapesta
ISM	Inscriptiones Scythiae Minoris, Bucureşti
Istros	Istros. Muzeul Brăilei, Brăila
Istro-Pontica	Istro-Pontica, Tulcea
ITSR	Istorie şi tradiție în spațiul românesc, Sibiu
JelMagyarNemzeti Múz	Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesta
JKKCEB	Jahrbuch der Keiserlich Königlichen Central Commision zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, Viena
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte
JournalHellStud	Journal of Hellenic Studies, Londra
JournalFieldArch	Journal of Field Archaeology, Boston.
JSK	Jahrbuch des Siebenbürgischer Karpatenvereins, Braşov
KözlCluj	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából, Cluj.
KVSL	Korrespondenzblatt des Vereins für sibenbürgische Landeskunde, Sibiu
LNMDR	The Late Neolithic of the Middle Danube Region, Timişoara
LNTR	The Late Neolithic of the Tisza Region, Budapesta – Szolnok
Lucrări ştiințifice	Lucrări ştiințifice ale Institutului Pedagogic Oradea

MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wiena
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
MatArchSlov	Materialia Archaeologica Slovaca, Nitra
MCA	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Mem Antiq	Memoria Antiquitatis, Muzeul Județean de Istorie, Piatra Neamț
MFMÉ-StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged.
MKKZEB	Mitteilungen der Keiserlich Königlichen Zentralkommision zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler
MKÉ	Múzeumi és Könyvtári Értesitő, Budapesta
MI	Magazin istoric, Bucureşti
MIA	Materialy i issledovanija po arheologii, SSSR, Moscova-Leningrad
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest.
OmCD	Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, Bucureşti, 1960
OrăştieFD	Orăştie. Fragmentarium documentar. Orăştie (1995)
OxfordJournal Arch	Oxford Journal of Archaeology, Oxford
PA	Patrimonium Apulense, Alba Iulia.
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
PBF	Prähistorische brozefunde**,** München
Peuce	Peuce, Tulcea
PMJH	Publicațiile Muzeului Județean Hunedoara, Deva
Pontica	Pontica, Constanța
PoročiloLjubljana	Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, Ljubljana.
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge.
Potaissa	Potaissa, Turda
PZ	Prähistoriche Zeitschrift, Berlin
RadMV (=RadVM)	Rad Muzeja Vojvodjane, Novi Sad (titlu schimbat din 1994)
RadVM	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapesta
RepArSb	Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, Sibiu, 2003 (= *Bibliotheca Septemcastrensis*, 3).
Rev Bist	Revista Bistriței, Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, Bistrița
RI	Revista istorică, Bucureşti
RIM	Revista de istorie militară, Bucureşti
RIU	Die Römischen Inschriften Ungarns, Budapesta
RMMI	Revista muzeelor şi monumentelor istorice, Bucureşti
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi
Sargetia	Sargetia. Acta Mvsei Devensis, Deva
SBAA	Schriften der Balkankommisssion. Antiquarische Abteilung, Viena
SC	Studii Clasice, Bucureşti
SCA	Studii şi cercetări de antropologie, Bucureşti
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
SCN	Studii şi cercetări numismatice, Bucureşti

SCS	Studii şi cercetări ştiinţifice. Seria istorie-filozofie, Bacău
SCSS	Studii şi cercetări ştiinţifice, Sibiu
SCSMI	Sesiunea de comunicări ştiinţifice a Muzeelor de Istorie, Bucureşti
SDT	Siebenbürgische Deutsche Tageblatt, Sibiu
SIT	Studii de istorie a Transilvaniei. 1 (1994) Cluj; 2 (1995-1996), Cluj – Oradea
CXM	Сообщения Херсонесского Музея, Sevastopol
SlavA	Slavia Antiqva, Moscova
SlovArch	Slovenská Archeológia, Bratislava
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum, I-II, Budapesta
StComB	Studii şi comunicări Brukenthal (seria arheologie-istorie), Sibiu
StComCar	Studii şi Comunicări de etnografie şi istorie, Caransebeş
StCom-Sf. Gheorghe	Studii şi comunicări, Sfântu Gheorghe
StComSM	Studii şi Comunicări. Satu Mare, Satu Mare
StUnivBB	Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj Napoca
StUnivBBT	Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia graeco-catholica Varadiensis, Oradea
SV	Siebenbürgiche Vierteljahrsschrift, Sibiu
ThD	Thraco-Dacica, Bucureşti
Tib-StComCar	Tibiscum. Studii şi Comunicări de etnografie şi istorie, Caransebeş
Transilvania	Transilvania, Sibiu
Tyragetia	Tyragetia, Chişinău.
UJ	Ungarischer Jahrbuch, Budapesta
UKB	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbüngen, Braşov – Sibiu
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn
QSSK	Quellen zur Seschichte der Stadt Kronstadt, Braşov
VCRCC	The Vinča Culture, its Role and Cultural connections, Timişoara (1996)
ВДИ	Вестник древней истории, Moskva
ZbornikNM	Zbornik Narodnog Muzeja. Archeologija, Beograd.
Ziridava	Ziridava, Arad
ZfE	Zeitschrift für Ethnologie und ihre Hülfswissenschaften; Organ der Berliner Geselschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Braunschweig, Berlin
ZSL	Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg